

પહેલી આવૃત્તિની અસ્તાવૃત્તિ.

અસ્તાવૃત્તિ.

ત્રેમાનંદની પ્રસાદી માત્ર ત્રેમાનંદનાં કાવ્યોત્તરણાં નાટ્યની પ્રસાદી છે. ૧૯ મી સદીમાં ગુજરાતી વાંચકોમાં સાહિત્યમાં મુખ્યપાત્રોમાં એ છે. વીસમી સદીમાં એ વધારો મેટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષામાં ગુજરાતીના વિષય આપણી સારદાપોકે દાખલ કરાવ્યા વિશેષતર થયો છે. એથી કરીને વિદ્યાર્થીયાગ્ય પુષ્કળ પુસ્તકો જુદા જુદા પ્રસિદ્ધકર્તા તરફથી પ્રસિદ્ધ થયાં છે. આ પુસ્તકે તે યાદીમાં વધારો કર્યો છે. અત્યાર મુદ્દામાં વિદ્યાર્થીયાગ્ય જે પુસ્તકો તૈયાર થયાં છે તે તમામની પદ્ધતિ એક જાતની હોઈ વિવિધતાને ખાતર એકજ કવિની રસિકતાવાળું અને વિદ્યાર્થીને ગમ્મત સાથે જ્ઞાન મળે એવા કાવ્યોના ફકરાઓવાળું નવીન પદ્ધતિનું પુસ્તક આપવાનું કારણ આની પ્રસિદ્ધિ છે. વળા અંગ્રેજી કવિ ઉવર્ડઝવર્થ, શેલિ આદિ કવિઓના અનુવાદવાળાં સ્વાનુભવરસિક કવિતાના ફકરા સમજવા, તથા તેમાં લીન થઈ તેમાંના ભાવ અદ્વલ્ય કરવો એ આવી નાની ઉમરના બાળકોને માટે વધારે પડતું ગણાય. આ બાળતનો ઘણા શિક્ષકોને અનુભવ થયો જ હશે. સર્વાનુભવરસિકકવિતા બાળકોને સમજવી કે યાદ રાખવી મુશ્કેલ નથી, તેથી ત્રેમાનંદ જેવા ઉત્તમ સર્વાનુભવ રસિક કવિના ઉત્તમોત્તમ અર્થોમાંથી લોકપ્રીય અને બોધક ફકરાઓ આપ્યા હોય તો બાળકોના જ્ઞાનમાં વધારો થાય. આ વિચારને કેટલાક વિદ્વાન અને શિક્ષક વર્ગ તરફથી પુષ્ટિ મળ્યાથી આ પુસ્તકનો જન્મ થયો છે.

ત્રેમાનંદની પ્રસાદીમાં ગદ્ય અને પદ્ય બન્ને છે. એનું ગદ્ય તે પ્રાચીન કાવ્યમાળાના ચોજકો તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલાં ત્રણ નાટકો છે. એ નાટકો કવિનાં પોતાનાં જ લખેલાં છે કે કેમ તે વિશે શંકા છે. પરંતુ

જ્યા સુધી તે કવિના નથી એમ સાક્ષરો સિદ્ધ કરે નહિ ત્યાં સુધી તે પ્રેમાનંદની જ કૃતિનાં છે એમ માની તેને આમા સ્થાન આપ્યું છે.

વસંતપંચમી,
વિક્રમાર્ક ૧૯૬૭.

}

ભાનુ નિ. મહેતા.

ખીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.

પ્રેમાનંદની પ્રસાદી સને ૧૯૧૧ મા પ્રસિદ્ધ થયા પછી ગૂજરાતના વિદ્વાનોએ તથા સાક્ષરોએ તેને માટે હ્રદય અભિપ્રાય આપ્યા હતા, તથા રાજાઓમાં તે આકર્ષ પુસ્તક તરીકે સ્વીકારાયાથી એક જ વર્ષમાં તેની સર્વ પ્રતો ખપી ગઈ હતી. તથા એની માગણી થવા કરતી હતી એથી જ એ પુસ્તકની લોકપ્રિયતા સાબીત થાય છે. એ માટે એ સર્વ ગૃહસ્થોનો હું આભાર માનું છું. એથી ઉત્તેજિત થઈ ખીજી આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ કરવાનો વિચાર કરતો હતો, પણ કેટલાંક અનિવાર્ય કારણો એવા આવી પડ્યા કે એ કામ હાથ પર લેતાં જરા વિલંબ થયો. એવામાં યાદવાસ્થળી જગતાં કાગળ વગેરેના ભાવ વધી પડતા એ મુદ્દ ખર્ચ થયે કાગળ વગેરેનો ભાવ સુધર્યા પછી જ તે પ્રગટ કરવાનો વિચાર રાખ્યો હતો, પરંતુ વડોદરા રાજ્યના મેહેરખાન વિદ્યાધિકારી સાહેબે એ પુસ્તકને હાઈસ્કૂલના ધોરણોમાં ગૂજરાતીના પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે રાખવા આગ્રાપત્રિકામાં હુકમ પ્રસિદ્ધ કર્યો તેથી આવા મોંઘવારીના સમયમાં પણ એને પ્રસિદ્ધિમાં મુકવાની હિમ્મત કરી છે તેમાત્ર રા. મોહનલાલ ચૂનીલાલ કોઠારીના સહકાર્યને લીધે જ છે.

ખીજી આવૃત્તિ વખતે સુધારો વધારો કરવા ગૂજરાતના વિદ્વાનો

તરફથી સૂચના થઈ હતી તે પ્રમાણે આ આવૃત્તિમાં સુધારો વધારો કરવામાં આવ્યો છે, એથી આશા છે કે શાળાઓના શિક્ષકોને તે અનુકૂળ થશે. એ પુસ્તક હાઈસ્કૂલના ચોથા, પાંચમા અને છઠ્ઠા ધોરણમાં ચલાવી શકાય એવી એમાં ગોઠવણ રાખી છે. તથા એક જ પુસ્તકમાં પદ્ય અને ગદ્ય બન્ને હોવાથી બે જુદી જુદી ચોપડીઓના ખર્ચ બાળકોના શિર ઉપરથી ઓછો થાય છે, એ મોટો લાભ છે.

આ આવૃત્તિ ઉતાવળે છપાયેલી હોવાથી તેમાં ઘણી ભૂલો રહી જવા પામી હશે, તો તે સુધારીને વાંચવા સર્વને વિનંતિ છે.

રામનવમી,
વિક્રમાર્ક ૧૯૭૪,

સાનુસુખરામ નિર્ગુણરામ મહેતા.

અનુક્રમાંલુકા

પદ્ય.

પાનું

પાનું.

૧ દશમ સ્કંધ.		૧૮ નાગયુદ્ધ....	૩૧
૨ દેવકીની ચિત્તિ. ... ૧		૧૯ ગોવર્ધનપૂજન. ...	૩૩
૩ કૃષ્ણજન્મ. ... ૩		૨૦ ઇંદ્રનો કોપ. ...	૩૪
૪ બાલકૃષ્ણની મથુરામાં- થી વિદાય ... ૫		૨૧ ગોવર્ધનધારણ. ...	૩૬
૫ દેવકીનો ઉદ્દગમ. ... ૬		૨૨ અકૂરના મનોરથ. ...	૩૭
૬ દેવકી અને વસુદેવ. ... ૭		૨૩ શ્રી કૃષ્ણનો મથુરા- પ્રવેશ. ...	૩૯
૭ ગોકુળગમન. ... ૮		૨૪ ધનુષ્યભંગ. ...	૪૨
૮ કંસ ને નંદકન્યા. ... ૯		૨૫ કુંજરવધ. ...	૪૩
૯ ગોકુળમાં જન્મોત્સવ. ૧૧		૨૬ કંસવધ. ...	૪૫
૧૦ હાલરૂ. ... ૧૩		૨૭ ઉમ્મેસેનનો અભિષેક....	૪૭
૧૧ બાળચરિત્ર. ... ૧૪		૨૮ નંદવિદાય. ...	૫૦
૧૨ ગોપીઓની રાવ. ... ૧૬		૨૯ સાંદીપન ત્રાપિ ને ચિ- દાર્યો-અવસ્થા. ...	૫૪
૧૩ શ્રી કૃષ્ણના કાલાવાલા. ૧૭		૩૦ જસોદાનો ઉદ્ધવ પ્રત્યે ઉમરો. ...	૫૯
૧૪ જિખળખંધન. ... ૧૮		૩૧ અમરગીતા. ...	૬૧
૧૫ ઇંદાવનવાસ. ... ૨૩		૩૨ હારિકાનગરીવાસ. ...	૬૩
૧૬ વનવર્ણન. ... ૨૬		૩૩ રૂકિમણીનો પત્ર ને સંદેશો. ...	૬૪
૧૭ નાગદમન પ્રસંગ ને ગે- ડીદડાની રમત. ... ૨૮			
૧૮ જસોદાનો વિજાપ.... ૨૯			

મુદ્રાભાષ્યચિત્ર.

૩૪ ઋષિ અને ઋષિપતિ.	૬૭
૩૫ મુદ્રામાતૃ હારિકાગમન.	૬૯
૩૬ મુદ્રામાપુરી કે હારિકાપુરી.	૭૦

આંધ્રાતા આખ્યાન.

૩૭ યુવનાશ્વ અને ઋષિનો આશ્રમ. ...	૭૨
૩૮ યુવનાશ્વ અને રણવાસ.	૭૫
૩૯ યુવનાશ્વ અને ગર્ભના આજ્ઞા. ...	૭૭
૪૦ પ્રસવકાળ. ...	૭૯

ઓખાહુરણ.

૪૧ અનિરૂદ્ધની એરી. ...	૮૧
૪૨ અનિરૂદ્ધ અને બાણનું સૈન્ય. ...	૮૪
૪૩ કેદી અનિરૂદ્ધ ને ઓ. ખાની પ્રાર્થના. ...	૮૭
૪૪ પુત્રીને માતૃમોષ. ...	૮૯

નળાખ્યાન.

૪૫ દામપીડિત નળ. ...	૯૧
૪૬ હંસેનું દમયંતીવર્ણન.	૯૩
૪૭ દમયંતીનો વિવાહ.	૯૬

૪૮ હંસે ને દમયંતી. ...	૯૭
------------------------	----

૪૯ દમયંતીની પરિક્ષા.	૯૯
---------------------------	----

૫૦ દમયંતીને માથે આળ. ૧૦૨	
--------------------------	--

૫૧ દમયંતીની પ્રાર્થના. ૧૦૩	
----------------------------	--

૫૨ મુદેવની ટેહેલ. ... ૧૦૫	
---------------------------	--

૫૩ દમયંતીની તાલાવેલી. ૧૦૭	
---------------------------	--

૫૪ નળની પરીક્ષા. ... ૧૦૯	
--------------------------	--

મદાલસા આખ્યાન.

૫૫ મદાલસા ને ઋગુધ્વજ. ૧૧૧	
---------------------------	--

૫૬ ઋગુધ્વજનો અચળ પ્રેમ. ૧૧૩	
-----------------------------	--

૫૭ મદાલસાનો મેળાપ. ૧૧૪	
-----------------------------	--

૧ મહેતાનું મામેરું.

૫૮ નરસિંહ મહેતાની મો-	
-----------------------	--

સાજાની તૈયારી. ... ૧૧૬	
------------------------	--

૫૯ મહેતાજી અને કુંવરબાઈ. ૧૧૭	
------------------------------	--

૬૦ કૃષ્ણભગવાન દામોદર	
----------------------	--

દોશી. ... ૧૨૦	
---------------	--

અભિમન્યુ આખ્યાન

૬૧ કૃષ્ણનું દૃષ્ટ ... ૧૨૩	
---------------------------	--

૬૨ કૃષ્ણ અને અદિસોયન. ૧૨૪	
---------------------------	--

૬૩ બાબીઓની પડુડાઈ. ૧૨૬	
------------------------	--

૬૪ મહોચેલી બાબીઓ. ૧૨૮	
-----------------------	--

૬૫ અભિમન્યુ ને ઉત્તરા. ૧૨૯

મહેતાની હુડી.

૬૬ તીથેવાસી ને ના-
જીવડી. ... ૧૩૩

સુધન્વા આખ્યાન.

૬૭ સુધન્વાને પિતાની
પ્રસિદ્ધા. ... ૧૩૬

રણુચર.

૬૮ કુંભકર્ણની માઠ નિદ્રા. ૧૩૮
૬૯ રાવણને ઠપકો. ... ૧૩૯

ગદ્ય.

સત્યભામારોપદર્શિકા

આખ્યાન.

૧ નાન્દી. ... ૧૪૧
૨ મણી ચોર્યાનું આગ. ૧૪૨
૩ વિવાહ સંબંધી વિચાર. ૧૪૬
૪ નારદજી અને કૃષ્ણમ.
ગવાન્દ. ... ૧૪૮

૫ નાગરિકાની યુક્તિ. ... ૧૫૨

૬ નારદજીના નારદવેદ. ૧૫૮

૭ સત્યભામાનો રોષ. ... ૧૬૩

પાંચાલીપ્રસન્ન આખ્યાન.

૮ ભાષાભિમાન. ... ૧૮૦

૯ દ્રૌપદી ને દિગ્. ... ૧૮૩

૧૦ યજ્ઞ. ... ૧૮૭

૧૧ દ્રૌપદી અને ભીમ. ... ૧૯૩

૧૨ ભીમ અને હનુમાન. ૨૦૪

૧૩ વનદેવતાઓ ને કમળ-

ની ચિંતા. ... ૨૧૬

૧૪ કમળ અને કુબેરના

અનુચરો. ... ૨૧૮

૧૫ દ્રૌપદીની પ્રસન્તા ને

બધુમેળાપ. ... ૨૨૨

તપત્યાખ્યાન.

૧૬ ગુર્જરગિરા. ... ૨૨૮

૧૭ તપોવનમાં વાધ. ... ૨૩૧

૧૮ રાજા અને વિદ્યુત્ક. ... ૨૪૩

દીકા. ... ૨૪૬

ગુજરાતના સુપ્રસિદ્ધ, મનોહર, રસિક અને મધુર 'કવિ પ્રેમાનંદનું' નામ લગભગ દરેક સ્ત્રીપુરુષે સાંભળ્યું હશે. કેટલાંક તેની મધુરી વાણીનું પાન પણ કર્યું હશે. શ્રેષ્ઠતાની રંગરંગી ને નસેનસમાં તેનું લોહી સતત વહેતું રહ્યું હશે. જ્યાં સુધી ગુર્જરગિરા મૃત્યુ પામતી સંસ્કૃત ભાષા જોવી સંજ્ઞ થાય નહિ તથા તે દેવગિરા જેવી સાહિત્યમાં ભરચક બને નહિ ત્યાં સુધી માથે પાધડી નહિ પહેરવાની બીજી પ્રતિજ્ઞા કરવાવાળા ગુજરાતી ભાષાના બીજાપિતામહ પ્રેમાનંદ કવિની શક્તિનું, તથા તેણે જે સાહિત્ય આપ્યું તે વારસામાં આપ્યું છે, તેનું નિરીક્ષણ કરવું એ તો આવડા નાના પુસ્તકને માથા કરતાં મણિયો મોટો પહેરાવ્યા જેવું થાય.

કવિ પ્રેમાનંદ પ્રાસાદિક કવિ હતો. પ્રેમાનંદની પ્રસાદી પ્રેમની અને આનંદની પ્રસાદી છે. ગુજરાતી ભાષા ખીત્તવવાને કવિએ ભગીરથ પ્રયત્ન કર્યો હતો તે એ કવિનું ચરિત્ર વાચ્યાથી સમજાશે. આવી પ્રતિજ્ઞા કરવાવાળો પુરુષ કોણ હશે, તે જાણવાની રચાભાવિક છુટ્ટ થાય. એનાં ચરિત્ર તથા કાવ્યો વિષે કવિ નર્મદ, રા. રા. કાંઠાવાળા, કુવ, ત્રિપાઠી વગેરે અનેક વિદ્વાનો તથા લેખકોએ જુદે જુદે વખતે લેખો લખ્યા છે, ભાષ્યો આપ્યાં છે, અને વાદ કીધો છે, તેથી એ સંબંધમાં વિશેષ કહેવા જેવું રહેતું નથી, તથાપિ આ પુસ્તકમાં તે કોણ હતો, ક્યાં જન્મ્યો હતો, તેને કાવ્યશક્તિ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થઈ, તેણે કેવી સ્થિતિ ભોગવી, તેણે કેટલાં ને કેવાં રસવાળાં પુસ્તકો રચ્યાં એ વગેરે વિષે થોડું ધણું જાણવું જોઈએ.

કવિનો જન્મકાળ તેનાં અનેક પુસ્તકોની અંતે આપેલા સંવત

ઉપરથી આપણે અટકાવી રાખીએ છીએ. તે આશરે સંવત ૧૬૯૨ માં પડોદરામાં જન્મ્યો હતો, અને તેણે મૃત્યુ આશરે સંવત ૧૭૮૦ માં થયું હતું, એટલે સગમગ સો વર્ષનું આયુષ્ય મોગમવાને તે બાગ્ય-શાળી થયો હતો. આ પ્રમાણે તેણે અઢારમા સૈકાનું કવિરાજ્ય જોગવ્યું હતું.

હતિદાસ દલિયા જેમણે નો આ વખત દિલ્હીસ્તાનને માથે અંધાધુનીનો હતો. મોગલાઈ સામ્રાજ્યની ચાલીની ટોચ, આરંગઝેબ પાદશાહનો અમલ, મરાઠા સંઘાર શિલાઈ અને મોગલ શહેનશાહ સાહેની લડાઈ, મગલાની લૂટફાટ, મોગલોની પકડી, અને ગુજરાતમાં ઉથલપાથલ વગેરેને લીધે કાવ્યકારોને ઘણું સેસવું પડેલું હોયું જેમણે.

પ્રેમાનંદના સમકાલીન કવિઓમાં શામળદાસ મુખ્ય છે. એ જે કવિ વચ્ચેનો ઝંપડો એમનાં કાવ્યો વાંચ્યાથી માલમ પડે છે. આ પ્રમાણે એક તરફથી રાગઓ વચ્ચે રણયજ્ઞ થતા હતા ત્યારે બીજી તરફથી એ કવિઓ વચ્ચે વાગ્યુદ્ધ થતાં હતાં. દેરાની અંધાધુનીના સમયમાં દરેકનાં મન અસ્થિર હોય જ અને તે વખતે અંધ ઉપર અંધ નચવા એ થોડાંથી જ ખતી શકે. પણ આ જે કવિઓએ એક બીજાની સરસાઈમાં એક ઉપર એક પુસ્તકો, આખ્યાનો કે વાર્તાઓ જે કહો તે, વાણીશી નદીના સતત પ્રવાહમાં રેલ્યાં છે, તે તેમાં આપણે આજે ડુબકીઓ મારીએ છીએ. એ ઝંપડાએ ગુજરાતી ભાષાને ધણો જ લાભ કીધો છે એમ કહ્યા વિના ચાલે એમ નથી.

પ્રેમાનંદ કવિ જાતે ચોવીસા આઠાણુ હતો. એ ચોવીસા આઠાણુની ઉત્પત્તિ નાદોરામાંથી છે. કવિ દલપતરામે તેની જાતિ ચાતુવેદી મોદ આઠાણુની કહી છે, પણ કવિએ પોતે જ ધણે ઠેકાણે 'ચતુ-વિંશી જાતે આઠાણુ' કહ્યું છે. કવિના પિતાનું નામ કૃષ્ણરામ હતું તે ન્દાનપણમાં ગુજરી ગયા હતા. માં પણ થોડો કાળ જીવી મૃત્યુ

પામી હતી. તેથી કવિ જાતે અને જીવે એકલો ચલેો હતો, અને કદાપિ તે કારણને લીધે તે મારસીને ઘેર ઉછરી મોટો ચલેો હતો. કવિમાં કવિત્વ-શક્તિ જન્મથી નહોતી એમ કેટલાકનું કહેવું છે. એ બાબત કવિ નર્મદે કવિ ચરિત્રમાં લખ્યું છે કે “ ચૌદ પંદર વર્ષ સુધી કવિ મૂખ અને જડજરત હતો, કામનાથ તથા બહુચગણનાં દોરો છે તે બેની વચ્ચે એક મકાનમાં દોષ સિદ્ધ આવી રહ્યા હતા તેની પાસે તે રોજ જતો, તથા સેવા કરતો ને બાકીનો વખત ગામમાં રખડ્યાં કરતો. એક દિવસ સિદ્ધે કહ્યું કે હું કાલે અદિથી જન્મનો છું, માટે તું-રડવારમાં વહેલો આવજો. પ્રેમાનંદને જતાં મોડું ચલેલું ને સિદ્ધ ચાલતો ચલેલો, પણ પછાં તે લેકને પૂછતો ને દોડતો ચોડેક ગયો એટલે સિદ્ધ મળ્યો. પ્રેમાનંદ ગગણી ગયેલા જ્યો પગે પડ્યો, ને સિદ્ધે કહ્યું કે જા તું પ્રાકૃત-માં કાવ્ય કરવાને સમર્થ ચક્રશ, વહેલો આવ્યો હોત તો સંસ્કૃતમાં કરવાને સમર્થ થાત. એ રીતે પ્રસાદ લઈને ઘેર આવ્યો ને પછી કાવ્ય કરતો ચલેો. ” વળી એક જીજ્ઞા દંતકથા એવી છે અને તેને ફક્ક કવિ વલ્લભનાં કાવ્યથી પુષ્ટિ પણ મળે છે કે રામચરણ હરિહર નામે કોઇ સારો વિદ્વાન રામનાથના દેવળમાં ઉતર્યો હતો. તેની પાસે પ્રેમાનંદ જતો આવતો હતો. એ વખતે કવિની ઉંમર ચૌદ પંદર વર્ષની હતી. કવિ બુદ્ધિશાળી છે એવું સાધુને જણાયાથી એણે કવિને સાથે આવવા કહ્યું. એથી તે લાગલો જ કેઠનિ કલ્યા કહાબ્યા વિના સાધુની સાથે ગયો, અને કેટલાંક વર્ષ તેની સાથે દેશપરદેશ મુસાફરીમાં રખડ્યો. એ અરસામાં તેને કવિત્વશક્તિ પ્રાપ્ત થઇ હોય એમ સંભવે છે. કવિ વલ્લભની એ સંબંધની ઉક્તિ વાંચવા ચોગ્ય છે.

એવે મળી આવ્યા સિદ્ધ પૃથ્વીમાં પ્રસિદ્ધ પૂરા;
નમી પૂછ્યું તેમને મેં, બલો ત્યારે ભાવિયો.
નિષ્કલકી ભાષા કોઇ, જતાવીયે નરવર !
પૂજક હું ચાઉં તેનો, બ્રમ-મન અતિ-છે. '

જોઈ જોમાં તેમા દોષ, ગિરવાણ શુદ્ધ બાણું;
 ન કરવાનું 'નિદાણું', મૂઢ મારી 'મતિ' છે.
 ધનવંત જોઈ પૂરોધન, અર્પવા જવું તે;
 હાંસી વિશ્વ મધ્ય યામ, રાઠ એમાં નિ છે ?
 ગિરવાણ જોવી નહિ, ઉતરતી એના થકી;
 એક પગથીકે માત્ર, મૂઢ કેવી ગતિ છે.
 યોગીરાજ ધનુષ્ય શા, વધા વેણુ ત્યારે તર્ક;
 અધ્યા કષ્ટ જન તારી ? પૂજ્યું એમ તેમણે.
 મેં કહ્યું કે ગુજરાતી, મૂલ્યવાળો શુંમાં વિશે;
 શુદ્ધ બાણ જોવી મારે, મૂલ્ય કયું એમણે.
 ઉત્તર મૂળી અને તું હુંગર પૂજે કેમ ?
 ગોદમાંનો સુત જૂલો, જાણ્યું નહિ જોડણે.
 તારી બાણ છેજ. તેવી, જાણ્યું નવ તેં જરૂર;
 વિચારી જો વાર વાર, ગુણથી ઘટે મણે ?
 કામળતા કમળથી અધિક દેખાય એમા;
 મધુસૂદા મિષ્ટપણે, હારી હારી જાય છે.
 અમલતા એના જેવી, નથી કોઈ બાણ મધ્ય;
 પ્રાચીનપણું તો એનું, મોટેડું મનાય છે. *
 નવરસની નાયકા, સુખદાયકા છે સિદ્ધ,
 જણે નહિ તેહ એના ખોટા ગુણ ગાય છે.
 શુર્ભરગિગની તુલ્ય હર્ષમાં નથી;
 સર્વગુણ સંપન્ન છે; હૃદયાર રસાળ શો ?
 એમ સમજવા અને સારે પાંચે વાળ્યો સિદ્ધ;
 અતુભવે ખરું લાગ્યું; ટળ્યો ન્હાના બાળ શો.

આ દંતકથા હોય કે સાચી વાત હોય, મને તે હોય, પણ
 પ્રેમાનંદ સંસ્કારી હોવો જોઈએ. આવી દંતકથાઓ આપણા ધણાખરા

સારા કવિઓ માટે ચાલે છે. આદિ કવિ નરસિંહ અને પ્રેમી અને દર્દી કવિ દયારામ જેમણે ભાષાને અનેક શબ્દમારોથી શબ્દમારી છે તેમને માટે પણ છે. એમાં એવું બને છે કે સંસ્કાર જન્મથી હોય, પણ તેને અમુક સાધન કે સિંચનની જરૂર હોય તે સાધન કે સિંચન જ્યાં સુધી મળે નહિ ત્યાં સુધી તેમાંથી બળવાન વૃક્ષ ઉદ્ભવે નહિ. એવું જ કાંઈ ગુજરાતી કવિઓની બાબતમાં બન્યું છે.

પ્રેમાનંદ કવિનો જન્મ વડોદરામાં થયો હતો, ને તેનાં ઘરખાર પણ ત્યાં જ હતા. રહેણાક વડોદરાની પણ આખો જન્મારો તેણે ત્યાં ગાળ્યો નહોતો. એનાં કાબ્યો ઉપરથી જણાય છે કે તેની રહેણાકનાં તથા મુખ્ય સ્થળ હતા; વડોદરા, સુરત અને નંદરખાર. સુરત અને નંદરખાર રહેવાનું મુખ્ય કારણ એવું જણાય છે કે તે કોઈ શેડીયાને ત્યાં નોકર રહ્યો હશે, ને તેની પેઢી સુરત. અને નંદરખાર હોવાથી એને તે બે સ્થળે જવા આવવાનું થયું હશે. તે વખતમાં સુરત મોટું વેપારનું મથક હતું, તેથી આ પ્રમાણે હોવાનો સંભવ હોય પણ ખરો. નંદરખાર રહેવાનું કારણ કેટલાકના કહેવા પ્રમાણે ત્યાંના ઠાકોરનો તેને આશ્રય હતો તેને લીધે હતું. પરંતુ એટલું તો ખરું કે કવિએ એ બે શહેરોમાં રહી ઘણી કવિતા રચી છે, ને ગાંધ છે. એટલુંએ સિદ્ધ છે કે આ સ્થળોમાં પ્રેમાનંદ રચિત પુસ્તકોના વાંચનનો શોખ વંદન-પરાથી ઉતરી આવ્યો છે.

પ્રેમાનંદ કવિ મુખ્યત્વે કરીને કથા કરતો હતો. તેથી તે કથા-બઠને નામે ઓળખાયો છે. એક વખતે સરકારવાડમાં તેને અને એક બીજા કથાકરને જગ્યાની બાબતમાં કળયો થયો. એ વખતથી તે ગુજરાતીમાં કથા કરવા લાગ્યો એવું ઘણાનું કહેવું છે. જ્યારથી તે ગુજરાતીમાં કથા કહેવા લાગ્યો ત્યારથી તેની રોજ વધી હતી. એનું કારણ સમજવું મુશ્કેલ નથી. સામાન્ય જનસમાજ સુવિદિત હોતો

નથી, તેથી તેને સ્વભાષામાં, અને તેમાં વળી જનસ્વભાષનાં ચિત્રો-
વાળી કથામાં જોડેલો રસ પડે તેટલો સંસ્કૃત ભાષામાં પડે નહિ. આ
સ્પર્શમાં તે માણુભટ્ટ થયો. ગુજરાતમાં આવા માણુભટ્ટો

વૈશંપાયન એણી પેર જોડ્યા, સ્વજનમેજ્ય રાય
વિસ્તારી તુજને સંભળાવું, ભારતનો મહિમાય

ના સ્વ સાથે માણુ ઉપરના ઇતિહાસનો પ્વનિ ઘેલી ગુજરાતને એક
અક્ષરે ચડાવતો. એ માણુભટ્ટોની શક્તિ, વાક્યાતુરી, કાર્યદક્ષતા આદિ
પ્રશંસનીય છે. માણુભટ્ટો સમ્પ્રદાય ટોળાને પોતાની માણેથી 'વચ્ચ'
કરી શક્યા છે. એ માણુ જ તેમની આજીવિજાતું સાધન હોય છે.
તેટલા માટે આપણે મોટો માણુભટ્ટ પ્રેમાનંદ કયા કરવાને માટે જુદે
જુદે સ્થળે બટકો હોય એ પણ સંભવિત છે. ત્યારે શું કવિ પ્રેમા-
નંદ માત્ર માણુભટ્ટના નામને 'પાત્ર' હતો ? નહીં જ. તે એક પ્રાસાદિક
કવિ હતો. તેની કવિત્વશક્તિ એનાં જ્યાં કાવ્યોમાં પડે પડે જણાય છે.
તેનાં પદો આજે વાંચ્યાથી આપણાં રવાણ ઉભાં થાય છે તો જે
વખતે આ મહાન કવિ લોકોને કથાના પ્રસંગનો સ્વર ચડાવવા આવે-
શમાં આવી જઈ અર્ધી ઉછળ્યો હશે તે વખતે આ કથામંડની
વાણીમુખા પીવાને તેઓ કેવા ભાગ્યશાળી થયા હશે ? કવિની વર્ણન-
શક્તિ અગાધ હતી. તેણે, વન, યુદ્ધ આદિ બીજું જે કંઈ વર્ણવ્યું છે
તે પરથી આપણે કદી ચકીએ છીએ કે ચિતારો-ચિત્ર ચીતરીને આંખ
આગળ વસ્તુ ખડી કરી શકે, છે, પણ એણે તો કેવળ એના વર્ણનમાં
જ્યાં પડે આજ્ઞા છે. આથી કરીને કવિની કવિતા સામાન્યવર્ગને
ધણી અનુરૂણ થઈ છે. સામાન્ય રીતે ધણાને અનુભવ થયેલા વિષયો
જ તેણે પસંદ કીધા છે, દારણ એવું શ્રોતાજન સામાન્ય વર્ગનું હતું.
વસ્તુ પૌરાણિક કથામાંથી લેઈ પોતાની કથાવસ્તુ વાક્યાતુર્યથી એવી
મટાવી આજીવિત કરી છે કે તેને આપણે ગુજરાતના એક-ઉત્તમ

કવિની ગણનામાં ગણીએ છીએ. 'કવિતાની ખુશી જ કયા પ્રસંગમાં' રહેલી છે. એથી જ આપણને અગ્રેજી કવિ રોકસપિયરની આગેદૂપ ચિત્રકારની શક્તિ જેવી શક્તિ પ્રેમાનંદમાં જોવાથી 'એને શુભરાતનો રોકસપિયર કહેવાનું' મન 'ચાલે' છે.

એક તરફથી કવિને ક્યાનો પ્રસંગ, અને બીજી તરફથી કવિ સામગ્ર સાથેની સ્પર્ધા એ બેને લીધે તેને એક મંડળ સ્થાપવું પડ્યું. તે ટોળામાં આશરે ૧૦૦ માણસો હતાં, પણ એ સોમાં બાવન મુખ્ય હતાં. કવિના એ બાવન વીરો વિશેની કવિ વસ્તુબતી તીચસી હકિત વાંચના યોગ્ય છે.

છે નવ દાસ અને બાઇ ચારજ, રત્ન બધા હવ શિખ કહેવે;
છે બવ રાસ અને બાઇ બારજ, રત્ન મળાં કય વિશ્વ વહેવે;
છે વીર પંચજ, છ ગણિયે તથા, નંદં ચતરનું નામ મુકાવે;
છે વીર વસ્ત્રમ, શે બહિરે ગણ ? એકજ પ્રેમનું નામ પુકાવે.

આ ઉપરથી જણાય છે કે એ મંડળ સ્ત્રીપુરુષ બન્નેનું હતું. કવિને વધારે આનંદની વાત તો એ થઇ હતી કે તેના સમાગમને લીધે તેમાંનાં કેટલાંક કવિ અને કવયિત્રી થયાં. આ પ્રમાણે કવિએ જે રચી અને મહારથી ઉત્પન્ન કરીના તેમાં નિરંકુશ રચી અને મહારથી વીરજી અને વસ્ત્રમ મુખ્ય હતા. રા. બુવના શબ્દોમાં કહીએ તો “ એ પૈકી જેમની કૃતિ પ્રકાશમાં આવી છે એવા તો ગાયક વીરજી, સહવાસી હરિદાસ, યસદાસ દ્વારકાદાસ, અનુચાદકવિ રત્નેશ્વર, નિરંકુશકવિ વસ્ત્રમ અને સાદો સુંદર એ જ છે.”

કવિના મંડળના મહારથીઓએ શુભરાતીમાં જે સોહિત્ય ઉત્તુ કાઢ્યું તે પહેલાં શુભરાતી બાપાની સ્થિતિ કેવી હતી તે પણ વિચારવા યોગ્ય છે. અને શુભરાતી બાપાની વંશાવળી આપવાનો પ્રસંગ નથી,

પ્રયત્ન નથી, તેમ આશયે નથી. આપણી પાસે ગુજરાતીનું જે સાહિત્ય છે તે જોતાં એનો આરંભ કવિ નરસિંહચંદ્ર ગણી સ્વીકારે. તેટલા માટે કવિ નરસિંહ મહેતાને લોકો ગુજરાતી બાપાનો પિતા કહે છે. એ કવિ સંવત ૧૪૦૦ ના રીઝામાં થયે ગયો છે. એ દિસાએ ગુજરાતી બાપાનો ઇતિહાસ માત્ર પાંચસો વર્ષનો કહેવાય. પરંતુ તેમ નથી. ગુજરાતની ગાદી અબ્દિસવાડપાટણમાં હતી તે વખતે પણ ત્યાંના રાજાઓના આશ્રય તળે કવિઓ હતા. તેમણે પણ કાવ્યો રચેલાં જાણવામાં છે. પરંતુ તે કાવ્યોની શૈલીમાં ને હાલની શૈલીમાં ધમ્મે તફાવત માલમ પડે છે. લોકોની સામાન્ય ભાષા જેમ જેમ વધારે ખેડાતી ગઈ તેમ તેમ સંસ્કૃત ધસાતી ગઈ, અને અતિ પરિભ્રામ એ આબુ કે સંસ્કૃત અપભ્રંશ થઈ, અને તેને રથાને તેમાંથી માર્ગની, પ્રાકૃત કે અપભ્રંશ ભાષા ઉત્પન્ન થઈ. એ અપભ્રંશ ભાષા સામાન્ય વર્ગની થતાં તેણે અસહી ગુજરાતીનું સ્વરૂપ પ્રકટયું. આવી કુંક રૂપરેષા બાપાને માટે લેધએ તો બહુ બાધ આવે તેમ નથી. કવિ નરસિંહના સમયના વીસનમરા નાગર કવિ પદ્મનાભના કાવ્યનું દશાન્ત અત્રે લખ્યું તો તે વખતે ગુજરાતી બાપાનું કેવું સ્વરૂપ હતું તેનો ખ્યાલ આવે.

તિણિ અવસરિ ગૂજરધર રાય, કરણદેવ નામિ ઘોલાય ।

તિણિ અવગણિત માધવવંશ, તાંહિ લગદ વિગ્રહ આરંભ ॥

રીસાદુ મૂલગુ પરધાન, કરી પ્રતિષ્ઠા નૈઃસ્પું ધાન ।

ગૂજરાતિનૂં ભોજન કરું, જી તરકાણું આણું કરું ॥*

* આજથી આશરે ૬૪૦ વર્ષ ઉપર એટલે સં. ૧૩૨૭ માં ૫૪૦ ગાથાનો ઉપદેશમાળા નામે ગ્રંથ, છપ્પત્ર હાં ને લખે, રત્ન-સિંહચરિ નામે જૈન કવિએ રચ્યો છે. તે વખતની ભાષા કેવી હતી તે બતાવવા, એમાંથી એક ગાથા નીચે આપી છે.

વિજય નરિંદ જિર્ણિદ, ચાર હથિયર્હિ ચય લેવિણ
ધમ્મદાસગણિ નામિ ગામિ, નયર્હિ વિહરદ. પુણ

કવિ નરસિંહની અને કવિ પદ્મનાભની બાપાશૈલીમાં કેટલો બધો તફાવત આવ્યો પડે છે ? એનાં કારણ જો, પણ તે જોવાનો આ વિષય નથી. એ સંબંધમાં એટલું જ કહીશ કે બાપા જેમ જેમ પોતાની ગદ્ય તેમ તેમ તે વધારે અને વધારે ઘટ થતી ગઈ અને આખરે પ્રેમાનંદના સમયમાં વિશેષ ઘટ થયું. તથાપિ તે વખતે હિંદુ-સ્તાનની હિંદી, બંગાળી અને મરાઠી વગેરે બાપાની સાથે શુદ્ધતાની કેવી ગણના હતી તે બધાથી આપણું મન આજે ક્યવાય છે, તો પ્રેમાનંદ કવિ જેવા પ્રાસાદિક કવિના સાબળ્યામાં આવ્યું હશે, તેથી તે કેટલા ક્યવાયા હશે ? અન્ય બાપાના લેખકોએ શુદ્ધતાને નિર્મા-લ્ય ગણી તેની અવગણના કરી હતી. તેઓ કહેતા કે—

અમે તમે કા સોળ હિં. આના, અડે કડે કા બાર,
ધકડં તિહડં આઠ હિ આના, શુ'શાં પેસે ચાર.

નિમ પુત્રહ રણસિંહરાય, પડિયોહણ સારિહિં
કરહ ઇસ ઉપસમાલ, જિણચયણ ધિચારિહિં
સમ પંચચાલ ગાહારયણ, મળિકરંડ મહિયલિ મુણડ
સુહમાવિ સુહ સિદ્ધંતસમ, સવિ સુસાદુ સાવય સુણડ

એ જ હપ્પાને આજની બાપામાં લખ્યો છે, ને તેથી અસહ્યમાં વધ-રાતી અને હાલમાં વપરાતી શૈલીમાંનો તફાવત સહજ માલમ પડશે.

વિજય નરેંદ્ર જિનેંદ્ર, વીર હાથે પ્રત લીધું,
ધર્મતાસ ગણુ નામે, ગામનમરે વિચરે પુનઃ
નિમ પુત્ર રસિંહરાય, પ્રતિબોધન સાર
કરે એહ ઉપદેશમાળ, જિનવચન વિચારે;

ચત્ર પંચચાળીશ ગ્રાયા રતન, મણિકરંડ મહિતજે મુનિએ,
શુદ્ધ બાવે શુદ્ધ સિદ્ધાંતસમ, સર્વ સુસાદુ આવક મુણે.

કવિ પ્રેમાનંદથી પોતાની માતૃભાષાની આવી અવગણના ખમી શકાઈ નહિ, અને તેણે પુસ્તકો રચવા સાધ્યાં, તે એટલે સુધી કે સાહિત્યનો ગંજ દરી દાવો. આ પ્રમાણે કરવામાં કવિને બે ત્રણ કારણ મળ્યાં હતાં; એક તો માતૃભાષાની અવગણના, બીજું કવિ શામળદાસ સાથેનો વિમલ, અને ત્રીજું ગુરુ રામદાસનો ઉદ્દેશ.

ઉપર કહ્યું છે તે પ્રમાણે પ્રેમાનંદ મુખ્યત્વે કરીને પુરાણમાંથી કે ધર્મપુસ્તકમાંથી કથાની પરતુ પસંદ કરી આખ્યાન કે આખ્યાયિકા રચ્યાં છે. પણ જેને એ પદ્ધતિ કવિ શામળદાસ સાથેના વિગ્રહને લીધે બદલવી પડી હતી. કારણ શામળદાસે પ્રેમાનંદને ઉદ્દેશી એવું કહ્યું છે કે “કહ્યું છે તે શેનો કવિ.” આ ઉપરથી તેણે આપણા આદિ ભક્તકવિ નરસિંહ મહેતાના અમુક અમુક પ્રસંગ લેઈ, વ્યવહારમાન ભોકાને આપ્યું, તે એવું કે હાસ્યમાં ને હાસ્યમાં રહી સચોટ બાણો મારી ભોકાને આનંદ આપ્યો; કુંવરનામનું મામેશ, ઢુંડી, શામળદાસનો વિવાહ, શ્રાદ્ધ ને હારમાળા જેવાં પુસ્તકો તેણે રચ્યાં છે તેનું કારણ કેવળ કવિ શામળદાસ સાથેનો વિમલ. એ કવિઓ વચ્ચે અપડો કેવો ચાલતો હતો તેનો ચિનાર પ્રેમાનંદના પુત્ર કવિ વલ્લભે કુંતી-પ્રસન્નાખ્યાન, દુશાસન રૂધિરપાનાખ્યાન, વગેરેમાં પ્રગટરીતે, તથા પ્રેમાનંદ છુટક છુટક કવિતામાં શુભરીતે અને શામળે પણ, મર્મમાં કવિતાઓમાં પ્રગટ કર્યો છે, જે વાચ્યાથી તેનું તાદસ ચિત્ર આપણી આંખ આગળ ખડું ચઢે રહે છે.

કવિતાનાં મુખ્ય બે અંગ છે; સ્વાનુભવરસિક; અને સર્વાનુભવરસિક કવિતા. પ્રેમાનંદે સ્વાનુભવરસિક કવિતાનું અંગ લીધું નથી. તેણે માત્ર સર્વાનુભવરસિક કવિતા રચી છે. અંગ્રેજી કવિ શેલિ, ઉવર્ડ-અર્થ, ટેનિસન આદિ ઉત્તમ કવિઓ જેવી કવિતા તે સમયના ગ્રોતાને નીરસ લાગે, નિર્વાહના સાધનમાં ખસેલ પડે, અને વળા ભાષાને માટે

ઝડપેલા ખીડાને અતરાય જાવે એવું તેને જણાયું હતો અથવા સ્વા-
 નુભવરસિક કવિઓના ઉડવનની સાથે ઉડવાની શક્તિ પણ તે વખ-
 તના નિરક્ષર સમાજને ક્યાથી હોઈ શકે ? આથી કરીને તે વિષય
 એવો ભેતો કે તે ઓતાઓને થોડો ધણો પંચિત હોય. વિષય થોડો
 વા ધણું દરજ્જે અનુભવવાળો હોયથી તે સમજવો, સમજાવવો,
 માદ રાખવો, કે તેનો રસ ગ્રીન્વો અથવા તેમા લદા યદ્ય એટલાન
 થવું તેમને ગમે, એટલું જ નહિ પણ કવિ સાથે ઉડવાને પણ તેમને
 મળતું પડે. સર્વાનુભવરસિક કવિતા સમજવા મા મળ માથે જે
 બોલો પડે તેવું સર્વાનુભવરસિક કવિનામા ન થાય, એ સ્વાભાવિક છે.

કવિ નર્મદ પ્રેમાનંદની કવિતા વિષે એવું કહે છે કે “ વાસ્તવિક,
 વ્યાસ, કાલિદાસાદિ એઓએ જે પ્રતિની કવિતા કરી છે તે પ્રતિની
 કવિતા પ્રેમાનંદની નથી.” કવિતા, અને કવિવશક્તિના માપ વિષે
 આપણે ઝઘડો કરવાનું આ સ્વયં નથી. પણ એટલું તો કહેવું મને
 આવશ્યક જણાય છે કે કવિની ચિત્રકારની શક્તિ બાહ્યની દાદખરી
 જેવી નથી તો શું છે ? પ્રેમાનંદને ગુજરાતી બાપાનો વાસ્તવિક ગણ્યો
 છે, તે નીચેની ઉક્તિથી સાબીત થાય છે.

ગુજરાતી ગિરા કેરા આદિ વાસ્તવિકને નમુ,

જેની કાવ્યગિરાચિત્રભૂમિમા હું સદા રમું.

વળી દશમ સ્કંધ વાચતા આપણે જોઈએ છીએ કે તે પેલો
 નિરભિમાની હોવાથી કહે છે કે વ્યાસ અનિતું ભાગવત કશું ને પોતાનું
 ક્યા ? એ બેની સરખામણી જ સબરતી નથી. તથાપિ દશમ સ્કંધ
 એટલા બધા રસથી વિભૂષિત કવિતા છે કે તેમા રનાને કરનાર,
 જ વાને, બહાર નીકળે છે, ને તેથી જ આપણા ગુર્જર કવિ
 ક્ષોભ હોય તો બોલે જાય.

હમાં છેલ્લાં ત્રણ નાટકોમાંથી રસિક અને ઉપદેશ યોગ્ય કરારો લીધા છે.

પ્રેમાનંદનો દશમ સ્કંધ કવિના મહાન્ બાપામેધ યાત્રી, પૂર્ણ-હૂતિનો અંધ હતો, એટલે તે ક્રિષ્ટ છે. તે સર્વ રસથી ભરપૂર છે. ધણો સોદાગ્રિય છે. તેમની વસ્તુ પણ બાગદને યોગ્ય છે, તેમાં વાત્સલ્ય પ્રધાન છે. તોપણ એમાંના કરુણ, વીર, હાસ્ય, પ્રેમ વગેરે રસોનાં હકારો રોજ રોજ વાંચ્યાં હોય તથાપિ તૃપ્તિ વળતી નથી. એ અંધ એની મીઠી વાણીથી અંકિત થયેલો છે કે તે ગુજરાતનાં શહેરોમાં તથા ગામડાઓમાં ચોમાસાની ઋતુમાં ઘેર ઘેર વાંચાય છે. દશમમાં છેલ્લાક પ્રસંગો તો એવા ચિત્તવેધક છે કે કંઠમાં દંડુ હોય ત્યાં વાંચનારનું મન એકવાર દ્રવ્યા વિના, રહે જ નહિ. વાત્સલ્યભાવ, પ્રેમરસ, હાસ્યરસ એ સર્વમાં કવિની કૃતિએ અવધિ કરી છે. કવિ વર્ણન કરવા બેઠો છે ત્યારે આધુપાધુ જોયું નથી, એટલે વર્ણનની તાલુમા તથા કિલ્લતા આવી ગઈ છે, ને, તેથી દોષદર્શને ખામી કાઢવાનું કારણ મળ્યું છે. નગાધ્યાનમાં પણ આવો જ દોષ અલંકારની બાબતમાં નજરે પડે છે. હંસ, નગરાજ, અમળ, દમયંતીનું વર્ણન

‘વેલ જલે હેમની અવેવ ફેલે કુલી’

ના પદ્યો કરે છે તેમાં કવિ અલંકાર ઉપર અલંકાર ખાડકો જ ગયો છે, ને તેથી કિલ્લતા આવી છે. નહિ તો નગાધ્યાન કવિનું ઉત્તમ કાવ્ય લેખાવ છે. નગાધ્યાન કવિની વર્ણનશક્તિની પ્રતિમા છે. એમાં કરુણરસ પ્રધાન છે, ને યુગાર અને હાસ્ય ગાણું છે. કવિ નર્મદ કહે છે કે “નગાધ્યાન તેણે ‘રાજ્યાશ્રયની’ ઉમેદમાં લખ્યું હશે, પણ આત્મપ મળ્યો કે નહિ તે કહી શકાય નહિ.” “કવિ નર્મદનું કહેવું” ખરૂંએ હોય ! પણ પ્રેમાનંદને રાજ્ય ભાગ નહોતો. શામળબે

ગાદીદારને “ જોજ સમેટાડી જુવ ” કહી ગાયો છે, “ તેમ પ્રેમાનંદે કોઈની પ્રશંસા કરી હોય એમ જણાતું નથી. કવિઓના સ્વભાવ સામાન્ય રીતે નિરંકુશ અને સ્વતંત્ર હોય છે, એટલે કવિએ આશ્રયની દરકાર રાખી હોય એમ સંભવતું નથી. તેણે બચપણમાં ઘણી ગરીબી રિશ્તિ ભોગવી હશે, પણ મોટપણમાં તેને પૈસાની એટલી બધી તંગી પડેલી જણાઈ નથી તે ઘણો ખરચાળ હતો. એ સંબંધમાં કવિ વસ્તુને કહ્યું છે કે.—

‘ જુએ ધૃત સરિતા ચલવી રે, પ્રભુએ બાધી સાકર પાન. ’

વળી વડોદરામાં પ્રેમાનંદની વડો એ નામની જગ્યા એની માલીકીની હતી. તેમાં ઘણાં ઘર હતા. તો પછી નિઃશ્યાન આશ્રયના, ધરાદાયી લખ્યું હતું એમ આપણાથી કેમ કહેવાય ? નિઃશ્યાન, અને ઓખાકરણ કવિના કૃતમ કાવ્યો છે, ને તેથી તે ઓખાસામા ગુજરાતમાં ધણે ઠેકાણે ગાવાનો રિવાજ ચાલુ છે, કવિના બીજા કાવ્યોમાં સુદામાચરિત્ર ગામ પરગામ દર સનિવારે સાત્ત્વનો ગાયો છે. એમાના ભક્તિ અને મિત્ર-ભાવની તથા કશ્વણ અને હાસ્ય રસની ઝભાવટ ઉત્તમ છે. સાધુ, સંત, વેરાગીના અખાજમાં મસ્ત રહેનારા ભક્ત કવિનો પ્રસન્ન લઘુ તેમાં રસ ઝમાવવો એ તો કવિથી જ બની શકે. પ્રેમાનંદે ‘ મામેરું ’ એવું રસિક બનાવ્યું છે કે સીમંત વખતે ઘણા ગામેમાં ગાવામાં આવે છે. કવિનો મસ્કરી કરવાનો સ્વભાવ જુ તાદશ્ય મિત્ર પાડવાનો શક્તિ, એ બેના સયોગથી શું ન બની શકે ? હસવું, રડવું, ને રસનો ભંગ યથા સિવાય બીજા રસમાં ને રસમાં તણાવું એ પ્રેમાનંદની ખૂબી છે. મામેરું એટલું તો રસિક અને આદ્યુદ્બોધક છે કે કંટાળો આવ્યા વિના આદ્યત વાચવાનું મન ચાલે છે. એટલું જ નહિ પણ વાચતાં આનંદ આનંદ વરસી રહે છે. તેની લોકપ્રિયતાને લીધે તે દર રવિ-વારે ઘણું દોડો વાંચે છે. ‘ મામેરું વિશે તો એમ જોવાય છે કે

પ્રેમાનંદની દેવાતીમા સુરતમા કોઇ એક ગૃહસ્થને ત્યા સીમતનો પ્રસંગ આવ્યો, ત્યારે ખુદ કવિને તેજે ગાવાં બોવાવ્યો. રચનાર કવિ, ને ગાનારે કવિ ' હવે બાપી શુ રહે ? તેજે તે એવું સરસ ગાથું કે લોકો જમવા આવ્યા હતા તેમજે પોતાના કળશિયા કવિને અર્પણ કરી દીધા. સુદામાચરિત્ર ભક્તિરસ કાવ્ય છે. કવિ નરસિંહે પણ સુદામાચરિત્ર બનાવ્યું છે, ને પ્રેમાનંદે પણ રચ્યું છે. નરસિંહે કેવળ ભક્તિરસ આપ્યો છે, ત્યારે પ્રેમાનંદ ભક્તિમા અને હાસ્યરસમા વાચકને હુમાડે છે. એ સંબંધમા રા. ગા. કૃષ્ણવાલ જવેરી કહે છે કે " એમ કહીએ તો આસે કે એની કવિતા તથા કાવ્યોને ગુજરાતના લોકો એક રીતે પૂજે છે. પ્રદેશમા ધણી જગાએ દર રાત્રિવારે સુદામા ચરિત્ર અને રવિવારે હુંડી ગાય છે. ચૈત્ર મહિનામાં ગામે ગામ એના બનાવેલા આખાદરણની કથા યાપ છે, અને મૌસિક શ્રાદ્ધ વખતે એના રચેલા શ્રાદ્ધનો પાઠ કરવામાં આવે. છે. ચોમાસાના દસાડામા જ્યારે ગામડાના લોકો ખીજી કાંઈ કામ કરી ન શકે તેવું હોય ત્યારે બધા બેગા થઈ એનો દશમસ્કંધ વાચે છે થા સાબજે છે. એના નેવો ખીજો કાંઈ બધા જ લોકોમા પ્રિય થઈ પડેલો, અંધકાર ગુજરાતમા હજી સુધી જન્મ્યો નથી. "

અભિમન્યુ અને સુધન્વા આપ્પાન બન્ને વીરરસ કાવ્યો છે. બન્નેમાં એક સરખી સમાનતા છે. પ્રેમાનંદના આ બે વીરરસ કાવ્યોથી વળી સરસ વીરરસ કાવ્ય રણુપત્ર છે. રણુપત્ર વાંચ્યાથી અંગ્રેજી કવિ હોમર રમરણુમા આવે છે. એ કાવ્યમાંના કેટલાએક પ્રસંગો દાખલા તરીકે સીતાનું રાવણે કરેલું હરણ અને તેને લીધે રામ અને રાવણ વચ્ચેનું મહાન યુદ્ધ, ઇલિયડમાંના હેલનનું પારિસે કરેલું હરણ અને તેને લીધે થયેલી ટ્રોયની લડાઈ એ આબેહુબ મળતા છે, તેથી પ્રેમાનંદને ગુજરાતનો હોમર કહીએ તો પણ આવે.

વળી કવિે ખીજી વીરરસ કાવ્ય વ્રામન કથા છે, તો પણ

રણપરામાં વીરસની જે ક્રમક જોવામાં આવે છે તે એમાં નથી. એમ છતાં જનિ અને ઇદરાયની વચ્ચેના વર્ણનમાં કવિની અદ્ભુત શક્તિ દસ્યમાન છે. એ સિવાય વામનજીનું વૈરાટ સ્વરૂપ પણ તેની કાવ્ય શક્તિનો ઉત્તમ નમૂનો છે. વામનકથા ઘણે ઠેકાણે સ્ત્રીઓ મ્હેંચે કરે છે, ને ગાય છે. એ જ એની લોકપ્રીયતાની સાબીતી છે.

પ્રેમાનંદની હુંડી ધણું દુઝું કાવ્ય છે. તે દુઝું છતાં રંગનું ચટકું છે. મીઠી મસ્કરી બર્બા પ્રસંગો એમાં ઘણા આવે છે. નિષ્કામ ભક્તિ અને પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખ્યાથી ઇશ્વર અણીને વખતે કેવી મદદ કરે છે તે બતાવનારો કવિનો મુદ્દો છે. શ્રી કૃષ્ણ દેશી વાણીયાના વેશમાં પોતાના ભક્તની હુંડી શિકારવા આવ્યા છે તેનું ચિત્ર તો પ્રેમાનંદ કવિ જ ચીતરી શકે. આ ઉપરથી એટલું કહીએ તો ખોટું નથી કે કવિ જે વિષય હાથ પર લાઇ વર્ણવતા તેમાં તે એટલા મશગુલ થતા કે એમનું વર્ણન એક ચિત્ર જે થઇ રહેતું. એમાં જ કવિની પ્રસાદી રહેલી છે.

કવિ કૃત માધાતા આખ્યાન એક અદ્ભુત કાવ્ય છે. સ્ત્રીઓ છોકરાંને જન્મ આપે છે એ તો કુદરતી ક્રમ છે, પરંતુ આ આખ્યાનમાં તો માધાતાને તેના પિતાએ જન્મ આપ્યો હતો. એવી અદ્ભુત વાત કવિએ એવી સરસ ઇબારતમાં વર્ણવી છે કે વાંચી હસી હસીને પેટમાં દુઃખવા આવે છે. સ્ત્રીઓને ગર્ભ રહ્યા પછી અરજ પડે છે તેમ યુવનાશ્વરાજને પણ અરજ પડે છે, તથા ગર્ભવતી સ્ત્રી કાપલા, માટી વગેરે ખાય છે તેમ યુવનાશ્વરને ખાવાનું મન થાય છે. પુરુષને ગર્ભ રહ્યાની વાત ગામમાં ફેલાતાં હજારો લોકો રાજ્યને જોવા તેની સલામ આવે છે, ગામની સ્ત્રીઓ દરેક જાને જોવા આવે છે ને તાળી દઇ હસે છે. આવા સૃષ્ટિ વિરુદ્ધ પ્રસંગને વર્ણવવામાં કવિએ હદ કરી છે. કવિની અવલોકન શક્તિ ઘણી તીવ્ર હોવાથી, તે એવા પ્રસંગો મનપ્રસંદ વર્ણવી શક્યો છે.

મદાલસા આખ્યાન પણ એક ઉત્તમ કાવ્ય છે. એમાં ધણી અને ધણીઆણી વચ્ચેનો પ્રેમ દેવો દિવ્ય હોવો જોઈએ તે કવિએ બતાવ્યું છે. એમાં પણ અદ્ભૂત રસની કવિએ જમાવટ કરી છે. મદાલસા એક ગાધર્વ કન્યા હતી. તેને પાતાળકેતુ નામનો રાક્ષસ ઉપાડી ગયો હતો. તેને ઋતુધ્વજે મુક્ત કરી હતી અને તે એને પરણી હતી. પણ પાતાળકેતુનું દિલ મદાલસામાં ચોટલું હોવાથી 'ખવાય નહિ તો ઢોળી નાખું' પણ ખીજને ખાવા ન દઉં' એવી મનુષ્યની નિર્મળ અને દ્રેષી પ્રકૃતિ પ્રભાણે તેણે તેવો રસનો લીધો. મદાલસા મરી જતાં તેને સ્થગાને જાણી હતી ત્યાં ઋતુધ્વજ આવ્યો ને તેની રાખોડી 'એકડી કરી' તેનું પોટલું બાધી એ પોટલું માથે લઈ મદાલસા, મદાલસા 'એવી' જૂમ પાડતો ફરવા લાગ્યો. આખરે મરી ગયેલી મદાલસા એના પ્રેમભાવને લીધે જીવતી થઈ અને તે એજણાં મુખે રહેવા લાગ્યા.

પ્રેમાનંદનો ગદ્ય વિભાગ માત્ર નાટકનો જ છે. એ નાટકો પ્રેમાનંદ રચિત છે કે તેને નામે કોઈ વિલક્ષણ પુરૂષે પ્રસિદ્ધ કર્યા હોય તે તો પ્રશ્ન જણે ! નાટકોની બાપા પ્રૌઢ ગુજરાતી છે. તેમાં ગુજરાતી બાપાને મારેતું અભિમાન પ્રદર્શિત થાય છે. એ નાટકો બાબન રા. રા. નગસંહરાય ભોળાનાથ દિવેટિયાએ રચ્યા હતાવી છે. પણ જ્યાં સુધી એ વિવાદાસ્પદ વિષયનો નિવેડો આવે નહિ ત્યાં સુધી એ નાટકો કવિનાં જ રચેલાં છે એવું માનવાને બાધ નથી. કવિનું બાપાભિમાન ત્રણે નાટકોમાં ઝળઝળી રહેલું છે. સત્યજામારોપદર્શિકાઆખ્યાનને અંતે આપેલા

સંગીપાંગ સુરંગ વ્યંગ અતિશે, ધારો ગિરા ગુર્જરી,

પદ્મપાદ રસાળ ભૂપણ વતી, ચાઓ સખી ઉપરી;

જે ગિર્વાણ ગિરા ગણાય ગણતાં, તે સ્થાન એ લ્યો પરી,

થાયે જોડે સખી જન સહુ યકી, એ આશ પૂરો દરિ !

કાવ્યથી જણાય છે, કેવી આશા ! ગુર્જરાતી બાપામાં અંગ, ઉપાંગ,

વ્યંમ, આદિ સારી રીતે વધે, એટલું જ નહિ પણ હિંદુસ્તાનમાં બો-
લાતી હિંદી, મરાઠી, મારવાડી વગેરે બોલીયાં શબ્દે શબ્દે રસનાળી,
અલંકારવાળી, અને, માધુર્યવાળી તે યદ્યપ્ત એક પદવી ભોગવે, એટલું
જ બસ નહિ, પણ તે સંસ્કૃત બાપાનું સ્થાનક લે એવી પ્રાર્થના !
કવિ માત્ર આવી પ્રાર્થના જ કરી એસી રહ્યા નથી તે આપણે એ-
મના કવિ જીવનમાં, જોયું. એ સંમતમાં રા. બ. કાંટાવાળા કહે છે
કે “ શુભરાત્રીનો ઉત્કર્ષ કરવા માટે કવિએ પણ લીધું હતું એ વાત
તેમના ચરિત્રમાં સૂચી છે. બાપાનો પોતાની હઝા પ્રમાણે ઉત્કર્ષ
ચૂતા સુધી પાધડી ન પહેરવાની તેમણે બાધા રાખી હતી, અને બાપા
ખીલવાના યત્ન મરણ પૂર્વે જ કરી રાખ્યો હતો. તેમની હઝા કેરી
હતી તે આ શ્લોક બતાવી આપે છે. કેરી હઝા ! કેવો ઉદ્યમ, કેવું
દેશાભિમાન ! અને તે પણ ૧૭ મી સદીમાં કે જ્યારે દેશાભિમાન
ને સ્વદેશ પ્રીતિના બાપણા નહોતાં ચતા, સુધારાનો ઝુડો નહોતો
હોયો અને બાપા ખીલવવાના તો શું તથાપિ તે શીખવાના પણ
ઉપાય નહોતા લેવાયા ! ”

વળી એ જ શ્લોક એ જ નાટકના વિવેચનમાં કહે છે કે “ મહા
કવિ પ્રેમાનંદે શુભરાત્રી ‘બાપાનું’ સાહિત્ય ખીલવવામાં જે જે યત્ન
કર્યો પડે તે કરવામાં બાધી રાખી નથી, તેનો આ એક પુરાવો છે.
એ અવિચ્છાત યત્ન કરનાર મહા કવિએ મહાભારતથી ત્રણ ગણાં
સ્વતંત્ર અને બાપાતરંગી કાવ્યો લખ્યાં છે, તે એ ઉપરાત ઘણાં
નાટકો પણ લખ્યાં છે. જ્યારે આપણે એમ સાંજળાએ છીએ કે તેણે
આશરે અગિયાર નાટકો લખ્યા છે. ત્યારે તેના મહાન અને અવિરત
પ્રયત્ન માટે, તથા તેની અદ્ભુત કવિત્વશક્તિ માટે આપણને બારે
વિરમ્ય પેદા થાય છે.”

કવિના નાટકો નિષે ન. રા. કેશવલાલ હર્ષદરાય કુવ કહે છે કે

“ પ્રેમાનંદનાં આ કાવ્યનાટકો લોકમાં જોખાદરણુ, રણુપર, મુદામા ચરિત્ર આદિ આખ્યાન જેવાં જાણીતાં, નથી થયાં. તેને લીધે કેટલાક વિદ્વાનો તેમના તરફ, અનાસ્થાની દષ્ટિએ જુએ છે. વળી એક ‘ કાંકરીએ બે પક્ષી મારવાં ’ અને ‘ કાગડો કામડીને ધીરે ’ એવી નથી ’ જેવી ઇંગ્રેજી કહેવતોને મળતી ઉક્તિઓએ અત્યાર સુધી અ. પ્રખ્યાત રહેલા ગ્રંથોમાં મળી આવે છે, તેને લીધે - પણ તેમને પ્રેમાનંદની કૃતિ કહેતાં અચકાચ છે. જો લોકમાં ‘ અમુક કાવ્ય જાણીતું ’ ન થયું માટે તે ચોક્કસ કવિની કસમથી લખાયલું ન હોય એવી વ્યાપ્તિ બાંધી બેસીયે, તો ગુજરાતીમાં કદબરી રચવાનું માન બાલજી પોષ બેસશે, ગોવિંદમન અને મુરતસંગ્રામ રચ્યાનું યશોધન નરસિંહ મહેતાનું હુંદાઇ જશે, અને સામગની પણ કીર્તિ દેટલીક હુંદાઇ જવાનો પ્રસંગ આવશે. ખીજી તરફથી શિક્ષારની કહેવતોના પ્રત્યે શંકાશીલ દષ્ટિથી જોવામાં આવે છે તે તો પ્રેમાનંદનાં ખીજાં કાવ્યો ન વાંચ્યાનું પરિણામ છે. દ્રોપદીદરણુમાં શિક્ષારનું સામાન્ય વર્ણન આપ્યું છે. તે કોરે રાખતા અષ્ટાવક આખ્યાનમાં જનકવિદેહની મૃગયાના વર્ણનનું પ્રકરણ જોઇ જોશે, તો સહેજ તેના જાણુવામાં આવશે કે એ વિશે મૃગવારસિક મરાઠા, મુસલમાન અને રજપૂતના સમયમાં થયેલો પ્રેમાનંદ નંદરબાર રાંજના સમાગમમાં શિક્ષારની સારી માહિતી ધરાવતો હતો. ”

નાટકો ત્રિપે રા. રા. ન. બો. ‘ દીનેરિયાના ત્રીજી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિવર્દના ‘ પ્રેમાનંદનાં નાટકો ’ ની એમની પ્રસ્તાવિક નોંધમાંથી એક ફકરો લેવો ઉચિત છે. તેઓ કહે છે કે “ સૂર્ય ચળે, પૃથ્વી ચળે, મેરૂ ચળે, નબ ચળે, પણ જમારું પચન કદી ચળે નહિ, ” — એ વાક્ય પ્રેમાનંદના નાટકમાં છે, તે

ચન્દ્ર ચલે, મેરુ ચલે, ચલે જગત વ્યવહાર:
પૈં દદ શ્રી હરિચન્દ્રકો, ચલે ન સત્ય વિચાર.

એ બનાવના પ્રખ્યાત વેબક હસ્તિશ્વરના વચનની જોડે અદ્ભુત રીતે મળતું આવે છે. હસ્તિશ્વરની આધુનિકતા વિચારતા આ ઉપરથી અનુમાન શુ કરવું તે કહેવાની જરૂર નથી પછી આ બંનેને માટે કોઈ આધારભૂત મૂળ વચન પ્રાચીન સાહિત્યમાં હોય તો જુદી વાત પરંતુ હસ્તિશ્વરનું પ્રસ્તુત વચન કંઈ સાલતું છે તે જાણ્યા વિના નિશ્ચિત અનુમાન કરવું યાચ નહિ.

અને છેવટે પ્રેમાનંદે આ આખ્યાન -ચવા માટે “ પ્રાકૃત પ્રભાકર”નો આધાર લીધો છે એ સૂચનાના મુખના વચન વિષે રા. દત્તજીરમ કહે છે — “ હમાચાર્યે પ્રાકૃત પ્રભાકરમા એ પ્રબન્ધ આખ્યાન સખવે શુ લખ્યું છે તે જાણ્યામાં આવે નહિ ત્યા સુધી આખ્યાન રચનાનું કવિને કેમ સૂઝ પડ્યું તેનો ખુલાસો થતો નથી ”

રા. દત્તજીરમ તરફથી મને એક માહિતી મળી છે કે એક કાકરે અનેક પક્ષી પડે ” એ અથવા એ અર્થનું કહેવન ૯ સ ૧૮૪૪ ના શુભારમાં સુદતના એક અંગ્રેજ મિશનરીના કોઈ પુસ્તકમાં (બાપાન્તર ઉપે) જોવામાં આવેલું છે. આ વાત આ કહેવત ઉપરની માત્રી ટીકાને બહુ મજા કરે એવી જણાય છે ”

હવે નાટકોનું અવલોકન ગ. કાટાવાળાના સમ્પ્રેદી વધએ તો વધારે સાર. તેઓ કહે છે કે “ આ નાટકનું અવલોકન આપણને શુ બતાવે છે ? તે આપણને દિગ્ગી અદ્ભુત કવિત્વશક્તિ, તેનું સરકૃત સાહિત્ય, શબ્દનું ઉત્તમ પ્રમારનુ જ્ઞાન, તેની સસાર-વ્યવહારની ઉડી માહિતી, તેનું શુભરાતી બાપાનું જહોડું સમ્બંધાન, શુભરાતી બાપાના ૩૬ વાક્યો અને ખૂબીઓનું સન્સ જ્ઞાન, સુવા, બાળક, વૃદ્ધ માતા, પુત્ર, પતિ, પત્ની વગેરેના સખધનુ તથા સ્વભાવનું તેનું સૂક્ષ્મ અવલોકન અને માનસિક બાવોની વાણીદારા વર્ણનબદા, એ વગેરે બતાવી આપે છે. ”

છેવટે પ્રેમાનંદની પ્રસાદી માત્ર પ્રેમાનંદના દાઓની પ્રસાદી જ
 છે જેમ પ્રસાદ દેવને નૈવેદ્ય ધરી ભાવિકર્મનાને વહેંચી દેવામાં આવે
 છે તેમ પ્રેમાનંદ દેવના નૈવેદ્યના ચાળનો આ નહિ જેવો પ્રસાદ બાળ-
 કોને તથા રસિક ગુજરાતી ભાષાઓને ધરી કૃત્યમૃત્યુચાર્ક છું, અને
 ધન્યુ ધન્યુ કે “જય જય ગરવી ગુજરાત.”

પ્રેમાનંદની પ્રસાદી.

દશમસ્કંધ.

૧. દેવકીની વિનતિ.

(રાગ મેવાડો.)

વિનવે દેવકી હો, ઘીરાને વધવણી;
માનને માગે હો, મુખે દશ આંગળી...
હૃદય કાટે હો, નયણે જળ જરે;
સકુમાર કુંવરી હો, કાલું કાલું ઓચરે.
માનુષી દેહ ધરી હો, વિપત સી આવડી;
કાણુ મુકાવે હો, નહિ પિતા માવડી.
ભ્રુધ તે ઉછેરી હો, નમાઇ હું રાકડી;
કેમ સહું રાતી હો, વીરાજની આંખડી.
મહીએર મહાઈ હો, તું મથુરાપતિ;
ઉમસેન કમકા હો, આજ પાસે નથી.
કહાં ભોગવશે હો, પાપનો પોટલો;
શિર માઈ દુઃખે હો, તાણો મા નોટલો.
માળા મારી તૂટી હો, પડે કર મુદ્ડી;
દેખે અંગ લોહડા હો, ખસી મારી ચુંદડી.
વેણી વિખરાણી હો, કાકીએ સેસ જરી;
બહું થાઓ દેવનું હો, વાણી એની ઓચરી.

જે પસંધાવે હો, તે વધ કેમ કરે;
 મોઢળ નથી છૂટયાં હો, ના ગઠ સાસરે.
 તબોળ પરપુયાનો હો, મુક્યો નથી સાવલીએ;
 મા મારો હડ કોડ બરી હો, લાગુ તારે પાવલીએ.
 જોહને હોરીએ હો, તેને નવ મારીએ;
 ધણું વોળાવી હો, ઘેર પધારીએ.
 ગમનવાણી હો, કા વેરણુ મુજ તણી;
 સાચું રખે માનો હો, જુઓ હું દુર્જલ બણી.
 એમ વયવધતી હો, રોતી ગજગામની;
 દેવકી રોતાં હો, રોષ પ્રજાગામની.
 રામં પદ જોખન હો, રવે બાળક બાહુવાં,
 રોયા હમ હસ્તી હો, રોયાં નમ્રજાહુવાં.
 રોયા ગગને દેવતા હો, રોયા વસુદેવપતિ;
 પણ નિર્દય કંસને હો, દયા નથી આવતી.

(વસણ.)

ત્યા ન આવે કંસને, કોધી મથુરાનાથ રે;
 જેવે ધાધ ધાય મુકે, વસુદેવે જાણ્યો હાથ રે.

૨. કૃષ્ણજન્મ.

(રાગ રામઘો ગીતમા.)

શ્રી શુક્ર જી કહે સુણુ ભૂપતિ, ઉદ્યા શ્રી અવિનાશ;
 તૃતીય અધ્યાય વર્ણવું હું, જ્યાં શુદ્ધિ પ્રકાશ.
 વિદ્યા કરી સર્વ દેવને, વિચાર્યું વિશ્વનાથે;
 આવણુ માસ વદિ અષ્ટમીએ, પ્રગટ્યા અર્ધ રાતે.
 યોગનિદ્રાને આરા થઈ, હવી વ્યાપ્તમાન;
 અયુત સેવક અવની દળ્યા, સુતા મૃત્યુ સમાન.
 અચેતન કંસ થઈ પડ્યો, શિક્ષાવત્ પરધાન;
 નગરમાં કોઈ જાગે નહિ, સુતા ચંચળ સ્વાન.
 નંદ ઉચ્છળે કીડા કરવા, જસોદા પપ્પાન;
 ગોપવધૂરે રગાડવા, થાવા ગોકુળ ક્ષાન.
 બક બકી સંધારવા, ગિરિ ગોવર્ધન ધરવા;
 બ્રહ્મા ભોળગને છૂતવા, રાસકોડા કરવા.
 આપ બંધાવા ઉખળે, કરવા કંસસંહાર;
 પાર્થને રથ હાંકવા, ઉતારવા ભૂમાર.
 ભક્તવત્સલ ભોળો હરિ, સેવક જન સુખકારી;
 જન્મ જન્મ લઈ અવતરે, લીલાએ વપુ ધારી.
 નિષ્કર્મ ને કર્મ છે ભક્તનું, ભોગને ધરી માત્ર;
 ઉત્પત્તિ લય હરિને નથી, જન્મ તો કહેવા માત્ર.
 દેવકી ગર્ભ કહેવા માત્ર છે, નથી નિજરૂપ આ
 અધોમુખ હરિ કેમ રહે, કોઈ એક વિરક્ષે જાણ્યું
 દેવના દુંદુભિ ગડગડાયાં, વસ્ત્રા પથ વસ્ત્રાદ;
 શાન્તિ શબ્દ કોટિક થયા, નાચ્યા હિમયાનાથ.
 મેઘમ ભાજી મારસ્ત્રી, નત્ય કરે ગુણ ગાથા.

દંદાદિક જય જય વદે, કુસુમટ્ટિ યાય.
 આદિણીએ અંબની ઉંચી થઈ, ફણાં રોપની હળવી;
 દુઃસ્વપ્ન આવે દુષ્ટને છે, સૈન્યા કસેની દળવી.
 દ્યુત્ત્વ છત્રે દંડ બાગી પડ્યાં, અસુરને માન સુકન;
 વરતે આનંદ હરિદાસને, દેખે ઉત્તમ સ્વપન.
 આવણુ વદની અષ્ટમી, રોહિણી ને ખુધવાર;
 મધ્ય રાતે પ્રગટ થયા, શ્રી કૃષ્ણ વિશ્વાધાર.
 નીલ પીત અંબર ધર્યાં, વપુ છે ઘનસ્થામ;
 રાંધ ચક્ર સારંગ ગદા, ચતુર્ભુજ નામ.
 ચક્ર તેજ હો જીવન વિગે, તિગિર ખંડાયું;
 સ્વપ્ન પાખ્યાં દેવકી, આનંદપર્વ મંડાયું.
 “ પ્રસવ પુત્ર મકારો હવે, રમાડું છઉં તેડી;
 પુત્રે કસાસુર મારીશે, મારી ભાંજી બેડી.
 સોળ સહસ્ત્ર વધૂ સામટી, મહારે પગે લાગી; ”
 સ્વપ્ન અતે માત દેવકી, સદ્ય ઉઠ્યાં જાગી.
 તેજસ્વરૂપ દીક્ષા હરિ, માતા લંબળ પામી;
 હોઠા એ ધરમાં કોણ છે, જગાડયા જઈ રવામી.
 વસુદેવ વાસુદેવ નિરખ્યા, ઓરંગ શોભાળો;
 ત્રણે લાગ્યા પ્રાણુનાથને, રાજે વૈજયંતી મોળા.
 મકરાશૂત કુંડળ અંગકતાં, સુગટ માણેક જડિયાં;
 નખદિખ નિરખી નાયને, સાંસે વસુદેવ પડિયા.

૩. બાલકૃષ્ણની મથુરામાંથી વિદાય.

(રાગ મારની ચોપાદ.)

શિક્ષા એમ દીધી ગોવિંદ, પછે પ્રભુ યથા બાળમુકુંદ;
 કૌતુક કહેતાં પાર ન આવે, અંશુકો પગનો મુખમાં ધારે;
 મીઠાં લોચન વૈકુંઠનાથ, વાળી મૂઠી ન છૂટે હાથ;
 વાસુદેવજી વિસ્મય યાપ, લીધું ઉઠક અંજલિ મહાંય;
 ફરી પુત્રનો મેળાપ યાપ, વિપ્રને આપું અસુત એક ગાય.
 એવા સંકલ્પ વસુદેવે કીધો, દેવકીએ પુત્ર હૃદયે લીધો.
 તન વડન જોઈ મન ફુલી, જ્ઞાન શિખામણ ગમી ભુલી;
 સુખન આસિંગન માત કસ્તી, સ્તનઅગ્ર વદનમાં ધરતી.
 મારો નાથ વિશ્વંભર કહાવે, ભુખ્યો શ્રમને પયોધર ધારે;
 પયપાન શીખવે છે માડી, મુખમાંથી સ્તન નાખે કહાડી.
 દેવકી કહે સાંભળીએ સ્વામી, કાણુ પુણ્યે હું બાળક મામી;
 હમે નયણાં ઉઘાડીને જોતો, દીસે ડાહ્યો શે નથી રેતો.
 વસુદેવ કહે, છાનાં રહીએ, આપ પુત્રને ગોકુળ જઈએ;
 એણે ક્યું તેમ આચરીએ, અગિયાર વરસ તે મોન વંદ ધરીએ.
 દેવકી કહે ન આપું કુંવરને, કેમ અર્પણ થાયે એ પરને;
 હું પ્રસવું ને પરચેર હાથા, હું તે ફાકટા જસોદા માતા-

૪. દેવકીનો ઉદ્ધાર.

(રાગ નટ નારાયણ.)

ધન્ય જસોદા ધન્ય જસોદા, વણ પ્રસવે થઇ માતા;
 કોનું સાંચું કોણ બોગવે, લખ્યો લેખ વિધાતા.
 કીડી સાંચે ને તીતર આએ, તેમ ચયું આજ મારે;
 એક રાતની હું નહિ માતા, પરધેર પુત્ર પધારે. ધન્ય.
 નંદનંદિની નાથ લાવશે, તેથી શું સુખ યાએ;
 કીડી રે બાઇ દેવની લીલા, જસોદા ઘેર ગીત ગવાશે. ધન્ય.
 ધમક ધુમરી ઠમક ઠેકડે, સુત ગોપી ઘેર રમશે;
 હું અપરાધણુ હરખે તણુ છ, વિજેગ પુત્રનો દમશે. ધન્ય.
 કાલાં કાલાં વચન વદાલાનાં, જસોદાજી સાંભળશે;
 બારે માસ ચોમાસું મારે, વિજેગે નયણું મળશે. ધન્ય.
 મારે બારણે બેઠા રખેવાળા, રાક્ષસ જેવા મદમાતા;
 ગોપીને ઘેર ગુણીજન ગાશે, બારણે તોરણુ હાથા. ધન્ય.
 મળવા આવશે બાઇ બોઝાઇ, જસોદાનો મન સુખદહાડો;
 મારે કંસબાઇ ધાઇને આવશે, કરમાં ખડ્ગ ઉધાડો. ધન્ય.
 સગી મા તે નંદની નારી, હું આસરે મ્હોંબોલી;
 સાંભળ્યું ઠહોં પોપટી પ્રસવે, સુતને હુલાવે હોલી. ધન્ય.

૫. દેવકી અને વસુદેવ.
(ગંગા નદીની દેશી ફેર.)

ગોકુળ પધારો હો, બાળક બાહુવાં.	
વન રડવડજો હો, પગે નહિ ખાસડી;	
આતા હિરજો હો, પી પી જાસડી.	ગા.
મીઠાજીના મીઠાં હો, કરી જાઉં મરી;	
શ્યામ સલુણા હો, કહિયે મગશું ફરી.	ગા.
કઠિણ દીસે હો, પુરૂષ તણા લેયા;	
પરથેર જાએ હો, મુકવાને છેયાં.	ગા.
વસુદેવ જોડ્યાં હો, ઘરણી ઘેલી યમ;	
આપ અર્જુને હો, યેના વહી ગમ.	ગા.
હાથ ચાપી હો, પુત્ર આગળ ધર્યો;	
ધન્ય દેહ માનુષી હો, પ્રાણ ન નીસર્યો.	ગા.
યમણી લીધી હો, દેવકી રાંકની;	
જન્મ કો કહાડી લે હો, કીકી આખની.	ગા.
નાથજી જ્ઞાપારા હો, ન આવશે નાખીજી;	
લોકે જે રાખજો હો, મોપતા ચાખીજી.	ગા.
ગોપ વરાહ હો, પુત્ર આપશે નહિ;	
વસુદેવ જોડ્યા હો, શીખ વિસરી ગમ.	ગા.
અઝળ પુરૂષને હો, ઉમરીયા ધરી;	
વસુદેવ ચાલ્યા હો, ગતી ગતી મલ્લી.	ગા.

૬. ગોકુળગમન.

(રાગ સામેરી ચોપાઇ.)

- કે મળ વૈકુંઠ ચયુ રે, કરે ગમન ગોકુળનાથ. કે મળ.
 પુત્રને કરમા ગ્રહી, વસુદેવ ગોકુળ ચાલીયા;
 શ્વાન સેવક સિંધા સરખા, ન ખોલ્યા નવ હાલીયા. કે મળ.
 સાકળ તાળા ગયા તૂટી, બોગળ બે કટકા યધ;
 મંદ મંદ વરસે મેવલો જેમ, દીનાનાથ બીજો નહિ. કે મળ.
 પાવસ ગાળે મંદ ઘોરે, વીજળી ચમકા કરે;
 જલવપતિ કાશવ વિષે, વિચારી પગલા બૂરે. કે મળ.
 રખે બિંદુ અડકે બાળને, હલ્યામું રાખ્યા હરી;
 વસુદેવજી જાણતા નથી જે, ધરાધરે ફેણા ધરી. કે મળ.
 વસુદેવ આગળ શેષ ખાછળ, આવ્યા જમુના તીર;
 ભાનુસુતા વડે ઘોર રાખે, ઉભય તટ અટક્યાં નીર. કે મળ.
 જમર વમળ તરંગ લહેરી, ફેણુ બુદ્ધ્યુદ અતિ ધણા;
 વસુદેવ વિચારે જોમા રહી, ઉપાય કોણુ ગિતર્થા તથા. કે મળ.
 શીઘ્રે જમુના ગિતર્થા, ઘટિ કુસુમની ચાય રે;
 ગોપ કો જાણે નહિ આવ્યા, ગોવિંદ ગોકુળ માંલ્ય રે. કે મળ.
 છે જ્ઞાર ઉધાસ નંદજીના, નિદ્રાવશ ગોપીગોવાળ રે;
 જસોદા જાણતાં નથી મેં, પ્રસવ કીધું બાળ રે. કે મળ.
 વસુદેવ આવ્યા અંતઃપુરમા, કહિણુ મન વજ્રવત્ કરી;
 બાળકી લીધી જસોદાની, સેજે મુક્યા શ્રી હરિ. કે મળ.
 દીપક શાખી રાખીયો તું, છે પાવકનો અંશ રે;
 કુંવર સાટે લેઈ કન્યા, રાત્રુ માયે કંસ રે. કે મળ.
 શ્રી વત્સ શોભા ભૂગુલાજીન, રાખીયું એધાણુ રે;
 રાત મહસરખાથી શોધી કહાડું, પુત્ર જીવનપ્રાણુ રે. કે મળ.

ઘનશ્યામ ધર સભાજીએ, ટાળજીએ મનના તાપ રે,
 પરાધીન વરતું કારાગૃહમાં, અમો દોહ્યે માનાપ રે. કે મજ.
 એવું કહી વસું વળીયાં, ચાલી ન શકે ચર્ણુ રે,
 પુત્ર પરધેર સોપવો, તેપે રૂઠું મર્ણુ રે. કે મજ.
 ખમે નાખી બાળકી, આવ્યા મથુરા માલ રે; *
 વાટ જુએ છે દેવકી, વિજેગે બ્યાકુળ થાય રે. કે નજ

૭. કસ ને નંદકન્યા.

*(રાગ વેરાડી-ચોપાદ)

કસ આવ્યો બધન ખારણે, ઉધાડ્યા કાર હણ્યા કારણે,
 લાવ વસુંવ શત્રુ મુજ તણે, એને જોવા તું આતુર થણે,
 વસુંવે ચાલી સામા ગયા, આજ રાવજ કીની જોધએ દયા,
 નથી પુત્ર કન્યા અતરી, તમને શું કરશે દીકરી.
 પુરૂષનો ભય તમને ભૂપાળ, પુત્રી યજ નિવરતો જનન,
 કસ કહે સાભળી વસુંવે, ગમન વચન માતું અવસ્થમેવ,
 કાષ્ટ પુત્રી પુત્રવું કારણ નથી, આક્રમો ગર્ભ શત્રુ સર્વથી,
 ભગિનીનું કહ્યું નવ કીડું, કમે બાગક ઉનીળી લીધું. *
 વનવતે દેવકી અતિ ધણું, રાખ ધર વસવું મુજ તણું,
 તમે ધણા દિવસ વિરાજી જીવો, રહેવા દો કુળ દીકરી દીવો;
 એ વડે ધર વસવું યશે, એ પુન્યે તારી જત્યા જશે,
 સપ્ત પુત્રનો ગાક હું નિસાડું, મુને મા કેવ તે બાપ પુરુષ તારું.
 છે છેલ્લે આશ્રમે એ સતાન, એ મારે સત પુત્ર સમાન.
 તું વિના દયા કોણ આણેજી, મામો છું કહેશે બાણેજી.
 તમને જાતિ બાળકી પડે, કેમ ધાત હશે આ કન્યા વડે.

મશક કેમ રોપશે સમુદ્ર, કેમ મનુષ્યજુદે હારે મહાર્દ્ર.
 શું આગિપાથી જાળાશે ભાણ, સાર્દ્ધેને કેમ હણશે શ્યાન,
 મૃગનો ઠેલો મેર કેમ પડે, તમને મૃત્યુ કેમ હોય કન્યા વડે.
 તમે સ્વર્ગ મૃત્યુ જીત્યું પાતાળ, વશ વરતે છે દશે દિગ્પાળ.
 તે પ્રતાપ મહિમા તારો ગયો, ને મરણબલ કન્યાથી થયો.
 જેમ તુને વહાલાં તારા હોકરા, તેમ મુજને તો મારા ખરાં.
 એ મુક કન્યા પામે લાગું, હું બહેન યધને બિજા માણું.
 વિનય વચન કેવળી કેહ, પણ કંસે કાળજનો નિર્દેય.
 જેમ ટોચો ફેરવે બીડીમાળ, તેમ કંસે ફેરવ્યું બાળ.
 વસુદેવ ત્રાહે કરી કર ધસે, મુખે રૂએ પૃથ્વ મનમા હસે.
 કુશળ ક્ષેમ જોઈએ હોકરા, ગોપસુતા આધેરી મરો.
 રાય શિલા ઉપર જીકે જોડશે, કરંમથી કન્યા છૂટી તેડશે.
 ઝમક તેજની જ્વાળા થઈ, બાણેજી અગ્રધટામા ગઈ.
 ભગબીત કંસાસુર થયો, આશ્ચર્ય પામી ઉભો રહ્યો.
 વધુટી દંડ નવ મહી, પંખ વિના કેમ ગમને મધ.
 મેં મરવું સત્ય જીગરવું નહિ, આકાશવાણી આજ સાચી થઈ.
 એ કન્યા ટળી કેમ થઈ વીજળી, મેઘધટામાં ઝળકે મળી.
 યશું જે મધ વેગળી, પાસે રહેત તો મરત બળી.
 મના કંસે તણી જાણી, વિધુતકન્યા જોલી વાણી.
 મહો મૂખે મારુલ મથુરાપતિ, આબ્યું મરણ જીગરવું નથી.
 'નિર્જય સાતા આણુતો, હણ્યા સખતં પુત્ર રમે જાણુતો.
 વરસ જારમે નિશ્ચે મરે, કહી પામે બાણેજી જીહરે.
 'સાધન કર પામે હરિચરણ, સર્વથા નહિ મુકે મરણ.'

પપ દધિતો દર્દમ, નંદને આંગણે રે;
 માલણુ લાવે પુષ્પ, પાન તંબોલણી રે;
 કુંકુમ હાથા ખાર, દેતી ગોવાલણી રે;
 અશોક આંખાપત્ર, તોરણુ દ્રોણતણાં રે;
 સોમણુ મેઢયાં શીફળ, મધ્ય સોહામણાં રે.
 ગોપવધૂ કરે શણુગાર, લાખેણી લોખરી રે;
 પુત્ર જોવાને નંદ ઘેર, આલી મોહ બરી રે;
 બૂલણુ અંબર બેટ, બાવે લાવતી રે;
 મુક્તાદિળ કનક પુષ્પ, હુરિને વધાવતી રે.
 રનાન કરી નંદરાય, વૃદ્ધઆદ્ય કરે રે;
 સતોષ્યા જગત્ક જન, નિર્મુળ નવ ફરે રે.
 સવત્સી સુરભિ દાન, કનક આંખ્યાં રે;
 રંક થયા ધનાઢય, દારિદ્ર કાપ્યાં રે.
 માણેક મુક્તા રત્ન, પટકુળ પામરી રે;
 જોયે જગ્યા નંદ, બિશુક નહિ ફરી રે.
 દૂધે પરત્યા મેહ, પૂર પ્રેત્રાહ વણા રે;
 રોગ શોક ઉચ્ચાટ, ગોકુળના ગયા રે.
 અંધને આભ્યાં નેત્ર, પધિર સાંભળે રે;
 અપંગને આભ્યા પગ, પ્રભુને જોવા પળે રે.
 પૂજ્યાં વિપ્રનાં વૃંદ, અંદન કેસરે રે;
 ગોકુળથી વાણું મરણુ, શ્રી પરમેશ્વરે રે.
 ધર્મરાયે વાર્યા જમ, ગોકુળ જાગ્યો રણે રે;
 જો ખીજશે ગોકુળનાથ, નહિ રહીએ સુખે રે;
 થાએ મોરલીનાદ વાણું વાજતાં રે;
 કાંધ ગોવાળાનાં ગાન, ગાધર્વ નાગતા રે.
 શકે જમુનાજી અધ અંગ, પપ પ્રવાહ મળ્યો રે;
 શ્રી ગોકુળલીલા ભેદ, ન જામ કારણ કળ્યો રે.

• (વલણ) •

અકળ લીલા ગોકુળ તંણી, અહાલિક જૂલા બમે રે;
બટ પ્રેમાનંદ કહે કયા, ન જડે પાર મણુનો કેમે રે.

૯. હાલકૈં.

(જૂલણાં.)

ગોળાંએ જૂલો કહાન ગોવાળા, મળની બાળ ગાય-હાલો હાલકૈં.
તમે ઠમકે આલો નંદણને ખારણે, વારણે બાય માતા જસોમતી. હાલો.
માબાપે દીદાં મોહન મુખડાં, કે દુખડાં ગયાં સુખ પામીયાં. હાલો.
ગયાં કર્મ અધારાં પ્રગટયો દીવો, ધણું જીવો જીવન હમારડા રે. હાલો.
ઉત્તરવય બંધાણાં પારણાં ધરમાં, કાંધ ખારણાં ઉધાડાં નંદરાયનાં રે. હાલો.
છ દહાડાને છોકરે પૂતના રે શોપી, તારા દોપી દુરિનન જાળે મરી. હાલો.
મોટા થઇને ચારે વન ગાવડી રે, જસોદાજી જાશે બામણ રે. હાલો.
આણે મુખે વળડો વાંસળી રે વહાલા, કાંધ વેહેલા ગૌ ચારી ઘેર આવજો રે.
અમો ગોપી તમારી દાસી રે દેવા, કંઈ લેવા ઇચ્છું રજ ચરણની રે. હાલો.
અંતરીક્ષ રહી સર્વ દેવતા બોલે, નહિ તોલે કો ગોપી સમું રે. હાલો.
સંસાર હીડોળો બાધ્યો રે અહલ, કંઈ કર્મે હોયે કાટી જીવડા રે. હાલો.
શંકર અહા જોગી રે જૂલ્યા, જૂલ્યા બમે મોટા મુનિ રે. હાલો.
આવાગમન હીડોળે રે હોયે, ન પ્રીછે પ્રાણી માયા મળ્યા રે. હાલો.
જગત જૂલાવ્યું સોંપી કર્મને, તે અહલને જૂલાવે મળસુંદરી રે. હાલો.
કુસુમવૃષ્ટિ કરે છે દેવતા રે પ્રીતે, આમ રીતે હીચોળી હરિ ઉતારીયા રે. હાલો.
એ સુણુશે પ્રીતે વા જૂલણા રે ગારો, તે મુકારો આહ સંસારથી રે. હાલો.
કહે પ્રેમાનંદ વિપ્ર હું કાંઈ ન જાણું, નિખાણું મુણું ગોવિંદના રે. હાલો.

. ૧૦. બાળચરિત્ર,

(રાગ મારતી દેશી દેર.)

મુકત કહે સુલુ રાય, ચરિત્ર શ્રી કૃષ્ણતણાં;
 જે હોય હરિના દાસ, તેહને પ્રિય ધણાં.
 રામ કૃષ્ણ કહી નામ, જતુની બોલાવે;
 ધુંટણીએ ઘનસ્યામ, માતા કને આવે.
 બોલવું શીખ્યો બાળ, માંહે દયાળ રમે;
 ઢળી પડે બેઠા થાય, તે જતુનીને ગમે.
 પાલક અહીં પરચલ, માતા કને અન્ન માગે,
 પેટ દેખાડીને રાય, નીચા થઇ પાયે લાગે.
 શાં સુકીત ડીધાં સંસાર, નંદ જસોદાજીએ;
 શ્યામ લોકનો નાય, વખાણી છાસ પીએ.
 પ્રગટ કરે અરાનં, હાથમાં દીપ ગ્રહે;
 આ કરડવા આવ્યો હાઉં, રોતો ટપ રહે.
 નિદ્રા કરે હીનાનાથ, પયોધર ધાવતાં;
 અધવચ નાસી જાય, પ્રભુ નવરાવતાં.
 એક નેત્રે બધું કાજળ, એક અમરુ જ રહે;
 પેટમાંહી કરે પદ્યદાર, જસોદા માત સહે.
 રમે પિતા ઉચ્છંગ, તણે મૂછ દહાડી,
 નંદ મુખનો તબેજળ, અધવચ લે. દહાડી;
 રીસાવે રણુઓડ, ઓરડામાં આવે;
 વલોવતી રહે માત, જઇ રવે જાલે.
 ગાળીમાં ધાલી હાથ, માખણ તરત કાઢે;
 મુકાવે જે માત, તે આંસ પાડે.
 ચોરી કરે ધર મ્હાણ, નવ બોલે સાચું;
 રાધતાં લાગે વાર, કદાવે અન્ન કાચું.

અવળું ચાલે અવિનાય, નથી સાબુણું દીકું;
 છાસમાં માગે ખાડું, દૂધમાં માગે મીકું.
 વચ્ચ તણા પુચ્ચ સહાય, તણાતા હરિ ચાલે;
 લપસી પડે બેઠો થાય, કાદવમાં કૃષ્ણ મ્હાલે.
 છાટે ગોના છાણુ, ગોરસડા દોળે;
 આડીઅવળી થાય માત, દૂધે અધોળે.
 ભડકાવે દુનણી ગાય, જોષ્ટિકા ચઢી દોડે;
 એકને દોહે છે માત, બીજાના વચ્ચ છોડે.
 ધર આગણે ધુટણીએ, હીડે મોડે મોડે;
 બીજે ફળાયે જાય, તલા દડગડ દોડે.
 મર્કટ સો ખંચાસ, બાળક અયુત મળે;
 તેમાં સામળીયો સરદાર, રમવાને પળે.
 ગોધી જળ ભરવા જાય, બારણુ ઉઘાડે;
 સંતાડયું, હોય દહી, સઘ શોધી; કહાડે.
 ટોળે મળી દયારીસ, વાકી વાળે કોઠી;
 વચ્ચે મુકે મહીતું માટ, મળી મારે મોઠી.
 દાર ઉઘાડું મુકી જાય, ન આણે ચિંતા કરી;
 ધણીધાણી મળે મારગ માંસ, તાળી દે હસી હસી.
 ઠેલકી સ્ત્રી સાવધાન, પરધેર ગોરસ ધરે;
 તેને ઉખર બેસી બાળ, સર્વ લધ્વી જ કરે.
 સીકે ચડાવ્યા માટ, લાકડીએ છિદ્ર કરે;
 વહે ગોરસની ધાર, તળે રહી મુખ ધરે.

(વચ્ચ.)

મુખ ધરે ગોરસ પોએ તે, અમર અંતરિક્ષ જોય રે;
 પ્રેમાનંદ પ્રજુ રામની લીલા, હવી નથી. નવ હોય રે.

૨૧. ગોપીઓની રાવ.

(રાગ ગોડીની • દશી.)

ગોપી આવી જશોદા પાસે, કરવા હુરિની રાવજી,
 વચન બોલે વંદવા સરખા, હંદે હુરિ સાવે બાવ. ગોકુળ કેમ રહીએ;
 ભાગ્યે! ગોરસનો વેપાર, દહોજી દયા જમએ. ધ્રુવ પદ.
 ઉતર વયે પ્રભુએ પુત્ર આપ્યો, એક જ એક લાડવાયોજી;
 આપ્તુ' ગોકુળ આકે ચઢાવ્યું, પોતાને ઘેર ડાહ્યા. ગા. ભાં.
 વય નાની ને પ્રાક્રમ મીટાં, અમો દહેતા દીસું જૂહીજી;
 અતિશય યયું માટે દહેવા આવી, આધું સત્વે' લૂટી. ગા. ભાં.
 અપરાધ સાંભળી સાંભળીયાનો, અપ્પા યમ ઓશીયાણીજી;
 ગોરસ જતન કરો રૂડી પેરે, સાવધાન રહો ગોવાળી. ગા. ભાં.
 શાને કોષ કરો છો ગોપી; લો જાન યયું તમારંજી;
 તમો દહેતાં હો જો ધિજનારી, તો બે સોટી મારં. ગા. ભાં.
 ભામ્યવાન છો તમો ધિજનારી, ધણું એક ગોરસ મળશેજી;
 આંખ ચઢાવી હાંકલશે મા, હેયો મારો છજશે. ગા. ભા.
 ગોપી દહે તારા પુત્રને હાથે, ઉધડે તાણું સટકજી,
 અધારા ધરમાં કેયવ જાયે, યાય અજવાણું ફરક. ગા. ભાં.
 ન પહોંચે તો જીખજ માંડે, કોઠી સખળી શોધેજી;
 શ્રીકે ચઢાવ્યાં દહોણું ભાંજે, લાકડીને ગોદે. ગા. ભાં.
 જાંબરે બેસી કરે લમુચંદા, બાળકને ઠોકર મારેજી;
 ધરમાં ધાલી સાંકળ દીજે, રમતો દીસે બહારે. ગા. ભાં.
 વચ્છની પેરે ગોને ધાવે, વંજમે મહિને મારેજી;
 સહાવા જાડે તો આખ મારીમાં, કોમજો દૂધનો છાંટે. ગા. ભાં.
 એક દહે હું જળ બરીને, ઉતાવળી હોડીજી;
 મેં દહ્યું ગોરસ કેમ ઉતાર્યું, એ દહે દહાડું છડે કીડી. ગા. ભાં.

એક કહે મેં જન્મના તટ, દીડો, ધૂણે લપસણું કરતો છું;
 નથી થાકતો નાનો બાળક, દીસે ઘેર ઘેર ફરતો. ગો. બા.
 જસોમતી કહે હું કેમ કરી માંનું, ઘડી અળગો નથી યાતો છું;
 તો હું બાંધું ચોર કરીને, દેખાડો ચોરસ ખાતો. ગો. બા.
 એક દિવસ ગોપીના ઘરમાં, પેદા નહકુમાર છું;
 તાકી રહી સર્વે સુંદરી રે, તતક્ષણ દીધા બાર. ગો. બા.
 ગોપી સર્વે કહે માહોમાહે, સહવાયો છે ચોર છું;
 મળ્યું જેવા ગામ જ આપું, મંડાયો શહોરાશહોર. ગો. બા.
 ઘણા દિવસે હાથે ચડ્યો છે, જસોદાજીને કહીયે છું;
 એક કહે ચાલો મધુરામાં, કંસ કને લઈ જઈયે. ગો. બા.

૧૨. શ્રી કૃષ્ણના કાલાવાલા.

(રાગ પરજયો.)

વલવલે વૈકુંઠનાથ ગોપી, મુને મારશે મારી માત, ગોપી. ક્રુપ.
 ઘરમાંથી ઘનશ્યામજી રે, વિનય કરે બહુ પેર;
 આજ જવા દો પ્રજાસુંદરી રે, ફરી નહિ આવું આ ઘેર ગોપી. વસ.
 ટેવ પડી ચોરી તણી રે, મહિ પરધરતું આવે;
 કહો તો વચન આપું બાપનું, ચોરી નહિ કરું હવે ગોપી. વસ.
 નયન ભરે વિનતી કરે રે, જોડી બન્ને હસ્ત;
 કંસ દંડશે નંદને રે, હુંડી લેશે સર્વે વસ્ત ગોપી. વસ.
 તાળી વળાડે છોકરા રે, બારણે લબી જોય;
 અધર ડસી બોલે ગોપિકા રે, તેમ તેમ માધવ રાય ગોપી. વસ.
 વંશ વડે મુખ કર લુહે રે, યરધર ધ્રુજે ગાત;
 સમાં કરી જીખળ ચડી રે, શકિ ચડાવે યાત્ર ગોપી. વસ.

ગોપી આની જસોદા.કને રે, બાઇ જીઓ પુત્રની પેર;
 ચોર જાણે અમે ગોરસ સાથે, ચાલે દેખાડું ઘેર ગોપી. વલ.
 રોસે ભર્પા જસોમતી રે, સોટી લીધી હાથ;
 ગોકુળ આખું, જોવા મળ્યું રે, રૂએ ત્રિભુવનનાથ ગોપી. વલ.
 બહાર દાદો બાર ઉઘાડી, કેમ કરે પારકું જાન;
 મંદિર જોયું બાર ઉઘાડી, હુરિ યથા અંતર્ધાન ગોપી. વલ.
 કહાં છે મારો બાળ ગોપી, ફેગટ રહડાવો આજ ગોપી. કહાં.
 જાંખી થઇ સર્વ સુંદરી રે, નારી ગયો કેમ વાટ;
 શીકે પાત્ર દાસાં રહડાવ્યાં, વાળી ગયો દહીનો ઘટ ગોપી. કહાં.
 મનાવતાં બારે પડ્યા રે, જસોદા કોધાયમાન;
 ઘેર થકી એક દાસી આવી, બાઇ સુતા જાગ્યા કહાન ગોપી. કહાં.

(વલ્લભ.)

ઘેર પધાર્યાં જસોમતી, ધવરાળ્યા સુંદરસ્થાન રે,
 જીહી પડી સર્વે સુંદરી, સાચો ત્રેમાનંદ પ્રભુરામ રે.

૧૩. બિખળખંધન.

(રાગ માર.)

કોણે ફોડી હો, આ ગોળી કોણે ફોડી હો;
 સાદ સાંભળી નાહા નરહરિ, અંખા દોડી હો. આ ગોળી.
 ઉડ્યું વદન ને હાથ ધસતી, પુકે દોડી હો;
 'બાઇ ગોરસનું' મને દુઃખ નથી, બાજી રીઠી ગોળી હો. આ.
 પરસાળ જાણે જાણે જોમ, તળાવની સહેરી હો;
 આખા ગોરસનું ઉજડ વાળ્યું, દીકરો કે વેરી હો. આ.

માખણ ખવડાવ્યું માંડુડાને, હાંકળ હોયો હો;
 પાત્ર પુડું ને નેતરું પુડું, ભાગ્યો રવેયો હો. આ.
 આખો દિવસ આજ પાધી મુકું, જોઈ કોણ મુકાવે હો;
 પ્રેમાનંદ પ્રભુ સીતાપતિ, કેમ હાય આવે હો. આ.

(રાગ પંચમ રામગ્રી.)

સોરી લીધી હાયમાં, ધાયાં જસોમતી રે;
 ધુટણીએ ઘનશ્યામ, નામે જડુપતિ રે.
 જોવા મળી વ્રજનાર, અંતરિક્ષ સરવધૂ રે;
 આગળ પુત્ર ને પૂડે માત, ખુંધું ગામ બધું રે.
 ખીજાં બાળક નાસી જાય, મરુટ વ્રજે ચડ્યાં રે;
 યાકમાં જશોદા માત, ધાતાં દળી પડ્યાં રે.
 પુનરપિ બેઠા થાય, અંબા શ્વસે ભરી રે;
 છોડો ખસી ખસી જાય, વેણી વિખરી રે.
 નાના બાળક માય, શક્તિ કાથી આવડી રે;
 તાળી દહ હસે ગોવાળ, દાઝે માવડી રે.
 જુએ, ઇન્દ્રાદિક દેવ, દોતુક કૃષ્ણ તણાં રે;
 છે આસુ ભર્યાં લોચન, દોસે સોહામણા રે.
 છે કોધ બધું કપાળ, રીમે તરડીયું રે;
 શોભે મોહનજીતુ મુખ, માખણ ખરડીયું રે.
 છે ખીટળાયાળા કેસ, માહે રેણુ ભરી રે;
 નાસે ત્રિશુવનનાથ, જુએ ફરી ફરી રે.
 છે ગોરસ ખરડયો દેહ, તકના બિંદુ ઝરે રે;
 એવા દુઃખમા હીનાનાથ, માખણ ભરૂ કરે રે.
 ખોડગતો વિશ્વનાથ, ચોટે ચાલતો રે;
 મોને મલ્યો સિંહનો નખ, હોડે હાલતો રે.

કમળપે કામળ પાપ, કઠિણુ લોભ્ય ધરે રે;
ભાગે કાંઠા વાગે પાપાણુ, શોચિત અંગે ઝરે રે.
છે અંતરજાતી નાથ, માતે કીધી મયા રે;
ધણુ યાકી જાણી માત, પ્રભુ પડી ગયા રે.
હું નહિ કરું અન્યાય, એક વાર ચૂક્યો રે;
કહો તેજા ખાક સમ, આ વારકી મુકો રે.
જાળે જાણ્યો હાથ, દાસી કને દોરડું માગે રે;
પરમેશ્વર ભાગે માન, માતને પાપ લાગે રે.
મંદિરમાં આવ્યાં માત, પાંખોટે મહી રે;
બાંધવા માંડ્યા હાથ, દોર પોચે નહિ રે.
કેમ કરી બાંધ્યો જાવ, મુદર સ્થામજી રે;
બટે ત્રેમાનંદનો નાથ, અક્ષળ રામજી રે.

(રાગ માર રામકળા મિશ્રિત.)

બાંધ્યો કેમ જાએ રે, બાપજી બાંધ્યો કેમ જાએ;
બળવંત બાંધ્યો કેમ જાએ, જેને ત્રણ ભુવન મુખમાંહે. બાં૦
જેજે ત્રિગુંજે ત્રિભુવન બાંધીયું, ઈંદ્ર અજ ત્રિપુરાસિ;
સદસશીર્ષા બહુક યજ્ઞ બેડો, બાંધે નંદજીની નારી રે. બાં૦
જે ન્યાય પુછે આખા જગતનો, એહને કો નહિ પુછનાર રે;
ચોર કરીને પુછવા છે, જસોદજીને અધિકાર રે. બાં૦
સકળ જીવને કર્મનું બંધન, માયા હંદ આસ્થા પાશ રે;
જગત બાંધ્યું એક દોરીએ, કેમ દામણે બંધાય અવિનાશ રે. બાં૦
આખી ગૌરાજાનાં દોરડાં લાવી, અંબા બાંધે કુમાર રે;
સાંધી સાંધી યાકી જસોમતી, રહે હુંકરું આંગળ ચાર રે. બાં૦
પામી બેઠ પ્રસ્વેદ છુટ્યો, યાકી જાણી માત રે;
ત્રેમાનંદ પ્રભુ સીતાપતી, બાંધ્યા ઉખડ સાથ રે. બાં૦

(૭૬ બુજગીની ચાલ.) .

વાસી સ્વર્ગ સુરવર્ગ આશ્ચર્ય પામે, આ શું કર્મ પરિશ્રદ્ધને નંદ ધામે;
અખંડ અવિનાશ વપુ વેશધારી, બાધે જિખળે શ્રદ્ધને નંદનારી.
પ્રભુ અચ્યુતાનંદ અચ્ચક્ત કહિયે, નવ ભારતી વેદ્યો ભેદ લહિયે;
નિરાકાર સાકાર આનંદકારી, બાધે જિખળે શ્રદ્ધને નંદનારી.
શુણ્યાતીત ગોવિંદ ગરુડગામી, વ્યાપ્તમાન સર્વત્ર અંતરંગમી;
પરાતપર પ્રાણેશ સ્વ ધમ્મચારી, બાધે જિખળે શ્રદ્ધને નંદનારી.
સહસ્રશીર્ષા શ્રદ્ધ શ્રી શેષશાઇ, સર્વ સામર્થ્ય મહાશર સુખદાઇ;
અસુરાંતક અધનાશ અવિનાશ મુરારિ, બાધે જિખળે શ્રદ્ધને નંદનારી.
ચતુર્ભુજ ચિદ્રૂપ અક્ષય વાણી, ગદ્યશબ્દ સારંગધર ચક્રપાણી;
સુકતાનંદ મહારાજ સંસાર તારી, બાધે જિખળે શ્રદ્ધને નંદનારી.
મવેંદ્રમુખ ચંદ્રવેતલ પામ્યું, સંપુટ હાથ નિજ માતને શીય નામ્યું;
ભક્તાધીન ચઇ દીન ધરે નેત્ર વારી, બાધે જિખળે શ્રદ્ધને નંદનારી.
દક્ષિણ પાણિ નવનીત દૃઢ મુષ્ટિ વાળી, તત્સમે કરે ભક્ષ રૂએ વનમાળી;
કરે પ્રજવધૂ માતને મતુકારી, બાધે જિખળે શ્રદ્ધને નંદનારી.
સુકીત જસોમતીનું કાંણુ જાણે, નાવે પાર શતવર્ષ નિગમ વિખાણે;
કહે પ્રેમાનંદ કોણુ શુદ્ધિ મારી, બાધે જિખળે શ્રદ્ધને નંદનારી.

(રાગ માર.)

પુટમાં દામણાં ગૌધેનતણા, જસોદાજી તવ ચાંચ્યાં ધણાં;
અમિત વપુ પરસેવો વળે, શ્રી કૃષ્ણને માત બાધે જિખળે.
જાણી જતુની પામી સંતાપ, એક દોરડે બધાવું આપ;
મહિયારી સર્વ જોવા મળે, પ્રભુ બાધ્યા તાણી જિખળે.
આવડું જાન કેમ ઘુજને કરા, અત્યા આ જો જોવાનાં દીકરાં;
ગોરસ દેખી કાળજ મળે, પ્રભુ બાધ્યા તાણી જિખળે.

જે ગ્રખજે બેસી ખાધું નાનીત, તેડયા મરડટ કીડુ વિપરીત;
 તે દાજ ભારી કેમ જ ટળે, પ્રજુ બાધ્યા તાણી ગખજે.
 ગોપાગના સડું માગે માન, અમ કને દ્યો જે ચણુ હોય જનન;
 એટલુ મહી તો સોને મજે, શુ બાધ્યો બાળક ગખજે.
 નયી ગોગસ પુત્રપે ધણે, કો એક પુણ્યે મા દીકરો જણે;
 અમૃત ધડો બાળકથી દગે, શુ બાળક બાધ્યો ગખજે.
 ન વળી સાન જે મસ્તક પળ્યું, શુ એટલે જાને ખાવા ટળ્યું;
 ગોપનધૂ ચડે ઉઠજે, શુ બાધ્યો બાળક ગખજે.
 ખુચે દોરડા પડીયા પાસ, મોટી મીરાત દોળાઈ કાસ;
 બાઈ ઊડો અમારું મન ઉઠજે, શુ બાધ્યો બાળક ગખજે.
 અમો બસા જે ન હર ગેસ, અન્યાય ક્રોડી કરે જગદીય;
 માની સગાઈ પડી વેગજે, શુ બાધ્યો બાળક ગખજે.
 એના પગવાનો ગદિમાયં, ઘેર સાપડી નવ લખ ગાય;
 ઘોણું મુખને નક્ષા મજે, શુ બાધ્યો બાળક ગખજે.
 ઊડો પુત્ર અમને પાડ, એક જ એકના પહોતા લાડ;
 ધણા હેતથી બાળક જો, શુ બાધ્યો બાળક ગખજે.
 ધરધરતું દૂધ અમારું લો, ન યમએ નિર્દય મુકી દો;
 સામળી જસોદાજી કળકળે, નમને શું બાધ્યા ગખજે.
 તમો રાવ દહાડી લાવતી, નથી લાજતી આજ મુકાવતી;
 મહોડે રૂપ ભુગ પૂઠજે, તમને શું બાધ્યા ગખજે.
 આગળ બાળકની શી વને, તમો સોડય બલાઈ લેતા બસે;
 એ ડહાપણ શીખ્યો તમ મજે, તમને શુ બાધ્યા ગખજે.
 લલુવયમાં ઉઠખજ યાય, પ્રકૃતિ ચોરીની નવ જાય;
 ધણા કૂર કંસાસુ ગાયુ તે કેમ મુકે જણી અન્યાય
 રંક જાતિ આહિરાતજો, નિજૂતિ દસ ગાય દૂજણી;
 અભિમાન કીજે સ્થા બણી, હુપે સગાઈ તમારી ધણી.

એવો ઉત્તર અબળાને • કહી, જમોમતી • મદિરમા ગધઃ
 ગોપાગના સર્વ જાખી થઈ, પણ છત્રીવાછ છોડ્યા નહિ
 વજ્રવનિતા સર્વ પાછી ફરી, ત્રાહે ત્રાહે વાણી ઓચરી;
 પૂરણ ક્રોધ અતગ્મા ધરી, રીસાવી ચાલ્યા નરહરિ
 રૂદન કરે હાડિ સામળો, તણાવ પૂડેયો જાખગો,
 વજ્રસાય જોવા સહુ મળ્યો, જમુના ઝંપાવા બાળક પળ્યો
 ધસગડો જાખગનો થાય, મ્હોડા બહુ તણાયા જાય
 નવનીત શ્રદ્ધા' દર માય, ચાચે રૂવે ને માખણ ખાય
 નિમ્મે દંદાદિક અતરિક્ષ, નદે યજ્ઞ કીધા કષ્ઠ લક્ષ,
 જાખગ બાધ્યો પકજ ચક્ષ, બ્રહ્મ કરે માખણનુ ભક્ષ
 ગોપનર નવા સચરે, પ્રણિપત બાળકની કરે;
 હિમા । અમગા ઓચરે, ત્રેલોક્યનાથ ન્હાસી નીસરે.

૧૪. જુદાવનવાસ.

(રાગ સારંગી ચોપાઈ)

નદ ઉપનદ રાય જુખબાન, કીધો વિચાર એસી એક સ્થાન,
 પૂતના શકટ ને તૃણાવર્ત, બાળકને વિદન ગયા અનત •
 આ અરિષ્ટ કહ્યું નવ જાય, પડ્યા વૃક્ષ દીકે જાય થાય,
 વૃક્ષજીવ અંતર સાકડું, ચૂલે ચડ્યો મગ રહ્યો ઝગડું.
 ચક્રોથી કહ્યું નિસરે અભગ, તેમ બાળકનું વાચું અંગ,
 એ નંદપુત્ર સંતો આધાર, એહને આચરે વગ પરિવાર.
 દદાપિ વિદન શ્રી કૃષ્ણને થાય, વિના માર્યા ગોપ મરી સહુ જાય;
 પ્રાણીમાત્રનો કૃષ્ણ છે પ્રાણ, એહને કથ્યાણે સહુને કથ્યાણ.
 કસની ફર દીસે છે દષ્ટ, અહીં વસતા દાઠ પામીએ કષ્ટ,
 કીજે વાસ વનમા મોકળો, હવે ગોપ માત્ર અહીંથી ઉચળો.

ગોવર્ધન વૃદ્ધાવન નિકટ, જમ વસીએ જમનાને તટ,
 બ્યા ગૌ ત્યા ગૌકુળગામ, ભાઈ આ સ્થાનકનુ શુ છે કામ
 ઘણા વૃણુ વૃદ્ધાવન મ્હાય, વાઘે દૂધ ચરશે ત્યા ગાય,
 ગોપતી વિભૂતિ છે ગૌધન, મુગ્ધિ મુખી મુખી વ્રજજન
 શાને આહોર્થા ઉચળતા, દહા છાજ કાષ્ટ નથી મળતા,
 દહા પડે છે મુકવા અવાસ, જહા જઈએ ત્યા છાપરે વાસ
 નદરાયની આરા હોય, સાવધાન થયુ સર્વ ગેય,
 ઉદમ સહુ આત્માનો કરે, કુશળ દહાન વાણી ઉચરે.
 વૃણુ વૃજ મહીપિ બહુ ગાય; ભા શબ્દ માર્ગમા થાય;
 હીસારવ કરે ગૌ પાછી કરે, પોતાના વૃજને આવી મગે
 શકે કાવડ ગોરસ ભરી, ધૂતના ગાડવા મસ્તક ધરી,
 કાણે લીધા માટ મહીએ ભર્યા, ગોપી રવે સીકા નેતગ.
 ગુપ્ત દોર મચક પારણા, કાઢ્યા અણિયારા લીધા બાગણા,
 સાકળ ભોગળ કુંચી નાળા, ધર શોધી લે સર ગોવાળા.
 લીધી વસ્તુ જે જે કાજની, જીખળ મુશળ સમ્માજની,
 કાઢ્યા ગૌના ખીલા ખાચી ખાચી, લીધા સુપ દોષ ચક્રી માચી
 શકટ ધન્ય ધાનના ભર્યા, જુઓ ધરમા કાઠ વીસર્યા;
 ધાતુપાત્ર વસ્ત્ર ગાસડી, લેઈ ગોપિકા શકટે ચહડી
 થાઓ આલતા વહુ સામુજી ભણે, ધરમા જઈ દાટી ધાપણુ ખણે;
 કાહું ગૌકુળ ઉર્ધ્વસ થયુ, માજર જ્ઞાન સહુ સાથે મયુ
 શ્રી કૃષ્ણ દહે કેમ રહેશે રાકડા, સહુ સાન કરી તેડ્યા માકડા,
 રમકડા લીધા જસોમતી, નવે ઘેગ એવા મગવાના નથી.
 શકટ ધીસલા જોડયા બહુ રથ, તાણે ભાગ સાદ સમર્થ;
 ઉત્તમ રથ બેઠા નદરાય, શ્રીકૃષ્ણ બેસાડ્યા જોગા માય.
 જસોદા આવે વ્રજસુદતી, કે વાહન કે પાળી પરવરી,
 એટલે આત્મીય ગોવર્ધન તણી, બોમ્બ વૃદ્ધાવનની સોદામણી.

ચંદ્રમાનુ' ધર માધી ઉતર્યા, વિવિધ વાડા મુસ્મીના કર્યા;
 મધ્યે ધર કીલુ નદજીતણુ, ફરતું ગામ વસ્યુ અતિધણું.
 બહુલ વાસ શ્રી જોડુળગામ, ઘણું ગાય માટે જોડુળ નામ,
 ઉત્તવળ મૃત્તિકા ગોમય ગાર, મહિર લીપે પ્રજની નાર.
 રંગ મહપ ગૌશાળા બહુલી, પ્રજમા શોભા વૈકુંઠ તણી,
 ચરે ધેનુ બહુ મીઠી ચાર, પીએ નિર્મળ જમુનાનું નીર.
 ન રહે ભૂખી તરશી ધડી, ઘણુ ગાય દૂધાણે ચડી,
 નદ મનને આણુદ પ્રમાડે, રમા રમણુને જોલે રમાડે.
 કરે આજીવેષ્ટા ગોપાળ, તેડે નદ આવે તત્પ્રભળ;
 જસોમતીને ઉજ્જગે ચડે, કરે હાસ્ય હાણુમા રડે.
 કોટિ ચહેન નવરાનતા કરે, અર્ધ અધોબ્જો નાસી નીસરે;
 ને કૃષ્ણુ ગુ થાવે ચોટવી, તો ઘણુ માખણુ આપુ રોટલી.
 એક નેત્રમા કાળજી બરે, નહિ અબ્જલું ચેતો નીસરે;
 દૂધ લેછ મકંડને પાય, જસોદાને વારે નદરાય.
 રખે વુ કૃષ્ણુને હાકડે, હુ રકને પુત્ર પડ્યો છે પેટે,
 એ ચોરે નાખે કરે ઉન્માદ, એ આપણને મોટા છે સ્વાદ
 તુથી ભય માર. મન'ધરે, વળી રખે લિખજે જંધન કરે,
 શુકજી કહે હુ શું શુ બહુ, જે બામ્ય નદ જસોદા તણુ.
 સાક્ષાત્ વિશ્વભર જન્મ બાણે, તે ભૂખ્યો છડ' કહી પાલવ તાર્યે,
 ખટકર્શનમા જોગેશ્વર જુએ, તે બ્રહ્મા માખણુ માટે રૂએ.
 બ્રહ્માને સ્વપ્ને નવ આવે, તે ગોવિંદને ગોપી નચાવે;
 ચાર વરસના હરજી ચયા, એક દહાડો જમુના તીરે ગયા

. ૧૫. વનવર્ણન.

(રામ કેદારે.)

શુદ્ધ હશે સુણ રામ રે, શ્રીકૃષ્ણ તણે મહિમાય રે;
કંઈ ગાય આરવાની મનસા થઈ રે, પૌગંડ અવસ્થા ગઈ રે.
કિશોર અવસ્થા થઈ રે, કર્ણામયની લીલા કેમ જાય હલી રે.

(લાજ.)

‘હલી ન જાય અદ્ભુત લીલા, ચાક્યા મન બુદ્ધિ વાણી;’
નેતિ નેતિ નિગમ પોકારે, શું કરે પામર પ્રાણી.
જ્યા બુદ્ધિ તથા કહું કયા, જ્યા ધરું વક્તા નામ;
કવિ વ્યાસ વક્તા શુદ્ધ સ્વામી, પરિક્ષિતને પરમ ધામ.
માયા મગ્ન મનુષ્ય અપરાધી, વિપ્ર પ્રેમાનંદ નામ
શું પ્રાકૃતમધે બીધે ભાગવતનું કરતા હરતા શ્રી રામ
પરિક્ષિતને હશે ગર્વ જોગી, શૌનિકને સૂતપુરાણી
છે પાવન અધ્યાય પંચદશમે, ‘ચારે ગૌ ચક્રપાણી.
વાહરૂ લધુ ગોપને સોંખ્યાં, ગોવિંદ ચરાવે ગાય;
આપ-સમાધ્યાં બાળક સગે, નિત્ય પ્રત્યે છુંદાવન જાય.
નિત્ય નિત્ય રંગ તરંગ ઘણેરા, રમત રમે રણુછોડ;
પ્રમળ ભાગ્ય ગોપના દેખી, દેવને ચાચે કોડ.
દુમ વેલી ફૂલી છુંદાવન, ફળી અષ્ટાદશ બાર;
નાનાવિધ કુસુમ બહુ રંગી, ખટપદ કરે ગુંજર.
રચિત શબ્દ વિહંગમ જોલે, ડોલે લતા વાયુ વેળ;
પંડિત પંખી હરિજન બણતા, પોપટ બેઠા કેળ.
શ્રીફળી ફેફળી સરવુ સીમળ, સાદીયા સીસમ સાગ;
અગર તગર મળિયાગર બીલી, ચદને ચડીયા નામ.

આંખા આંખલી કોઠી કાચકી, કદમ વૃક્ષ શોભાળ;
 પીપળા પીપળા આસોખાલવ, વટલટે હીચે ગોવાળ.
 મોગરા માલતી વેળ વાળો, કુશ વર બાણના ભોથા;
 ચારોળી અંધક ચંપેલી માહે, મધુકર ખાચે ગોથાં;
 જામ જૂથ કેતકી દાડેમી, નારંગી લવંગી દ્રાક્ષ;
 ખજુરી ખારેક ફણસી ફાળસી, પડે પીળી આંખા સાખ.
 લીલુડી ફેરણી કંચારી, કમરખી જાંબુ બેર;
 તાલ તમાલ સાલને સમડી, રાચણ રાતાં અંકોર.
 — ખડોકળી પરવેલ વળી, પંકજ પોયણ અનંત;
 નવાં અંકુર પાડલ. ને કેસુ, વાસ વસે વસંત.
 છુંદાવનમાં તુલસીનાં જુદે, વિલસે મનના આળ;
 શુભ માંજર ને વૈજયંતી, હીચે પામ પ્રમાણે માળ.
 કપોત કોકિલા સુડા સારસ, ચક્રવાક ને મોર;
 મરાળ મધુકર ને ટિટોડી બોલે, ચાતક ચાચ ચકોર.
 શશક જંબુક વર વણિએર, બ્યાઘ કેસરી બ્યાળ;
 મુખમાં તરણાં હીડે હરણા, ફટક દેતાં ફાળ.
 ભાવન પાવન છે જમુના તટે, જંત્રીખટ જિરાજે;
 રાગ રસાળા ગાય ગોવાળા, વાજે વેણુ મોરલી ગાજે.
 અગે જિગટ મોર મુગટ, કાને કુંડળ લટકે;
 ધાખળીની પત્રવટ વાળી, ધાતાં પાલવ ફટકે.
 ગાય ચરે ગોવાળા નાચે, મધ્યે રામકૃષ્ણ બે ઉભા;
 બાધ શુ' વિખાણે વેદ ગિયારા, છુંદાવનની શોભા.
 શુક વાણી ચોરી કાધી, આસરો મારે શાનો;
 ભટ પ્રેમાનંદ કહે હરિદાસો, થોડુ ધણું કરી માનો.
 સ્ત્રીકૃષ્ણ કહે અમળને તમારો, મોટો મહિમા રામ;
 આ વૃક્ષ તમને નીચાં થઇ યઇ, કરે છે દંડપ્રણામ.

પક્ષી સ્તુતિ કરે છે તમાગે, હો જાલવ રાજકુમાર,
અમને કો નમતું નથી, અમો જાતિ તણા પિરાગ.
વડા વીરને શોભા આપે, હસતા હાકે ગાય;
તાલ વનમા ગયા ગોવાળા, સાબગ ધગિદિત રાય.

૧૬. નાગદમન પ્રસંગ ને ગેડીદલાની રમત. (રાગ સામેરી)

કીધું કૈાવક ગોપીનાથે રે, ગયા વનમા ગોવાળા માથે જે
તે દહાડે ઘેર રહ્યા છે રામ રે, કર્ણુ છે સર્પ સળધી કામ રે.
પૂઠે ગોપ આગળ ગાય રે, વાટે મહુનર વેણુ વાય રે;
ગોપ પ્રત્યે પ્રભુ કહેવા લાગ્યા રે, આપણુ આજ વનમા જન્મએ આધારે.
એમ કહી દૂર ગયા ભગવાન રે, થયા વનમા જન મધ્યાન્દ રે,
થયા તૃપ્તિ ગોવાળા ગાય રે, વિપજળ બણી સુરભિ ધાય રે
ગોપ ગૌને જાતી વાળે રે, જાવા દો કહ્યું શ્રી ગોપાળે રે,
પીવા દો સુખે ગૌને પાણી રે, તન ગોવાળા વટે છે વાણી રે
કહે છે ગોવિંદને ગોવાળા રે, એ જળમા છે વિખની જવાળા રે,
તમો નથી જાણતા વનમાળા રે, ઇલા વાસ વસે સર્પ કાળા રે.
કાનિદોનો દ્રઢ વિષે ભર્યો રે, પીતા પાણી કો ન ઉગર્યો રે,
પડે છે પક્ષી ગમને જાતા રે, મન કેમ જાને ગૌ પાતા રે.
સુણી ગોપસખાની વાણી રે, ભરાયા કોથે સારખપાણિ રે,
કાળાને કહાડવાની દષ્ટ કીધી રે, પીયો જળ સહુને આવા દીધી રે.
સર્વે કહ્યું કૃષ્ણનું કીધું રે, પ્રાણી માટે તે જળ પીવું રે,
ગાય ગોપને ચડીયુ ઝેર રે, સકુ ધણું દલ્યુ આવી લહેર રે
જે કાળાની કુકે શરિ-પહાડ રે, કાચ લગે ન મળે એકુ ઝાડ રે,
કાણુ જળ નીલી સેવાળ રે, કાળાનાગ મુકે વિખજવાળ રે;

મનસા સર્પ કહાડવાની કીધી રે, ગોત્રિદે ગેંડી કરમાં લીધી રે.
કટિ પીતાબર પથવટ વાળી રે, ગેંડી દોડે રમે વનમાળી રે;
કહે સહુ ગોપને ગોકુળરાય રે, રમે ભાષ દોડે જમુનામાં જાય રે.
જેહની વતી દોડે એહમા જાશે રે, નાખનારો લેવા ધાશે રે;
એવો પરહ કીધો મહારાજે રે, કાળીનાગને નાયવી કાજે રે.
મારે હાક સખાને તેડી રે, પડે પ્રહાર દડા પર ગેંડી રે;
ધામ ગોવાળા મદમાતા રે, બર્વા શ્વાસ શુલાટ ખાતા રે.
હાયનાં કડાં ઉચ્ચ ચડાવે રે, મારે દોટ પાધરી ફાવે રે;
એક હારે એક લેછ જાય રે, વાળવા બીડુ પૂઠે ધાય રે.
લાગ સામળીયાનો આબ્યો રે, દોડે ગેંડી માહે બરાબ્યો રે;
મારી દોડ આકડે ચડ્યો રે, દોડે જળમધ્યે જળ પડ્યો રે.
હસ્યા ગોપ દેષ દેષ તાળી રે, થયા ઓસિયાળા વનમાળી રે;
વચન પોતાનું પ્રતિપાળે રે, ચડ્યા નાય કદમની ડાળે રે.
ભાષ હું જમુનામાં કંપાવું રે, દોડે સર્વથા શોધી લાવું રે.

૧૭. જસોદાનો વિલાપ.

(રામ વેરાડી.)

મારું માણુકડું રીસાવ્યું રે સામળીયા,
તારા મનમાં એ શું આવ્યું રે સામળીયા.

હું અપરાધણ માતાને મુકી, શા માટે કંપાવ્યું રે સામળીયા. મારું.
કાલિંદીનું કાળું પાણી, માહે વમે કાળો કાળી;
હવે આસા તે શી મળવાની, કેમ આવે વનમાળી રે સામળીયા. મારું.
સંતાનરૂપી મોહું ધન તે, કરમે લીધું લૂટી; -
મેં નવ જણ્યું જતન કરીને, રતન પડ્યું કેમ છૂટી રે સામળીયા. મારું.

પુત્ર પામી હું છેલ્લે આશ્રમે, ઉછેર્યો પ્રતિપાળી;
 નીપતો રસ ઢળી ગયો હું, વિજેગ આગે બાળી રે સામળીયા. માઈ.
 નાકે મોતી પાએ ધૂધરી, મોર મુગટ શિર ધારી,
 ફરી રૂપ હું કયાથી દેખું, હરિ આવે જો ચારી રે સામળીયા. માઈ.
 કાને કુંડળ મુખમાં મોરલી, સાંજે ગોકુળ આવો;
 ભૂખ્યો છક કહી પેટ દેખાડો, માકલી મને ખોલાવો રે સામળીયા. માઈ.
 પીત પીછોડી કાઢ કહે, મુજ કને નેતરૂં માગે;
 હું ધરડી માને ચાકી જણી, કોણ વસોવવા લાગે રે સામળીયા. માઈ.
 તું પ્રાણેશ્વર તું ગોપેશ્વર, ગોપી દેહ કેમ ધરશે;
 બાળ સખાની કોણ વસે આ, ગાયો હીસી હીસી મરશે રે સામળીયા. માઈ.
 ઉંઘ જળમાં વાસો કીધો, પાણીમાં કેમ ગમશે;
 મોર પોપટ પૂતળી તારે, એ રમકડે કોણ રમશે રે સામળીયા. માઈ.
 ક્યાં તું ગયો ને હું છતું છું, બોલ સગપણ માટે;
 સાચું વહાલ તો લાં જણાએ, સાંભળતાં હૈકું શરે રે સામળીયા. માઈ.
 કાષ્ટપે પાપાણુ કઠિન છે, તેપે કઠિન છે લોહું;
 વજ્ર તુલ્ય છે કાળજ માઈ, લોકને શું દેખાડું મોહું રે સામળીયા. માઈ.
 તે મેક્ષાંતર દડાતું કીધું, મનમાં દુઃખ કાંઈ આવ્યું;
 ઉખળતું બંધન આજ સાંભળું, તે માટે અંપાવ્યું રે સામળીયા. માઈ.
 નંદન સોદા ગાય ગોવાળા, બાકુળ પ્રજની નારી;
 ચાર ધડી પૂઠે સર્વે પડને, હજધર રાખે વારી રે સામળીયા. માઈ.

૧૮ નાગયુદ્ધ.

(રામ સામેરી.)

શુક્રે કહે સુણ ભૂપતિ, જાણી પ્રજાવાસીનું દુઃખ.
 ગોપ ગોપીને ધીરજ આપવા, હરિએ લીધી મોરલી મુખ.
 નિજ ભક્તને આનંદ પમાડવા, જગાડવા સર્વ કાળી;
 ઘોર નાદે મહુવર વાધ, પિંડાર પીડા ટાળી.
 ચૌદલોક તે શબ્દ પહોતો, ધાધ પ્રજાની નારી;
 ઝાંઝ વધામણી વધામણી, કુશળ છે દેવ મોરારી.
 પાતાળમાંહે વેણુ વાજે, છે કંઠાનને કલ્યાણ;
 નંદ જસોદા થયાં બેઠા, કામ આજ્યા પ્રાણ.
 ગીત ગાય પ્રજાસુદરી, સુણી નાદ સુરભિ હીસે;
 જગમા જુએ ગે વાળિયા, કામ કરતા કૃષ્ણજી દીસે.
 પાંસગીએ પ્રજાલોકને, અમૃત પાણું વનમાળી;
 તે ઘોર શબ્દને સાંભળી, ભાડી ઉઠ્યો નાગ કાળી.
 ફર રૂપે કૃષ્ણ જોયા, થત રૂણા કુંકુવાવી;
 ગોવિંદજી પહીતા નથી, વિશેષ વેણુ ધ્રુવવાવી.
 ગંડી લીધી એક હાથમા, ઝુઝકાર્યો કદ્રુકુમાર;
 પાછા ખસી આધા ધસી કીધો રૂણા ઉપર પ્રહાર.
 જોદિશ વાગી ધણી, ખંડણા પામ્યો મણિ;
 ધર્યો કાળી કાળ સરખો, છે રીસ અંતર ધણી.
 ચંદ્રને જેમ રાહુ લેપે, સૂરજને જેમ મેલ;
 તેમ કાળી નાગની રૂણા મધ્યે, સામગીયાનો દેહ.
 જેમ મહાજળમાં રત્ન પડ્યું, જાવળમાં ચંદન છોડ.
 લક્ષ્મીનાથ લીધા લટપટી, દરી રૂણાનો ફૂતકાર;
 વિપન્નાળથી જળ ઉઠ્યું, વરસે હજારો અંગાર.

જીમ કહાડે ચંચ ફાડે, દેખાડે વિખદંત;
 અધર કરડે આખ તરડે, મરડે અંગ અનંત.
 હાંકે છંછેડી નિકટ તેડી, કરે ગેંડી પ્રહાર;
 પછે રીસ કીધી દોટ દીધી, લીધી ખાથ નંદકુમાર.
 વનમાળી નાગ કાળી, લે સંભાળી ધાય;
 પાતાળ ગાળે દીક વાળે, વિરાળે વૈકુંઠરાય.
 અડવડે હેલા પડે ને, ગડગડે જોમ મેહ;
 પાછી પાની નવ કરે, સમાન જોદા જોય.
 ચાર ઘટિકા જીવ હવું, પછે કોપ્યા જડુરાધ;
 પદપ્રહાર કીધો પૃષ્ઠમાં, પડ્યો નાગ મૂર્છના ખાધ.
 ગેંડી વડે શત નાક ફાડ્યાં, પ્રાણ દીધું ગ્રાહ;
 નાગ નાથ્યો દોરડે, ઉપર પ્રભુ યયા આરૂઢ.
 સર્પણી સહુ વલ્લવલે, મુકો અમારો સ્વામિન;
 અમે ભિક્ષુકી દાતાર તું, પ્રભુ આપ હેવાતન.
 કશું ન માને કૃષ્ણજી, પૂઠે સ્તવે નાગજીનાર;
 જોજોદાર ગોપી કરે, પ્રભુ નિસર્વા જળથી ખહાર.
 નિજ કંઠના હાર ત્રોડી, મુક્તાશ્લે વધાવે;
 વેગૂળા રહી સહુ કો સ્તવે, પણ પાસે કો નવ આવે.
 મુકો અમારા નાયને, નાગણી સહુ કો જાણે;
 કાળીનાગની કૃષ્ણા ઉપર કૃષ્ણ ચેષ્ટ ચેષ્ટ નાણે.

૧૮. ગોવર્ધનપૂજન.

(નરાગ નટ.)

સમસ્ત વર્ગ ગોપનો ચાલ્યો, પૂજના ગોવર્ધન;
 રંબા શૃંગ અંગ ચીતર્યા, શૃંગાર્યા ગૌધન.
 કનક ઝાંઝરી પાગ ધરી રે, હમક વાછરે ચાલે;
 ગોપ સમસ્ત ચાલ્યા ઉઝણી, લાકડીએ શીકા લે. સમ.

શકટ રથ ધીસલાં જોડયા, વૃષભ પોડી કીધા;
 ઉન્મત્ત ગોપીએ અંન ભરી રે, મસ્તક ટોપવા લીધા.
 બાળક લીધા છે કટિલકે, પટાળા પાએ શેજાંતી;
 વ્રજવધૂ હાડે મદમાતી, મોરલી નાદે ડોલતી. સમ.

વેણુનાદ કરે ગોવાળા, વળી ગીત બાળા ગાય;
 આશ્રણ આબૂપણ નાનાવિધ, શોભા વર્ણુ ન જાય.
 ગોવર્ધન નિકટ સહુ આબુ, તવ કરે જ્યેષ્ઠકાર;
 પ્રાણીમાત્ર પૂજે પર્વતને, જેમ કહે નંદકુમાર. સમ.

સ્વયંપાક કીધા સહુ ગોપે, પવિત્ર અન્ન રમોષ;
 બ્રાહ્મણ પાસે હોમ કરાવ્યા, પછે પૂજા વેળા હોષ.
 પર્વતની પ્રદક્ષિણા કીધી, નાહી જિભા નંદરાય;
 ગૃહસ્થ ઋષિને તેડી તેડી, આપી સવત્સી ગાય. સમ.

અજોટીયા પરિધાન કરીને, પર્વત પાએ આવે;
 શાક પાક સ્વાદીક અન્ન ઉત્તમ, નૈવેદ્ય ગિરિને લાવે.
 ધૂપ દીપ આરતી અજવાળી, મુકી નૈવેદ્યની યાળી;
 બીજુ રૂપ ધરીને બેઠા, પર્વતમા વનમાળી. સમ.

ગોવર્ધન પૂજે ગોવાળા, ઉલટ આણી મન;
 શ્રીકૃષ્ણ કહે કરોની પરીક્ષા, ગિરિ લે છે અન્ન,

પર્વત દેવ સાધુને મુકી, કો પૂજે ઈંદ્ર અહંદારી;
ગિરિમા પોતે બાપમા પોતે, કરે કૌશિક દેવ મોરારિ. સમ.

૨૦. ઈંદ્રનો કોપ.

(રાગ કેદારો.)

ઈંદ્રસભામાં નારદ આવ્યા, મધવાએ માન લીધું;
આપી આસન માનુભાવને, ત્રેમે પૂજન લીધું.
કેમ કૃપા કીધી કશ્યાપય, નારદ વળતું બાળે;
સાવધાન રાજ તેડું કહીયે, જે દષ્ટ સમળે રાખે.
મેં ધણાં ઈંદ્રના રાજ જોયાં, બહુ કાળ થયા છે મુજાં
કિન્નર પ્રજાએ તું ઉવેખ્યો, શુદ્ધ નથી તે ઘુજને.
અંતર્ધાન થયાં એવું કહી, નારદે કૌતક લીધું;
ઈંદ્રે જોયું મન વિચારી, કાણે મારું પૂજન લીધું.
ભૂગોળના અનુચર આવ્યા, તે બોલ્યા કરી પ્રણામ;
સ્વામી ગોકુળવાસીયે પર્વત પૂજ્યો, ગોવર્ધન છે નામ.
મહોત્સવ તમારો લોખ્યો, નંદપુત્રતણે પ્રતિબોધ;
વાત સાંભળી સેવક મુખની, ચડ્યો ઈંદ્રને કોષ.
સકળ લોકમાં રંક ગોવાળાં, જે જીવે પશુ ચારી;
આહીરાં કિન્નરાર્ગે ચાલે, કાણુ રાખે મર્યાદા મારી.
નંદને ઘેર એક પુત્ર થયો તે, કહાવે છે અવતારી;
નવો માર્ગ તે બાળકે કીધો, વરસાત લોખી મારી.
મદ ધણો છે મહીવાસને, ધેનુ અગણિત દૂધે;
ફડી પેરે સિંહા દંડ કરી, પર્વતને નવ પૂજે.

દ્વાદશ મેધને આસુ આપી, જળ ગોકુળ ઉપર રેડો;
 ગૌ ગોપ તાણો જમુનમાં, મૂળથી ગામ ઉખેડો.
 વાયુ સર્વ સંધાયે જાઓ, ઉડાડો પર્વત શૃંગ;
 જો મારા કરનો ભંગ જ કીધો, તો કરો ગોકુળનો ભંગ.
 કાં નહિ સ્વામી કહી યથા તત્પર, પવન ને પરજન;
 અંધકાર થયો ગોકુળમાં, ધન ગાળે મગન.
 તિમિર આગળ કાંધ ન સૂઝે, રવિન્યોત અંત્રે બાંધી;
 કોરણુ ઉડે થાય કડાકા, પ્રળય વાયુની આંધી.
 ભયગુક્ત નરનારી નાસે, ભવન આપણાં ભૂતે;
 ગિરિશૃંગ શિલા ખાડુ વરસે, ઉડે વૃક્ષ સમૂળ.
 અકાળ મેધ કોપીને આવ્યો, કો નવ પ્રીછે કારણ;
 છાજલ છાપરાં ઉડી ગયાં, રણાં ભોમ ધારણ.
 ચમકે ઝમકે વીજળી ચમકે, ચમકે નાનાં બાળ;
 નંદમંદિર સર્વ કો આવ્યું. રાખે દીનદવાળ.
 વાહર ત્રાસે સુરભિ નાસે, ઓખાંગતા નાસે સાંઠ;
 કડકડાટ શબ્દ થાય આકાશે, શું ભાંગશે બ્રહ્માંડ.

(વલણ)

શું બ્રહ્માંડ શકે ભાંગશે, હરિએ જાણ્યો ઈંદ્રનો કોપ રે,
 મધવાનો મદ ઉતારવા, સોડયા જાલ જોધ રે.

૨૧. ગોવર્ધનધારણ.

(રાગ મલ્હાર.)

ગગન ધટા ધનધોર તણી, ધુમે પવને ઘેરું ગામ રે;
 ગોપી ગોપ ગૌ દુઃખ પામીયાં, દેખી કોપ્યા ધણુ ધનસ્થામ રે.
 અવળાં સવળાં દોડે આબલાં, વરસે મેહુલો મુસળધારે રે;
 નભે શુદ્ધ શું વાસુકીની, ધાય વિદ્યુતતણા ચમકારે રે.
 મજવધુ થરથર ફળતી, ગોપ વાત કહે માહોમાંડ રે;
 કૃષ્ણ બાળકનું કહ્યું કર્યું, કુશળ ક્યાંથી યાય રે.
 ત્રિભુવન સ્વામી શત્રુ થયો, તે નંદપુત્ર પસાય રે;
 પર્વત આપણે પૂજ્યો તે, શું કરે ગોપીની સહાય રે.
 જ્યાં જઈએ ત્યાં રાજ્ય ધંદનું, સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળે આણુ રે;
 કહી ઉગ્યાનું રચણ છે નહિ, મજસોદ ગયો નિર્વાણુ રે.
 કો કહે દાવાનળથી રાખ્યાં, સમાવી વિપની જ્વાળ રે;
 સહુ કૃષ્ણને શરણે આવ્યું, રાખો રાખો દીનદયાળ રે.
 નંદ જસોદા ચિન્તા કરે, રખે વિદ્ય કૃષ્ણને યાય રે;
 બ્રાહ્મ સાત વર્ષનો બાળકો કેમ, કરે તમારી સહાય રે.
 તમે વૃદ્ધ કહ્યું દા માનીયું, જે પૂજ્યો ગોવર્ધન રે;
 જે મુરપતિએ મેહ મોકલ્યા તો, શું કરે મારો તનરે.
 માતા આંખ મીએ ભગવાનની, રખે વિજળાએ બીએ બાળ રે;
 બારે મેઘ સાથે તૂટી પડ્યા, જેમ પ્રલય કરે પશુપાળ રે.
 મધવા મદ ઉતારવા, ઉગારવા મજનો સાથ રે;
 પર્વતનો જશ વધારવા, હારે લાંબો કીધો હાય રે.
 જેમ વર્ષાઠાળનાં તૃણને, ઉપાડે નાનું બાળ રે;
 જેમ ઉન્મત્ત ગજ લે સુંદમાં, સકોમળ હમજનાજ રે.

તેમ પર્વત લીધો જિંચલી, લીવાએ લાક્ષ્મીનાથ રે;
 અમ કાષ્ઠ પોહોતો નથી, જેમ કો મુદ્રિકા ધરે હાથ રે.
 ગિરિ ગોકુળ ઉપર આણીયો, ધર્યો કનિષ્ઠ આગળી અમ રે;
 પર્વત તને આવી રહ્યું, સહુ ગોકુળ ગામ સમૂખ રે.

૨૨. અકૂરના મનોરથ.

(રાગ પંચમ સમગ્રી.)

અકૂર બેઠા રથ, મનોરથ બહુ કરે રે,
 અંતરમા અભિલાષ, નાનાવિધ ધરે રે.
 હું જોઈશ ગોકુળગામ, સર્વ સોહામણું રે;
 સ્વર્ગ લોક કોણુ માન, શોભે વ્રજ ધણું રે.
 જમુનાશ્રનો ધાટ, વાટ વન તણી રે;
 જળ બરતી જોઈશ નાર, ગોપી સોહામણી રે.
 ધાળણીઆળી ધન, ચૂડો કહોણી લગે રે;
 તે દામોદરની દાસ, હું જઈ પડું પગે રે.
 હૃંદાવનના ઝાક, ફાલ્યા ફૂલ્યા ફળ્યા રે;
 તેનું પામીશ હું દર્શન, ભારે વાકા વળ્યા રે.
 તુલસી ક્યારા કોટિ, માનર ડોલતી રે;
 સાંભળીશ શબ્દ રસાળ, મહુઅર બોલતી રે.
 દેખીશ ધાતી ઘેન, ધોળા દૂધે ભરી રે;
 માકડી, હરણી, ગોરી, કાળી, કાખરી રે.
 ખાડી, મીડી, ગીણી, ડોલી કુંડળી રે;
 આજ દેખીશ હું દર્શન, ગાયત્રી મંડળી રે.
 નાના મોટા વચ્ચ, સાઠ સોહામણા રે;
 લટકાયા ગોવાળ, સખા કૃષ્ણતણા રે.

મને શુકન સારા ચાપ, માન દેશે હરિ રે,
 મળી સામી નાર, વારિ ઘટે બરી રે.
 ઉતર્યો દક્ષિણ પાસ, કાળો મૃગશો રે;
 આસ, સારસ, શુક, શબ્દ કરે બલો રે.
 ચંદ્રાર, મોર ને હંસ, બોલે કાકિલા રે;
 ફરકે જમણી આખ, શુકન યાયે બલા રે.
 શુકનનું એ ફળ, સામળીયો મળે રે;
 હું ને હરજી થઈએ એક, કંસાસુર બળે રે.
 મત જન્મનું પુણ્ય, પ્રખળ મારું હશે રે;
 પ્રભુનું પામીશ દર્શન, લોચન ધન્ય થશે રે.
 આવો અમરરાય, કહેશે કૃષ્ણ મુખે રે;
 હું તે વેળાનું રૂપ, રાખીશ હૃદય વિખે રે.
 હરિ દહોતા હોશે ગાય, દોહોણી કરે ધરી રે;
 દેખીશ રેડતા દૂધ, પાત્ર બરી બરી રે.
 અહા સરખા નંદ, સાવિત્રી જસોમતી રે;
 રખે કરે મારી લાજ, હું છડું જનવપતિ રે.
 ઘોડાની ધૂધરમાળ, ધંટા ધમકશે રે;
 કાકાજી કહીને કૃષ્ણ, મુને બોલાવશે રે.
 હું લાગીશ પ્રભુને પાપ, હરિ ઉઠાડશે હાથે રે;
 ગળામા ધાલી જામ, ચાંપશે હૃદય સાથે રે.
 લક્ષ્મીને રમ્યાનું સ્થાન, પહાલાજીનું છે હૃદય રે;
 ગોપીનો વિશ્રામ, ચર્યું મૃગમહે રે.
 કૌસ્તુભમણિ વનમાળ, તુલસીમંજર ગુળ રે;
 તે અડશે મારે અંગ, બેઠશે બરી જુગ રે.
 વામ દક્ષિણ વીર, વળગી બેઠાડી રે;
 દેખાડશે દીનદયાળ, ગોકુળની શેરડી રે

તેડી જશે મદિરમાય, પ્રીતે આનંદ કરી રે;
 બેસાડશે દિવ્યાસન, પૂછશે વાત હુરિ રે.
 એવો અતરનો અભિલાષ, મનોરથ બહુ થયા રે;
 થાતે સાવંકાળ, અકૂર ગોકુળ ગયા રે.

૨૩. શ્રી કૃષ્ણનો મથુરાપ્રવેશ

(રાગ વસત.)

હા રે મથુરા નગરીનું ચૌદું, બુવે જગદધાર;
 વેણુ રસાળા ગાય ગોવાળા, મધ્યે નંદકુમાર. મથુરા.
 અધુત સખા સધાતે આવે, કો બાળ પૌવન કિશોર;
 પૂર પોળે પેઠા પિંડારા, વાજે મોઢી બનધોર. મથુરા.
 બાળક સહુ લગતા આવે, જોડી સોજરી લટકે;
 દાળી કાળા ધાળળ ધોળી, ચુંદડી રંગુ ચટકે. મથુરા.
 કેસર રસ બોલ્યા મોગિયા, ખોસ્વા અશોક આબાપાન;
 શુભ પ્રનાળા તુળસી ટોડર, હરે હોયે પરમનિધાન. મથુરા.
 કાઠ કછયા છે પચવર્ણા, કણુરે ધૂધરમાળ;
 લટકાવે સાકડી કંદુક ગેડી, આવે નમકતા ગોવાળ. મથુરા.
 હડગથુમા જેમ ધંદુ વિરાજે, તેવી મંડળી સોભી;
 મથુરાની પોલે પેસતા, મલ્યો મામાનો ધોળી. મથુરા.
 પનિમટ હાકે પોઠિયો, આવ્યો પટકુળ પખાળી;
 ગોપને સાન કાધી સામગીયે, લાવો વૃષભને વાળા. મથુરા.
 ઉન્મત્ત ગોષ ગમા કહેતામા, ખાલ્યો ધોળી પાડે ચીસ;
 નમ્ર વાણીએ રજક પ્રત્યે, બોલ્યા શ્રી જગદીશ. મથુરા.
 પરિચટને યાચે પરમેશ્વર, પૂરો ઇચ્છા અમારી;
 એ વચ્ચે ચાર ધડી અમો પહેડે, પાછા આપીશું ઉતારી. મથુરા.

સુખી લોક છે નયનિવાસી, અમો રંક દહે રણુઝોડ;
 સાતરા યષ યાલુ' ચોટામા, તું પૂર મારા કોડ. મથુરા.
 અધમ શુદ્ધિ ઉન્મત્ત અચ્છાની, ઝાળખ્યા નહિ અવિનાશ;
 માધવ માગે ધોખી ના દહે, અમર હસે આકાશ. મથુરા.
 "તમે! પિંડારા પશુઆં ચારો, શું સમજો રાજધાની;
 નેમ રવિ રયે બેસવા દબ્બે, આગીયો અચ્છાની. મથુરા.
 શ્રવણે સાંભળ્યો કંસ રાજા, તેહેનાં પટકૂળ;
 આજ ગોવાળાનો ઠાળ આવ્યો, હું ચાઇશ અનુકૂળ. " મથુરા.
 કૃષ્ણનો દર તરછોડી નાખ્યો, કોપ્યા શ્રી જગદીશ;
 વામ ભુજે લપડાક મારી, પડયું પરિવટનું શીય. મથુરા.
 દબ્યો ધોખી ધર્મ વિષે રે, કીધી કૃપાં શ્રી ભગવાન;
 રજક ચતુર્ભુજ યષ ચાલ્યો, બેસી દિવ્ય વિમાન. મથુરા.
 બાવે કુભાવે પ્રીતે દ્વેશે, ભક્તિ દર્શન યાય;
 ત્રેમાનંદ પ્રભુ સીતાપતિ, સેવ્યો નિષ્કૂળ ના જાય. મથુરા.
 રામકૃષ્ણે પટકૂળ પહેર્યો, વહેંચી આખ્યાં સર્વ ગોવાળ;
 સોઇ સુલક્ષણને મંદિર, ગયા દીનદમાળ. મથુરા.
 સુપ્રકારને કહે લક્ષ્મીવર, આવ હરિજનન ચોરો;
 મોટી કભાય દરો બેસતી, ઘટે ત્યાં દો દોરો. મથુરા.
 યયો સજ ગજ કાતર લેઇ, અશુઠી સોય લીધી;
 ઉભાં ઉભાં રામકૃષ્ણની બે, બેસતી કભાય કીધી. મથુરા.
 પ્રદક્ષિણા કરી પાગ પડીયો, સોઇ સોઇ માન માગે;
 આ પદાંબુજ પામ્યાનું ફળ, ભવશ્રમણુ ભાગે. મથુરા.
 સાયુજ્ય મુક્તિ તેને આપી, જન્મના બયથી ટબ્યો;
 આગળ જતાં વનમાળાને, માળા એક મળાયો. મથુરા.
 કુસુમહાર માઝા મહારાજે, લેઇ જતો કંસને ઘેર;
 માળાએ વિચાંયું નહિ આપું તો, ચાશે ધોખીની પેર. મથુરા.

વનમાળીને માળી હાથે, આરોપે વનમાળ;
 તે માની લે લાખની પૂજા, પ્રીતે મદનગોપાળ. મથુરા.
 ચાપાં, ચોસર ને વૈજયંતી, પૂલ્યાં ગોપ પુરૂષપુરાણ;
 માળી કહે પુષ્પ પ્રભુને પહોંચ્યા, કસને પાપાણ. મથુરા.
 સાન્નિધ્ય મુક્તિ આપી માળીને, મુદામો લાગ્યો પાય;
 દયાળ ગોવાળા સાથે આવ્યા, ચોક ગ્રાટા મહાય. મથુરા.
 મથુરા થઇ વૈકુંઠ સરખી, વૈકુંઠનાથને આવે;
 અદારીએ ચડી નિરખે માળી, વનમાળીને વધાવે. મથુરા.
 કનક કુસુમ મુક્તાદળ છુટાં, માણેક ચૂતી હીરા;
 વધાવી આશીષ દે અખળા, કુશળ રહો બેઠ વીરા. મથુરા.
 મૃગમદ અંદન મળીયાગર, પૂજે નારી હૃદયા બ્હાલ;
 મુગંધ સોંધા કુંકુમ કસર, હિડકે અખીલ ગુલાલ. મથુરા.
 કદલીસ્તંભ આંખાના ટેકર તોરણ, પૂરે સાથીવા હાર;
 વીસારી ભય કસોસુરનો, હરિગુણ ગાય સહુ નાર. મથુરા.
 વાજંત વાજે શ્રીફળ બાંજે, વૈષ્ણવ વહેંચે પ્રસાદ;
 ધામ કામ મુકી સહુ ધાયે, સાંભળી વેણના નાદ. મથુરા.
 જોને શક્તિ નૃકિ આલ્ખાની, છે દર્શનનો અનુરાગ;
 કૃષ્ણકૃપાએ અપંગ આલ્યા, પાગળને અલ્યા પામ. મથુરા.
 શ્રવણે બધિર થયા સામગતા, મૂક થયા વાયાળ;
 જન્મઅંધને હનિકૃપાએ, લોચન લોલ નિસાળ. મથુરા.
 બાળકને બગ થયું હોંડવાલું, આવ્યાં વદને જોબન;
 રોગી પુરૂષ નિરોગી થયા, નિર્ધનને આવડું ધન. મથુરા.
 રોગ દોષ શોક ભય ચિંતા, ધર્મ આગસ અગ્નિન;
 અન્યાય સર્વ મથુરાથી નાદા, જન આવ્યા શ્રી ભગવાન. મથુરા.
 વિવેક ધર્મ ને કષ્ટા બક્તિ, પ્રીત ને આચાર;
 તપ, જપ, સત્ય, કામ, ક્રમ, સાથે લાગ્યા નંદકુમાર. મથુરા.

૨૪. ધનુષ્યલંગ.

(લાળ.)

વાટ લીધી કંસધરની, મધ્યચોક વિગે ગયા;
 એક ધનુષ પૂજાએ કંસનું, દેહેરા આગળ જઈ રહ્યા.
 ત્રણ તાડ પ્રમાણે ઉંચો મેડો, તે ઉપર ધનુષ ધર્યું;
 પૂજા કરાવે પ્રજા પાસે, કહિણ પોણ કંસે ક્યું.
 શિવ, શ્વહા દિગ્પાળ દશ, વિષ્ણુ વેદ ને સરસ્વતી;
 દેવતાનો લોપ કીધો, કંસ કહે દેવત નથી.
 હું પરમેશ્વર પ્રજાપતિ, સહુ પૂજે મારું આપ;
 મનચાંચિત કૃણ પામશો, મમ ધનુષધ્યાનપ્રતાપ.
 પરવશ પ્રજા તે આપ પૂજે, પરમેશ્વરને પરહરી;
 ઉપહાર સમર્પે શરાસનને, ધ્યાન રઘુપતિનું ધરી.
 પ્રગટ સ્તુતિ કરે કંસની, અભિલાષ બીજો મન ધરે;
 જાનું માગે પૂજા કરી, કંસરાવ વહેલો મરે.
 અખંડ દીપક ધૃતતણા, પ્રહરપ્રહરે ચાપ આરતી;
 નૃત્ય તાંડવ ધંટા બોલે, દેખી કોપ્યા કમળાપતિ.
 આમ પૂજાએ આપ અસુરતણું, કિચ્છેદ ધર્મતણા ધંચો;
 હવે મારું કુષ્ટને, એક નિશાનો અંતર રહ્યો.
 અધર્મ ઉઘાપી ધર્મ ચાપું, કીધો શબ્દ ધન શુ' ગડગડપા;
 દીનાંનાથે દોટ મુકી, ધનુષને મેડે ચડ્યા.
 કંસના મુક્યા સહસ્ર સેવક, હરિને સન્મૂખ;
 અપવિત્ર ગોપ અજગા રહ્યો, અજગાવશો રુદ્ધ ધનુષ.
 તે અસુરને અજગા કરીને, પેડા અચરણચર્ણ;
 ધનુષ લીધું કિંચલી, કીધું તાણી કટકા ત્રણ.
 પાતાળિ સ્વર્ગે શબ્દ પહોંચ્યો, બાહ્યો કંસ વિસ્મય વાત;

આનંદ પામી માદવી, થયા આસુરી મર્ષપાત.
 પછાડયા સેવક પાંચસો, અને પાંચસો નાસી ગયા;
 સમાચાર મામાને હવો જે, પ્રગટ ભાણેજી થયા.
 અધર્મ ટાળ્યો ધનુષ ભાંજી, નિરખે દેવ ગગને રણા;
 પ્રભુ પંચ કારજ કરી, ફરી વાડીમાં ગયા.
 રંધે રૂપે ઉભા રણા, જાણે બોલતાં આવડે નહિ;
 નંદજી આનંદ પામ્યા, હૃદયા આપ્યા કર મહી.

૨૫. કુંજરવધ.

(રાગ સામેરી.)

અંબોડો વાળી કાઢ કછીયો, ગેંડી લીધી હાથ;
 નિજ રુદ્ધ આરેફાટણુ કરી, ગાળ્યા ગોઠુજનાથ.
 ગોવાળા વળડે વાંસળી, જે સમગીયાના સાથી;
 શ્રીહરિ સન્મુખ થયા, કુંતારે હાક્યો હાથી.
 શુંકાદંડ ડુંચો કરીને, મુખે પાડે રીડ;
 જેમ ધ્રુમે ચોમાસે વાણું, બરી સાગર નીર.
 કે અધારો પર્વત હૃત્પત્યો, મડમડ્યો લંકાકાંડ;
 કે ઘોર મંડળ સહુનું, વા મુકી ઐરાવત દોર.
 બહુ રેણુ ઉપર ઉતરે, આવયું અધકાર;
 પરમેશ્વરના દેહ ઉપર, નાખ્યો શુકાપહાર.
 લક્ષ્મીકાંત લટી ગયા, ચૂકવ્યો ગજ ધાય;
 કુંજર ધ્રુમે ધ્રુમણી, વામ દક્ષિણ હરિ જય
 વનમાળાને શુંડ વાળી, છટપી નીસરે જુડાર;
 ઉંચલી લે દંત ઉપરે, ખસી જય મોરાર.

પૂછે જઈ પૂછ મરડે, મારે મેંડી ભડક;
 ખમો ચાખડે આગળ જઈ, હમી ચડાવ્યો ચાક.
 મદ ઝરે મોતી ખરે, દરે કુંજર શ્રમ;
 બડકાવ્યો માતંગ ભૂધરે, ભૂલવણીના ભ્રમ.
 ચાટાનાં ધરોનું ચોડ વાળ્યું, દૈત્યનો વાલ્યો દાટ;
 હસ્તીને લેઈ હાર નાસે, હિં અસુરધરની વાટ.
 કલ્યાણુ જાદવલોકને, વળે દાનવનો ધાણ;
 મદિર મુકી દૈત્ય નાસે, પડે બહુ બુઝાણ.
 લધુલાધવી ભાધવ કરે, ફરે ચક્રાકાર;
 કુંતારે ગજ પેરિયો, કરી અંકુશપ્રહાર.
 ગજે લીધા પ્રભુ પગ વચ્ચે, છટકી ગયા નાથ;
 કુંજર પૂડે કૃષ્ણ આલ્યા, અશ્વું પૂછડું બે હાથ.
 પ્રભા બળ કીધું હુરિ, અંતર્ગત જુએ સુર સાય;
 પુચ્છ અલીને પાછો તાણ્યો, હસ્યા વિશ્વનાથ.
 હવુ નથી ને હોણું નથી, બળ કીધું શ્રી ભગવંત;
 પચીસ ધનુષ પર્વંત તાણ્યો, આણુવા મૂળનો અંત.
 કુસુમવટિ સુરનર કરે, ધન્ય ધન્ય નંદકુમાર;
 કુંતારે લજ્જા પામિયો, કીધો અંકુશપ્રહાર.
 સુંઝકારી ગજ ફેરવ્યો, તે ધર્યો પાડી ચીસ;
 નેટિકા નાખી કર ચકી, નાદા શ્રી જગદીશ.
 ચરિત્ર સમ્યદાનંદતણા, ગુરુદેવ દહે સું દહીએ;
 પશુપતી પરમેશ્વર નાસે, વિચારી વિશ્વભય થમએ.
 ત્રાહે ત્રાહે પ્રભા દહે, હળે કૃષ્ણને કલ્યાણ;
 કોતુક કીધું નાસતાં, પડ્યા ઢળી પુરુષપુરાણ.
 હાહાકાર હવો તદા, આપદા પામ્યા ગોપ;
 પડતામાં માતંગ પેરિયો, કુંતારને ચર્ધ ચોપ.

લટપટી ગોવિંદ લીધા, ખીજ્યો ગાજે મજેદ્ર;
 ભગવંત ઉપર દંત દીધા, રાહુ આસે જોમ ચંદ્ર.
 સૂક્ષ્મ શરીર કીધું હુરિ, હડી નાહા મોરાર;
 પાતાળ માહે દંત પેઠા, થયા પૃથ્વી પાર.
 કૂપ થયા બે દંત રથાનક, શુડે વાવ ખણાઈ;
 અમિત થયો દંત કહાડતાં, તવ કૃષ્ણ આલ્યા ધાઈ.
 પદપ્રહાર કીધો કુંભરથગમા, ગજે પાડી ચીસ;
 કુંતારને એક ઠોઠ મારી, ગયુ હડી શીય.
 દોટ મુકી કોટ ઝાલી, ગજ બધાબો શ્રીરંગ;
 માધવે મહા બગ કરી, મરડી પાડ્યો માતંગ.
 વજ્રનો છેલો પડે પર્વત, તેમ પડ્યો બળવંત;
 ઘૂંટણુ દેઈ મસ્તકે કહાડ્યા, સમૂળા બેહુ દંત.
 કુવલયાપીઠ મરણ પામ્યો, ઉદાર આખ્યો ભગવાન;
 ચતુર્ભુજ થઈ સ્વર્ગ આલ્યો, બેસી દિવ્ય વિમાન

૨૬. કસેવધ

(ચોપાઈ.)

રામકૃષ્ણ બે દેખી જોધ, કસાસુરને મડીયો ક્રોધ;
 વિકારી સેન્યા સહુ વીર, ન પામે જવા નંદ આહીર.
 જઈ લૂટી લાવો ગોકુળ ગામ, પિતા ઉચ્ચેનનો ફેડો હામ;
 વસુદેવ દેવકીને જઈ હણે, રખે નાસે શત્રુ કૃષ્ણ આપણે.
 એવી આજી કસેની થઈ, ધાયા દાનવ આમુધ અહી;
 નાસે લોક પડે ખુબાણુ, ઘેર્યા દાનવે પુરુષપુરાણુ.
 ઘુટયા દૈત્ય કરે મારામાર, ચળકે સાગ કુમ્ભી તરવાર;

ગદા ભોગળ ભાર, અતૂલ, ખપુવા ખંજૂર હાથ ત્રિશૂળ.
 હકાર્યા હસ્તી દાનવ ધીર, પૂરણ કાંધ કીધો જંગદીસ;
 આરક્ત લોચન પાડી રીડ, કાળરૂપ કીધું વદુવીર.
 ગળ ઉપર ધાયે પંચાનન, તેમ રીસે ધામા નારાયણ;
 મામાણ ચાંજે સાવધાન, હું બાણેજી હડં શ્રી ભગવાન.
 એવું કહીને મુકી દોટ, જમ કંસાસુરની ઝાલી કોટ;
 જેમ ગરૂડ ઝડપી લે સર્પને, તેમ કૃષ્ણે લીધો નર્પને.
 ગયું એસાન કંસાસુરતણું, પર્વતપે હરિ ભારે ધણું;
 મેડેથી મરડી નાખ્યો ધણું, હડે પર બેઠા અશ્વરથા શણું.
 જેમ મુગલા ઉપર બેસે વાઘ, તેમ કાળજ ઉપર દીધા પાગ;
 નાસી ગઇ સેન્યા ન રહ્યું કોય, રાણી સાહેલી ફૂટે રોય.
 અરે દેવ શું ચાશે હવે, કો છે રાયજીને મુકાવે;
 અરે કર્મ સંભવતું નથી, નંદને હંમે માર્યો હવપતિ.
 હડયા બ્રાત કંસાસુરતણા; અકેકી લપડાકે રામે હણ્યા;
 મુવા ખાંધવ રાણી રોય, કંસાસુર તે ટગમગ જોય.
 તેણ્યો હું અકૂર કને, મામાણ જોળખો છો મને;
 ખટ બ્રાત મારા મા જણ્યા, તે શલ્યા સાથેં ઝીકી હણ્યા.
 તે વૈર હું વાળીશ આજ, કાં સુખે સુતા છો મહારાજ;
 જે વચન કહી ગઇ વીજળી, તે મામાણ આજ વારતા મળી.
 એવું કહી બહુ દીધો ભાર, ન શકે હાલી. કસ લગાર;
 તવ કંસાસુરને આવ્યું યાન, એ બાણેજી મારો સ્વયં ભગવાન.
 કીધા કર્મ ભોજનવાં સહી, નપણે આંસુ જળ આંધ્યું વહી;
 અંતરિક્ષ દેવ કહે જયકાર, મહાબળ કીધું નંદકુમાર.
 મરડયો કંઠ આમળા શીપ, મરતા મામે પાડી ચીસ;
 અમરનર આનંદો ધણા, ગયા પ્રાણ કંસાસુરતણા.
 જય જયકાર ત્રૈલોકે થયો, કંસાસુર વિમાને બેસી ગયો; .

વસુદેવ કને આવ્યા ગોપાળ, સાંકળ જેડી ત્રેડી તત્કાળ.
 પ્રદક્ષિણા માતપિતાની કરી, પાયે લાગ્યા હજારને હરિ;
 માતાને બેઠયા જુગ્મકુમાર, દેવકીને પ્રગટી પયની ધાર.
 કેમ જાણ્યું રહે જનનીનું હેત, હરખે દંપતી થયાં અચેત;
 દિગ્મુદ્ધ યદ્દ દીકરા જુવે, હરિ માતપિતાના આસિ હુવે.
 જયજય કૃષ્ણ દેવતા કરે, જાદવ સહુ જોવા પરવરે;
 અસુર સોકને પડીયો ત્રાસ, દશે દિશા કરે નાસાનાસ.
 મુક્યા કલત્ર મુક્યાં બંડાર, રણા અસુરના ઉપાડાં હાર;
 સૂરજ થકી નાસે અધકાર, તેમ અધર્મી નાકા નિરધાર.
 પાવકથી જેમ નાસે રીત, દાનવ સહુ નાકા તે રીત;
 અધર્મ ઉદ્દેગ જમ ઉચ્ચાટ, અપરાધે લીધી ખીજ વાટ
 જાદવકન્યા હરખે આવતી, ત્રેડી હાર મુક્યા વધાવતી;
 શુક્રજી કહે સબળીએ રાય, કૃષ્ણ માતપિતાને લાગ્યા પાય.

(વસથ.)

પાય લાગ્યા પરમાત્મા, મુક્યાં ઉમ્મેન રાય રે;
 ભટ મૈમાનંદ કહે કયા થયો મુખાલીસમે અધ્યાપ રે.

૨૭. ઉમ્મેનનો અભિષેક.

(રાગ ધનાશ્રી.)

શુક્રજી કહે કયા રે, સાબળ પરિક્ષિત જૂપ;
 જુદ્યા માતપિતા રે, પુત્ર જાણ્યા અલક્ષરૂપ.
 પ્રજાળ જળ કૃષ્ણનું રે, માર્યો મામો મલ્લ મેગળ,
 યદ્દ દષ્ટિ આગળે રે, એ નોકો જાળકનું જળ, •

એ કૃષ્ણરૂપ વિષ્ણુ તણું રે, અમો કેમ થઈએ માળાપ;
 પુત્રભાવને પરહરો' રે, દંપતિનાં જાગ્યા આપ.
 શ્રીકૃષ્ણે માયા વિસ્તરી રે, ફરી આંખું અટાન;
 માતપિતાએ જાણ્યું રે, એ એ અમારા સંતાન.
 પુત્ર પરધેર ઉઝારી રે, યયા પરાધીન પિંડાર;
 દિવસ નાખ્યા દોહલે રે, ગૌ ચારી વર્ષ અગિયાર.
 અમો દરિદ્રી દુઃખે દહ્યા રે, નહિ અન્ન જીવન બંડાર;
 આજ અમો પાસે એટલું નથી રે, કીજીયે પુત્રને પ્રોહોણાચાર.
 મનોરથ માળાપના રે, જાણી દહે જડુરીર;
 અમો સેવા તરકર તમ તણા રે, માળાપ જાણ્યા આહીર.
 કારાગૃહે પરવશ રહ્યા રે, દુઃખ વેઠ્યું અંગમ અપાર;
 સવેળાં ના છોડાવ્યાં રે, છે અર્માઈ બજા ધિક્કાર.
 સંસારમાં સચું કો નથી રે, પુત્રને માતપિતા સમાન;
 અમા જેવી અખંડિત રે, પિતા તે શ્રી ભગવાન.
 પુત્રને તીર્થયાત્રા રે, કમે માતપિતાને પાપ;
 માતપિતાને પરહરી રે, જે તીરથ નહાવા જામ.
 ડોસા દુઃખ પામે ધણું રે, પુત્ર કરે સુકૃત જ્ઞાન;
 તે દાન પુણ્ય આજે મનુ' રે, તે થયું બસ્ત્ર હોમ સમાન.
 શાા વરસ સેવે માતને રે, જે કનકે તોજે કાપ;
 તો નિશા એક શીતકાળની રે, પુત્ર એસ'કળ નવ ધામ.
 જનકજનુની દુહુવિયાં રે, તે દીકરો દેવ સમાન,
 તે કૃતમી કાળે અસ્યો રે, સદા વિમુખ શ્રી ભગવાન.
 તે દરિદ્ર દુઃખે બર્યો રે, જે બરે પરધેર પેટ;
 જેણે માતપિતા સેવ્યાં નહિ રે, તે કરે નીચની વેઠ.
 તિરસ્કાર કરે તાતને રે, તે પામે પશુનો અવતાર;
 કીદ પંડ તેહના દેહને રે, કરે વાપસ પ્રાણપ્રહાર.

૨૬ માતાને પરદરે રૂ, સ્ત્રીને વણ વર્તે અગાન;
 સોજી ધન મેગવી મરે રૂ, તે અવનરે થઈ જ્ઞાન.
 જે તજે જેન બાળુન રૂ, પોણે પોતાની દાય;
 તે આગ ચકર થઈ અવનરે રૂ, મગમૂજ પરનાં ખાય.
 નીચ મિત્રને માને ધણું રૂ, ધણું પોણે સાસરવેડ;
 દૂર વચન દેડે અતીતને રૂ, તેની રોગ ન મુકે કેડ.
 વિષયુ રૂપ ચુર સિધ્ધને રૂ, દનિદ ન જોઈ જ્ઞાત,
 પૂજનિક સ્વામી દાસને રૂ, સ્ત્રીને વિષયુ નિજનાય.
 ગો વ્યાધલ્યુ વૈષ્ણવ જાતિ રૂ, પૂજનિકની કીજે સેવ;
 જોતે જે જોગ માનુષા રૂ, તેને તે વિષયુ દેવ.
 સેવાથી જાન જે મરે રૂ, તે ખૂડો ભવજળ અદાપ;
 અગો માતપિતાને સેવા નહિ રૂ, દહી રોપા જાદવરાપ.
 અમો છુંદાવન રમતા દુર્વા રૂ, તમારે પગે સાકળ;
 તે અપરાધ હામા કરો રૂ, છડે પુત્ર દડવા રૂળ.
 આગળ સુખ ધણું પામશે રૂ, ફગી મંદારો ધરસત;
 સંસાર વત્રોક સુખ દીછએ રૂ, તો રામકૃષ્ણ તમારો પુત.
 કાચ્યું રૂળ તે પાકશે રૂ, અમો મોટા યાચું તન,
 રાજસમાર્માં પરવરો રૂ, જેમો પિતા ગજ આસન.
 રાજસમાર્માં આવીઆ રૂ, માતપિતા કેશવરામ;
 માતા મડને વિનવે રૂ, કર જોડી મુંદરસ્થામ.
 યવાતી રાવનો રાપ છે રૂ, હોય જોઈ કાગ;
 તે જોઈ પુત્રને છે નહિ રૂ, રાજછત્રનો નાધિકાર.
 વચુરે વણ મુરસેનને રૂ, વચુરેનો વડો રામ;
 હું દનિષ્ટને ઘટે નહિ રૂ, છત્રપતિનું નામ.
 માતામડ તમને ઘટે રૂ, છત્ર જોગ છે ૨૬ સાધ;
 દંસ આઠે પુત્ર મારિયા રૂ, તે દામા કરો અપરાધ.

૨૮ નંદવિદાય.

(૫૬)

જસોદા કેમ જીવે, માર સગપણુ જનણી ફેાક,
 પિતાને પ્રકાશી કહેતા, નદજી જાપે જમવોક. જસો.
 પાસામા લણુચંદા કીધી, બાળક વય જ્યારે હતી;
 કુને કોડે પાસામા લીધી, મા બીનામા સૂતી. જસો.
 એક ઘડી નથી અગગો કીધો, દીદા વિના થાય ઘેલી;
 હું વિના નંદજીને દેખી, મરશે કહેતા પેહેલી જસો.
 જાગૃત સ્વપ્ન માહે ધ્યાન જ માર, પુત્ર સુખમા ખૂડી;
 હું વિના વનવલી મરશે, જેમ ટળવળે ટીટૂડી જસો.
 મથુરા નગરીમા આણી, લેકુંડ ને વાસુ;
 પ્રેમાનંદ પ્રજુરામ કહે, ક્યાથી જસોદાનુ પાસુ. જસો.

(રાગ માર)

કેમ ઉત્તર આપુ પિતાને, કેમ ઉત્તર આપું;
 વચનવજના પ્રહાર કરી, કેમ કાગજકુ કાપુ. કેમ.
 બોલે બેસાડી આસ બગબ્યા, શા શા ગુણુ ગાઉં;
 કેમ કહું પિતા નહિ મારો, કૃતારી હું થાઉં, કેમ.
 કાંઈ એક વિદ્ય ને થાતુ મુજને, કોટિક કરતા દાન;
 તે નંદને કેમ ઉત્તર આપુ, નહિ તારું સત્તાન કેમ.
 જસોદાસુત નદનો નંદન, કહી બોલાવે સધળા લોક;
 ખીંબ સગપણુ ફરી ફરી થાયે, માળાપ ન થાયે ફેાક. કેમ.
 તું નહિ પિતા હું નહિ બાળક, કહેતા થાય મુખ સ્થામ;
 એવું કહીને અમુ લાંબા, પ્રેમાનંદ પ્રજુરામ કેમ.

(રાગ સામેરી) .

દેવકી-જીહી પ્રીત સગપણુ સાચું રે,

મહિયારાંની માયા મુકો, જીવનજી હું જાયું રે. જીહી.

સંગત કીધી આપતકાળમા, હવે માયા મુકો રે;

પરથેર પેટ ભરી ગૌ ચારી, લખતાં વિધાતા ચૂકો રે. જીહી.

અર્ધકને બાવે કાચલ મુકે, પુત્ર કાગ ખોળા માંહે રે;

વાયસનો સ્વભાવ ન લાગે, જમ બેસે કાચલ ટોળા માંહે રે. જીહી.

સમૂદ્રનું જળ સમૂદ્રમા આવે, યદ્યપિ મેઘ લમ્પ જાયે રે;

હસે ખગલામા જી બેસે, કુળને લાછન ચાયે રે. જીહી.

દેવકી કહે નંદજીને વાળો, જે આશા મુકી જાયે રે;

પ્રેમાનંદ પ્રભુ પરમેશ્વર, સગપણુ ફેાક ન ચાયે રે. જીહી.

(રાગ કેદારો.)

કૃષ્ણ—શું પ્રીત જાણે મા ભારી રે;

જસોદાની પ્રીત ઉપર, સો સગપણુ નાખું વારી રે. શું પ્રીત.

સ્નેહ વિના સગપણુ દેવાસુર, કિંવા સડોદર બાધ રે

અકેકના રૂધિરને તરસે, તો ધિક પડો સગાધ રે. શું પ્રીત.

મુખ્યાં વચ્છના ચર્મને ચાટે, ગાય પ્રીતે દૂઝે રે;

મોટાં વચ્છને શૂંગે મારે, સગપણુ કાઈ ન સૂઝે રે. શું પ્રીત

પ્રીત માટે પતિ સાથે, સ્ત્રી જળે મઢીમા પેસી રે;

કેળકંદ દીકરો ભરી જાયે, સગી મા રહે બેસી રે. શું પ્રીત.

ગોકુળનું સુખ નથી વૈકુઠે, તો ક્યાથી મથુરા માંહે રે;

પ્રેમાનંદ પ્રભુ પરમેશ્વર, જસોદાના ગુણુ ગાયે રે. શું પ્રીત.

(રાગ સામેરી.)

વમુદેવ-આપો નંદજીને વિદાય, આપો નંદજીને વિદાય,
 ઘસુવે દહે શ્રી કૃષ્ણને, સહુ ગોપ બોગી યાય આપો.
 વિનય કંરી વળાવળે, માગી માન નમળે પાય,
 ઉત્તર દેળે એવી રીતે, જેમ ડોસો નવ દુખાય આપો.
 ગોકુળ શુ છે વેગળુ, કો સમે કળે કૃપાય,
 કહેશો તો નદ જસોમતીને, વાસશુ મયુરા મહાય આપો.
 આહા રહે પ્રીત ટળી નથી રે, સાચા માતપિતાય,
 પુત્રનુ સુખ અમો પામશુ, તે નદપુષ્પ પશાય આપો
 વાક નથી વિઠૂલ તમારો, કિર કેમ દેનાય,
 ત્રેમાનદ પ્રભુ પરમેશ્વર, ગયા વાડી મહાય આપો

(રાગ ગોડી)

વિદાય કરવા ગોપને રે, આવ્યા વાડી માહે ગોવિંદ,
 કાઠ રીસ કરી શ્રી કૃષ્ણને રે, ત્યાસે બર્ષા દહે નદ વિદાય
 હુ રકે સહેવાતું નથી રે, પુત્ર તે માડ્યો ઉન્માદ,
 આપણુ પશુપાળી જીવીયે રે, શો બળીયાસુ સવાદ વિદાય.
 સામાન્યુ કંસાસુર તે હણ્યો રે, છે જરાસંધસુ કામ,
 હવા ગોકુળમા રહેવાયુ નથી રે, શોધો વસનાનો કામ વિદાય.
 હુ મન માને તેમ આચરે રે, ન માને મારી શીખ,
 તે દૈતમાત્ર સતુ કર્યા રે, હુ રકે મગાવ્યો બીખ વિદાય
 એ મલ્લરૂપને પરહરો રે, ધરો મોવાળાનો વેખ,
 તમારો વાક દશેા નથી રે, છે મારા કરમની રેખ વિદાય
 ગજદત નાખી દીઝો દીકરા રે, ધરો જોષિકા વેલુ,
 રામકૃષ્ણનાં દેહનો રે નદજી બંખેરે રેલુ વિદાય

પ્રીત દેખી પિતાતણી રે, આલી હરિને આસુધાર;
 નંદે જાણ્યું પીણ ચઢ રે; કામ વડતા લાગ્યો પ્રહાર. વિદાય.
 હોંડું લીધા શ્રી હરિ રે, લોચનનું લોહું નીર;
 મુદિપ્રહાર થયા મદ્દના રે, ધણું વાગ્યું સ્વામશરીર. વિદાય.
 ઉપાય આખધ કીજયે રે, આલો પુત્ર આપણે ઘેર;
 પય પીળે આખડી માયનું રે, રહો યાશે દેહ. વિદાય.
 રામ રહેશે કે ત્યાં આવશે રે, મુકાવા વસુદેવ તાત;
 મુખે રહો અહીં રામજી રે, મોકલું છડું રોહિણી માત. વિદાય.
 માતપિતાને પ્રતિપાળજે રે, છે દુખીયા વસુદેવ;
 રોહિણીના સરખી રામજી રે, દેવકીની કરજે સેવ. વિદાય.
 તપાસ લેજે શ્રી કૃષ્ણનો રે, હુળધર માગું છડું માન;
 સખજ સખ જે મિત્રનો રે, લોકે જાણ્યા બાધ સમાન. વિદાય.
 બોલ મુણી નંદરાયના રે, જોયું નીચું રાજકુંવર;
 કઠિણ મન કરી બોલિયા રે, વિપ્ર પ્રભુ પરમેશ્વર. વિદાય.

(રાગ વેરાડી.)

કૃષ્ણ—અમો આસીકળ કેમ અહીં રે, ગોકુળસ્વામી;
 એવું કહીને આસુ ભર્યાં, અંતરજામી. અમો.
 અમો તમારે મંદિર આવ્યા, લેહોલું કામ લેવા,
 નંદ અમો તમને માતું છડું, પિતાજી જેવા. અમો.
 સગા પુત્રને હેત ન રાખે, તેવું હેત કીધું;
 કૃતમી આજ ચયો જે, તમને દુઃખ દીધું. અમો.
 બોલે ચડી મેં મૂઝ તાણી, પાટું બહુ મારી;
 પર પુત્રનું ખુંધું ખમિયાં, ધન્ય નર ને નારી. અમો.
 સાહર દૂધ આટકીમે ખાતું, બોલે જેસાણી;
 નહિ આવે જસોદાને તોલે, દેવકી માડી. અમો.

બાંધ્યા પલવટ રાજે ભ્રજુહોડ, હકાડે મારી ફોડ્યું ખોડ.
 અમર ગગને કૌતુક જોય, પ્રભુનો પાડ ન પામે કોય;
 નેતિ નેતિ હણે ચારે વેદ, પડિત કોય નવ પામે બેદ.
 શું જાણે પુરાણ શાસ્ત્ર બાપડા, તે લક્ષ્મીવર ગીરે લાકડાં;
 પછી તાણી બાંધ્યા બાગ ત્રણ, એક કૌતુક કીધું અસરણશર્ણ.
 થયું વાદળ વિજળી અધકાર, મેઘ આપ્યો સુસળધાર;
 આંધી પવનતણી સુસવાટ, ધ્રુજ દેડ ચઢી બહુ ટાઢ.
 ત્યા ત્રણે બેઠા ટોળે મળા, બીકે સુદામો જગકે વિજળી;
 રાય એ કથા રહી એટલે, ગુરૂં ઘેર આવ્યા તેટલે.
 થયા વિસ્મય બાળક દીકા નરિ, ગુરૂપતિ તપ ગ્રાખી ચક્ર;
 હવે સ્વામિ મુજને શાપે ખગ, શું કરું કર્મ ન આવ્યા હોકરા.
 અબળા આકુળવ્યાકુળ થાય, રખે ક્રોધ કરે ત્રપિરાય;
 માનુભાવ ધણું દુખિયા થયા, હઠી ન દીસતા બાળક ક્યાં ગયા.
 જે વિશ્વપિતા પ્રભુ પ્રાણપતિ, તે સ્મામ મુરત ક્યાં દેખાતી નથી;
 તન ધુળે મુખ સકું થાય, બોલી અબળા લાગી પાય.
 જો ક્ષમા કરો તો હકું વારતા, રખે શાપ દષ્ટ મુજને મારતા;
 સુદામા દેશવ ને શ્રીરામ, મેં મોકલ્યા સરપર્ણ લેવા કામ.
 વચન વનિતાનાં સામળી, સાંદીપનને મૂર્છા વળી;
 અરે મૂર્ખ હુદ સાપણી, તેં કોણ કર્મ કીધું પાપણી.

પાપીણીએ દુઃખ દીધું ધણું, એ કારણ નોહું તમતાણું.
 ગુરુપ્રત્યે કહે કમળાપતિ, અજ્ઞાત ગોગણીનો નથી;
 અમો ઉન્મત્ત અભિલાષે ભર્યા, સરપણુ લેવા ત્રણે નીસર્યા.
 ગુરુપ્રત્યે બોલ્યા પગ્ગજા, અમો આચરું વિદ્યાર્થીનો. ધર્મ;
 એવું કહી ચાલ્યા જગદીશ, સરપણુ ભાગ ત્રણેને રીપ.
 વચને ગુરુ. સંતુષ્ટ કીરા, ભરા કાષ્ટ તણુ. મસ્તક લીધા;
 ગુરુ કહે નથી સરપણુનું કાજ, હું ઝોગણુ છડું તમને મહારાજ.
 ત્રાહે ત્રાહે સાંદીપન બણે, ધિક્કાર મને અંતરમા ગણે;
 પહોંચ્યા મંદિર નાખ્યા સરપણુ, જઈ ગોરાણીને લાગ્યા ચરણ.
 કોરાં વસ્ત્ર આપ્યા ઋષિજન, તપાડ્યા પ્રગરી હુતાશન;
 જમાડ્યા પંચામૃત હેત ધરી, અખુટ કાષ્ટ જે લાગ્યા હુરિ.
 તે નમ્યોક સહુ કો લઈ ગય, એકે કાષ્ટ ઓહું નવ થાય;
 એ કથા સરપણુતણું જ્ઞાત, રખે જ્ઞાતાને મન પડતી જ્ઞાત.
 વળી એક કોતુક કીધું વિશ્વાધાર, ગોગણી ગૌંદોડે છે એક વાર;
 સુરભિસ્તાન બેઠા કર ધરી, પડુ દોહોણી કોકીમા નીસરી.
 ગુરુપતિએ વિચારું મનમામ, હું હું તો સુરભિ મીણાય;
 સમસ્ત્રા શ્રી કૃષ્ણને કરી, ધરમાથી દોહોણી લાવો હુરિ.
 તવ લીલા કીધી લક્ષ્મીનાથ, વધાર્યો આગણે બેઠા હાય;
 તતક્ષણુ દોહોણી આપી અ.ણી, તે જોઈ વિસ્મય થઈ ગોરાણી.
 અમને વિદ્યમ પ્રભુ કીજીએ, કાઢ ગુરુક્ષણુ માગી લીજીએ;
 અમો આપું એવું મિત્યા બહું, એવું માગજે કે હું આપી શકું.
 હાસ્ય કરી બોલ્યા ઋષિરાજ. છે દુર્ગળ નું નાણું મહારાજ;
 તું વિશ્વંભર તું વિશ્વાધાર, તું આદિ મધ્ય તું અપરંપાર.
 ધર્યો દેહ ધર્મદારણે, અવળે આવ્યો મારે નારણે;
 ન પામે પાર નારદ સરખા જતિ, તુને ઝોગણે ઉમયાપતિ.
 ન પામે બ્રહ્મા ધરતે ધ્યાન, કરે દુર્વાસા ધ્રુવપાન;

કો દારી જઇ કન્વત લીધે, પણ તું કોને દર્શન નવ દીધે.
 હું અપરાધી પામર પ્રાણી, મને મોટો કૃપો પુરુષપુરાણી;
 સકળ પદાર્થ પામ્યો હું, દર્શનથી અદકું મારું શું.
 હું મારું સમર્થ શ્રી હરિ, જનની જહર ન દેખું ફરી;
 દીન વાણી મન લગ્ન આણી, ગુરુદક્ષણા માગે ગોરાણી.
 કાષ્ટ અણાઆં મેં ત્રીકમા, તે અપરાધ કરો હરિ ક્રમા;
 જરથારને મુક્તિ આપી જો હરિ, માંહે મગતી હું બંવસાગર તરી.
 એક વાનું હું મારું ગોપાળ, ક્ષીયા માંહે એક બૂડ્યો બાળ;
 પાંચ વરસનો પરમનિધાન, મને તે આણી આપો ભગવાન.
 જા સંયમનીની પોણે રણા, બયમીત જન્મકિંકર થવા;
 સેવક કહે સાંભળ બૂપાળ, પુરોણે આવ્યો માનવગાળ.
 સામળો કુંદર રૂપ રસાળ, તેને શબ્દે ભય પામે છે કાળ;
 મોહું આશ્ચર્ય અડો આઆની ગતિ, એવું સાંભળી બોલ્યા જગપતિ.
 જાઓ તેડી લાવો મુજ પાસ, ન ઝોળખ્યા ધમે અવિનાસ;
 સેવક પ્રજુને મહેવા પળ્યા, દેવલોક સહુ જોવા મળ્યા.
 સમામા પધરાવ્યા હરિ, સ્તવન કરીને પૂજું ફરી;
 કાંઇ સ્વામી છે હું સરખું કામ, વગતું બોલ્યા મુંદરસ્થામ.
 કાંદીપન અપિનો એક બાળ, તેને લઇ આવ્યો કાળ;
 રાંધ તે બાળકને લાવો ફરી, યમે અણી આપ્યો શીઘ્રે ફરી.
 કાંધી ધર્મરાજે વિનતિ, એણે મશે પધાર્યા ગોકુળપતિ;
 કાંઇ હું સરખું કાળ ભગવાન, મને જાણુજો દાસ સમાન.
 શ્રી કૃષ્ણ કહે આતા મુજતણી, ન જાશે મારા ભક્ત જ બણી;
 બાળકને લેઇ આલ્યા અવિનાસ, રામકૃષ્ણ પધાર્યા ગુરૂની પાસ.
 આપી બાળક લાવ્યા પાંચ, ગુરૂ પાસે માગી વિદાય;
 નગરભોલે દુઃખી યયા ધણ, પાગી દત્તી ત્ર્યંબકે વૈકુંઠપણ.

હૃદયમાં રૂપ ગુરૂ ધરી રહ્યા, સુદામો ધણું વળાવ્યા મયા;
 નગરસોઠ પાછા વળ્યા, કયાં આસુ ભરતા નિશાળીયા.
 સુદામાને કહે અવિનાશ, મિત્ર અમારો લેવો તપાસ;
 જેમ તેમ ફરી મળજો એક વાર, એમ કહી આત્મા જમદાધાર.

૩૦. જસોદાનો ઉદ્ધવ પ્રત્યે કિલરો.

(રાગ ગોડી.)

ભલે પધાર્યાં ઉદ્ધવજી તમો, આજ નૃતાર્ય કીધાં અમો;
 માનુભાવની ભેટ અમારે યદ્ય, આજસુને આમલે ગંગા વહી.
 જેમ આગિયાને ઘેર આવે આદિત, જેમ ગોવિંદ આવે પાપીને ચિત;
 અમો રહેને ઘેર આવ્યા ભક્ત મણી, તમે સંભાળ લીધી દુર્ગતણી
 અમો આકાશથી પૃથ્વી પર પડ્યાં, પુત્ર વિજેગ પારથી કર ચડ્યાં;
 ઉદ્ધવને કરાવ્યાં પયપાન, આરોગ્ય ભક્ત સીધ ધૃત પકવાન.
 તખોળ ખરાસ કીધા કુખત્રાસ, દિવ્ય ચમ્પા પર ખેસાડ્યા હુરિદાસ;
 ઢોળે વાસુ નંદજી ગ્રાહી વીજણે, તે સમ દેખ વારે ભક્ત હુરિતણે.
 જણે સર્વસ્વ કાણે લૂટી લીધી, જસોદાજીએ એમ વિનતિ કાપી;
 કહો વીરા ઉદ્ધવ ચતુરસુગણ, છે વસુદેવ દેવકીને દસ્તાણ.
 રાખે છે માતાપિતા શું પ્રેમ, છે રામકૃષ્ણ બેઠ કુચગણેમ;
 કહો સંભારે છે ગોકુળગામ, મને સંભારે છે સુંદરસ્યામ.
 કહો સંભારે છે નંદજી તાત, તમ સાથે કીધી દાંઠ એક વાત;
 જો ભાગ્યવાન માતા દેવકી કીધ, તો હું રાંકડીને સંભારે શીદ.
 હો પુષ્ટ વપુ કે ચમ્પા દુર્ગા, પ્રાણનાથ ચમ્પા મુજથી વેગ્યા;
 ફરી ફરી ઉદ્ધવને પૂછે ચાપ, આંહાં આવશે કે દહાવી નાપ.

ઉદ્ધવ સામળ્યુ છે કહી ત્રિભુવન માય, પ્રસૂતાને તજી પુત્ર પારકો થાય,
 ઉદ્ધવ પ્રભ કરજો નિચારી આપ, મેં શા ના પૂર્વે કીધા પાપ.
 મેં મળતા ભાન્યા હશે વનીશાળ, મેં ચંદ્રાન્યા હશે સાધરીને આળ;
 બાળવૃક્ષતણી શુ ભાજી ઘણ, મેં શુ ફેડી હશે સરોવર-પાળ.
 મેં પમાડ્યુ હશે નિશ્વાસ દેહ મૃત્ય, મેં લોપી હશે શ્વાલયુની વૃત્ત;
 પરદુઃખ દેહ મેં કીધો મર્ત, શકે મેં ઠાકી હશે પછીની પર્વ.
 રક પડોશીને મેં કીધા સાન, ક મેં અમઠની શ્વાલયુની ધાલ,
 મેં શુ વેચ્યા કન્યા, પૃથ્વી, ગાય, મેં સાધુને માર્યા બોલના ધાય.
 મેં શુ તીર્થ ધોયા મળમૂત, ઉદ્ધવ કાણુ પાપે મયો મારો પુત્ર;
 બાઈ તમે કહો તે હું પ્રાયશ્ચિત કર, પાળે પૂજે અડમેઠ તીર્થ કર.
 કર અપવાસ તીવ્ર તપ બહુ પેર, જો સામગીયો ફરી આવે ઘેર,
 આ ઘરમા રમતો મારો બાળ, મને ખાવા ધાયે ઝોરડા પગસાળ.
 ઉધાકુ ફરી દેવાસુ બારણુ, ભુતને મુત્રાનુ મુત્ર પાગણુ;
 જન્મસમેના હાથા અમથા રહ્યા ગોરિદંત ગોકુળ છાડી ગયા.
 જો ભાજી ગોગી પાપાણુ નાખી, તે કટમ હું ગહી છડ રાખી;
 નંદણને હાથે દૂધ પીતો લાડકો, ઉદ્ધવ તે આ ઉપાનો વાડકો.
 મોર પોપટ પુતળી ગેડી, ઝો પેલી વજાડવાની વાસળી પડી;
 પાધડી ટોપી ને આગવા ધણ, આ જુઓ કામળા પિંડોડી હરિતણા
 સૂતો જુવારે ઉઠતો મોડો, માગ પુત્ર નિના મુનો નેસડો,
 ઉદ્ધવજી કેમ ધીરજ ધર, એ હુ ખે હુ ફાટી નવ મર.
 કંઈ દેવની પૂજો ધર્મરાય, એણીએ દેખ દતો કીધો અન્યાય,
 અમો વિધાતાને એક વિનંતિ કરીએ, હુ ને દેવની સાથે મરીએ.
 ધર્મરાજ આગળ હું જલકુ જલ, ઉભી ગણુ હું દેવકીને પાલવ શ્રી;
 જમ રાદ ચૂમનશે ખરી, મારો પુત્ર અપાવશે પાછો ફરી.
 અવતાર લઈ ગોકુળમા આનીય, એના એ પુત્રને હું લડાવીશ;
 એમ જસોદણ રૂવે ટળવળે, ઉદ્ધવને નયણે આસુ ઢળે

ઉદ્ધવજીને કહે નંદરાય, શ્રીકૃષ્ણે કીધું તે કાણે નવ યાય,
મેં ઉઠ્યો પુત્ર હુ ગાહે જમાડ્યો, બર્ષા ગામમાથી હું હાકી કહાડ્યો.
મને કહ્યું આપણુ સમપણુ ફેકું, શ્રીકૃષ્ણે હસાવ્યા હરિજન લોક;
એવું દંપતિનું દુ.ખ જોઈ સાઝણી, ઉદ્ધવની ચાંદની રોમાવણી.
વૈષ્ણવ મનમા ધણું આનંદે, શ્રીકૃષ્ણને આવડું કરવું નવ ધટે,
ધણું ગોપયોક મનના નિર્મળા; ન આવે વસુંદેવ દેવકી સોળખી દળા.

૩૧. ભ્રમરગીતા.

(રાગ 'વેગડી')

સંદેશો સાબળી મગ્નારી, વદન કંજા થઈ જાખી,
ફલમાણુ વાગ્યા કાગજમા, મહિયારી ગરરી નાખી.
મૈન કરી ઉદ્ધવજી વીરા, ઉત્તમ સંદેશો આપ્યો;
મરતાને શું મારો બાઈ, સ્નેહ તમારો જાણ્યો.
અમે પ્રીત પ્રીછી પુ.પોત્તમ, ધણુ જાણી અમારી દાઝ;
જોગી ધાઓ અમને કહાવ્યું, પોતે કરે છે રાજ.
કુળ મરજાઈ મુકી મગિયા, તે લોક દે છે મેણા;
હાજી સુખ અમે જોઈને બેઠા, વગી રોડને જોયા નયણા.
સર્વસ્વ જાણે તે સન્ધાસી, હરિધન બેઠા વગારી;
અફરે અમે જોગણુકીના, ગયો પાપી ભસ્મ ચોળારી.
હુ ખે મૈન લીધું અમે ઉદ્ધવ, ઉત્તર કોને નવ આપું;
વાટ જોઈ અમે પાણી ભરતી, જમુના તીરે તાપું.
લેહ લાગી છે લટકાણી, જયે પ્રીત અદકેરી વાધી;
તેલ બર્ષા વિના મરતકમાહે, જટા આફણીયે બાંધી.

અમો કંયા કૃષ્ણકૃષ્ણની પહેર, શૃંગારતણો પંથ જાણું;
 કામમમ અમધુન થઈને, નિઃશંક ગોકુળમા ચાલું.
 ને સંદેશો શ્રી કૃષ્ણે કહાવ્યો, તે તમો શરી લેતા જાઓ;
 ગોપવધૂ કહે ઉદ્ધવજીને, તમો સન્યાસી થાઓ.
 જંગેટા, કહોટા, ગોદડી, કંયા, પહેરો સોહામણો વાધો;
 તુંખીપાત્રને ઠરમાં જાલી, ઘેર ઘેર બિદ્યા માગો.
 સ્મશાનમસ્ત શરીરે ચોગો, મુગટ પીતાંગર મુકો;
 ગૃહસ્થ કુળજાને બારણે બેસી, ઉદ્ધવજી શીંગી કૂકો.
 ઉપદેશ દેજો કૃષ્ણકુળજાને, સાધે જોગદ;
 સધ વૈરાગ તેને ઉપજારો, અમો શુ' જાણું આહીર મૂડ.
 અમૃતનો ઘટ મુખ લગી ભરિયો, ઉપર ભરિયે તે વહી જાય;
 શ્રી કૃષ્ણ બધાં છે કંઠ પ્રમાણે, તો કેમ જોગ સમાય.
 કૃષ્ણ હૃદયમાં કૃષ્ણજી' બાહેજ, જાંઘાં જોઇએ તાંઘાં જડુરાય;
 એવો પ્રેમ દેખી મજાવનિતાનો, ઉદ્ધવજી લાગ્યા પાય.
 ગોદડી સાંભળવા ગો.પી ઉદ્ધવની, સાંભળ પશ્ચિમ ભૂપ;
 મધુરાધી શ્રીકૃષ્ણ પધાર્યા, ધરી બમરાનું રૂપ.
 મધુકર બોલે મધુરી વાણી, તે ગોપીના મુંધુ ગાય;
 ઉદ્ધવજી કાંઈએ નર પ્રીછે, ગોપીએ જોળખ્યા હુરિરાય.
 મજાબાગાની કંઠે માળા, મુમધ મનોહર થાય;
 મકરંદ મસે હર પર બેસે, લઘ સ્વાદને લડી જાય.
 જમ છટી વેણી માહે બરાયે, કરતો નૌતમ નાદ;
 હરાડતાં મુખ ઉપર આવે, લઘ નાસે અધરનો સ્વાદ.
 કામનીયે શ્રી કૃષ્ણ જોળખ્યા, પ્રેમાનંદ પ્રજુ રામ;
 ભમરાના શણ ગોપીએ ગાયા. માટે ભમરગીતા ધર્ય' નામ

મથુરાની પ્રજા સૂતી છે જેમ, હયલી લીધી તે જેમની તેમ
 ધોરનિદ્રામાં કો જાણે નહિ, દ્વારિકામાં મહું સૂતાડ્યું જઈ.
 છત્ર આસન ગયે માનવ પશુ, મથુરામાં નવ મુક્યું દેશુ.
 ભાડપાત્ર મેળ્યા, પટકૂળ ઉત્તમ વૃક્ષ લીધા સમૂળ,
 હશે સાત્યા ધન મથુરા માય, તેમના તેમ જઈ ડાટયા ત્યાય.
 સકળ જીવ દ્વારામતિ ગયા, ગયુ ામાં બે બાધવ ગ્લા,
 એ અદ્ભુત લીના પૈકુદગાય, ગુરુજી હશે કેમ વર્ણવી જાય

૩૩. રૂકિમણીનો પત્ર ને સ્તુતિશો.

(રાગ મારની ચોપાદ.)

શુકજી હશે સુધુ છત્રધારી, હજુ પત્રની નિગત વિસ્તારી,
 લીધો દાગડ રાજકુમાની, લક્ષ્મીએ લેખણ કરમા ધારી
 કીધો નારદને પ્રથમ પ્રણામ, લખ્યું શૈભ્યસુતાસુત નામ,
 સિદ્ધ પામે વેહેના શુભ દામ, મુક્તાપુત્રી શ્રીદ્વારિકા ગામ.
 શ્રેષ્ઠ સપ્તપુરીને માય, વિશ્વકર્માકૃત હહેવાય,
 અહર્નિશ મહા દરે રક્ષાય, જેને સ્મરણે દિલ્લિમય જાય.
 હે નર ઉત્તમ દેવોત્તમ દયાળ, અમુરાતક સુરભિપ્રતિપાળ,
 જગજીવનકેશીકસંકાળ, જયજય જાદવ દેવકીમાળ.
 માયાતીત ગુણુતીત સ્વામી, નરકનિવારણુ નિર્મળનામી,
 જગજીવન અતરંગમી, જયજય ગોવિંદ ગરુડગામી.
 પરમારથ કરતા તતખેન, ભક્તજનજિતઅહમેવ,
 ધન્ય પ્રભુપદપકજ સેવ, વસુદેવસુત વાસુદેવ
 સર્વેશ્વર શ્રી અવિનાય, જગતચેતતતેજપ્રકાશ,
 સ્તીમકસુતા વિદ્ધર્મનિનાસી, લખીતગ રૂપમણી ચરણુદસી.

ને કીજે સપ્તસમુદ્રની સાહી, બેસે સરસ્વતી લૂખવા ડાહી;
 તું છે અપરંપાર જહુરાઈ, તો કોણુ માત્ર ભારી ચતુરાઈ.
 ને પૃથ્વી આકાશતું પત્ર થાય, અરાદભાર લેખણુ સંખ્યાય;
 કોટિ કલ્પ લખે શિવરાય, પણ તમારા ગુણુ લખ્યા નવ જાય.
 તું છે અખિલ બ્રહ્માંડનો ધણી, જાણો દારી મને પોતાં તણી;
 છે વિનતિ થોડા માંહે ધણી, ન જોશો મારાં કુકર્મ બણી.
 ઋષિ નારદે વર્ણુવ્યા શ્રી ગોપાળ, પિતાને વાત ગમી તતકાળ;
 દુષ્ટ બાઈએ ભાંજ્યું વેવીસાળ, અણુચાલતે આવે શિશુપાળ.
 હું છુવું છઉં તમારી આશે, નારદ શારદને વિશ્વાસે;
 સિંહનો ભાગ જંતુક લેઈ જશે, તો ઉપહાસ પ્રભુ તમને થશે.
 કરવા અખિકાતું પૂજન, સંખ્યા સમે જઈશ રાજન;
 ત્યાં તમે આવજો મધુસૂદન, આપણુ મળશું જગજીવન.
 ને વિશ્વંબ કરશે સારંગપાણી, સમે નહિ આવો કંઈજા આણી;
 બાંધીશ કંઠપાશ હું તાણી, તમ ઉપર કહાડીશ પ્રાણી.
 પ્રભુ વિના દુઃખમાંથી કોણુ કહાડે, સગો ભાઈ ગયો ધણુ હાડે;
 વહેલા આવજો પરમદહાડે, દેવ શિશુપાળને ફેરા પાડે.

(વલણુ.)

ફેરા પાડે શિશુપાળને, આવજો ત્રિભોવન ધણી રે;
 સંભાળ લેજો માત્રી જેમ, પ્રથમ લીધી સીતાતણી રે.

(રાગ માડની આચળા.)

વૈદર્ભા વાઘે ઘેરી, વૈદર્ભા વાઘે ઘેરી ગાય;
 દાવાનળથી બળતી રાખી ગા, તેમ કરજો મારી સહાય. વિ.
 રૂપમયો રૂપે પારધી, તેણે નાખી મોટી બાજ;
 કુટુંબકુળમાં હું એકલી છઉં, કહાડોં હીનદયાળ. વિ.

આવે છે મને ઝસન કરવા, શિશુપાળરૂપી વ્યાધિવિકરાળ;
 એવું જાણી વારે ચાંદ્રો, ભક્તવત્સલ શ્રી ગોપાળ. વિ.
 કુંદનપુર રૂપીયું વન દારૂ, યયો બીંધે રૂપમધ્યો બ્રાત;
 શિશુપાળરૂપી અગ્નિ લગાડ્યો, જસસંધ પવનનું સાય. વિ.
 હું બળા મરું છું પોપટી, તારા મુલ્ય ગાતાં જગતાત;
 અનંગ હોલવી જાગતી રાખો, વિદુલજી થાઓ વરસાત. વિ.
 વિદર્ભા દેશ કે લક્ષણ સાગર, રૂપમધ્યો રૂપી તાણ;
 ભાગધપતિ સરખા મચ્છ દેખી, કાપે છે મારા પ્રાણ. વિ.
 શિશુપાળ રૂપી ગ્રાહ મસે છે, આવે જન રૂપીયું ઉધાન;
 ખુરું છડું હું અજળા માણસ, બહાલાજી થાઓ વહાણ. વિ.
 ગોકુળ રાખ્યું મિરિ ધરીને, દાવાનળ પીધો વન;
 ચંદન માટે ચોરી કીધી, રૂપે રંગા સમાન. વિ.
 સુધાપે મોહું ગોપીકાને, આપ્યું અધરામૃતનું પાન;
 એવું જાણી હું આશ્વા રાખ્યું, રૂપે ભુલો શ્રી ભગવાન. વિ.
 વિરહરોગ કાંઈ વેદ ન જાણે, જે ગુપ્ત હૃદયનું દુઃખ;
 ત્રેમાનંદ પ્રજા પરમેશ્વર, વાંધું ચણકમળાતું મુખ.

(વલણ.)

જમજાનથી વંરી મિથિલામાહે, ત્રાડી ત્રંબક ધનુષ રે;
 તેમ મને વરજો વિદુલજી, ત્રાડી શિશુપાળનું મુખ રે. વિ.

૩૪. ઋષિ અને ઋષિપતિ.

(રાગ વેરાડી.)

શુકલ દહે સાંભળ નરપતિ, છે સુદામાની નિર્મળ મતિ;
 માયાસુખ નવ ધણે રતી, સદા મન છે જેનું જતિ.
 મુનિનો મર્મ કોઈ નવ લહે, સહ મેલો ઘેલો દરિદ્રી દહે;
 માયા વિના કોઈ કેમ આપે, ધણે દુઃખે કરી દેહ કાપે.
 બિક્ષાતું કામ કામની કરે, કોનાં વસ્ત્ર ધુએ ને પાણી ભરે;
 જેમ તેમ કરીને લાવે અન્ન, નિજ કુટુંબ પોષે સ્ત્રીજન.
 ઘણા દિવસ દુઃખ ધણું સહ્યું, પુરમાં પછે અન્ન જડતું રહ્યું;
 બાળકને ચયા બે ઉપવાસ, તારે સ્ત્રી આવી સુદામા પાસ.
 હું વિનવું જોડી બે હાથ, અગળા દહે સાંભળીએ નાથ;
 બાળક ભૂખ્યાં કરે રૂદન, નગરમા નથી મળતું અન્ન.
 ન મળે કંઈ સૂળ કે ફળ, બે દિવસ ચયાં લેઈ રહે જળ;
 સુખ સંન્યા ભૂષણ પટકૂળ, પ્રભુ ક્યારે યશે સાતકૂળ.
 ભૂખ્યાં બાળક જુએ માતું સુખ, સ્ત્રી કહે સ્વામીને દુઃખ;
 હું દહેતાં લાગ્રીશ અગળામણી, સ્વામી જુઓ આપણા ધર બણી.
 ધાતુપાત્ર નહિ કર રહાવા, સાજું વસ્ત્ર નહિ સમ ખાવા;
 જેમ જળ વિષુ વાડી ઝાડુવાં, તેમ અન્ન વિષુ બાળક બાડુવાં.
 વાયે ઠાઠ બાળકડાં રૂએ, ભસ્મમાદિ પેસીને સૂએ;
 હું તે ધીરજ કેઈ પેરે ધરું, છોકરાતું દુઃખ દેખીને મરું.
 નીચાં ધર ભીંતડિયો પડી, શ્વાન માજર આવે છે ચડી;
 અતિયિ ફરી નિર્મુખ જાય, ગત્રાનિક નવ પામે ગાય.
 કરો છો મંત્ર બણીને સેવ, નૈવેદ્ય વિના પૂજે છો દેવ;
 પૂજ્ય પર્વણિ કે નવ જમે, જેવો ઉગે તેવો આયમે.
 આ બાળક પરણાવવાં પડશે, સત કુળની, કન્યા કર્યાંથી જડશે;

શ્રાદ્ધ સંવત્સરી સડકે કરે, આપણા પિત્રી નિર્મુખ કરે.
 અન્ન વિના પુત્ર મારે વાગલા, તો ક્યાથી ટોપલી આગલાં;
 અખોટિયું પોતિયું નવ મળે, સ્નાન કરે છે શીતળ જળે.
 નખ વાધ્યા ને વાધી જટા, માંડિ હો રક્ષાની ઘટા;
 દર્ભતણી તૂટી 'સાદી, નાચજ તે પર રહો છો પડી.
 ખીજો ત્રીજો પામો છો આહાર, તે મુજને દહે છે અંગાર;
 હું તો દરિદ્ર સમુદ્રમા જૂડી, હેવાતનમા એક જ ચૂડી.
 સૌભાગ્યના નથી શણગાર, નહિ કાજળ નહિ કાડિયા હાર;
 નહિ લલાટે દેવા કંકુ, અન્ન વિના શરીર રહું સૂકું.
 હું પૂકું છું લાગી પાવ, આવું દુઃખ ક્યાં સુધી રહેવાય;
 તમે દહાડી ઠહો છો બરથાર, માધવ સાથે છે મિત્રાચાર.
 જે રહે દક્ષપદ્મને તણે, તેકને શી વસ્તુ નવ મળે;
 જે જીવ જળમાં કીડા કરે, તે પ્રાણી કેમ તરશે મરે.
 પ્રગટ કરી સેવે કુતાશ, તેને શીત કપમ આવે પાસ;
 અમૃત પાન કાષું જે નરે, જમકિંકરનો ભય કપમ ધરે.
 જેને સરસ્વતી જીભે વધી, તેને અધ્માત્મ ચિંતા કથી;
 સદૃશના જેણે સેવ્યા ચરણ, તેને શાતું માયાવરણ.
 જે જન સેવે હરિને સદા, તેને જન્મગરણ શી આંપદા;
 જેનું મન હરિચરણે વસ્યુ, તે પ્રાણીને પાતક કશું.
 જેને રતેહ સામળિયા સાથ, તેનું ઘર નવ હોય અનાથ;
 હેલ્લી વિનતિ દાસી તણી, પ્રભુ પધારો જૂધર ભણી;
 તે છે ચૈાદ્વેષોક્તો મહારાજ, આજણુને બીખતાં શી લાજ.

(વલણ.)

લાજ ન કીજે નાથ માહરા, માધવ મનચાંચિત આપશે રે;
 દીન જાણી દયા આણી, દરિદ્રનાં દુઃખ કાપશે રે.

૩૫. સુદામાનું દ્વારિકાગમન.

(૬૭.)

દ્વારામતી મમ પતિ જાય છે, જાયવા જાદવરાય;
 અમો બમણું કરીને આપશું, દંધ આપો ઉછીનું માય.
 પડોસણને દયા આવી, આ દુર્ગળ આવી લેવા;
 સુપડું ભરીને કાગ આપ્યા, આ બાઇ તમારે દેવા.
 કિમ્મને પાલી આપણા, તેને કીધા સ્વેત;
 તગતગતા કરી કરમાં આપ્યા, ઝડપિય પામ્યા હેન.
 માર્ગમાં હોવાય ઝડિ, છે ત્રિકમના તાફળ;
 લેઇ જાવા છે દ્વારામતી, નથી બાધવા પટકળ.
 ઉપરાઉપરી બંધન બાધ્યા, ચીથરા દય વીસ;
 રતનની પેરે જતન કીધું, જ્યમ ચડે હોડના રીસ.
 ઝડપિ મુદામાને દહે બાગકડા, કરીને રોનક મૂખ;
 રિતાજી એણું સાવળે, જ્યમ જાય આપણી બૂખ.
 દીન વાણી સાબળાને, મુનિએ મુક્યો નિમ્માસ;
 શુદામો કહે પુનંને, પરિબ્રજ પૂરશે આસ.
 ઝડપિ મુદામો સંઘર્ષા, વગાડી વચ્ચે પરિવાર,
 ત્યાગી વેરાગી વિધને છે, ભક્તના ચક્ષુગાર.
 બાધ તિલક ને મહા દહે, રસનાએ બળતો જાય;
 મુખ કુખનું જાણું વાધ્યું, દુપ દીપે કાપ.
 પવને જટામયી બરમ લોડે, ધૂમ મોટાનોટ;
 ઉપાનરેણુએ અમ હાથો, જોજન કોટકોટ.
 ધસમસે ને ધવ મુનિય, મુખે શ્વાસ ન માય;
 ને માર્ગમાં સમું મો તે, દેખી વિરમવ દાપ.
 લેણાચ્ચએ સ્વપ્ને ન હાડે, છે દુષ્ટ કર્મનું ગપ;

એક હાથમા જોષ્ટિકા, એક હાથે મથું તુલિપાત્ર.
કાપિન જીરણ વસ્ત્રનું, વનકૂળ છે પરિધાન;
પણ આગ્ય બાનુ ઉઠે થયો, હરિ કરશે આપ સમાન.

(વલણ.)

આપ સમાન કરશે કૃષ્ણજી, શુદ્ધ કહે સુરો નરપતિ;
પોરે મને ઋષિ સુદામો, પહોંચ્યા પૂરી દ્વારામતી.

૩૬. સુદામાપુરી કે દ્વારિકાપુરી.

(રાગ રામઝી.)

શુદ્ધ બાળે હરિજી આમજી, દીડું સુંદર કંચન ધામજી;
મેડી અઠારી અદ્ભુત કામજી, ઋષિ વિચારે ભૂલ્યો કામજી.

(લાળ.)

કામ ભૂલ્યો પણ આમ નિશ્ચે, ધામ કોઈ ધનવંતતાં;
એ જીવનમાં વસતા હશે, જોયે સેવ્યાં ચરણ ભગવંતનાં.
એવું વિચારી વિદ્ય વળ્યો, બધું નગર અવસોદન કરી;
ઋષિ ઇચ્છા આણી સર્વ જોતા, તે જીવન પાછળ ફેરા ફરી.
પછી સુદામો પડ્યા સાંસામાં, વિચાર કરે વેગળા જઈ;
આ જીવન કોણે કર્યા હશે, પર્ણકુટી મારી ક્યાં ગઈ.
એ વિશ્વકર્મા રચી રચના, મનુષ્ય પામર શું કરે;
કુટુંબ માફે ક્યાં ગયું, ઋષિ વામ દક્ષિણ ફેરા ફેરે.
કોઈ કીર્તિ જોલે હસ્તી ડોલે, હયરાણામાં હય હણહણે;
દાસી ઇન્દ્ર ઇન્દ્ર અરી પાણી સાંચે, હજી અકુત મેવક આંગણે.

દુઢી વાજે ઢોલ ગાજે, મંડપ તાંડવ યાય છે;
 મૃદંગ ધમકે ધ્રુવરી ધમકે, ગીત ગુણિજન ગાય છે.
 મેઘ સુદામે નિશાસ મુક્યો, કોઈ છત્રપતિનાં ઘર થયાં;
 આશ્રમ ગયાતું દુઃખ નથી, પણ બાળક મારા ક્યાં ગયાં.
 હોમશાળા રુદ્રાક્ષમાળા, મારી પત્રકુશની સાદી;
 ગોપીચંદન સન્માર્જની ગમ્મ, વિપત્તિ આવડી ક્યમ પડી.
 દેવતી ગતિ મહન દીસે, પડ્યો પ્રાણુ કર્મ આધીન;
 કુટુંબ વિટળની વેદના, હુંને દેવે દંડ્યો દીન.
 છુટી સરખી જુપડી ને, છુટી સરખી નાર;
 સડ્યાં સરખાં છોકરાં, નવ મળ્યાં બીજી વાર.

સંકલ્પ વિકલ્પ કોટિ કરતાં, ઝડપિ આવાગમન હિંડોળે ચડ્યા;
 આતોપે ખેશી પંથ જોતાં, નિજ કંથ સ્ત્રીની દષ્ટે પડ્યા.
 સાહેલી એક સદમ્ભ લેધને, સતિ જતી પતિને તોડવા;
 જાગ ઝાગી બનીને નારી જાણ, જાણે હસ્તિની કળશ રેડવા.
 હંસગમતીને હર્ષ પૂર્યા, અભિધાપ મનમાં ધમ્મિયા;
 ઝંઝર ઝમકે ધ્રુવરી ધમકે, વાજે અણુવટ વીંછિયા.
 સુદામે જાણી આવી રાણી, ધ્રુવણી કે રૂકિમણી;
 સાવિત્રી કે સરસ્વતી, કે શક્તિ શિવ શંકર તણી.
 સાહેલી સહુ વીંટી વળી, પદ્મિની લાગી પાય;
 પૂજા કરીને પાલવ અલો, તવ ઝડપિજ નાકા જાણ.
 થરથર ધ્રુજે ને કાંધ ન સૂજે, છુટી જટા ઉધારે શીથ;
 હસ્ત મહવા જાણ સુંદરી, તવ ઝડપિજ પાડે ચીસ.
 આંગણમાં કોઈ નર નથી, આ દીસે સ્ત્રીતું રાજ્ય;
 તમને પાપણિયો પરમેશ્વર પૂજો, હુંને કાં આણો છો વાળ્ય.
 ઝડપિપતિ રહે સ્વામી મારા, તમે રમે દેતા શાપ;
 દારિક ગયાં નવાં ઘર થયાં, શીઠ્યુ ચરણ પ્રતાપ.

એવું કહી કર ગ્રહીને ચાલી, તું સામગ્રી પરિક્ષિત ભૂપ;
સુદામો પેઠા પોળમાં, થયું દૃષ્ટ્ય સરખું રૂપ

૩૭. માંધાતા અને ઋષિનો આશ્રમ.

(રાગ ધનાશી.)

સતો રાય ને આપડી મળાછ, તૃષ્ણા તણ પ્રકારની ટળાછ;
મુનિ માત્ર સત્તા આસન વાળાછ, ખોડું ઘેરું સર્વે ખાળાછ.

(ઢાળ.)

ખોડું સર્વે ખાળિયું ને, યમા નિદ્રામમ;
રાય હૃદયે ભગિયો, જેવું પુત્રમાં મન મમ.
અરે હું શે વાઝિયો, કયો હે જગતાત;
મુખ માફં કો નિરખે નહિ, ઉચ નીચ થયો સાંક્ષાત.
આશાસન સહુ કો કરે, નવ દુઃખ ટાળે કોધ;
ભૂગૂદા પણ એમ બાખે, રૂડી જુકિત જોઈ.
મેં વિશ્વાસ મન કરવો નહિ, ભણું હરિ જ્યા હોય;
નિશ્ચય કયો નવ ફેરવું, મને કોને કોય.
મૂળ ન જોવું મુનિ તણું, કે કરવો નહિ અહીં તંત;
સારાને દુઃખ કરવું નહિ, એમ ચતુર વિચારે ચંત.
જો કર્મમાં સંતાન નહિ તો, કયાથી લાવી અરપે ?
મુનિ બિચારા શું કરે, તુચ્છ તૃષ્ણા કયમ તરપે ?
જેય આખોની ચરસ મોટી, માટે દહે મુખે હાય;
મારે પણ ત્યમ હા જ દહેવા, ભણું જ્યાહા જ્યાય.

એમ વિવિધ કલ્પના રામ કરતો, ગર્હ નિદ્રા ઉડી,
 શ્રમિત અતિશે દિન તણો, તેણે લાગી તૃષા ફૂડી.
 શોષ પડિયો સર્વ અંગે, છવ ધ્રુવતો જળધાન;
 ખુખારો કરતાં કિંકર કહેતા, ખમા ખમા રાગન.
 તેને તૃષા અતિ પીડતી, જડતું નહિ જળ કાંધ;
 ઉડી ખોળે યોગમે, વળી સૂએ સતો જ્યાંધ.
 એમ સૂએ ને ઉડે રાજા, અંખે જળ જળ મુખ;
 ઘણે કાળે યદ કરીને, મુનિ સૂતા મુખ.
 ધણા ધણા ઉજાગરાયો, મુનિ ગાદ નિદ્રામાંય;
 ધીરે ધીરે રામ બોલે, તે મુણે નવ કો ત્યાય.
 રામ મનમાં બધ અતિશે, મોટેથી નવ બોલાય;
 કરમમતિ ઉલટી થઈ, પછે શું કહેવાય ?
 જ્યારે રાજા પો'દતો, ત્યારે ખુખારો નવ યાય;
 તે જળ જળ કરી અંખતો, તેને કોણ પાણી પાય.
 પાણી ખોળું જડે નહિ, પીડે તૃષા તન;
 અધિક અધિક તે લાગતી, જ્યમ તૃણે ફૂતાયન.
 શાંત થઈ વળી સૂઈ જાયે, કરી દદ મન જૂપ;
 વળી બેડો યાંય પાછો, સોસાઈ ગયું સ્વરૂપ.
 કંઠે તે બાઝી કાયકી, ને મુખે તે પડિયો શોષ;
 કર્મડા મતિ ફૂડ આ તો, શા પૂર્વજન્મના દોષ.
 બધાઈ વાણી રામની, સ્વર ધયો ઝીણો સાગ;
 કીર બાલવત રાજા ઉચરે, તેને કોણ દે હોકાર.
 પછે વિચારું મનમાં, હવે ખોળતું મેં જળ;
 બહાર ફરી ફરી શોષ કરતાં, મટે મારી કળ.
 અંગ સહુ નિર્જળ થયાં, તોય ઉડ્યો જ્યમ ત્યમ રામ
 પાણી પાણી અંખતો તે, અરૂપર કંઈ જાય.

એવે યગાગાર સત્તિપ આબ્યો, પેડો માંડી ભૂપ;
 પડ્યાં પાત્ર તપાસતો, જેનું યષ્ઠ મૃતું દીન રૂપ.
 પાત્ર ઉઘાં કંઠ પડ્યાં, જોઈ નિરાશ યાતો રાય;
 એમ યગસાળા જોઈ આખી, પછે ત્યાં શું યાય.
 કરમે લખ્યું ટળતું નથી, જે લખ્યા વિધિએ આંક;
 મોટાઈ કરી મૂરખા મરે, ઘટે વધે નવ ટાંક.
 ફેંકેસતાં સહુ યગસાળા, જળ ન મળિયું જ્યારે;
 યગવેદી પાસ રાજ, ગયો ચાલી ત્યારે.
 યુવનાશ્વે ત્યાં યગવેદી, મધ્ય દીડો કળસ;
 હાંકી જળવી મુકિયો, બરી યગ દ્રવ્ય સરવસ.
 ઉઘાડીને જોયું રાજ, દીડું નિર્મળ જળ;
 તપાવર તેણે ન સ્પર્શ્યું, મહામુનિ કેરું જળ.
 અપવિત્ર અંગે સ્પર્શ કીધો, કળસ ઉઘલી લીધો;
 પ્રાશન કરવા પૂજું પ્રેમે, વિચાર રાગે કીધો.
 ઉપપાત્ર લીધું નહિ, પીધું કેળશે પાણી;
 નિર્મળ શીતળ ને અતિ સુખકર, પીતો રાય વખાણી.
 પાણી વડે આં પિંડ છે, અમૂલ્યતા જળની જાણી.
 વારંવારે પ્રાશન કરતો, મન મોહ મોટો માણી.
 તૃપા હતી તે કરતાં, અધિક પીધું પાણી;
 જડશે નહિ જળ ફેરી આવું, જુક્તિ એવી જાણી.
 શીતળ જળથી શરીર શીતળ, થયું રાયનું ત્યાંય;
 અદ્વિમા સિદ્ધિ નવ નિવિ મળારું, પ્રકુલિત પદા શી યષ્ઠ કાપ.
 હોડકાર આબ્યો તૃપા ટળતાં, સાંત મન થયું શુદ્ધ;
 કળસ લીધે ઠામ મુક્યો, જાવરી તજી જુદ.
 જ્યાંનું ત્યાં સહુ ગોઠવ્યું, પછે ગયો મહ માંય;
 જઈ સ્થળ કીધું સાંતિ યાતાં, થયો નિદ્રાવસ ત્યાંય.

અમિત અતિશે રાંધ મૂતો, આવી નિદ્રા ધોર;
ખટ ઘડી રાત રહેતાં જાગિયા, મુનિ કરે શોરખકાર.

(વલ્લભ.)

શોરખકાર ત્યાં મુનિવર કરતા, સ્નાન સધ્યા માંડે રે;
જન વિધને મન અતિ યાતો, જળપાનનો ઉચ્ચાટ રે.

૩૮. માંધાતા અંને રણુવાસ.

(રાગ રામઝી.)

રાણીઓએ વાત સાંભળી, ગર્ભ ધરી આવ્યા નાય;	
કોઇ કોઇનું માને નહિ, હસે કોઇ ધરી ધરી હાથ.	રાણી.
કોઇક કહે રામને કહું, હું તો મોઢા મોઢ;	
તમે આવી વાત કરતા રખે, જૂઠી જુઠ્ઠિની જોડ.	રાણી.
કોઇક રાણી કહે કારયું, ખોટી છે એ વાત;	
કાગળું પીછ ઘણું હશે, જૂઠી કિંકરીની જાત.	રાણી.
આપણે કાને નથી સાંભળ્યું, નથી મળ્યા બરતાર,	
કાને મુણ્ય કાનું સર્વથા, ન કરો ખોટા વિચાર.	રાણી.
નાયને ખોટું લાગશે, રીસાશે મુણી વાત;	
ગયું સૌભાગ્ય જો આવિયું, ત્યારે ખોટી શી ખ્યાત.	રાણી.
વાત ગમી નહિ આ મને, જૂઠો જોડો જોગ;	
ખોટું અતિશે લાગશે, જૂઠા બવના થા જોગ.	રાણી.
એક કહે એમાં શું ચયું, ખરું દર્ડતાં શું દુઃખ;	
દાસી મારી ડાહી ધણી, અસત્ય વડે ન મુખ.	રાણી.
પઠરાણી ત્યારે બોલિયાં, ત્યાં શો કરવો કલેશ;	
ખરેખર નથી જાણતાં, જાણ્યું કંઈ સવલેશ.	રાણી.

એવે યજ્ઞાગાર સમિપ આવ્યો, પેડા માત્રી જૂપ;
 પડ્યા પાત્ર તપાસતો, જેનું યજ્ઞ ગયું દીન રૂપ.
 પાત્ર ઉઘા કંઈ પડ્યા, જોઈ નિરાશ યાતો રાપ;
 એમ યજ્ઞશાળા જોઈ આખી, પછે ત્યાં શું યાપ.
 દરમે લખ્યું ટળતું નથી, જે લખ્યા વિધિએ આંક;
 મોટાઈ ફરી શૂરખા મરે, ઘટે વધે નવ ટાક.
 કંઈોસતા સહુ યજ્ઞશાળા, જળ ન મળિયું જ્યારે;
 યજ્ઞવેદી ખાસ રાજ, ગયો ચાલી ત્યારે.
 યુવનાશ્વે ત્યાં યજ્ઞવેદી, મધ્ય દીડો કળશ;
 દાકી જાળવી મુકિયો, બરી યજ્ઞ દ્રવ્ય સરજસ.
 ઉઘાડીને જોયું રાજ, દીકું નિર્મળ જળ;
 તૃપાવૃત્ત તેણે ન સ્પર્શ્યું, મહામુનિ કેરું જળ.
 અપવિત્ર અંગે સ્પર્શ કંઈો, કળસ ઉઘલી લીધો;
 પ્રાશન કરવા પૂર્ણ ગ્રેમે, વિચાર રાધે કંઈો.
 ઉપપાત્ર લીધું નહિ, પીધું કંઈો પાણી;
 નિર્મળ શીતળ ને અતિ સુખકર, પીતો રાપ વખાણ
 પાણી વડે આ પિંડ છે, અમૂલ્યતા જળની જાણી.
 વારંવારે પ્રાશન કરતો, મન મોદ મોટા માણી.
 તૃપા હતી તે કરતાં, અધિક પીધું પાણી;
 જાણે નહિ જળ ફરી આવું, જુકિત એવી જાણી.
 શીતળ જળથી સરીર શીતળ, યજ્ઞ રાપનું ત્યાંય;
 અષ્ટમા સિદ્ધિ નવ નિધિ મળીયું, પ્રકૃતિત પદ્મ સી યજ્ઞ દાપ.
 હોડકાર આવ્યો તૃપા ટળતાં, ચાંત મન યજ્ઞ શુદ્ધ;
 કળસ લીધે ઠામ મુક્યો, આવરી તજી જુદ.
 જ્યાંનું ત્યાં સહુ ગોઠવ્યું, પછે ગયો મહ માંય;
 જઈ રાપનું કંઈું ચાંતિ ચાતા, એવા નિદ્રાવશ ત્યાંય.

અમિત અતિશે રાંચ સૂતો, આવી નિદ્રા ધોર;
ખટ થડી રાતે રહેતાં જાગિયા, યુનિ કરે સોરખકાર.

(વનણુ.)

સોરખકાર સાં યુનિવર કરતા, સ્નાન સંધ્યા અટ રે;
જન વિપ્રને મન અતિ ચાતો, જળપાનનો ઉચ્ચાટ રે.

૩૮. માંધાતા યુને રણવાસ.

(રામ રામગી.)

રાણીઓએ પાત સામળી, ગર્ભ ધરી આવ્યા નાથ;
કોઇ કોઇનું માને નહિ, હસે કોઇ ધરી ધરી દાય. રાણી.
કોઇકે કહે રાથને કહું, હું તો મોઢા મોઢ;
તમે આવી પાત કરવા રખે, જૂઠી જુઠ્ઠિની જોડ રાણી.
કોઇકે રાણી કહે કાર્યું, ખોટી છે એ પાત;
કાગલું પીઠ થયુ હરો, જૂઠી કિંકરીની જાત રાણી.
આપણે કાને નથી સામળ્યું, નથી મળ્યા ભરતાર.
કાને સુપયું કાચું સર્વથા, ન કરો ખોટા વિચાર. રાણી.
નાથને ખોટું લાગશે, રીસાશે સુણી પાત,
મયું સામાન્ય જો આવિયું, ત્યારે ખોટી શી ખ્યાત રાણી.
પાત ગમી નહિ આ મને, જૂઠો જોડો જોગ;
ખોટું અતિશે લાગશે, ખૂડા ભવતા શા મોગ. રાણી.
એક કહે એમાં શુ થયું, ખરું કહેતા શું દુઃખ;
દાસી મારી ડાહી ઘણી, અસત્ય પટે ન સુખ રાણી.
પટરાણી ત્યારે બોલિયા, આ શો કરવો કવેશ,
ખરેખર નથી જાણતા, જાણ્યું કંઈ લવ લેશ. રાણી.

તેમાં માંહોમાંહે ત્હાડી મરો, તે તો સારી ન રીત;

કરવું થટે તે પછે કરો, પૂર્ણ થાય પ્રતીત.

રાણી.

એવે રાજાજી આવિયા, રંગમહેલની માંય;

છડીઘર નેહી પોકારતા, આવ્યા રાણીઓ જ્યાં.

રાણી.

હી આદરમાન આપિયું, પહોંચી મનકાની આસ;

શ્રુખાસને રાય બેસતા, બેઠી રાણીઓ પાસ.

રાણી.

ધીરે ધીરે કરે વાતડી, જેમ આવે વિશ્વાસ;

રાણી.

... ..

વા'લી રાણી વેગે વહે, કહો મોટા મહારાજ;

ક્યાંહાં ગયા'તા અમને તજ, દિલે આવી શે દાઝ.

રાણી.

સારું ચલું આવ્યા નાચણ, હંસ મુણી આનંદ વાત.

તે તે ખરી કે ખોટી પ્રભુ, વાર વાત વિખ્યાત.

રાણી.

અવનવું અમે સાંભળ્યું, માનવામાં ન આવે;

બૂંડું તદપિ બાવે ધણું, વદતાં વેણુ લખવે.

રાણી.

રાજા કહે સત્ય વાત છે, તમે સાંભળા જેઠ;

ગર્ભધારણુ અમે કર્યો, નારી માનો નિઃસંકેદ.

રાણી.

આચાર્ય એવું બોલિયા, ભુગુકુળે ખોટી ન ગાય;

ખીજી રાણી કહે હસો તમે, દાખી ખીજનો હાથ.

રાણી.

રાજા કહે સત્ય વાત છે, ખોડું નહિ તલનાર;

એવે ભોજન વેળા યદ, હાથાં ભાગિની ખરવાર.

રાણી.

પુરમાં તે વાત પસરી ગઈ, બોલે લોકો બંગ;

વિપ્રજન કહે વરણુવું, નવલા નગરના રંગ.

રાણી.

(વલણુ.)

નવલા રંગ હું વણુવું, યથામતિ અનુસાર રે;

વેગે વાત ચાલી, ઘેરે ઘેર ને બહાર રે.

૩૬. માંધાતા અને ગર્ભના ચાળા.

(રાગ મેઘમલ્હાર.)

પઠરાણી રાયે તેડાવી, તે આવી કે બોલ્યો ચાય રાણી!
 કારખું કષ્ટ અતિશે મુજને, મહાબયથા અગે ચાય રાણી.
 આ જો આ જો મારા ઉદરમાં, ઉંચું નીચું શું ચાય રાણી;
 ગોળા સરખું કંઈ ચઢી આવે, જોત જોતાં તે જાય રાણી.
 વાત શી વસમી વુજને બાખું, મને કંઈ કંઈ ચાય રાણી;
 જાણે વિશ્વને છવું વેગે, કંપી ઉડે મારી કાય રાણી.
 હું વુજને પેરે પૂછું છું, ગર્ભવંતાને કેવું ચાય રાણી;
 મહા મહા યત્ને મન હું મારું, તોય રહે ન. લાગ્યો ધાય રાણી.
 ચિંતા અનેક પ્રકારની મારા, ચિત્ત વિગે તો ચાય રાણી;
 વર્ણવીને વધારે શું બાખું, હૃદય ચીકું ન ચીરાય રાણી.
 ગર્ભ ધારતાં સર્વ સ્ત્રી જનને, મહા મહા મુખ ચાય રાણી;
 માનિની મન કેરા મનોરથ, પ્રેમી પતિથી પૂરાય રાણી.
 મારા મન તર્ફી જે છાજી, તું કે' સફળ શે ધાય રાણી;
 શું કરવું ને શું નવ કરવું, તેના શુભ મેં કેમ ગવાય રાણી.
 વાત કરવા ઠેકાણું ન મારે, વાત વસમી કોને ચાય રાણી;
 મન મારું ભરાઈ આવ્યું અતિ, તુંને કે'તાં દિલ ડરાય રાણી.
 દહ્યા વિના જ્યારે નવ ચાલ્યું, વળી કલે કષ્ટ ઓછું ચાય રાણી;
 એમ જાણી વુજને બોલાવી, બાખું ગુપ્ત જોઈએ મુખ ચાય રાણી.
 મારા મનમાં એમ આવે છે, ખપ્પએ તેટલી માટી ખવાય રાણી;
 વુજને વિનવી હું પૂછું છું, એ ખાધે અનર્થ કંઈ ચાય રાણી.
 શું વાંલી રાણી વાંલ હું ઘણું, મારા મનમાં કંઈ દંઈ ચાય રાણી;
 ઠીકરાં મુજને ખાવાનાં બાવે, જે ચાચા નવ ચવાય રાણી.

મારું દુઃખ તો હું એક જાણું, જે ચવાતું તે યામ રાણી;
 કોયલા કાળા મેલ સરિખા, તે ખાવામા મન બરામ રાણી.
 એક પાસે હું સદૃશ રહું તો, સત્તા સુખ ન થાય રાણી;
 એકું બેસાય ન સુતું સુવાય ન, રજ ક્યું ન ફરાય રાણી.
 મહા કષ્ટ કાંમનીઓ સહેતી, જેને સંતાન ધણા થાય રાણી;
 નરસુખ અર્થે નારી દુખ વેડે, હરહર ત્રિપુર રાય રાણી.
 મહા મહા કષ્ટ કાચે હું વેહું, વિચાર વસમા થાય રાણી;
 આ કષ્ટનું ફળ કયમ કરી પામીરા, પુત્ર ક્યાથી પ્રસવાય રાણી.
 હું યુવનાશ્વ મેં વિશ્વને જીત્યું, તેને આપું શે થાય રાણી;
 મેં જીત્યા તે મુજને જીત્યા, વેરી વગોવી મુજને વા'ય રાણી.
 મારું ચરત્વ શાંત થયું સહુ, દુઃખ મટે ન રાખ્ય આમ રાણી;
 પુત્રની માતા મને સહુ કહેશે, હીર હૈયાનું હરાય રાણી.
 હું વિચારી તારા મનથી જીને, આપું કષ્ટ વિશ્વે કોને થાય રાણી;
 હવે મારાથી તો શ્રેષ્ઠ દ્વિપત, વસમા વેરી ન વરાય રાણી.
 અરે વેરીની વાત શી બાપું, જે વરી વનિતાથી દુઃખ થાય રાણી;
 પાચ પચીસ મળાને આવે, હાંશી કરી પેરે જગાય રાણી.
 કોઇ પૂછે પ્રિય પતિ કેમ છે, કહો તમને કંઈ દુઃખ થાય રાણી;
 કોઇ પટકૂળ સુખ આહું ધરીને, બીજીની અંશુલી સાં'ય રાણી.
 શુર્પપણે હાર્ય કરી બોલે, તે જાણુ મુને સહુ થાય રાણી;
 તુજને પૂછું કહે મારાથી, શું તેમને કંઈ કરાય રાણી.
 કોઇ કહેતી ધન્ય બાચ્ય તમારું, સર્વ પ્રકારે સુખ થાય રાણી;
 સર્વના મનની વારતા પૂરી-પેરે'હુથી જમાય રાણી.
 શું કરવું તે સહે ન મુજને, વાકા દિને શું થાય રાણી;
 વિવિધ વિચારું એજે જાતું, મોત આવ્યા વિના શે મરાય રાણી.
 વિશ્વ સવજાતું રમકડું આ, રાજ થયો તે થાય રાણી;
 વારતા શી વસમા મારે કરવી, ચોવિધિ ચિત્ત ચૂરાય રાણી.

અનેક પ્રકારે મન હું મારું, તોયે તે સાંત ન થાય રાણી,
હવે તું કહે તે કરવું મારું, પંડરાણી પૂરી પંકાય રાણી.
ને તારાં દુઃખ મેં ટાળ્યાં હોય, તો દરમ તારાથી સુખ થાય રાણી;
જીવ જાણ્યો મારો રહેતો નથી, જાએરી પેર ઝુરાય રાણી.
ને કહેવાનું હવું તે કહ્યું મેં, તું કહે જેણે મને સુખ થાય રાણી;
દીનદીન હું દામણો થઈ કહું, લાલ્ય મનમાં મારી દયાય રાણી.

(વસજી.)

દયા લાલ્ય દિલ મધ્ય મારી, દુઃખ છે અપરપાર રે;
વિશ્વવપતિ ચક્રમ વારે મારી, બરદુઃખસાગરથી તાર રે.

૪૦. પ્રસવકાળ.

(રાગ મેવાડો.)

શુભવંત તમે ગુમરાવં શે, યશે સારં સર્વ હો રાણાજી;
દુઃખના કુંઘર તો ટળી જશે, પામીશું પુત્ર રૂપિયું પર્વ હો રાણાજી.
વસમા દિવસ વેગે વહી જશે, વેરી વશ થાશે સર્વત્ર હો રાણાજી;
ભૃગુકૃષ્ણ ભાણુનું જે નીપાવ્યું, જળ મહા મહા કરીને સર્વત્ર હો રાણાજી.
અરજ તે કામ દિન નહિ યશે, પ્રસવશે પુત્ર સુરપ હો રાણાજી;
દાંડ્યા કર્મની કોષને, જાણ થાય ન ને મોટો ભૂપ હો રાણાજી.
વાંલાં વેરી ધધ નીવડે, વળી વાર્યાં ન તેડં વરાય હો રાણાજી;
એ સર્વ અમે તમે જાણીએ, ખાળવા જતાં જેહ ન ખગાય હો રાણાજી.
કહો તેનું કેમ કીજીએ, મુને ઉચ્ચાટ વિધ વિધ, થાય હો રાણાજી;
શુભ શુકન કેરી સૂચના, મારા પિયુજ યતી કહેવાય હો રાણાજી.

માટી ખાવાનું મન થાય છે, તેનું ભવિષ્ય આણું બણાય હો રાણાજી;
 આખી પૃથ્વીને છતે ભેરથી, એવો પુત્ર તેણે પ્રસવાય હો રાણાજી.
 ઠીકરાંની વાત તમે કરી, તેની ગાથા ચારી ગણાય હો રાણાજી;
 ત્રાંખા જેવો તન રંગમા, સદુ વિશ્વને છતી બાય હો રાણાજી.
 એવો સુત સુસક્ષ્ણો, મહા બગિચો પ્રકટાય હો રાણાજી;
 હવે કાળપ વાળા કોપલા, તેનું મન થયે શું થાય હો રાણાજી.
 તે હું જાણું તેવું કહું, શુભવંતી ગોરીમાં જે ગણાય હો રાણાજી;
 સર્વ અરિમુખને કાળાં કરી, મોટો મહિપતિ મહિમાં યાય હો રાણાજી.
 એવો સુત હો યશો, ચિંતા તમારી ચૂરાય હો રાણાજી;
 સ્વપ્નાં સારાં આવે સ્વામીજી, તેનું શુભ ગણ્યું ન ગણાય હો રાણાજી.
 દુઃખ પછે સુખ સર્વને, મન માન્યું મને બણાય હો રાણાજી;
 તેવું આપણને સદુ થશે, સારું માહું જે દિન કહેવાય હો રાણાજી.

વલણ.

સારું માહું કહેવાય જે દિન, અંતે સુખ થાય સર્વથા રે;
 આવી પડ્યું માથે વેણું, કેવી કર્મની કોને કયાય રે.

૪૧ અનિરુદ્ધની ચેતરી.

(રાગ માર.)

ઓખા દહે છે સૂચુ સાહેલી, લાવ નાથને સાહેલી;
 બાધ તું છે સુખની દાતા, લાવ સ્વામીને ચાલે સુખચાતા.
 ઓખા તને તો પડયો એ હેવા, સખી આપ્યો કંઈક
 તને પરણ્યા તણું મન થાય, નથી લાગ્યાનો એકે કંઈક
 દૂર પંથ છે દ્વારામતી, કેમ જવાય મારી વતી;
 ત્યાં તો જઈ ન શકે રાય રાક, ગ્લાહારણુ દૂર છે ચક.
 જીવતાં તો ફરી ન અવાય, નિશ્ચે મસ્તક હેદન થાય;
 જાણું જોજન સહજ અગિયાર, તારો કેમ આવે ભરવાર.
 નયણે નીરની ધારા વહે છે, કર જોડીને કન્યા દહે છે;
 બાધ તારી ગતિ છે મોટી, તને તો ન કરે કોઈ ખોટી.
 સહિયરને સહિયર હોય બહાલી, બાધ તેં મને હાથે જાલી;
 આપણે બે જાગસંધાતી, તું તો પ્રાણુદાતા છે વિધાત્રી.
 માખાપ વેરી ય્યા મારા, મેં તો ચરણુ સેવ્યાં છે તારાં;
 ચિત્રલેહા કે તું હીનદયાળ, એમ દહીને પગે લાગી બાળ.
 ચિત્રલેહાપે ધારણા દીધી, પછી કાયા પક્ષિણીની કીધી;
 બોલી ચિત્રલેહા સૂત્ર વાણી, ક્ષણ એકમાં આણું આણી.
 તેણું પરણાવું રૂડી રીત, તો તું જાણજે મારી પ્રીત;
 ઓખા દહે રહેજે રૂડે આચરણે, રખે અનિરુદ્ધને તું પંચે.
 સખી સુંદર વરને જાણી, ચાતી તું પટરાણી;
 એનો અનિશે છે હાથ રૂપાળો, રખે મેળવે તું હાથેનાળો.
 બાધ જાણ વર છે રૂડો, રખે પેઢેરીને બેસતી ચુડો;
 બાધ જાણે આવજે તર્ક, ગમે તે સાચે મંગલ વર્ત,

સખી આવજો વેહેલી વેહેલી, વઢાણુ ન્વાતા પહેલી પહેલી;
 બાપ તારો છે વિશ્વાસ, રખે કરતી મને નિગથ.
 કાંઈ ન જાણું એવું કળે, વેગે સ્વામીને લઇને ફરજે;
 જો જાણું પિતા જાણુ, તો તો આપણા લેજો પ્રાણુ.
 તું તો ફરજે સ્વામીનું જતન, મુગ ગકને હાથ રતન;
 પછે પયે વગારી વિધાત્રી, પશિણી મન વેગે જાતી.
 દ્વારિકા પદોત્તમી દામિની, છેલી દોઢ પડોર જામિની;
 જાવા કીધું નગરમા મન, એવે આગ્યું મુદ્દશન.
 જેવું મસ્તક છેદે બજમા, કન્યા પેરી ગોમતીના જળમા;
 એવે નારદ ઋષિ ત્યા આત્રી, ચક્રમયધરી કન્યા મુકાવી.
 કહે નારદ મુદ્દશન, એને લઈ જવા દેજો તન;
 એ તો કામ છે કૃષ્ણને ગમણું, માટે રખે તું એને દમણું.
 પછે ઉદકની અજલિ લીધી, મત્રે વિધાત્રી નિર્ભય કીધી;
 તામસી વિધા ઋષિએ આપી, પછે પીઠ પ્રેમદાત્રી યાપી.
 દેવે અસ્થ રહી છે રાત્રિ, જા લે અનિદ્રાને તું વિધાત્રી;
 ગયું ચક્ર તે પશ્ચિમપાસે, ઋષિ નારદ વજ્રા આકાશે.
 ચાલી ચિત્રવેદા જોતી ગામ, સામ સામાં શોભતાં છે ધામ;
 તમ જોમના બનન તે જાણે, જોતાં જૂખ તરસ તે નાણે.
 બહુ કળસ ધન નિગળે, જોતા અમરાપુરી તો લાળે;
 શોભે જગ્ન ઝરખા ને માળ, મણિમય યંબ આક્રમણ.
 વાકી બારી ને બહુ જાણી, નીલા દાય મૂમ્મા છે હાળી;
 લીપી બીજે ઝોનાની નાર, ચળકે કામ તે મીનાકાર.
 બવા ચાટા શેરી ને પોળ, સામસામી હાટની ઝોળ;
 ઘેઘેર તે વાટિકા કુંજ, કરે બમર તે મુંજમુંજ.
 દીમે દ્વારિકા પેકુંઠ સરખી, ચિત્રવેદાયે નગરી નરખી.
 દુર્ગ દેસીસા રૂઝ નિરાળે, ચારે પાસે રત્નામર ગાળે;

ત્યા ગોમતીનો સગમ, ઉદ્ધરે સ્થાવર ને જંગમ.
 શકે અવાસ અડશે બ્યોમ, નાણે વૈકુઠ આપ્યુ ભોમ,
 ઘેરઘેર હરિગુણ ગાય, ચિત્રલેહા તે જોતી જાય
 વસુવેના ધર નીહાણી, મળ જ્યા વસે શ્રી વનમાળી;
 સોળ સહસ્ર નારીવિહારી, દીપા ઘેરઘેર દેવ મુરારી
 હરિના સાઠ લાખ છે તન, જોયા તેડ તણા ભુવન,
 જોયું કામ ધામ આતકાર, દીડો મેડિયે કામકુમાર.
 અનિરૂદ્ધ સુતો ॥ હિડોળે, ત્યા દસીયો વાપૂ ઢોળે,
 શોભે દીપક ચારે પાસ, બે ચરણ તળાસે દાસ
 ત્યા ખાવના ચદન-બહેકે, બહુ હિડોળે કુમતા લેહેકે;
 કામકુવર તે કામ જ જોવો, ચિત્રલેહાને ચોરી લેવો
 લેવો કુવરનું કારણ, સમર્થ નિદ્રાનું ધારણ,
 રાતે જે કોઈ જાગતુ હતું, તે તો જે જોય ને તેમ સૂતુ.
 ધારણ ભારણ ભારી કાપા, વ્યાપ્તમાન થઈ જોગમાયા,
 અનિરૂદ્ધ તણી ફિકરી, તે તો સૂતી નિદ્રાએ ભરી
 ચિત્રલેહા ઘરમા ગઇ, પણ કુવર જાગ્યો નહિ,
 ત્યા વચાર અતરમા કીધો, કદા કાઠી હિડોળો લીધો.
 બે બે દાડી કરમા ઝાલી, ખેચરીમતે ચતુરા ચાલી,
 કરે યત્ન અતરમા વહાન, એરી ઉડી જે આવે ન આળ *
 ગોવિંદે ગોઠવણી કીધી, જાણી જોઇને જવા દીધી,
 ઘેર ઓખા જુવે છે વાટ, નાવ્યા નાથ ને ધામ ઉચાટ.
 એવે સાબળી પાખજ વાગી, ત્યારે ઓખાની આરત ભાગી,
 લાતી ચિત્રલેહા કહેવા લાગી, આપ વંધામણી મુખ ભાગી

૪૨. અનિરુદ્ધ અને બાણુનું સૈન્ય.

(રાગ મારની દેશી.)

ઝોખા કહે કંઈ એમ ન કીજે, બળાયાશું વડતાં બીહીજે;
એ ધણા તમે એક જાતે, સેના મોકલી મારા તાતે.
દૈત્યને વાહન ને તમે પાળા, નાયજી તમે દાલામાલા;
એને ટાપ કવચ ને બખતર, તમારે અંગે સોહે પીતાંબર.
દૈત્યને સાગ બાણુ બહુ બાલા, એ કંઠણ તમે સુંવાળા;
એ તો મદોન્મત બહુ બળિયા, તમે સંકામળ પાતળિયા.
સ્વામી પછે અમુરને બેઠો, પેહેલાં મરેતક મારું છેદો;
તમેને દેખી દેખીને રે મોહું, તમે જુદ કરો તે કેમ જોજો.
દુઝા અંતરની ગદ્ય ફીટી, દૈત્યે માળાયા લીધું રે વીટી;
પ્રભુ પ્રાણ કંપે છે મારા, મુત્તા દૈત્ય કરે છે હોકારા.
ધણું કોધી વીરોધી છે બાણુ, હાકે ઈંદ્રનું જાએ ઝોસાન;
જગ્ન બચ પામે બાણુની હાકે, બાણુ પૃથ્વી ચડાવી ચાકે.
જોને નાદે મેરૂ હાલે, ચક્રવર્તી સાથે નહિ ચાલે;
દાત્રી સાથ રહે સર્વ બીહીતો, નાયજી તમે કષ્ટપેરે છંતો ?
મંત્રી દાંત રહ્યો છે કરડી, શું જાઓ છો મૂંઝ રે મરડી;
માટે પેહેલાં તે મુજને મારો, પછે નાયજી રણમાં પધારો.
શશી સૂર્યવંશી તૃપ જોહ, તેની ચરચરં કુજો દેહ;
પ્રધાન કોધી પાવકની જવાળ, તેથી વિશેષ બાણુ ભૂપાળ.
એમ કહી ભરતી લોચન, દેખી વારે છે સ્વામિન;
કંઈ કહે ન કરું સંગ્રામ, તો નાસી જવાનો કુણુ ઠામ.
અંત્યે જીવતાં જીવશું નહિ, કાં ન મરીએ સામા ચમ;
નથી ઉગરવાનો ઉપાય, મારે બચ પામે શું યાય ?
નાદે લાંછન લાગે કુળમાં, પ્રતિષ્ઠા જાએ એક પળમાં;

મહુઅર બોલે ને મણિધર ડાલે, ન ડાલે તો સપને તોલે.
 ધન ગાજે કેસરિ દે દ્રાણ, ન ઉછળે તો જાણુવો શિયાળ;
 ક્ષત્રી નાસે દેખીને દળ, નહોએ પુરુષ જાણુવો બાંડળ.
 હાંકયો વાઘ ન માંડે કાન, શાદુલ નહિ જાણુવો શ્વાન,
 ધરમાં ધોળારો રહે પેશી, મુધે ચરણ પહોંચે રહે ખેશી.
 એમ કહીને ઓખા અગમી કાંધી, ભડ ગાજ્યો ને ભોગગ લીધી;
 અસુર સેનાપર કોપિયો, છજે ચક્રી ઠેકાને પડીયો.
 જોમ ગ્રાહ પેસે બહુ જળમા, તેમ અનિરૂદ્ધ પેડો દળમાં;
 જોમ ઈંદ્ર પેસે વાદળમાં, તેમ અનિરૂદ્ધ ધાયો જળમાં.
 દૈત્યને આજ્યો મૃત્યુનો દડાડો, ગાજ્યો અનિરૂદ્ધ ધન અખાડો;
 પડતામાં બહુ પડતાબ્યા, ભોગગ પ્રકારે ધરણીએ ઢાળ્યા.
 કૌભાંડે સેનાને પ્રેરી, જાન્ય જોધો લીધો ઘેરી;
 ગજ જુથમાં લખુ કેસરી, બહુ વીંટી વળ્યા છે વેરી.
 ચંદનને બાવળિએ જાંટી, અસુરે અનિરૂદ્ધ લીધો વીંટી;
 દાનવ કહે માનવ શૂંઘ, અમે સિંહમા મૃગમાળ વૂંઘ.
 મુગટ મંત્રીને ચરણે ધરો, તો તો મૃત્યુ ચક્રી જયરો;
 મંત્રીવામક. એનાં સાબળી, ધાયો અનિરૂદ્ધ બહુ જિક્કળી.
 નાંખે દૈત્ય ભારી મદ્ગત્ર, તેમ અનિરૂદ્ધ જૂન ભોગગ;
 વીશ સહસ્ર અસુર ત્યા તૂટયા, એકી વારે બહુ રાર છુટયાં.
 આયુધધારા રહી છે વરસી, પડે પરીધ પટી ને ફરસી;
 દાનવ ધાયા છે ટોળે ટોળાં, વરસે બિંડીમાલ ને ગોળા.
 યાય કુંડલીના ગડગડાટ, યાય ખડ્ગતણા ખડખડાટ;
 હાડયા હસ્તી દે હલકાર, યાય ખડ્ગતણા ચળકાર.
 મંત્ર અગ્નિના ધુવવાટ, બોલે બાણ તણા સુસવાટ;
 રથ ચક્ર ગાજે ગડગડાટ, હોય હય તણા હણહણાટ.
 છૂટે બાણો સણસણાટ, યાય ગંગને ધળ ફડકાટ;

. ૪૩. કેદી અનિરુદ્ધ ને ઓખાની પ્રાર્થના.

(ગગ બેહાગ.)

દયા ન આવી ઓખા રહે રે, છે દેવપતિ દુરમત;	મારી સજની.
બાકરી બાધી ધિજવર સાચે, વેર વધાયું સલ;	મારી સજની.
પાતળિયા પંકજ પિયુજને, નાગપાશના બધ;	મારી સજની.
બાધી લીધો બળ કરીને, કામળરૂપ મદન;	મારી સજની.
ધાળે રે ધરણીધર શ્રીવર, આપદા પામે નાથ;	મારી સજની.
પુત્ર તમારા ઉપર પ્રહાર જ, કરે છે દૈત્યનો સાથ,	મારી સજની.
બારે દગ કૈબાઠે મેલ્યું, વકાર્યો બળીત્રીર;	મારી સજની.
તોએ ન્યુથા નવ કોસર્યો, સાગગ્નુ જેમ નીર;	મારી સજની.
ભેદ મીને બાધી લંધા, શા નાગપાશના બધ,	મારી સજની.
શ્વાસ ન મામે બદ અકળાયે, અગ આકર્ષ્યા મધ.	મારી સજની.
તાપ સમાય નહિ સ્વામીને, હું કરે દેહની પાત;	મારી સજની.
વાર લાગે લક્ષ્મીવર તમને, તો થાશે મહા જપાત;	મારી સજની.
કમળમુખ અમથી સુંદાયુ, કન્યા કરે આકંદ,	મારી સજની.
અનિરુદ્ધ સમરે સામળીયાને, કમળાવર ગોરિંદ;	મારી સજની.
ત્રાહે ત્રાહે રે ત્રીકમજી, સુતની કળ્પે સદાય;	મારી સજની.
વિગત વેળા વડાગે ચઢીને, ટંગે બગતની રક્ષાય;	મારી સજની.
ગજ ગ્રાહયી મુક્તા પમાડ્યો, કીધી હરિચંદ્ર રક્ષાય,	મારી સજની.
દાનવકુળ નિકંદન કીધા, કીધી પ્રહલાદની સદાય;	મારી સજની.
આજ આખેથી આસુડા આવે, બશે મારા પ્રાણ;	મારી સજની.
સુખ શરીર શાતા નહિ અગે, લાગ્યો દવ નિર્વાણ;	મારી સજની.
મનસા વાચા એ વગ વર્યો, અવર તે મિથ્યા. જણ;	મારી સજની.
રૂપ અને ગુણવતો સ્વામી, સત્ય કંઈ હું પ્રાણ;	મારી સજની.

• (વચન.) •

બેટયા શ્રી અવિનાશને, કુશળ વારતા પૂછે વળી;
ઠહે નારદ અનિરૂદને રાખ્યો, કારાગૃહમાં દેત્યે મળી.

૪૪. પુત્રીને માતૃબોધ.

(ગગ મન્યાશ્રી.)

પુત્રી પધારો રે, મોઝાગ્ય સાસરે, બાગ્ય તમારું રે, તુલના કુણુ કરે;
અમે અપરાધી બહુ, અવચુણુ બર્બા, પુત્રી તમને રે અતિ દુખિયાં કર્યાં.

(ગગ બીમાસની.)

દુઃખ પામી દીકરી તે, મરણુ વગી કેમ વીસરું;
માતા પિતા વેરી થયા તાગં, મનની ખટપટ કેમ નીસરે.
બાઈ બાપે છુંને બુધનમા ગખી, દુઃખ વેઠયુ બહુ દીકરી;
મોહું ધર પામી તે તો, છું તારે બાગ્યે કરી.

ઉમ પુણ્યે ઓખાબાઈ તમે, પામ્યા અનિરૂદ નાથને;
તે સુખ આગળ દુઃખ વિસાર્યું, જોખમ બાણુના દાથને.
શિક્ષા દઈ તને દીકરી; મારી તારી લાજ વધારજે;
જો પ્રીતે પીયુ આદા આપે, તો પિયરબહુ પધારજે.

ઉગ્રસેન હજીધર પ્રવુમન, વાસુદેવ ત્રિલુવન ધણી;
ધસુર પક્ષમા સર્વ કુહુંબની, મેવા ભક્તિ કરજો ધડ
રુક્મિણી જાંબુવતી ને ભદ્રા, સત્યબામા સત્યા સું
લક્ષ્મણા કાલિંદી વૃંદા, અષ્ટ પટંગણી ખરી
રતી રંભાવતી દેવડી, માયાવતી સતી રેવતી;

રખે દીકરી આજસ કરતી, તું ચરણ તેના મેવતી.
 રહી જુઠી વાત સામળી હોય, કેમ આગળ નવ ચેહેરીયે;
 ઉઘાડા કેસ ન મુકાજી, ઘણું જીણું વસ્ત્ર ન પહેરીએ.
 કામ ધરના જતાવ્યા કરિયે, ન કરીયે કામ અરુંધરે;
 પૂછ્યા પૂઠે સૂક્ષ્મ સાદે, બોલીએ જાતને ખરું.
 પાત્ર પગે નવ ઠેલિયે, કામા રાખીએ બહુ ઉઘેર;
 આધું ઓઢી ચાલીએ, રાખીએ દષ્ટિ જૂમિપરે.
 સંતાપ સાસરે ન કીજીએ, પિયરને ન વખાણિયે;
 લક્ષ દુઃખ હોય સાસરે, પણ સ્વામીને ન જણાવિયે.
 દાસી માણસનો સંગ ન કાજે, નીચને મળે માહું સહી;
 સાસુ રીસ કરે ધણી, પણ સામે બોલ કરીએ નહિ.
 સાસુ નથુંદ ને જોડાણીની, સેવા ભક્તિ કરતે ધણી;
 પર ધેર નિત્ય જાજીએ નહિ, ગયે હલકાઈ ચાએ આપણી.
 મોટે સ્વરે હસીએ નહિ, કામ સાથે તાળા નવ દીજીએ;
 ઉમા રહી ઉઘાડે માથે, પુત્રી પાણી ન પીજીએ.
 ભરથાર પહેલું જામીએ નહિ, આઘ ઉદિગ્ધ જામીએ નાપતું;
 તુંકારીએ નહિ સેવક આદે, મન રાખીએ સર્વ સાયતું.
 માત પિતાં ને બ્રાત ભગિની, પિયર સુખ ન સંભારીએ.
 આવો બેસો ■ જી કહીને, કુળની લાજ વધારીએ.
 સહુને મમતું બોલીએ, બાધ અહંકાર કરીએ નહિ;
 હસતું વદન નિત્ય રાખીએ, સુખ દુઃખ સમાન અણીએ સહી.
 દિવસે ન સુષ્ણે દીકરી, બહેન, વચન પિયતું પાળીએ;
 સાસુજી જ્યારે સાદ કરે, ત્યારે જી જી કરી ઉતાર ચાલીએ.
 શ્વસર જોઈની લજ કીજી, ન બોલીએ ઉંચે સ્વરે;
 જોમ ધણી શીક્ષા દઈ માતા, પુત્રીને વિદાય કરે.

(વલ્લભ.)

વિદાય કરે પુત્રીને, ધન વસ્ત્ર દઇ અપાર રે;
માતપિતા વળાવના આબ્યા, સાથે કુટુંબ પરિવાર રે.

૪૫. કામપીડિત નળ.

(રાગ વસંત.)

અનંગ અનળ તે નળને પ્રગટ્યો, વન ગયો વહુનિ સમાવા;
હયે બેઠો ચિંતામાં પેઠો, લાગ્યો આકુળ બ્યાકુળ થાવા. અનંગ.
નીલાં વસ્ત્ર ને નીલો વાધો, મૃગયાનો શયુગાર;
અધાર વનમાં રાથે દીકું, માન સરોવર સાર. અનંગ.
સુમટ સાથે કાંઈ મજે નહિ, એકથો ન પડે ગમ્ય;
હય થકો હેઠો ઉતરીને, વન ભેળા લાગ્યો રમ્ય. અનંગ.
વૃક્ષ વારુ ચારોળીના, અંદન અંધા અનક;
નાના વિધના પુખ્તને ભારે, વળી રહ્યા છે વંક. અનંગ.
મોગરો મરડાઈ રહ્યો ને, મગી અરણી ને મરેડી;
આંબલી આવળ ને અમથિયા, એખરાં ને અરેડી. અનંગ.
કદલિ થંભ શેભે અતિ સુંદર, સાકર સરખી શેલડી;
લવિંગલતા ને લિંબુ લલિત વળી, વિરાળે વૃક્ષ વેલડી. અનંગ.
નાળાએરી નારંગી નૌતમ, નીચા નમ્મા બહુ નેત્ર;
ફેફળા ફાલસી સુંદર દીસે, ખજુર ખારેકનાં ક્ષેત્ર. અનંગ.
પીપળા પીપળા વડ ને સુવર, દાડમડી ને પલાશ;
અશ્વથી ઉતરી નળ રાજ્યે, વન નિરખ્યું ચોપાસ. અનંગ.
જળ ફળ સખળ રેખી નળ હરખ્યો, ઉતમ આળા સાખ,
બાબચી બીજેરી ને ચીનીકળાલા, સુયે સુમખા દાખ. અનંગ.

સુંદર કુમુદની સરોવર માહે, વાયુ પ્રહારે નંખતી;	
દેખી અનળ તે જમણો વ્યાપો, સાબરી દમયંતી.	અનંગ.
શીતળ વાયુ વદ્ધનિ સરખો, લાગે રાધને તન;	
નમ્ર વૃક્ષ છે કદળીના, તેને દેતો આલિંગન.	અનંગ.
રંબન સુંખન શરે કેળને, યડથી મરડી પાડે;	
સુખથી શબ્દ કરે જેમ કાંઈ, મોટો મેગળ ત્રાડે.	અનંગ.
એવે સમે બહુ હંસ ત્યા દીદા, સુવર્ણના છે અંગ;	
તે દેખી દમયંતી વીસરી, ટળી ગયો અનંગ.	અનંગ.
નકોણું દીકું તે મેં દીકું; આખો દીસ અતુકમી;	
આરી કનકની જાત પંખીની; આહાએ ક્યારે નિરમી.	અનંગ.
એકે હાથ પડે એમથી, પાણું પાસે રાખું;	
રમાડું જમાડું એને, દુઃખદડાડા ખોઈ નાખું.	અનંગ.
શરપ્રહાર કદંબે એને, તો એ ધાય નિધન;	
અકલ્પ કરવું જોઈએ જીવતું, જૂથ વિભાસે મન	અનંગ.
એવે સકળ પંખીનો નાગ, દોડો પૃથ્વી માય;	
વૃક્ષ તણે યડ નિદ્રા કરીને, હોય છે એક પાપ.	અનંગ.
તેને દેખી નાગ મનમાં હરખ્યો, ભેદ કરી પરવરિયો;	
અંબર ઝોઢી અંગ સકોડી, શ્વાસ રૂધન કરીયો.	અનંગ.
દુમ યડ પુઠે નાગ બડ આખો, બેશી આધો આણ્યો;	
લાંબો કર કરી લઘુલાઘનીમા, પંખીનો પગ આણ્યો.	અનંગ.

વલણ.

જાણ્યો પંખી જાગી ઉઠ્યો, નળને કીધા ચંચના પ્રહાર રે;
પછે પોતાની વાણીએ કરી, કરવા લાગ્યો પોકાર રે.

૪૬. હંસનું દમ્યનિવર્ણન.

(નીચ ધનાચી)

બૂપ મે દીવી મઈ ઘેવડી, સખી મે મધ્ય દની અન્નમેવડી;
હદગી રથેભ જુમવ સાદેવડી, વચ્ચે વેદર્શી હનમ્ની વેનડી

(૧૧)

વેલ જાણે હેમની, અરેવ રૂને ડાલી,
ચક્તિ ચિત્ત ચક્ર માદર, ને મોહ દુનત્ત બૂની
સામસામા ગ્દા મોમે, બોમ બોમ બે મોમ,
હદમા મિદુ મિગર, જાણે ઉડમણ બોમ
જો અમિનિધિ ડીન્ન પ્રમખા, દગાં ધધ પ્રમચ,
જોતે જોતપ્રી રથભ પ્રમખો, શુ એઈ ધબો આમચ
મમનીતો પમિગ મેદેકે, દગા મોબે લશ
શકે ધરાધર વાસ લેના, અથો અદન યશ
કુરગ મીનની નૈવજના, શુ ખજન જામે પડીયા,
નેન અગ્નિઅંત્રે શ્રવણુ વિદ્યા, મોમ ધધ નીમડીયા.
શકે નેત્ર ખેન છ મોહનુ, ડોડાગા અખુન,
ભુવ શરાસન દષ્ટિ.શર, લાન બાવ બે જુન.
મગ રથગ નાન્ન દુળમા, આલિય છંદુ અમોગી,
અધર પ્રમણી દત્ત હનકરેખા, જીન્ન જાણે કુસોગી
કીર આનનપગ શીખડ મોબે, કોવન બોલે અણુજી,
વનવતા પગ પખી બેડો, નવ નેવાયુ મારી વલી
અધરરસ પર શ્વેત મિદુ, મે જાણુ કર. આસ,
ડંર સગ આમગણ અણુજ, જીજીને પુર વામ "

નાભી નીકટ મેખુલા, સ્થિ ગમન સાથ અમારો;
 રોમાવળી દુમ કુચ ટોડા, ઉર મંડપ શું ઉવારો.
 અંગ રંગ તરંગ યૌવન, જોતાં તૂર્ત ન યદ્યજે;
 ક્ષુધા તૃષા પીડે નહિ, રૂપ સુધામાં રહીએ.
 કચમૂપણુ જ્ઞદળી પત્ર ઉપર, શબ્દ તેના ઉડે;
 ત્યાં બોલે પંચાનન પ્રહારથી, શું લાગે મેઘન પૂઠે.
 કેળશાખાએ જલજ જુગમ ચડયાં, ગજ એથી પામે ખેદ,
 યુગમ અપ્સુજ તાંહાં મળીયાં, મળ્યા મધુકર વેદ.
 સકંધ પદના તે કદળી સરખા, ખટ તોવજ તોય પાખે;
 શુદ્ધ ધુદ્ધ નવ રહી મારી, હું બોલી ઉડ્યો અભિલાખે.
 વદી વાણી બ્યોમચરની, પડ્યો મૂર્છા ખાખ્ખ
 હાટક રૂપ દેખી સખી સાથે, મુજને મહવા ધાધ.
 મોહવારણી પી પડ્યો; કન્યાએ મેલો આવી;
 જુજ અપ્સુજ મેં પણ બેઠાં, તોએ મન નવ લીવી.
 નાત ગામ ને નામ પૂછ્યું, સ્વામી તારો ફણ;
 રટણુ રસનાયે કરે બાંધી, એવો વરણુ નિપૂણ.
 સ્વામી નળ ને વર્ણન નળનું, દૂત નળનો 'ધુ'ય;
 ગિરિ તરવર કે ધાતુ ફળ કે, કુસુમ નળ તે શુંય.
 પ્રાણનળ કે ઉદરનળ, કે જળનળ મેહનો;
 રહે તુજ મળ્યો કાંતિ કમળે, એ વરણુ-તેની દેહનો.
 પરમ્પર વૃશ્ચિક આંકડો, બેલું નિજ જુજતળ;
 શકે તારા નાયની એત્રી, કાયા છે કોમળ.
 શબ્દ શુણી સ્યામા તણો, હું સહી રહો તે કાળ;
 તમ પ્રતાપે તારણીને, મેં નાંખી મોહ જળ.
 અમૃતધટ થાયે જો ઉણો, અમર પાન બ્યારે કરે;
 ચૈદર્બાની વાણી સુધા જણી, લેછ કુંજ પુરો શરે.

વિનતાવદન વિધિયે કૃધું, સાર યશીનું લીધું;
 નક્ષત્રનાયને લાંછન બાસે, ક્લંક લાગટ કીધું.
 ગ્રહેશ ને સર્પરીપતિ તે, ગોખ્ય હિમા શ્વેર;
 વૈદર્ભીના વક્ર આગળ, અમર તે આસ્તી કરે.
 કચસમૂહની રાવ કરવા, વિધિ કને કળાધર ગયેલ;
 કર અધર ચંદ્ર કાઢ્યો ઠેરો, તે અધાપિ અંતરિક્ષ રહ્યો.
 સંસાર સર્વનું સાર લીધું, દિવ્ય દેહડી ચવા;
 ધડી દમયંતી ને જુજ ખખેર્યા, તેના તો તારા હવા.
 જગ જગ ને ધર્મ ધ્યાન તીરથ, કીધાં હશે સમસ્ત;
 તેને પુણ્યે પુણ્યસ્થોકજી, ગ્રહશો દમયંતીનો હસ્ત.
 ભાગ્ય ભૂપ એ તમ તણું, જે વશ વૈદર્ભી વળા;
 વેવિશાળ મળ્યું ને દૂત ફળ્યું, નવ શકે તેનું મન અળા.
 કાલ આમંત્રણ આવશે, તમે કરો ત્વર જન;
 એ વાત નિશ્ચયે જાણજો, તેના સાક્ષી શ્રી ભગવાન.
 આનંદ નજી પામ્યો ધણો, પણ સ્વપ્ના સરખું બાસે;
 વિશ્વાસ મન નથી આવતો, જે વિવાહ કેમ પેર યારો.

• (વસણ.)

યારો સંબંધ કિમકસુતાનો, એ આશ્ચર્ય મોટું સર્વથા;
 કહે પ્રેમાનંદ કહું. હવે, દમયંતીની કથા.

૮૭. દમયતિનો વિલાપ.

(રાગ ગમક્રી)

ભૂલી બમે છે ભામિની, નૈપધનાયની નાર રે;	
હો નળ હો નળ બોવતી, ભીમકરાજ કુમાર રે.	ભૂલી.
ધોવાય કાળજી આસુએ કરી, વેદનાએ વ્યાકુળ રે,	
અર્ધ ઠાડી દેહડી, નાયે ફાડયું છે પટકૂળ રે.	ભૂલી.
એવે દીડો એક ચીનરો, ધામ દમયંતી કવટરે,	
પૂછે ભાળ ના બૂપાગની, છે તારા જેવી કટરે.	ભૂલી
શાર્દૂલ દીડો વાટમા, વૈદર્ભી પૂછે ધગ વહાલ રે;	
નૈપધનરેશ વાટે મળ્યા, છે તારા જેવી ચાલ રે.	ભૂલી
સાવળ થાપે ગાબરા, બંધ પામી નાશી જાય રે;	
રખે વનદેરી અમને ઝાલતી, પશુ અરિ કપાય રે.	ભૂલી
પૂછે ઉચ્ચા દ્રમને, તારી ગગને ગમ્મ કાળ રે;	
તરવર જે મૌરી વતી, કહો દીસે બૂપાળ રે.	ભૂલી.
પર ઉપકારી સદા તમે, વળી શીતળ તારી ઈંધ રે.	
નૈપધનાથ કમલુ દીકડા, જેક છે વન માય રે.	ભૂલી.
તર ઉત્તર આપે નહિ, તેમ તેમ રાણી રાય રે,	
પુણ્યશોકે જ્યારે પરહ્યાં, શનુ યથા સર્વ કોય રે	ભૂલી.
અનગર પડ્યો છે વાટમા, વીકાશી મુખ ભાગ રે,	
દમયતીએ જાણ્યું નહિ, તેના મુખમા મુક્યો પાગ રે	ભૂલી.
ચરણ ગળ્યો જાતુ લગે, વિષ ચઢી ગયું શરીર રે.	
પડી ભોમ સદા નળને કરે, મુખે પાડે રીર રે	ભૂલી
અનગર આનંદ પામીએ, બહું જડયું બક્ષ રે;	
વૈદર્ભી ધણું વલવને, ઉચ્ચા ચડી ગયા ચક્ષ રે.	ભૂલી.

કંઠે ખંધાઇ કાચડી, મુખે પડીઓ શોષ રે;
 મરણ સમે મુકે નહિ, હટ્ટે રસના પુણ્યશ્લોક રે. બૂલી.
 રોતી રાણી સાંભળી, પારધી આવ્યો ધાધ રે :
 પમ દોડો અજગર મૂખમાં, તેણે સ્થામાને સાહી રે. બૂલી.
 પારધીએ અજગર મારીઓ, કોહોવાડાને ધાય રે;
 જતન કરીને મૂકાવીઓ, નગપત્નીનો પાપ રે. બૂલી.
 વૈદર્ભિ વિષ ચર્યું નહિ, છે વાસવનું વરદાન રે;
 કરતળ વાસ મુધા તણો, દેહી રહી પરમ નિધાન રે. બૂલી.

(વલણ.)

દેહી રહી પરમ નિધાન, હજાહજ મધું ઉતરી રે;
 હલે ભટ પ્રેમાનંદ પછે, શું દુઃખ પામી મુંદરી રે.

૪૮. હસ ને દમયંતી.

(રાગ માર.)

ચતુર હીમકની કુમારી, તેણે અજિત વાત વિચારી;
 નથી હંસ દેતો મુને સંહાવા, પણ નવ દેઉં એકને જાવા.
 પંખી ધીરે ઠમજને કાજે, હાય આખ્યા મને મારાજે;
 જોગવાઈ જગદીશી મેલી, મહારી કમળ જેવી હયેલી.
 શરીર સપ્તશૃંગ કહીએ સંતાકું, પાણ્યપંકજ એકને દેખાકું;
 પોતાના વસ્ત્ર દાસીને પેહેરાવી, બેડી એકેજગ્યામાં આવી.
 મસ્તક મુકયું પદ્માશનું પાન, વિકાસી હયેલી ઠમજ સુમાન;
 મંદ્ય મુકયું જાણ્યું રૂળ, જાણે ભરમર લે, પીમળ.

પોતે નાસિકાએ ગચ્છગણ્ણી, બામા ભમગની, પેરે ભણ્ણી;
 હસે હરિવદની ભણ્ણી, ન હોય પદ્મ પ્રેમદનો પાણિ.
 બેસું જમ થમ અગ્નિ, પરણાવવો છે નળ રાગન;
 આનંદ આણી અંબુજ ભણ્ણી ચાલ્યો, બેસતા અગ્નિએ ઝાલ્યો.
 દમયંતી કહે શે'નાડો, હલ્યા ગાડુંઓ થઈને ગાડો;
 મને દ્રોણવી કીધી દુઃખી, મુલા પેહેલા હું ન ઝોળખી.
 તારા અવગુણ નહિ સંભારું, મને બાપના સમ જે મારું;
 હુંસ કહે શું ભાઓ છો ફૂલી, નથી બેડો હું ભમે બૂલી.
 હુમાં પ્રાક્રમ હિ અતિવણું, અંબુપ્રકારે તારા હરત હણું;
 દમયંતી કહે હુંસ ભાષ, તારે મારે થઈ મિત્રાષ.-
 અન્યોન્યે તે બોલજ દીધો, હાથેથી મુકીને બોલે લીધો;
 તમે વિખાણુ કીધું સજ્જન, તે બીઆ કોણુ છે નળ ?
 તેહેનાં કોણુ માત ને તાત, મુને વિખાણી કહો વાત;
 હસે બોલ્યો મુખે તવ હસી, અગ્નિ દીસે ઘેલી કશી.
 તેના ગુણુ જ્ઞાનસભામાં ગવાય, નળ તે વિધ્ણુ આગળ વખણાય;
 એ બીઆ મોટા અતુરમુગ્ધ, જે હું નળની કરું રે વિખાણુ.
 નળ દીડો નહિ તે નર રોઝ, સાંભળ્યો નહિ તે વંખડોજ;
 જોયો નહિ તેનાં લોચન કેવા, મોરપીઠ ચાલ્લીઆ જેવા.
 એટલામાં મન વિઘ્ન કીધું, ચિત્ત મહિલાનું આકર્ષી લીધું;
 બેઠું કરજોડીને નમયંતી, હુંસ પ્રત્યે કહે દમયંતી.
 હું પૂછું છડં બીહીતી બીહીતી, નળની કયા કહો અચ્છતિ;
 હિ બાળક વદ જોયનંવામ, શે અર્થે નળ ધરાયું નામ.
 તમે આવડો જીવે વરણ્યો, છે કુંવારો કે પરણ્યો;
 એવાં વચનને સાંભળી, ત્યારે હુંસ બોલ્યો કળકળી.
 નળ છે કુંવારો નથી કન્ધા, છે જ્ઞાનનો મોટો અન્યા;
 અમે કોટાનકોટ નારી નિરખી, ન મળે નળને પરણવા સરખી.

એકવાર બ્રહ્માએ શું કહ્યું, સદ્ગજ તેજ એક પાત્રમાં બધું;
તે તેજનો ધડયો નળરાય, કાષ્ઠએક રજ વાધી પાત્ર માય. ।
તેની એક થપોથી હવી, આકાશે ઉપન્યો રવિ;
વાહાણે સાજે નગ બાહેર નીસરે, તેજવંત વનમાં ફરે.
સૂરજ ઝાંખી કાઢે કોગ, વહાણું સાજ તેણે ટાહાડો પોહોર;
અદૃષ્ટ જ્યારે થાય રાજન, નિશ્ચય જાનુ તપે મધ્યાહ્ન.

(વધણ.)

મધ્યાહ્ને નળ જય મદિરમાં, માટે સૂરજ તપે ધણું;
હંસ કહે હો હરિવંદની, શું રિખાણુ કરું તે નળ તણું.

૪૯. દમયંતીની પરીક્ષા.

(રાગ માર.) .

મન મોહ પામ્યો મહિપતિ, ધન્ય દેવ જે વરશે સતી;
ભોગી જૂપને જામનિ ભોગ્ય, ધટે દેવને અમો અયોગ્ય.
નારિ પ્રત્યે નળ એમ કહે છે, જે તું જોગીરૂપને લહે છે;
અમો ન જાઉં વિપયાની વાટે, અહિંયા આગ્યો હું સાધુની માટે;
હું તો દૃત છુ દેવતાતણો, પાણું છું આચાર આપણો;
તાઈ પૂર્વ જન્મનું પુન્ય, ભાગ્યમાલી કાષ્ઠ નથી ન્યૂન.
જે દેવદૂત ઘેર આગ્યો, મોદવર્ધન વાર્તા લાગ્યો;
અળગું કરોને અંતરપટ, કરું વાલ આણીને ઉલટ.
અમો રૂપ કોટાનકોટ ધરું, તજ સ્વાર્થ પરમાર્થ કરું;
સામજાને બોલ રસાળા, પટ તજને નીસરી બાળા.
પ્રસ્વેદ મુકતા રહ્યા ટપકી, બહાર નીસરિ વીજળી ઝગકી;
હિંડતા કાલે જ્યમ દુમનેલી, નગ નિકટ મધ ગર્વધેલી ~

તારૂણીનો પ્રતાપ ન માયો, ઝમકારે નજ ઝંખવાયો;
 દીડી મદપુરણુ માતંગી, નજ તકિયે બેઠો ઉઠંગી.
 ધુધરિ ઝંઝરની ઝણઝણતી, પગને અંગુડે પૃથ્વી ખણતી;
 કર દીધો છે મગરચળે, એવી નારી દીડી નળે.
 પ્રેમે પ્રેમે યંયાં બે બેગાં, મોલો મહિપતિ દેખી મહિલા;
 સત્યવાદિયે સત્ય જ રાખ્યું, મનથી પરણ્યું કાંડી નાંખ્યું.
 રખે મદ્રિ નારીને નરખે, નજ મન પાછું આકર્ષે;
 બેઠો આસને આસન વાળી, માંડી વાત તે સત્ય સંભાળી.
 પરમાર્થે દેવની વતી, જોષિ માડી છે નૈવધપતિ;
 અહો લલિતા અંબુજસોચની, મુખવર્ધની દુઃખમોચની.
 બેસો આસને લજ્જા છાંડી, પૂછું વાત કહો મુખ માંડી;
 ક્યા કહે કહો જે કહેવું, મને ધટે છે ઉભા રહેવું.
 પર પુરૂષ બેઠાં કેમ બેસું, જાણે નજ તો કહેશે એ શું;
 વાર યયું જે તમે મળ્યાયા, શું નૈવધનાયે મોકલીયા.
 વળી કોહોને કહાવ્યું જેહ, સાંભળવા ધમ્મું છું તેહ;
 વળતા બોલ્યા વીરસેનસુત, નહિ હું નજનો દેવનો દૂત.
 નજ નજ મુખ શું બાળે, તજ મુખા વિષ કાં ચાળે;
 તજ સ્વજન શત્રુને કેમ મળાએ, મુકી ચંદન કાં વળગે બાવળાએ.
 તજ રત્ન કોડી કો આણે, તજ મદગળ મહીપ પદાણે;
 તજ ધેતુ અન્ન કો બાળે, તજ સાળ કુસકા કોણુ રાંધે.
 માટે હું છડું તારો નેગીયો, દેવ તેજપુજ નજ આગીયો;
 ઘેલી નજ માનવ શા લેખે, અમરને તું કાં જીવેખે.
 વાસવ વહ્નિ ને વરણુરાય, જમ આદિ વર્ષાની ધંધાપ;
 મોહલો છડું મળાને ચારે, તો હું આબો છડું માનવી ધારે.
 તું ત્રિભોવનપતિને બળ, નજ અલ્પ જીવને તળ;
 માગ અમરસંવતીનો વાસ, અમર ધણુ ને નજ ધાસ.

સુર પરણે તું નહિ મર્ત, નળ વરે દુઃખનું નહિ નિવર્ત;
 સુરસંગે ભોગવના ભોગ, નળ અદ્ય આયુષ્યં ભર્યો રોગ.
 મનુષ્યને વ્યાધિ શત ને ઔઠ, મરિમરિ અવતારનો ઠાઠ;
 મનુષ્યને વિભેગ પીડે, આયુષ્ય ઉતાવળું હોડે.
 મનુષ્યને ધડીયે શત ધાત, પીડે જ્વર શીત સન્નિષ્પત;
 માનવ ભર્યા હોય મગમૂત, ઘેલી તે સાયે ધરસૂત ?
 મંગાજળ તથા કૂપનું અણુ વે, તથા કીર કો કાગ બણાવે;
 દેવ સુખસમૂહના દાતા, નવ ઓસરે અમૃત પાતા.
 ઈંદ્ર મંદિર હોડાળે હોંચ, તુંથી દેવાગના ટુંદ નીચ;
 પી સુધા ભોગની વારણી, યા ત્રૈલોક્યપતિની તારણી.
 યદ્યથ અમર મુધાને પીની, પરણુ ઈંદ્રને જગ છતી;
 છાસઠ સદૃશ રંભા આદે, યદ્ય તૃપ્ત વાસવ સંગસ્વાદે.
 ઈંદ્રાણીને છે તારી ખીક, રખે દમયંતી ચાતી અધિક;
 પરણી ઈંદ્ર સાયવ આ તક, વેતની કલ્પવૃક્ષ પારિજાતક.
 રથ ઐરાવતનું સુખ લે રે, વરવા વાસવને હા કહે રે;
 કરી શણગાર સર્વાંગે, ધટે રહેવું ઈંદ્રઅર્ધાંગે.
 વર વદ્ધનિને હો બાળી, નહિ સમે આવે વળી વળી;
 સર્વ દેવતાનું એ વદન, અગ્નિરૂપ તે કોટી મદન.
 વળી વરવા ઇચ્છે છે જમ, તેને ના કહેવારો ક્યમ ?
 છે વરણુને ઇચ્છા ધણી, રઢ લાગી છે તમતણી.
 મુકો બાળઅવસ્થાની દેવ, શરી માગું ન મોકલે દેવ;
 હંસ મિથ્યા કરી ગયો લવ, રૂપહીણુ છે નળ માનવ.

(વલણુ.)

નળ માનવ કદરૂપ કાયા, નળ નિશ્ચંચ્યો નળે રે;
 પોતે પોતાનું આપ નિશ્ચંચ્યું, તે દેવતાનો દૂત સાંભળે રે.

૫૦. દમયતીને માથે આળ.

(ગગ ૫-૭૫.)

ઈંદુમતી, કહે બાઈ સાબળ, લોક ! હા સબળાવો;
 કહે વૈદર્ભી પણ ચોરી, યા માટે અકળાવો.
 હાથ માહેથી હાર લઇને, ના કહે કેમ આવે;
 તમ્કર કીને તો બાધે જો, વસ્તુ હાથે ઝાલે
 મિથ્યા હુ કહેતી નથી, કોણુ માગા લે તુજ પાળે,
 એની ચોરી હુ પેક તો, ગજ માના કેમ ગણે.
 માતા મારીએ માન દીડુ, સતી સરખી જાણી;
 અસાધ્યી મને કેમ જોગખી, શુ લેતા ચંદ્રો છે પાણી
 અમે પરીક્ષા તારી કરી જો, બરતારે પરકી,
 બાઈ હું મેહેણા જોગ થઈ, તમારા ધરની પેટબરી.
 ચોરી કમ્બી આંખ બરની, એ તે ક્યાનો ન્યાય,
 એવે રાજમાતા પધાર્યા, રોષ બને વન્યાય
 આપ આપણું દુ ખ કહે માતાને, નયજો દાણી આમ્મ;
 એક કહે મારો હાર લીધો, એક કહે ચોરી કાણુ
 સ્વપુરશિરોમણી રાજમાતા, અતઃમા વિમાસે;
 માળા ગઈ તે મોહુ અચળ, સતીને કેમ કહેવાશે
 તું તો દેવી જેની દીમે છે, નારાયણની દાસ,
 આપો હાર કલેશ નિરતે, જો નીધુ હોય હાસ.
 સરખે સરખામા હોય. કૌતક, આપો હાર મોતી તણો;
 રાજકુંવર રીસાળ ધણું છે, જાણે, ચશે કલેશ ધણો.
 માળા હોય આપણા ધરની, તો ફરી શોધ નવ કીજો;
 છે ચશુ પક્ષની-સર્વે જાણે, તેને શો ઉત્તર દીજો.
 હવે કાઠે કહે દમયતી, અપવા દીધો એવો,

હાં હા બાઈજી હાર તમારો, લીધો છે મેં દેવો.
 ન ઘટે રાજમાતાજી તમને, દુઃખ દેવું ઘેર રાખી;
 અમો ન હોઈ ચોરી કરનારા, છડે જરાનાં અભિલાખી.
 ઇંદુમતી કહે આપે છુટશે, શો શોહોર કરવો દાસો;
 માળા મારી કરમાં મુકો, ભે જરા દોષે વડાવો.
 સેવક સખીયો એમ કહે છે, એણીએ માળા લીધી;
 મારો બાંધો તાજો પગડો, અમળા આકળા કીધી.

(વધણું.)

કીધી એ નિશ્ચે ચોરડી, રાજમાતાએ જણાવી રીસ રે;
 દમયંતી દુઃખ પામી પાછું, પછે સમર્પાં શ્રી જીમદીસ રે.

૫૧. દમયંતીની પ્રાર્થના.

(રામ માફ.)

હો હરિ સત્યતણ સંધાતી, હરિ હું કદીયે નથી સમાતી;
 હરિ મારે કોણુ જન્મનાં કરતુ પ્રભુ ચોરી થકી શું નરતું.
 હરિ હું થા માટે દુઃખ પામું, પ્રભુ જીઓ હું રાંકડી રકામું;
 હરિ તમે આદથી ગજ મુકાવ્યો, તો હું ઉપર શો શેષ આવ્યો.
 હરિ હું નથી દુઃખની ધીર, તમે છો વિપત સમેના વીર;
 હરિ તમે મન અપરાધ ન લાવો, હરિ તમે અનાયજંધુ કહાવો.
 હરિ હું હરખે હણાઈ, હરિ હું ચોન્દીમાં ગણાઈ;
 હરિ હું કેહેની ને કોણુતણી, હરિ જીઓ હું રાંકડી બણી.
 હરિ હું તારી સેવા ચૂકી, તો નથે વનમાં મૂકી;
 હરિ મેં વિપ્ર ન પૂજ્યા હાથે, તેથી શું તરછોડી નાથે.

હરિ મેં શિવ ન જૂન્યા જળે, તો શું રોતી મૂકી નળે;
 હરિ દોહલે ઉદર બરવુ, હરિ મુજને ઘટે છે મરવું.
 હરિ હું બરતારે છાડી, હવે દુઃખ કહું કેને માડી;
 હરિ મેં કોણ પાતક કીધા, હરિ મેં સાધુને મેણા દીધા.
 હરિ મેં રાખ્યું હોય સત્ય, જો વડાવા હોયે નળપત્ય;
 મારા કોટિક છે અવગુણ, પણ તમે તો છો રે નિપૂણ.
 અપરાધ સર્વ વિસારી, ચઢો વિદુલા બંડારે મારી;
 જો નહિ આવો જગદીશ, તો પ્રાણ મારો હું તજીશ.
 એવું કહીને આખે બધું જળ, અમો અમળા તણું શું બળ;
 એવું મનમાં ધરું ધ્યાન, સતીની બંડારે ચઢ્યા ભગવાન.
 અંતરજામીએ યુધ દીધી, સતીએ આખ રાતડી કીધી;
 કહે માશીને કરી ક્રોધ, ફરી કરો હારની શોધ.
 સાક્ષી સૂરજ વિષ્ણુ ને ધાય, જો મેં કીધો હોય અન્યાય;
 બાધ હાર તમારો જઠજો, લેનારો ફાટી પડજો.
 એવું કહેતામાં કળિજીવ નાડો. ત્યારે તકાક તોડલો ફાટયો;
 ગાંઠે થકો પડયો નીસરી હાર, સતીને ત્રુકયા વિશ્વાધાર.
 અંતરિક્ષથી અકસ્માત, વરસ્યો હાર તરો 'વરસાદ;
 એકએકપે' અદકા મોતી, રાજમાતા ટમટમ જોતી.
 પછે દમયંતીને પાગે, રાજમાતા ફરી ફરી લાગે;
 બાધ તું છે મોટી સાધ, મારો ક્ષમા કરો અપરાધ.
 ઇંદુમતી ચર્ષ ઝોશીવાળી, મુખડું ન દેખાડે વાળી.

૫૨. સુદેવની ટેહેલ.

(રાગ આઘાવરી.)

સુદેવને તેડી સ્તુતિ કીધી, આંસુ નયણે ઢાળી રે;
 નેપધનાથને કાણુ મેળવે, હો ગુરુજ તમ ટાળી રે.
 જન્મના તમે છો હેતસી, કારણ મનથી કરવું રે;
 ન ધટે કલાની વાટ જોવી, શોધના નીતરવું રે.
 ધીરજ આપી નેપધનારને, વેશ નાનારિધિ ધરતો રે,
 દમયંતીએ સંખખો દીડે, ટેકેવ સરગે કરતો રે.
 રથે બેઠો ફરે મુનિવર, સેવક સેવા કરે રે;
 જ્યાં ગામ આવે ત્યાં કળા પાડી, વેશ ટેકેલીયાનો ધરે રે.
 દોઢ માસ ગયો અટક્યું કરતાં, આલો અરોધ્યા મૈત્ર્ય રે;
 સમામાહે ટેહેલ નાંખી, જ્યાં બેઠો ઋણુજી રાય રે.
 અસહ્ય વસ્તુની પ્રાપ્તિ થઇ, પરિત્યાજ તેનો કીધો રે;
 ધર્મધોરિધર મિત્ર ગુજનો, ફરી તપામ ન લીધો રે.
 રકે રતનું જાન ન થાયે, જાન નીચડી નેટ રે;
 વિલપે છે વસ્તુ વોહોરતીઆ વિના, કાં બરે પરધેર પેટ રે.
 કુળ લગવ્યું કરમી ગાણમે, કીર્તિ કીધી ગ્રાંખી રે;
 ગાત્રી પુરવ વિયાસી જોજો, ટેકેવ સુઝે નાખી રે.
 સખા સહુ વિરમે થઇ કાંઇ, ટેકેવ છે ગર્ભાંજી રે;
 મેહેલીયો ટેહેલીયો કરીને કલાડયો, કાંઈ હિતર નાપે વાળી રે.
 સુદેવ ગયો હવતાગામધે, ટેકેવ નાખી તેણે કાર રે;
 મહિલાનાં કલાઆં વચન સુશ્રીને, બાહુક નિસર્યો બહાર રે.
 કરજ કાયા કામગ હોડી, કરમહે ખરેરો રે;
 પ્રગટ ખારે ખંખારીને બોલ્યો, તીજો ને તરેરો રે.

કારમો સરખો કપોળન્યડાવે, હુંકડા કર ન્યાવે રે;
 નાસિકાએ સડકા તાણે ને, નયણા મયમયાવે રે.
 ભારે વચન કહ્યા તે આહાણ, નીસર્યો મેણા દેવા રે;
 વસ્તુને વિપત્તો વોહોરતીઓ, કરતો હશે પરધેર સેવા
 વોહોર્યું તે કાંઈ રત્ન જાણીને, કાચ ચંદ્ર નીવડ્યું રે;
 તત્તરહિત માટે તજ્યું છે, નથી છુટી પડ્યું રે.
 તેહ મિત્રને તણ્યે જોહતું, મગતું મન વિના કાણું રે;
 તે સ્ત્રીને પરહરીયે જોહતું, પિયુ કરતાં પેટ વડાણું રે.
 વાંક નહિ હોયે વોહોરતીઆનો, રહ્યા હશે નિજ કર્મે રે;
 વસ્તુ વિપત્ત પામતી હશે તે, પોતે પોતાને કર્મે રે.
 મૂઢ વચન કહી ઘોઘારમા, બાહુક જઈને બેઠો રે;
 સુદેવ તો સાંસાંમાં પડ્યો, પ્રાણુ વિચારમાં પેઠો રે.
 એ બોલી તો નૈવધનાયની, હારદ અનાહુત રે;
 નળ જૂપ એને કેમ કહિ માનું, રૂપે ખીજે ભૂત રે.
 જહરભરણુ કો રીસતું જાણું, ફરી ન જાય બોલાબો રે;
 પડોશીને પૂછી કડાડ્યું, તથા વરસ થયાં આબો રે.
 રાગએ પ્રીત કરીને રાખ્યો, અશ્વવિદ્યા કાંઈ જાણે રે;
 પવિત્ર નૈવેદ્યને પાળે, વિભોગતું દુઃખ આજે રે.
 એવું સાંભળી સુદેવ ચાલ્યો, આબો વિદર્ભ દેશ રે;
 વૈદર્ભો તવ આનંદ પામી, ત્રિપ પૂજ્યો વિરોધ રે.

પઠઃ દમયંતીની તાલાવેલી.

(ત્રાગ ગોડી.)

દમયંતી કહે ઘસીને, સુણ સાધવી;
 છે વિપ્રનો વાધો આજ, મહિલા માધવી.
 ઠેઠ ઝતુપણુ આવશે, સુણ સાધવી;
 જો હોશે નજ મહારાજ, મહિલા માધવી.
 અવધ પહોંચી છે વનનણી, સુણ સાધવી;
 થયા ત્રણ સંવત્સર, મહિલા માધવી.
 એવડાં અવિનય રા વસ્યા, સુણ સાધવી;
 પ્રભુ ફરી ન તપાસ્યું ધર, મહિલા માધવી.
 ન સંભાર્યાં બાળક બાહુમાં, સુણ સાધવી
 કહ્યું પુરૂષના મન, મહિલા માધવી
 હું મોઝા છત્રી જોધ નકિ, સુણ સાધવી
 વેઠ્યું હશે કેમ વન, મહિલા માધવી
 જો પ્રાયસ પ્રોલે બારણે, સુણ સાધવી
 મન ઉપજો હરખ તરંગ, મહિલા માધવી
 આજ ફરકે ડાખી આખડી, સુણ સાધવી
 વળી ફરકે ડાખું અંગ, મહિલા માધવી
 શું મનનાં માન્યો આવશે, સુણ સાધવી
 થાશે શુકન કેમ ફળ, મહિલા માધવી
 થવણે વધામણી સાંભળું, સુણ સાધવી
 કે કહે પધાર્યાં નજ, મહિલા માધવી.
 વધ થાશે વેરી વિજેગનો, સુણ સાધવી;
 ગયો જડશે સંજોગ, મહિલા માધવી.
 વીરસેન સુત આવશે, સુણ સાધવી;

ત્યારે ટળશે સધળો રોગ, મહિલા માધવી.
 કે દહેશે આવી વધામણી, મુલુ સાધવી;
 નથી આપવા સરખી વસ્ત, મહિલા માધવી.
 અર્પણ હાર હૃદયાતણો, મુલુ સાધવી;
 પ્રણમીશ જોડીને હસ્ત, મહિલા માધવી.
 ખારીએ બેસી નીહાળીએ, મુલુ સાધવી;
 એવે હૃદયી દીઠી રજ, મહિલા માધવી.
 આ રથ આવે છે ગરજતો, મુલુ સાધવી;
 વખી ફરકે ગગને ધ્વજ, મહિલા માધવી.
 એ પડધી પડે અશ્વચાલુની, મુલુ સાધવી;
 એ હાંદણીમાં છે વિચાર, મહિલા માધવી.
 એ પદાણો હોયો હજો, મુલુ સાધવી;
 હોય નળમુખનો ટચકાર, મહિલા માધવી.
 રથ આવ્યો ગાગને જોવાંદરે, મુલુ સાધવી;
 હા હા હોય અયોધ્યાબૂધ, મહિલા માધવી.
 દીસે મુદેવ મેલે લગડે, મુલુ સાધવી;
 ધણુ હાંદણુહાર દરૂપ, મહિલા માધવી.

(વસણ.)

૨૨. બેણુ રથતણો, કવચ દહીએ એ નળરાય રે;
 અવરથા જોઇ ગામની, મડગુપર્ણુ દુઃખીયો યાય રે.

પદ નળની પરીક્ષા.

(રાગ સામગ્રી.)

બાહુકે દીઠાં બાહુઆં, હલટયું અંતઃકર્ણ; બાહુકે.
 દામણાં મારાં બાળકને, દેખીને આવે મર્ણ. બાહુકે.
 કળજીવે કલ્પાંત જ કીધું, બાળક વરત્યાં મોસાળ;
 કોણ કૃત્ય મેં આચર્યાં, તજી અજગા અંતરિયાળ, બાહુકે.
 મંજેમસાગર ઉલટયો, નવર્યાં ગ્રાવણુ સમાન;
 આલિંગન દેવા દારણે, સુતને કીધી સાન. બાહુકે.
 મળવાને તેડયાં મીઠાં, કર લાંબા કીધા ધીસ;
 છળ્યાં બીહીનાં બાળક તે, પાડે ચીસે ચીસ. બાહુકે.
 દાસીયે ચાંધ્યાં હૃદય સાથે, કીધો બાહુકને તિરસ્કાર;
 રહેવા દે તારું રમાડવું બાધ, રૂએ છે રાજકુમાર. બાહુકે.
 બાહુક કહે બાળકને મને, સાંધ દેવાનો રનેહ;
 નારે બાધ્યા બેટતાં યાથે, કાળો કુંવરની દેહ. બાહુકે.
 છે છીન્નપતિનાં છોકરાં, તને મળવાનું કેમ મન;
 શે કુઞ્ઞે યાય છે અગમણો, રોતાં કુટરો લોચન. બાહુકે.
 બાહુક વળતો બોલીયો મારે, એવાં બાળકની બેડ;
 આ દેખીને તે સાંભર્યાં, ધણું રમાડવાનું કોડ. બાહુકે.
 દાસીયે કહ્યું દમયંતીને, બોલ્યા બાહુકની વાત;
 બાધ આશ્વર્ષ દીધું અતિગણ્યું, કાળો કરે આંસુપાત. બાહુકે.
 દમયંતીયે પુણ્ય લીમડને, નળની પડે છે બાંધ;
 આગા હોય તો બાહુકને, પૂછું તેડી એકાંત. બાહુકે.
 લીમડ કહે સતિ સુતા, ઘુને થું દેડું શિક્ષા
 પુણ્યે એસાલો બાહુકીયાને, કેસ નળની પરીક્ષા. બાહુકે.

વૈદર્ભી આબ્યાં અંતઃપુરમા, જ્યાં પોતાની મેડી;
 આચા આપી દાસીને, લાવેા બાહુકને તેડી. બાહુકે.
 સીધા આવી સાહેબડી, અંતરમાહી ઉલ્લાસ;
 ઉઠા બાહુકજી ક્રિતાવળા, દમયંતીની પાસ. બાહુકે.
 રાખજી વળતો બોલિયો, હું છું દીન દંગાલ;
 વરવા સાથે વૈદર્ભીને, વાત કર્યાનું શું વહાલ. બાહુકે.
 સોમવલી મુંદંગી, સારંગનથનિ સુખલુ;
 વાત કરતાં બ્રહ્મચર્ય નાગે, વાગે મોહનાં બાણ. બાહુકે.
 પરધર માંહે અમો નવ પેસું, સ્ત્રીનાં અચળ મન;
 સાધુ પુરુષને સધ પાડે, આવીને દે આલિંગન. બાહુકે.
 દાસીને તવ હારમ આબું, દેવના કોતક જોય;
 વિશ્વમોહિનિ દમયંતી તે, આ ભિયાને ક્યમ નહિ મોલ. બાહુકે.
 ખોર ન ખાય કો કર તણાં, વિપરિત વપુનું વાન;
 એવાં ઉપર વળી કર્મ લડ્યા, વળી રૂપનું અભિમાન. બાહુકે.
 બળાતકારે તેડ્યો બાહુક, દાસી યઠ બાહેધર;
 નીચી નાડે નળ ચાલ્યો, જ્યાં ગૂહીણીનું ઘર. બાહુકે.
 જાતાં કહે છે કિંકરીને, બ્રહ્મચર્યને છે ધ્યાત;
 વૈદર્ભી વિદ્યારે જરી, મને વશ કરવાની વાત. બાહુકે.
 માધવી કહે બોલ્ય વિચારી, કોણ ભાગે છે ધર્મ;
 વૈદર્ભી તને ક્યમ નહિ વરે, કરે અગ્નિકર્મ. બાહુકે.
 નથી આશરો ગયા તણો, કહી જીડાબ્યાં કપાટ;
 દાસીયે દેખાડી આંખડી, ત્યારે ચાલ્યો પાધરી વાટ. બાહુકે.
 બાહુકને બારણે બેસાર્યો, દાણા રૂપાનો બાગઠ;
 દમયંતી કમર ઉપર બેડી, આહું ધરી અંતરપટ. બાહુકે.
 બાહુક છુપારે આળસ મોડે, માડ્યાં વિષયીનાં ચિહ્ન;
 વિત નહુ ત્યાં ચક દસોરે, જો નથી બિન્ના બિન્ના બાહુકે.

પપ. મદાલસા ને ઝડતુધ્વજ.

(રાગ પરજ્યાની દેશી.)

પિતાજીકેરા વચન મુણીને, પુત્ર પડિયો બોમ;
કુવર પાસે અથ હતો, તે ડી ચાથો બોમ.
અચેતન થયો ઝડતુધ્વજ, સરીઝે વાધ્યું શીત,
કાષ્ટવત્ કાયા થઇ રે, અભાવડ મરિયું ચિત.
ચિત્તભ્રમ થયો કુવર, બીનર જ્યાના લાગી,
હા હા નારી ફરેતો ઉઘો, મૂઝાં હતી તે ભાગી.
મુગટ વહોણા મસ્તકે, રેણી ભગતા કેલ,
કામની કામની ફરેતો ધાપે, ધરમા ફરેતો પ્રવેશ.
મેડી ચારી ને ગોખ જોયા, સૂની દીડી સેજ;
શુ દાસ્ત કરી સંતાયા નાની, બોયો માગું હેજ.
એમ ન કીજે હો એમ ન કીજે, મદાલસા મુજ સમ,
જેમ ચવાવો તેમ ચાલુ, જે પડે મુજને ગમ.
કંધને કા કકળાવો કામની, તમે મુને ધણું વડાલા;
એમ કહીને રોવા લાગ્યો, વળી જુવે ખુશખ્યાળા.
દાસી કહે સ્વામી શુ બોલો, એપર રૂઠ્યા શ્રી ભગવાન
આપણું ધર ઉદવર્ત કરી, રાણીએ વસાવ્યું રમશાન.
તે તો હાથ કદિ ન આવે, જે ઉપાય કીજે લાખ;
કુન્ડકવરણી કાયા જેની, બાળીને કીધી રાખ.
એવો બોલ તે દાસી કેરો, સ્વામીવી કેમ સંખ્યાય,
તેમનો તેમ ઉવાડે મસ્તક, રમશાન બણી તે જાય.
આવીને ઉભો રહ્યો જ્યા, રામાવી રાખોડી,
પ્રતિભા ૩ પડે ફરેતો પોતાના બેડે ફર જોડી.

શું બામિનીજી ભરમ થયાં હો, સમ વિસરજો દંડ;
 મારા સમ જો બોલો નહિ તો, દેહ કરીશ સત ખંડ.
 દહાડી સાદ દરં હું તમને, તમો શં મુને નથી કરતા;
 હો કોપીલાનાદી વિચારજો, હું મુરો છડું તું મરતાં.
 એમ શું કરો હો હોકરવાદી, પાણી પાઓ પ્રેમદા;
 ઉઠો વહેલા ઉઠો વહેલા, પનિની જાણી આપદ.
 મન બ્યાકુળ તે કાંઈ ન જાણે, બોલો ઘેનાં ઘેનાં;
 તાર મૃત્યુ કેમ થયું રે, હું યશે ન તુંથી પડેલાં.
 બન્યો હાથથી ઉસરડીને, રાખેડીનો ઢગલો કીધો;
 પામરીમા ગાંસડો બાધી, મરનક ઉપર લીવો.
 પછે દેશમાં તે ફરવા લાગ્યો, અમરો બારેવાટ;
 રખે વળી કો એને મારે, રાગ મન ઉચ્ચાટ.
 માત પિતા એ પુઠિ દોડ્યાં, કહે કુંવર પાછો આવ;
 દારણ વનમાં પરવર્યો જોતાં, પર્વત ગુફા ને વાવ.
 વિકટ વારે ચાલતાં, પૂડે ધાયાં રાગ રાણી;
 મ્હનુષ્યજ પાછો નવ દોડો, જોનો પ્રેમલમાં છે પ્રાણી.
 તટ આંબુ ત્યાં ગાંમા કેરં, બેઠો રાજકુમાર;
 બજન મુખે બામિનીતું, નમણે તે જલની ધાર.

(વલણ.)

કરે નવણે અશ્રુ ધણાં, ધ્યાન નારીતું તે ધરે રે;
 પછે માત પિતા ત્યાં, આવી મળ્યાં, ને દાસાવાસા કષ પેર કરે રે.

પદ. ઋતુધ્વજનો અચળ પ્રેમ.

(રાગ માર સૌરઠીની ચોપાદ.)

ઋતુધ્વજ ને બોલ્યો રાણી, આંખડીએ ભરીને પાંણી;
 ઘેર આવું શું સુખ જણી, હાથ મોઢ મદલસા રાણી.
 કહેશે શી સગાઈ વખાણી, આવું અજાણે આપજો આણી;
 જો દદ હોય પુરૂષપુરાણી, તો યે ન મળે મદલસા રાણી.
 તેનું સુખ જુવે જો પ્રાણી, કેમ વિખાણું મમ ધણિયાણી;
 માયા કેમ જાયે જૂવાણી, પીલાય છે દુઃખની ધાણી.
 માટે આશા મેલો મારી, મારી શી સગાઈ સંભારી;
 લાંથી ઉઠીશ વાત નિરધારી, જ્યારે બોલે મદલસા નારી.
 મેં તો પૂજ્યા નથી મોરારી, તે વાત તો મન વિચારી;
 જો સેવ્યા હોય ઉમયાધારી, કેમ મરે ગાંધર્વકુમારી.
 માત પિતા ન રાખો વારી, અમો જોગી તમો સંસારી,
 જો આવે ઉઠાડવા ત્રિપુરારી, તો યે હું નવ જીવે હારી
 તમો મન જ્ઞાને તે કરજો, મેં તો મૃદસ્થાશ્રમને વરજ્યો;
 અમાગિયો હું તમો પેટ સરજ્યો, એવું જાણીને પાછા ફરજો.
 નિશ્ચે હું થયો જોગદ, કા ખપ કરો છો ફોકદ;
 જો વાટે હું છુટાયો, તે વાટનો શોધ ક્યમ પાયો.
 સર્વે થયું મારે નિકંદન, હું તો છડું બારે નદ;
 મેં તો સગાઈ તમારી તોડી, તે માટે જોણી મેં રાખોડી.
 ત્યારે બોલ્યા છે માવડી, મુને ક્યા મેકે છે આવડી;
 વહુઆર સર્વની મરે, પણ તારી પેડે કોઈ ના કરે.
 માર કહ્યું કુંવરજી કરો, મારા સમ તમે બાજા ફરો;
 માવ સગાઈ તો કાંઈ રાખો, એમ તરછોડી શું નાખો.

કહ્યું નવ માન્યું લવલેશ, કુંવરને મન પ્રાપ્ત્યો દલેશ;
 એવો વિચાર માતતાતે કલો, તવ કુંવર ત્યાથી નાસી ગયો.
 વૃદ્ધ પદવા પૃથ્વીએ ટળવળી, અયોધ્યા ચાલ્યા કળકળી;
 વહુ દીકરાનું દુઃખ જ છાડિયું, રાત્રીજીતે રાજ્યાસન માંડિયું.
 એ કયા તોં એટલેથી રહી, ઝડપુધ્વજની શી મત ઘડ;
 માળાપની માયા તે છાડી, બેઠો ગંનાતટે તપ માડી.
 નારીની ભસ્મ હેઠે પાથરી, મુખે મદાલસા સુંદરી;
 માથે જઠા તકકે બળતો, નાથ નારી સાર ટળવળતો.
 મુખ વિકાસી કરે બહુ નાદ, કરતો મદાલસાને સાદ;
 રોષ રોષ કર્યાં રાતાં ચક્ષ, યયો દુર્જલ નવ મામે બક્ષ.
 મુખે ડાઢું વાધિયું, તરણિ કાળે તંન સંતપિયું;
 મનમાં મદાલસા તણો છે સાંસો કયા યષ્ઠ્યામ જપતપ ત્યાં વાસો.

(વલણ.)

મદાલસાનું સ્મરણ હવું, એ કયા એટલેથી રહી રે;
 વાર લાગી ખીરને પછે, નાગને ચિંતા યષ્ઠ સહી રે.

૫૭. મદાલસાનો મેળાપ.

(રાગ રામઘી દેશી.)

ઠર જોડી કુંવર વડે, મુને વિદાય જ દીજે;
 અમો જોગીને ભોગ ઘટે નહિ, તે માટે આચા દીજે.
 અરજક વાગતું બોલીઆ, મનમતી વસ્તુ માગો;
 સજ્જ મનથી પરદરી, માન માયથી જાગો.

ઝડપુધ્વજ વળતું ઘોલીઓ, તમે સામજોની રાય;
 મારે જે કાષ માંગવું, તે ઇદ્રથી ન આપાય.
 રાજસુખ સહુ પરહ્યું, ને થયો રિયોગે વેરાગી;
 જોગીને શું માંગવું રે, મેં લક્ષ્મી પરિત્યાગી
 નાગ કહે એમ ના કીજે, મુજ ઘેરથી પાછા જાઓ;
 ધટિત હોય તે માગીએ, રાય જે થકી સુખી થાઓ.
 ત્યારે મન માન્યું ભૂપતિતું, માયું છું હવે પ્રાણી;
 ખચીત વાત એ આપશે, મદાલસા મુજ રાણી
 બોલ બોલી ગમે પાછો, ખરે નયણે અશુધાર;
 સુવર્ણની સાંકળે જેવી, નાખવી પૂરવાર.
 તે માગ કહેતા રહે નહિ, બોલ્યો તે તો વળતો;
 કાણે જોયું કાણે સામજી, પછે બોલ્યો તે ગજગજતો.
 અણુધટતું માયું છું, જે કહો છો સહુ કોઇ;
 જીવતી કરી આપો મુને રે, મદાલસા જે મોઇ.
 નાગ કહે શું માગિયું, એક મદાલસા નાગ;
 નવ નવી કન્યા કોમળી, આણી આપું હજાર.
 આ પેલી ઝોરડી વિષે, જઇ બણો નૌતમ નેક;
 પ્રેમ હશે તો બોલશે, મદાલસા વાગેક.
 સુણી રાય આવ્યો હમમગતો, ઝોરડા લગી ચાલી
 હાક મારી હો પ્રેમદા, બેડો કમાડ તે ઝાલી.
 અન્યોઅન્ય નૌતમ વિવાસે, વાણી થકી અતિ ॥
 અન્યોઅન્ય પ્રીત બહાર પડતા, ફાટયા બેઠું કમાડો
 ઝોરડી ઉધડી ગઇ ને, બરામા લોચન્ન;
 સામસામા વધ્યા બન્યો, થયા મજ પ્રસન્ન.
 વળ્યો તે વધટે નહિ, સ્નેહની અર્પિત કહાણી;
 નાગ સર્વે હરખિયા, પ્રીતિ સ્નેહ પરસ્પર જાણી.

(વલ્લભ.)

વાદે વદા તે વાદ સદુ, ને મળ્યાં નર ને નાર રે;
સુખ પામ્યા સંસારનું, હવે જાય અયોધ્યા કુમાર રે.

૫૮. નરસિંહ મહેતાની મોસાળાની તૈયારી.

(રાગ ધનાશ્રી.)

ખોખલે પંડ્યે પત્ર જ આપ્યું, મહેતાજને હાથજ;
વધામણી કાગળમાં વાંચી, સમર્પા વૈકુંઠનાથજ.
મામેરું પુત્રીને કરવું, ઘરમાં નથી ખોટો દામજ;
ત્રીકમજ તેવડમાં રહેજો, દ્રવ્ય તાણું છે કામજ.
ભોજન કરાવી દક્ષણા આપી, મહેતો લાગ્યા પામજ;
મોસાળું લેઈ અમો આવીશું, પંડ્યો કીધો વિદાયજ.
નરસિંહ મહેતો ઘેર તેડાવ્યા, સગા તે વૈધ્યવ સંતજ;
મોસાળું લેઈ આપણે જાવું, છે કુંવર્યાઇનું સીમંતજ.
જૂની વેલ્ય ને ધુસરી વાંદી, સાંગી સોટા ભાંગીજ;
કોના તળાવા ને કોની પિંજણીઓ, જળદ આપ્યાં બે માગીજ.
મહેતાજ મામેરે ચાલ્યા, સમર્પા શ્રી જગદીશજ;
ત્રણ સખીઓ સંધાયે ચાલી, વેરાગી દય વીશજ.
સપ્તદ ત્રાંગાની દાગડીઓ, તેમાં બાજમુકુંદજ;
કંઠે હાર કરીને રાખ્યા, દામોદર નંદનંદજ.
વેલ્યની પૂઠે કાચળો ખાંધ્યો, માંહી ભર્યાં વાજંત્રજ;
માંહી એક ગોપીચંદનની, તુળસી કાષ્ઠ પવિત્રજ.
મોસાળાની સામગ્રીમાં, તિલક ને તુળસીમાળજ;
નરસૈયાને નિર્ભય છે જ, ભેગવશે ગોપાળજ.

બળદીણા બળદો શું હોડે, ઠેલે વૈષ્ણવ સાથજ;
 સોર પાડે ને દાળ ચઢાવે, જે જે વૈકુંઠનાથજ.
 એક બળદ ગળિયો થઈ બેસે, આખરો તાણી ભયજ;
 પડ્યાને ખુંજી ગ્રહી ઉઠાડે, કૌતક કોટી થાયજ.
 સાલે સાલ જૂજવાં દીસે, રથ તણા બહુ વઢજ;
 સાંભીતો બહુ શબ્દ જ હો, ચૂચવે છે બહુ ચક્રજ.
 ચડે બેસે ને વળી ઉતરે, લે રામકૃષ્ણનું નામજ;
 મધ્યાહને મહેતાજી આવ્યા, જોવા મળ્યું હિતા ગામજ.
 શું જણે વૈષ્ણવનો મહિમા, વિષયા પુરના લોકજ;
 કોડ પોહોંતા કુંવરવહનાં, મામેરં છે રોકજ

(વલણ.)

રોક મામેરં મહેતો લાબ્યા, જુઓ વૈષ્ણવની વસાત રે;
 આંકેકી માળા આપશે તો, પહેરશે નાગરી નાત રે.

પદ્ય મહેતાજી અને કુંવરબાઈ.

(સગ માર.)

સુશ્રી શ્રીરંગ મહેતો આવ્યા ધાઈ, ભાવે ભેટ્યા બને વેવાઈ;
 મળ્યો જમાઈ જમાઈનો ગ્રાત, મળ્યો સહ નાગરનો સાથ.
 કપડે ભેટી પાછા ખસે, જોઈ જોઈ સામગ્રીને હમે;
 હિતરવા ઘર આપ્યું એક, ઝાઝા ચાગડ મચ્છર વિશેક.
 ખાડા ટેકરા વસમો ઠામ, ઉપર નળિયાનું નહિ નામ,
 કોહ્યું જાળ ને જૂતી વળી, ભીલ્યો દોદશ બેવડી વળી.
 ઝાઝા માકણ ઝાઝા જુઆ, ત્યાં મહેતાનાં હિતારક દુઆ;

વેવાઇ ગયા ઊતારો કરી, બોલે હસણી નાત્ય નાગરી.
 કુંવર વહુનો વૈષ્ણવ જાપ, દર્શન કરીને ખોઇએ પાપ;
 મેહેતાને જોવા હરખે બરી, ઘેર ઘેરથી ચાલી મુંદરી.
 મન વિના મેહેતાને નમે, સાક્ષં થયું જે આવ્યા તમે;
 માંહોમાહે કહે સુંદરી, મેહેતા દોડે દોડા હરિ.

જુઓ સાથ કેવો ફૂટડો, એને પરમેશ્વર તૂટડો;
 કુંવર વહુનું બાપુનું કુંખ, એવું કહીને મરડે મુખ.
 જુઓ વળદ મેહેતાજી તણા, બગાઇઓ શબ્દ કરે છે મણા;
 વળકશે મંડપમાં ચંગ, નાગરી નાત્યમાં રહેશે રંગ.
 આ ગાંઠી વળગાડી લટકે, તાળનાં જોડાં જાધ્યાં પટકે;
 તુળસી કાષ્ઠતણે એ બારો, હવે માગેરાનો શો ઉધારો.
 ડાખમાં તુળસીદળ મુકશે, હોતો રહીને ચંખ ફંકશે;
 વેરાગી હરિના ગુણ ગાશે, એટલે મોસાળું પૂરું પાશે.
 એમ નાગરી કાનક કરે, ટોળ કરીને પાછી શરે;
 કુંવરખાઇએ જાણી વાત, મોસાળું લઇ આવ્યા તાત.
 ઉતાવળી મળવાને ધસી, બોલી નણુદી મમેં દસી;
 દૂર થકી દોડી દોકરી, મેહેતાએ સમયા ઈહરિ,
 અન્યેઅન્યે નયણાં બરી, બેઠ્યા બેઠ્ઠે આદર કરી;
 મેહેતે મસ્તક મુકી હાથ, પાસે બેસાડી પૂછી વાત.
 કુંવરખાઇ કહો કુચળ હેમ, સાસરીયાં કાંઇ આણે છે પ્રેમ;
 રૂડો દિવસ આવ્યો દોકરી, તો મોસાળું કરશે હરિ.
 કુંવરખાઇ બોલી વિનાતિ, મોસાળું કાંઈ લાવ્યા નથી;
 નાગરી નાત્યે રહેશે કેમ લાજ, વિના દ્રવ્ય આવ્યા શો કાજ.
 નિર્માલ્ય નિર્ધનનો અવનાર, નિર્ધનનું જીવ્યું ધિક્કાર;
 નિર્ધનને કોઇ નવ ગણે, નવ રાખે હોતો આગણે.
 મનુષ્યવદ્ય નિર્ધનનું જેલ, મેલામાંથી ગણાય તેલ;

લોક મોલાવે દુર્ગળ કરી, એથી માફું કાષ્ટ ખીજું નહિ.
 પિતાજી કાંઈ હિંમત ન કરો, ધનનો નવ રાખો સંધરો;
 આ અવસર સચવારો કેમ, પિતાજી તમે વિચારો એમ.
 નથી લાભ્યા કંકુની પડી, નથી લાભ્યા મોડ નાકાછડી;
 નથી માટલી ચોળા ને ઘાટ, એમ શું આભ્યા બારિવાટ.
 કેમ કરી લજ્જા રહેશે તાત, હું શે ન મુઠ મરતે માત;
 માતા વિના સુનો સંસાર, માતા વિના તે શો અવતાર.
 જે બાળકની માતા ગઈ મરી, બાપની સગાઈ સાથે ઉતરી;
 જેવું આશ્રમતા રવિનું તેજ, મા વિના એવું બાપનું હેત.
 સુરભિ મરતાં જેવું વચ્ચ, જળ વિણ જેવું તથાપે મચ્ચ;
 ટાળા વછોઈ જેવી મૂમલી, મા વિના દીકરી એકલી.
 લવણ વિના જેવું ફીકું અન્ન, બાવ વિના જેવું બોજન;
 દીકરી વિના જેવું લોચન, મા વિના તેવું બાપનું મન.
 ગડા ફૂટે ગળે દીકરી, મા વિના એવી દીકરી;
 ગોળ વિના મેળો કંસાર, માતા વિના સુનો સંસાર.
 શિદ કરવા આભ્યા હિપદાસ, સાથે વેશગી પાંચપચાસ;
 શંખ તાળ ને મગજા ચંગ, એ મોસાણું કરવાના ઢંગ.
 ન હોય તો પિતા જાઓ પાછા ફરી, એવું કહીને રોષ દીકરી;
 મહેતે મસ્તક મુક્યો લાવ, કરશે મોસાણું વૈકુંઠનાથ.

૬૦. કૃષ્ણલગવાન દામોદર દોશી.

(રાગ પ્રભાતીકં.)

હમડકી હરિયો, નેગે વૈકુંઠપતિ, ગરૂડ કયાં ગરૂડ કયાં વદત વાણી;
 આસ્ય ચતુરા, ચતુર્ભુજ ભણે ભાભિની, નષ્ટ નામરે મારી મત જાણી. ઉ.
 નરસૈયો નાગરો, ભક્ત તે માહરો, છાળ ભરો તેડની શીઘ થાઓ;
 જન ધણા હઠ કરે, ગયા વિના નવ સરે, રિક્કિ સિક્કિ લેધ સખી જાઓ. ઉ.
 હાથ હેમ સાંકળા, નંગ જાડું નિર્મળાં, શુભ શણગાર જઈ અંગ સારો.
 રીત ને ભાસ, રોકડ રણે વિસરો, દીન થઈ કરમરે દાસ મારો. ઉ.
 ચીર ચરણાં ધણા, હોમ ચતુરે વણ્યા, અધિક એક એકથી અમૂલ્ય જાણો;
 સ્વપ્ને કો નવ પડે, નામ કો નવ જડે, અંગ આજસ તણ તેહ આણો. ઉ.
 ઈંદ્ર બ્રહ્મા જેનો, પાર પાગે નહિ, માગે મુખ જોલતાં વદત વાણી;
 નાય લક્ષ્મીતણો, એણી પેર આવિયો, અગણિત ગાદી સંગ આણી. ઉ.

(રાગ મારૂ.)

ભક્ત નગસિંહનું દુઃખ જાણી રે, કીધાયા પુરૂષપુરાણી રે;
 થણ શેઠ તે સારંગપાણિ, રે, સાથે લક્ષ્મી થયા શેઠાણી રે.
 નંદ સુનંદ ગરૂડ સાથે રે, વઝ ગાંડીઓ તેને માથે રે,
 રયે બેઠા કી જોપાળ રે, ધમકે ધોરી ને ધુધરમાળ રે.
 લોકે જોળખ્યા નહિ જગદીશ રે, સાથે વાળોતર દશ વીશ રે;
 સર્વે જોઈ જોઈ વિરમય થાય રે, પ્રભુ આવ્યા મંડપ માંય રે.
 જીદીદારે વાડ મુકાવી રે, નાગરી નાત જોવાને આવી રે;
 આ વેહેવારિયો કોઈ આવ્યો રે, સાથે ગાંડીઓ ધણી લાવ્યો રે.
 કોઈ જાણે ન ત્રિભુવનભૂપ રે, વહાલે લીધું વશિકરનું રૂપ રે;
 રય ઉપરથી ઉતર્યા રે, હરિ સમામાદી સાંચર્યા રે.

ખટદર્શને ખોળ્યો ન લાધે રે, જોને ઉમચાવર આરાધે રે;
 ત જડે ધ્યાને દાને બહુ જગે રે, તે હરિ અણુવાણે પાગે રે.
 જે ચૌદલોકનો મહારાજ રે, મેહેતા માટે ચયા બળજ રે;
 વાધો શોભે કેશર છાંટે રે, બાધી પાધડી અવળે આંટે રે.
 ક્રને કુંડળ હીરે જડિયાં રે, નેત્ર પ્રદંબ અવળે આંડિયાં રે;
 એક લેખણુ કાને ખોશી રે, નામ ધર્મ દામોદર દોશી રે.
 ઝીણા જમા ને પટકા બારે રે, હરિ હળવે હળવે પધારે રે;
 ખાંધે પછેડી ઝોઢી નાથે રે, બેડ હેડા ગ્રથા છે હાથે રે.
 વિંટી વેઠ દશે આંગળીએ રે, સાદા મોળાં પહેર્યાં સામગિએ રે;
 ધણા વાણોતર છે સાથે રે, કોણે ઝોળા ગ્રથા છે હાથે રે.
 ધણા સેવક સેવામાં સજ રે, ઉદ્ધવના હાથમાં ગજ રે;
 પ્રજા પુઠે કમળા રાણી રે, સખા મોહી જોષ શેઠણી રે.
 કૃતાર્યાં નાગરીઓનાં અભિમાન રે, જણિ ઉગ્યા શશિવર બાણ રે;
 ભલું બાલ ભરર રૂડી રાજે રે, રત્નજડિત રાખડી છાજે રે.
 વિશાળ લોચન ચંચળ ચાલે રે, કે શું ખંજન પડ્યાં ગાલે રે;
 છે અધરમિબ પૂરવાળી રે, મસ્તક ઉપર વેણુ વિશાળી રે.
 બાણુખંધ ગુણુખંધ માળ રે, નાક વેસર ઝાકઝમાળ રે;
 કટિ ધમકે હુદ્ર ધંટાળી રે, પહેરણુ ચંપકવર્ણી સાડી રે.
 ઝમકે ઝાઝર ઉજ્જવળ પાગે રે, વિંધુવા અણુવટ બહુ વાગે રે;
 જડાવ ચૂડા કાંકણુ ખગમવે રે, માયા મેહેતી રૂપે આવે રે.
 મોહી સખા લક્ષ્મીને નિરખી રે, દેવી દીગે પાણિયણુ સરખી રે;
 લલિતા વિશાખા બે ખવાસી રે, જિ જાકિત મુકિત ચારે દાસી રે.
 આવ્યા સજોડે દેવાધિદેવ રે, મેહેતે હરિ ઝોગપ્યા તતખેવ રે;
 બલે આવ્યા શેઠ સામગિયા રે, મેહેતો માધવજીયું મળિયા રે.
 મળતાં બોલ્યા મુંદરસ્થામ રે, મારું પ્રગટ ન લેશો નામ રે;
 રખે વાત અમારી ચરચો રે, તમારે જે જોષએ તે ખરચો રે.

કુંવરબાઈના પૂરો કોડ રે, એમ કહી જોડા રણછોડ રે;
 પછે સખા સહુ સાબળતા રે, હરિ વચન બોલ્યા છે વળતા રે.
 જાઓ શોધણી કુંપ કાપો રે, કુંવરબાઈને હરિવાશું ચાપો રે;
 એવું કહેતામા કમળા હોડયા રે, કુંવરબાઈને હરિવાશું બીડયાં રે.
 મારી મીઠી ન બરીએ આસુ રે, તેડો કયા છે તમારી સાસુ રે;
 મળી નાગરીઓ સેં ખેચાર રે, જોઈ રૂપ મેલ્યો અહંકાર રે.
 વેવાણુ કમળાને એમ પૂછે રે, મેહેતા સાથે સગપણ શું છે રે;
 કાઠિલાસ્વરે અમૃતવાણી રે, ત્યારે હસીને જોડ્યાં શોધણી રે.
 વેવાણુ તમોએ શું નવ જાણિયા રે, તમો જાણજી ને અમો વાણિયા રે;
 વેપાર દોષીનો ઘેર કાઢી રે, અમારે જોય નરસેંયાની મોટી રે.
 અમો ધન મેહેતાજીનું લીજે રે, વેપાર કાપડનો કીજે રે;
 અમો આબ્યાં મોસાણું કરવા રે, ઠાલી છાજ સોનેએ બરવા રે.
 મેહેતે જે જે વસ્ત્ર મંગાવ્યા રે, અમો લખ્યા પ્રમાણે લાવ્યાં રે;
 એવું કહીને ખેડું શોધણી રે, સહુ નાગરી ત્યાસે બરાણી રે.
 તેડયા શ્રીરંજ મેહેતો વેવાંઈ રે, બાવે બેઠયા શ્રી જદુરાઈ રે;
 ત્યારે વિસ્મય થયા સહુ નાગર રે, છાજ બરી તે કશ્લાસાગર રે.
 મેહેતાને કહે ત્રનમાળી રે, કરો પહેરામણી સંભાળી રે.

૮

(વલણ.)

સંભાળી કરો પહેરામણી, એવું કહે સુદરશ્યામ રે;
 વળી ઘટે તે માગજો, અમો વાણોતર સરખું કામ રે.

૬૧. કૃષ્ણનું કંપટ.

(રામ જોડી મદ્દાર.)

પેટીમાથા કહે કંપર, શું જોલો છો બંગ; ગુરજ.
 તમને હસવું ચાય છે, મને અગ્નિ લાગ્યો અંગ ગુરજ.
 ખીજે ઠામે ઠાતુંક કીજે, જ્યા હોય હસ્યાનો ઠાર; ગુરજ.
 વિલંબ ચારો એક પલકનો, મારો જીવ જાશે નિર્ધાર. ગુરજ.
 વૃદ્ધપણું શું હવડા આવ્યું, મુખે નથી જોલતા શુક્રચાર્ય; ગુરજ.
 જ્ઞાણા ચઢને વેર વાટો છો, રખે કરતા કૃષ્ણનું કાર્ય. ગુરજ.
 તમને સમ છે ઐલા ભૂગુના, જે ન ઉઘાડો ઠાર; ગુરજ.
 તમાગ સમ જે અંત આવશે, હવે હું મુલો નિર્ધાર ગુરજ.
 બહીરપણું શું હવણા આવ્યું, જે નથી સાબળતા વાણ; ગુરજ.
 જે ન કાઢો મુજને આ સકટથી, તમને માતપિતાની આણ. ગુરજ.
 શીત વ્યાપું શરીરે મહારે, કંઠે પડિયો શોષ; ગુરજ.
 મનના મનોરથ મનમા રહ્યા, હવે જાણું પડ્યું જમત્રોક. ગુરજ.
 અંધુજ માહે બધાય મધુકર, પેમે જાણી વિમાસ; ગુરજ.
 તેમ પેટીમા.હું પેઠા છું, આણી તમ પર આસ. ગુરજ.
 ધરમા આણી ઘાત ન દીજે, જ્યારે જોલે મુક્યું શીસ; ગુરજ.
 જે પોતાના તેને દુઃખ દેતા, વળી દુભાગે જમદીસ. ગુરજ.
 ભૂગુપિતામહ હું પુત્ર તમારો, હવે નિશ્ચય જાશે પ્રાણ; ગુરજ.
 મારી માતા ટળવળીને મરશે, ભેદશે દુઃખના જાણ. ગુરજ.

(વલણ)

ભેદશે જાણ ને પ્રાણ તજશે, માતા તે નિશ્ચય મરે રે;
 અકળાયો અદિલોચન પડે, અવિનાશી વાણી એવરે રે.

૬૨. કૃષ્ણ અને અહિલોચન.

(રાગ સામેરી 'માર.')

હરીજનની દીનત્વ વાણી સુણી, વળતા બોલ્યા ત્રિભોવન ધણી;
 મુકે બહાર નીસર્યાનો કોડ, હું તે જડુપતિ શ્રીરણોડ.
 તારી માએ રાખ્યો હતો વારી, તો ય શે' ન લહી માયા મારી;
 મેં તો રૂપ અપિતું લીધું, છુને મારવાનું કારણ કીધું.
 પેહેલાં જાણ્યો મેં તું બળાયો, માટે મારગમાં આવી મળાયો;
 જો હોય પૂર્વ જન્મનું પાપ, તો મુખીએ સંજુસે સહાયો સાપ.
 હવે તો તમે તે મને શું કરશો, અકળાઈ આશ્ચર્યે મરશો;
 હું તો વેરી છડું રે તારો, મેં અર્થ સારો રે મારો.

(ઢાળ.)

મારો અર્થ સારો સર્વથા, આશા તે મુકે જીવની;
 એ વેરણ તારી છું જાણે, પેટી લાવ્યો સિવની.
 હું બ્રહ્મા ને વળી બોલે, એ તણ તું જાણ્યો એક;
 એમ વરદાનવાળા વિદાર્યા, મેં તું સરખા અનેક.
 એવાં વાયક સાંભળી વિશ્વંભરનાં, હૈડે લાવ્યો હુતાશન;
 કોધ કરી કૃવર બોલ્યો, કૃષ્ણ પ્રત્યે વચન.
 ધિક્કાર જાણવ કુળને, જ્યાં તું સરખા દિપત્ર;
 પણ કુળનો વાંક કરો નથી, જુ'હું ભરવાડાનું અન્ન.
 હાય લાહડી ખાંધ કામળી, છૂંદાવન ચારી ગાય;
 ગતિ - ક્યાંથી ગેાવાળીયાને, હોદે નહિ દયા ય.
 પશુપાલ જ પાપીએ, કપટ કરી વહાયો મને;
 અભ્યંતરે જો હણ્યો અલ્યા, નરકવાસ હજો તને.

ગોવર્દનને કર ધર્યો, ઉતાર્યો ભૂતલ ભાર;
 કેશી કંસ પછાડ્યો તે, તુજ બળને છે ધિક્કાર.
 રૂકિમણીનું હરણ કીધું, દીધો દુષ્ટ જનને માર,
 જરાસંધને હત્યો તે, તુજ બળને છે ધિક્કાર.
 નરકાસુરને મારીને પરણ્યો, પ્રેમદા સોળ હજાર;
 પારિજાતિક પુષ્પને લાવ્યો, તે તુજ પ્રાકમને ધિક્કાર.
 પ્રહલાદની તે પીડા ટાળી, ધરી નૃસિંહ અવતાર;
 નખે નીપાત્યો હિરણ્યકશિપુ, તે તુજ પ્રાકમને ધિક્કાર.
 વપુ કીધું મીનનું ને, વેદ વાળ્યા ચાર;
 શંખાસુરને સમાવ્યા, તુજ પ્રાકમને ધિક્કાર.
 વરાહરૂપ વિઠૂલ થયો, ને ધર્યો ભૂતલ ભાર;
 નક્ષત્રિ ભૃગુરૂપે કરી, તે બળને પડો ધિક્કાર.
 પાહાણ તાર્યા પાણી વિષે, ને સેનાં ઉતારી પાર;
 રાવણ રોળ્યા રણ વિષે, તે તુજ પ્રાકમને ધિક્કાર.
 બળબળે મારા હાથ તું, બે હોય દેવકી કુમાર;
 સંત્રામ કરે નહિ મુજ સાથે, તો તુજને છે ધિક્કાર.
 કાદ જાદવ હત્યો, મુદ્દ કીજ્યો એક વાર;
 મલવિદ્યા એમ જ નહિ, તે તારા બળને ધિક્કાર.

. (વચણ.)

ધિક્કાર જાદવના પતિ, કપટ કરી મુને માર્યો રે;
 ગુરૂ યજ્ઞ આવી મળ્યો, ને પ્રાણ મોતાનો ઉમાર્યો રે.

૬૩. લાલીઝોની પદ્મામ્.

(રાજ દેશાખ.)

માતાને ઘેર ગયાં મુરારી રે, ત્યારે ટોળે મળી સર્વ નારી રે;
 સોળસહસ્ત્રે વાત વિચારી રે, શું લાવ્યા છે ગિરિધારી રે.
 આવ્યાં સુભદ્રાને આવાસ રે, જ્યાં પધાર્યાં અવિનાશ રે;
 ત્યારે નણુંદ થયાં પ્રસન્ન રે, આખ્યાં સોળસહસ્ત્ર આસન રે.
 પછે સુભદ્રા હરખે પૂછે રે, બાબી સર્વ આવ્યાં તે શું છે રે;
 સુણી સુભદ્રાની વાણી રે, ત્યારે બોલ્યાં રૂકિમણી રાંણી રે.
 આવવાનું રથાનક અમારું રે, તે તો બાધ જીવન તમારું રે;
 અમે ભાબી સોળ હજાર રે, તેને તમારો આધાર રે.
 જ્યારે તમે જશે સાસરડે રે, ત્યારે શું અપાશે વસુદેવ ઘરડે રે;
 સાસરવાસો સર્વ બોળાઈ રે, કરવા ઇચ્છે છે બાધ રે.
 બાધ અમ સરખું કામ કાંઈ દીખે રે, મન ગમે તે માગી લેજો રે;
 જ્યારે એમ કહ્યું વડી વામા રે, ત્યારે બોલીયાં સુત્યભામા રે.
 આપણે એ બિયાં ઉપર કો નહિ રે, એ તો દૂધને એન્તો દહીં રે;
 હવે આખ્યાનો શો ઉધારો રે, આ લ્યોની હાર અમારો રે.
 આપણુ કયાં ખરચીશું ગર્થ રે, સાસુ નણુંદ તે મોટું તીર્થ રે;
 આખ્યો હાર સુત્યભામા સતી રે, ત્યારે ઉઠ્યાં જાંબુવતી રે.
 આ પેહેરો સુભદ્રા ચીર રે, તાણું એકલું છે હીર રે;
 રૂકિમણીએ કીધું મન બહોળું રે, આખ્યું પેરવાનું પટોળું રે.
 એક કહે લ્યો સુભદ્રા બેહેન રે, માળા આપી મોટી મોહન રે;
 દાણે આપી કંકણ ચૂડો રે, નણુંદ કહે સર્વ બાબીઓ રૂડી રે.
 ઘોળા સાણુ છાંટ્યા કેસર રે, મોટા મોટી નાકે વેસર રે;
 કો જોડ આંખે અંજલવટની રે, કો છોડે કદિ મેખળા કટની રે.

કલ્લા કાળી ને ઝાઝરીયાં રે, નણુદીને અર્પણુ કરીયા રે,
 એમ આગળ આખ્યા સર્વે રે, ત્યારે મુજદા બોલ્યા મર્વે રે.
 આજ ભાભીઓ પ્રાહુણા રહીએ રે, વળી કામ અમ સરખું કહીએ રે;
 સુણી મુજદાની વાણી રે, ત્યારે બોલ્યા રૂકિમણી રાણી રે.
 જેવા કરશે તેવા થઈએ રે, વા'લી વાત તે તમને કહીએ રે,
 કહું છું મુજદા બાધ રે, આજ આખ્યા હુતા તમારા બાધ રે.
 પેટી હતી તે બિયા કને રે, આવીને આપી છે તમને રે;
 એ પિંજર માહે શું છે રે, ભાભી સાથ સર્વ કો પૂછે રે.
 આપણે બોલવું આલવું શાતું રે, તે જોઈ જશું અમો છાતું રે;
 માટે ઉધાડો પિંજર તાણું રે, અમો વેગળા રહીને બાણું રે.
 નણુંદે જીમ કરડી દંત રે, ભાભી કોધી તમારો કંથ રે,
 જાણે ડો ત્રી;મની ટેવ રે, અગ્નિનો ભડકો શ્રી કૃષ્ણ દેવ રે.
 તે તાગાની જે કુંચી રે, તે તો મોહને મુખી છે ઉચી રે;
 શું જાણીએ યો કે સાપ રે, તમો દેજો હરીને જુખાળ રે.
 ત્યારે સત્યભામા એમ પૂછે રે, બાધ આવડું બીહો તે શું છે રે;
 જો તમ ઉપર કોપશે શ્યામ રે, ત્યારે લેજો અમારું નામ રે.
 જો હુરિ દેખાડે મુને બગ રે, તો હું કિતારીય ઝાકળ રે;
 જ્યારે અમો લેશું હાથે રે, ત્યારે નહિ બોલારે જડુનાથે રે.
 ત્યારે બોલ્યાં જાંબુવતી રે, એક મે વિચારી છે મતિ રે; •
 આપણુ અવરી પ્રતિજ્ઞા કીજે રે, કો આગળ વાત ન કહીએ રે.

(વલણ.)

ન કીજે વાત વિકૂલની ચોરી, જાંબુવતીં એમ જોયરે રે;
 સંજય કહે સુણો ધૃતરાષ્ટ્ર, શ્યામા સમ કેમ પેરે કરે રે ?

૬૪: પહોંચેલી લાલીઓ.

(રાગ મા૩.)

જાણુવંતી કહે બંદાર જમને, જે કરે પિંજરની વાત;
 તેને માથે બાર એટલો, નહિ પિતાની જાત.
 પછે મુબદ્દાના હાથમાં, સર્વે આપ્યું સત્ય વચન;
 વસ્ત્રાભૂષણ રહ્યા જોષ, માન્યું માનનીયું મન.
 ચાલી મુબદ્દા પિંજર પાસે, કુંચી કરમાં સાધ;
 એકલીએ તાણું હવાયું, વેગળી સર્વ બોજામ.
 દાર ખન્ને જુજવાં કીધાં, અગણ્ય મુક્યું તિલીકાર;
 માંહે મૃતક મોહું દીકું, સારે દશી રાજકુમાર.
 અહિસોચનનો પ્રાણ રહ્યો તો, વગગી તે તીના પટ માંપ;
 હસતાં હરખે હસે પછેત્યો, હરિભગિનીના ઘટમાંવ.
 અખળાને ગર્ભ છે અખળું ન કેરો, યથા છે પંચ માસ;
 તે પિંડ માંહે પાપી પ્રાણે, સદા પૂર્યો વાસ
 તે જીવ વિચારે અહિસોચનનો જે આવ્યો હરિને ઘેર;
 ન થાઉં પ્રસવ મરે મુબદ્દા, વાણું પિતાનું વેર.
 ત્યારે કૃષ્ણની કામિનીએ કૌતુક દીકું, મરકલડે મુખ તાણ્યું;
 કમાઈ જુઓ આપણા કંથની, મડકું મસાણ્યી આણ્યું.
 તાળી દધ સલભામા બોલ્યાં, સર્વે સ્ત્રીમાં હાલ્યાં;
 બાપએ હેત ક્યું ભગિનીને, અવનિલોક અબડાવ્યાં.
 મીતાંબરને પાલને લાંકી, પ્રભુએ પિંજર આણ્યું;
 મારે મંદિર ન આવ્યા, મેં ત્યારથી કૌતુક જાણ્યું.
 મુખ મરડીને તાણે સરકા, કરવા લાગી કંઠોળી;
 મુબદ્દાને, વીંટી, વળી. ત્યાં, ચોળ. મહાકાળી, યેળી.

રૂકિમણી કહે મારે મંદિર, ટચકાની છોટ છે આછી;
 તે તમને હું આપીશ જાણ, એ પટોળી લાવો પાછી.
 જાણુવતી કહે બત્રીસવક્ષણો, જાણ તમારો વીર;
 તે જાણે તો મને હાર મારે, માટે આપો મારું ચીર.
 સાસ્તા રહી સત્યભાગા બોલ્યા, હાથ દેઈ પોતાને ગાંધે;
 આજ તો હાર લાવેની પાછો, જોઈએ તો આવજો કાલે.
 એક કહે નહિ રાખે આપણું, શું એ બિયા છે બિખારી;
 હસ્તિનાપુરમાં કેમ જાશે, અગુડી લેઈ મારી.
 એક કહે એ બિયાને આપતા, આપણું હૈકુ હીમે;
 પાછું લઈએ તે એટલા માટે, પિયરમાં વરણામી દીસે.
 માન દેઈ અપમાન માડ્યું, જ્યારે વસ્તુ પેટીની જાણી;
 મૂળ્યું વજ્ર જે સુભદ્રાનું, તે જાળીએ લીધું તાણી.
 બડબડતા બોલ્યા સુભદ્રા, જે ધણીએ માની મોતી;
 હવે એક સાધવા મોતી જવા દો, જાળીની ભાવજ પોતી.

(વસણ.)

પોતી ભાવજ જાળીઓ, નણ્ણદે ત્રમે તોડિયો રે;
 સટપટ કરીને વજ્ર હરી મધ, આપ આપણે મંદિર દોડિયો રે

૬૫. અભિમન્યુ ને ઉત્તર.

(રાગ કેદારાની આલ.)

એમ બોલિયા ઉત્તર નારી, સ્વામી માનગોની વાત અમારી;
 મારા પ્રમટયા કર્મના કૃત્ય, જે હું ચકડી ને તમે આશ્રુત્ય.
 અવતાર નિર્ગમ્યો એજે, સમાગમ સગ્ગ્યો આ કાળે;
 પાતળીઆ પિયુજી માગ, તમે નેમ નવી હું દારા.

આપણે કેટલેક દહાડે મળિયા, હુ ખ આશ્ચર્યનંતરના ટળિયા;
 હવે પ્રીતડી લાગી ચાવા, તો હું તમને કેમ દેઉં જાવા.
 નારીને તે નાથ જીવન, સુખ પાળે ને આપે અન્ન;
 ભરથાર એ તે સુખ મોહું, ભરથાર વિના તે સર્વ ખોટું.
 બાધ બાપ બામ્મ ને જે માડી, ઘણું કરે તો પડેરાવે સાડી;
 સાસુ સસરા તે સહુ ધણી માટે, બાકી નહિ કો સાસરિયાંની વાટે.
 ચાનાર હોશે તે દંપત્ય ચાવા, પણ નહિ દેઉં તમને હું જાવા;
 શું જીવે કરીને ચાક્યા, ગળ્ય કરશે પરબારા દાકા.
 તો તમને શું છે વઢવું, આધી બાકરી ફારવ પર ચઢવું;
 બ્યારે એમ કહ્યું સિર નામી, ત્યારે બોલ્યો અભિમન્યુ સ્વામી.
 મિથ્યા કરવી મન અભિવાધા, નહિ ટળે હો કર્મની રેખા;
 જો કદી પેસે કુંજરના દંત, તોએ જીવે ન મુકે જીવવંત.
 શરીર થાય તે ચૂરેચૂર, તોએ રણ નવ મુકે ચર;
 મહિલા એક વાર છે મરવું, તો ગણથી પાછુ શું બોસરવું;
 માટે પ્રેમદા પાલવ મુકા, તમો ચતુર યદ્ય કા ચૂકા.

(વસંત.)

ચૂકા મા તમે ચતુર યદ્યને, એમ કહી ચાલ્યો નાથ રે;
 ત્યા મજાસુતા એમ ક્યારે, ગાલી અભિમન્યુનો હાથ રે.

(રાગ ધનાશ્રી.)

પિયુ શું ચાશે રે, મારા પીયુજ શું ચાશે રે;
 આજની રજની કેઈ પેરે જાશે રે, મારા પીયુજ શું ચાશે રે.   ટેક.
 કોણ સાર વડવાને વકરો; ચકાવો ગદ જીતવો કપરો;
 તે મોટા ને તમો બાળ, માટે પડે પેટડીઆમા ફાળ.   પિયુ.

બ્યુદને મોઢે ઉભા છે દ્રોણ, તમે જીતવાનું કીધું પોણ;
 પ્રતિજ્ઞા પાળશે પ્રતિપાળ, માટે પડે પેટડીઆમાં ફાળ. પિયુ.
 શકુની કૌરવ પાપી કર્ણ, જેને દેખતાં પામીએ મર્ણ;
 મારા સ્વામી છો સકોમળ, માટે પડે પેટડીઆમાં ફાળ. પિયુ.
 જમદગ્ન સરખા જોદ્ધા છે નવ, મહા બપંકર ભૂરિશવ;
 કૃતવર્મા કૃતાંત ફાળ, માટે પડે પેટડીઆમાં ફાળ. પિયુ.
 કૌરવ સાથે દુર્યોધન, મનનો મેલો દુરચાસન;
 વડવા મોઢા જેવા બ્યાળ, માટે પડે પેટડીઆમાં ફાળ. પિયુ.
 અશ્વત્થામા જોદ્ધા મુદાબળ, સિંહ સરખો સામો રાસ્ય;
 નાખશે તમ પર શરની જાળ, માટે પડે પેટડીઆમાં ફાળ. પિયુ.
 બાણુ કેરો વરસશે વરસાદ, અંતરિક્ષ અધારું ને ઉડકાપાત;
 અસિ અભની ઉડશે જવાળ, માટે પડે પેટડીઆમાં ફાળ. પિયુ.
 આયુધ ધારા રહેશે વરશી, ભોગળ મલ ને બાલા ફરશી;
 તે વેળા શી કરશે ચાળ, માટે પેટડીઆમાં ફાળ. પિયુ.
 કાકા કેરી અશ્વ સગાધ, અમરુન હોય તો આવે ધાધ;
 નથી મામો શ્રી ગોપાળ, માટે પડે પેટડીઆમાં ફાળ. પિયુ.
 આંખમ્મડી મારી જામણી હાથે, દુઃખ હદેમા ઝેડું સાથે;
 કેવી દેખીશ સંધ્યાકાળ. માટે પડે પેટડીઆમાં ફાળ. પિયુ.

(વચણ.)

સંધ્યાકાળ હું કેવી દેખીશ, ઘડી વગુ સરખી યશે રે;
 નિમેષ નહિ મળે આંખડીએ, હું જોઈ રહીશ એણી દોશે રે.

(રાગ સામેરી.)

ઉત્તરાનાં રે વાચક સાંભળી, અભિમન્યુ જોઈએ ત્યારે વળી;
 શ્રે પ્રિયા આંખમ્મડી રાતી કેરો, મારા સમ જે આંખુધં ખરો.

અપણે કેટલેક દડાડું મળિયા, હુ ખ આજ્યન્તરના ટળિયા;
 હવે પ્રીતડી લાગી ચાવા, તો હું તમને કુમ દેઉં જાવા.
 નારીને તે નાય જીવન, સુખ પાળે ને આપે અન્ન;
 બરથાર એ તે સુખ મોટું, બરથાર વિના તે સર્વ ખોટું.
 બાઈ બાપ મામા ને જે માડી, ઘણું કરે તો પહેરાવે સાડી;
 સાસુ સસરા તે સહુ ધણી માટે, જાકી નહિ કેા સાસરિયાંની વાટે.
 થાનાર હોશે તે છંદ્યું ચાવા, પચુ નહિ દેઉં તમને હું જાવા;
 શું જીવું કરીને ચાક્યા, રાજ્ય કરશે પરજારા કાકા.
 તો તમને શું છે વડવું, જાધી જાકરી કારવ પર ચડવું;
 જ્યારે એમ કહ્યું શિર નામી, ત્યારે બોલ્યો અભિમન્યુ સ્વામી.
 મિથ્યા કરવી મન અભિજ્ઞાપા, નહિ ટળે હો કર્મની રેપા;
 જો કદી પેસે કુંજરના દંત, તોએ જીવું ન મુકે બળવંત.
 શરીર થાય તે ચૂરેચૂર, સાએ રણ નવ મુકે ચર;
 મલિલા એક વાર છે મરવું, તો રણથી પાછું શું ઓસરવું;
 માટે પ્રેમતા પાલવ મુકે, તમેા ચતુર યદ્ધ કાં ચૂકે.

(વસણ.)

ચૂકા મા તમે ચતુર યદ્ધને, એમ કહી ચાલ્યો નાય રે;
 ત્યાં મજાસુતા એમ કિચરે, જાલી અભિમન્યુનો હાથ રે.

(રાગ ધનાશ્રી.)

પિયુ શું થાશે રે, મારા પીયુજ શું થાશે રે;
 આજની રજની કેઈ પેરે જાશે રે, માગ પીયુજ શું થાશે રે. ટેક.
 કોણ સારૂ વડવાને વકરો; ચકાવો ગઢ જીતવો કપરો;
 તે મોટા ને તમેા જાળ, માટે પડે પેટડીઆમાં ફાળ. પિયુ.

બૂહને મોઢે ઉભા છે દ્રોણી, તમે જીતવાનું કીધું પોણું;
 પ્રતિજ્ઞા પાળશે પ્રતિપાળ, માટે પડે પેટડીઆમાં શાળ. પિયુ.
 શકુની કૌરવ પાપી કર્ણ, જેને દેખતા પામીએ મર્ણ;
 મારા સ્વામી છે સકામળ, માટે પડે પેટડીઆમાં કાળ. પિયુ.
 જયદ્રથ સરખા જોડા છે નવ, મહા બયંકર ભૂરિશ્વર;
 કૃતવર્મા કૃતાંત કાળ, માટે પડે પેટડીઆમાં કાળ. પિયુ.
 કૌરવ સાથે દુર્યોધન, મનનો મેલો દુસ્થાસન;
 વડવા મોટા જેવા બ્યાળ, માટે પડે પેટડીઆમાં કાળ. પિયુ.
 અશ્વત્થામા જોડો મુહાળળ, સિંહ સરખો સામો શશ્ય;
 નાખશે તમ પર શરની જાળ, માટે પડે પેટડીઆમાં કાળ. પિયુ.
 બાણ કેરો વરસશે વરસાદ, અંતરિક્ષ અધારૂં ને ઉલ્કાપાત;
 અગ્નિ અજની ઉડશે જગાળ, માટે પડે પેટડીઆમાં કાળ. પિયુ.
 આયુધ ધારા રહેશે વરશી, ભોગળ મલ ને બાલા ફરશી;
 તે વેળા શી કરશી ચાળ, માટે પેટડીઆમાં કાળ. પિયુ.
 કાકા કેરી અલ્પ સમાધ, અન્યુન હોય તો અવે ધાધ;
 નથી મામો શ્રી ગોપાળ, માટે પડે પેટડીઆમાં કાળ. પિયુ.
 આંખલડી મારી જમણી હાલે, દુઃખ હદેમા ઊંડું સાલે;
 કેવી દેખીશ સધ્યાકાળ. માટે પડે પેટડીઆમાં કાળ. પિયુ.

• (વલ્લભ.)

સધ્યાકાળ હું કેવી દેખીશ, ઘડી જુગ સરખી યશે રે;
 નિમેષ નહિ મળે આખડીએ, હું જોઈ રહીશ એણી દીશે રે.

(રાગ સામેરી.)

ઉત્તરાનાં રે વાયક સાબળી, અભિમન્યુ જોઈએ ત્યારે વળી;
 કં પ્રિયા આંખલડી રાતી કરો, મારા સમ જો આમુદા બરો.

મમે ચતુરા હો મિત્રાણી, પ્રેમદા ચક્રવે મુને પાણી;
 ન્હુ ચક્રી રે જે એસરવુ, તે જીવ્યાપે બહુ હોય મરવું.
 તમે આગા કરો એવુ બણી, લાગે બોલ્યા ઉત્તરા ગણી,
 મન છે તો કયજી પધારો, સામા ચતુને બજા કરી મારો.
 માતાજીને રે બાએ ફરજો, સામા ચતુ હોય તે રે મરજો;
 તમે જીવદ કરવાને જાને, જેવા અહિં છે તેવા થાજો.
 માગ કયજી કુવ દીપાવો, જશ ઉપગજીને લાવો;
 એવુ કરીને પાયે લાગી, પિયુ ચાલ્યો તે આગા માગી.
 પતિમતા પુદલ જોતી, ખરે આસુડા જાણે મોતી,
 વડાલાજીનો વગસો ન ખમાય, ફરી જીએ તો વાગે થાય.
 એમ ટળવળ ટળવળ કરતી, પડી સિમિત બણી તે ફરતી,
 નેત્રે નીર મુક્યુ છે રે રેડી, પછી મુબદ્રાએ લીધી તેડી.
 બેગ્યા મુબદ્રા ને પાંચાલી, વહુજી નમ્યા છે કેડને વાળી,
 હવે અભિમન્યુ નજી ચાલ્યો, રથ પ્રહારે મહિધગ લાલ્યો.
 ત્યાર પહેલી મેના આચડે, સામસામા કટક જે લડે;
 દુન્દુભીશન બહુ ગરગડે, જેમ મેધ અપાડે ધડલડે

(વધણ.)

ધડલડે સેના મેધની પેરે, રેણુ જઈ પહોતી ગગન રે,
 એને કોસને કપાવતો, આવતો દીઠો અભિમન્યુ રે.

૬૬. તીર્થવાસી ને નાણાવદી.

(શગ માફ.)

જેને વેદ પુરાણે વખાણ્યો રે, મારો વડાસોજી થયો છે વાણીઓ રે;
 એના આગમની ગત છે ઉલટી રે, મારો નાથ થયો નાણાવદી રે.
 વહાસો ગોમતીજીના ધાટમા રે, મળ્યો તીર્થવાસીને વાટમાં રે;
 વેશ પૂરો આણ્યો મારે વડાસે રે, નાથ ચક્રાની ચાલે ચાલે રે.
 છે અવળા આંટાની પાધડી રે, વાહાલાજીને કેમ બાંધતાં આવડી રે;
 દીસે વાણીઓ બીને વાન રે, એક લેખણુ ખોસી છે કાન રે.
 હસતા ખાડા પડે અહુ ગાલ રે, મોહું કપાય જણીએ વેતાલ રે;
 અધર એક જણો પરવાળો રે, મોટી આખ દીમે અણીઆળો રે.
 બે કાને કુંડળ ઝગકે રે, નાસિકા દીરાની સગકે રે;
 દીસે દાંત રૂડા હસતા રે, હીરા તેજ કરે છે કશતા રે.
 ત્રિકમજી વણિકની તોલે રે, નાથ ઉતાવળું મોગડું બોલે રે;
 સોનાની સાકળી ને કંઠે દેરો રે, કંઠે પાટીઆનો કંદેરો રે.
 ઝગકે ધનરેખ હથેલીમાં રે, આગળીએ વાંટી ને વેઠીઆ રે;
 સાદી એક તાઇ પહેરી છે હરજી રે, એને શીવનારો કાણુ દરજી રે.
 છે કુંકડા બંધન એવડા રે, ગુણુ કયાથી શીખ્યા પ્રભુ એવડા રે;
 કરે આડે હાથે લટકા રે, સાદી દોનીનો કંઠે પટકો રે.
 પટકે લટકે કુમતઘ જ્યોત રે, કંઠે ખોસી ખીતજની દોત રે;
 કિયાં કિયાં તે કૌતુક બાળીએ રે, હાલી ગાઠ વાળી બે ચાર ફાળીએ રે.
 એક ઝાઢી પછેડી ખાધ રે, નાથ હુંદલા ને મોટી ફાંદ રે;
 વસ્ત્ર પહેર્યાં તે પાયે સાજાં રે, પાયે પહેર્યાં તે સાદા મોજાં રે.
 કાઠ વાધો બીરાજો કેશર રે, બન્યા મોટો પારેખ પરમેશ્વર રે;
 મારો નાથજી નીચે ખામણે રે, બૃટ પ્રેમાનંદ જાયે તેને ખામણે રે.
 સાથે વાણોતર છે સાત રે, ઉદ્ધવ ને અકર વ્રાત રે.

હનુમાન કપિલ અર્જુન રે, ભક્ત મુદામો દીમે દીન રે.
 પારખ થઇ ઉપમાન રે, આગળ જ્યેષ્ઠિકાતર હનુમાન રે,
 છે લાકડી મુદામાએ ગ્રહી રે, છે વિદુન્ના હાથમા વહી રે
 ઉદ્ધવને ખાધે કાચગા રે, તે તો પારસી બોલે ટાટળા રે,
 એમ આબ્યા શ્યામળા અવિનાશી રે, તે જોઇ ગયા તીરથવાસી રે.
 એ તો કાંઈ પારખ દીમે નવો રે, આપણો અર્થ સરસે હવો રે;
 કાંઈક ભારે માણુમ બાસે રે, બધા વાણોતર છે પાસે રે.
 હાંડે સહુને શીશ નમાનવા રે, દીસે પૈસાદગ મોઢ પામતા રે,
 એ તો કારણરૂપ કંઈ મળિયુ રે, એને દર્શને દુઃખકુ ટળિયુ રે.
 હુંડીવાળા એમ વે વાણીઓ રે, મળ્યુ શ્યામળે અગ્રે એધાણીઓ રે;
 આધા આવીને પાછા ચાણી રે, તેના મનની વારતા જાણી રે.
 બોધ્યા પોતે તે સાગગપાણિ રે, કાંઈક ઓછી લજ્જા આણી રે;
 તીરથવાસી બોલ્યા શિવ નામી રે. જુનેગદથી આબ્યા છીએ સ્વામી ર
 અમે જુનેગદથી આબ્યા રે, નરસૈયાની હુંડી લાબ્યા રે,
 જ્યારે સામળ્યુ નરસિંહનું નામ રે, ત્યારે ધાયા શ્રી ભગવાન રે
 તેને ભર્યા આસુ અણુજ રે, હુંડી લીધી તે ચતુર્ભુજ રે,
 જ્યારે અક્ષર ઓળખ્યા નાથે રે, હુંડી આપી તે હંકાર સાથ રે.
 હુંડી વાગી તે વહેલી વહેલી રે, શ્રી હરીએ તે હુંડી ઉઠેલી રે,
 શુભ નગર દ્વારામતી રે, જ્યાં વસે તે જાદવપતી રે.
 પેર કરજો દીનદયાળ રે, છો ગૌધાહણ્યપ્રતિપાળ રે;
 સર્વે ઉપમાજોગ શ્યામ રે, નાથ નાણાવટીમા નામ રે.
 પરમારથ કરો તતખેવ રે, શેઠ શ્યામગણાહ વાસુદેવ રે;
 છે જુનાગઢમા વાસ રે, તે તો પ્રભુજી તમારો દાસ રે.
 લખી હુંડી નરસૈયો સેવક નામ રે, હુંડી શીકારજો તમે શ્યામ રે;
 એક ધડીતો કરશો ઉધારો રે, તો જાશે કાર અમારો રે.
 છે મોટા શેઠનું ધામ રે, ગળો વાણોતરનો વિગ્રામ રે.

લખી દુંડીમાં એધાણી રે, નાથ આપીને પીજો પાણી રે.
 ધનના તીરથવાસી ધણી રે, વિનતિ યોગમાં છે ધણી રે;
 એવડું લખવું પડતું સ્થાને રે, મસ્તક ધુણાવ્યું શ્રી ભગવાને રે.
 અમે નરસૈયાના કહેવાઈએ રે, જ્યાં નરસૈયો વેચે ત્યાં વેચાઈએ રે;
 આવું લખવું નહોતું લેશે રે, રૂપિયા આપત હું સદેશે રે;
 કહે જાત્રાગુને અવિનાશ રે, રૂપિયા આપ્યા મુજ પાસ રે.
 તમે શોધતા ફરો તે શુંય રે, ભાઈ રથામગદસ તે હુંય રે;
 નરસૈયો વાણોતર મુજ જાણો રે, આ નગરમાં રહું છું હું છાનો રે.
 કહું વૈષ્ણવ જનની સેવા રે, મુને ઝાળખે છે નરસૈયા જોવા રે.
 મેં તો બીજી વિધિ-છાંડી રે, મેહેતાની તે કાચળી માંડી રે;
 પરિવાર છવે રથામગદાહનો રે, તે તો આયરો નરસૈયાનો રે.
 છાંડી કાચળી કરણુ કરી રે, કાઢ્યા રૂપિયા તે મુઠી ભરી રે;
 જોવા મળ્યા અઢીના કાંક રે, મણી આપ્યા રૂપિયાના યોગ રે
 મો કપર આપ્યા મદારાજ રે, તે તો ખરચખુટણુને કાળ રે;
 નરસૈયાને વિનતિ કરજો ભારી રે, કામળ લખતા કહે દેવ મોરારિ રે.

(વસણુ.)

હરિએ કામળ લખ્યો, અંતરમાં છે આનંદ રે;
 કેવો વિવેક કરે વડાસો, કહે વિપ્ર મેમાનંદ રે.

૬૭. મુધન્વાને પિતાની પ્રતિજ્ઞા.

(રાગ કિડાળ.)

સ્વામી ઋષિજી રીસાચી જાવ રે, દાઢ રાજ પૂજા ધાવ રે;
સ્વામી શા મારે કરો ક્રોધ રે, મેં મારવો મુધન્વા યોધ રે.

(દાળ.)

મારવો મુધન્વા સર્વથા, નહિ વિલંબ કરે પગ માત્ર;
તે પાપી પુત્રને શું કરે, જોયી રીસાચે સહપાત્ર.
દિપ્ત વળતું બોલિયા, અમને જવા દે રાજન;
સત્ય થયું અગ્રખામણું, તેને વડાસો થયો છે તન.
રાય અમે સાધી સત્યનાં, કિન્નાર્ગ સામું શાંત;
અમે અમારા સત્યનું, એક સાંભળ કરું વૃત્તાંત.
આ સિખિત બધુ માફરો, તેણે કીધો એક અન્યાય;
મુને આપ્યા વિના એકલે, બદ્ધીજી મુક્યું મુખ માંય.
બક્ષ કીધો પૂરે સાંભર્યું, તે લાગ્યો મારે પાપ;
ભાત મુજને દંડ દીજે, મેં થયો છે અન્યાય.
મિતાક્ષરા શાસ્ત્ર સર્વ જોયું, બીજાં શાસ્ત્ર સમસ્ત;
પુસ્તક પ્રમાણે ન્યાય કીધો, છેલ્લો બાધનો હસ્ત.
છેદતામાં સત્ય દીધું, તૂકવા વૈકુંઠનાય;
હરિપ્રતાપે સઘ સાજો, થયો બાધ કરો હાથ.
સત્ય જ્યાં છે ત્યાં નિષ્ણ છે, રાય રાખીએ વિશ્વાસ;
આજ તારું સત્ય નાહું, અમને જવા દે વનરાલ.
ત્યારે હ્રસન્નજ વિમતિ કરે, હરિ ! પધારો મહાપિદેવ;
મેં મુધન્વાનો હોગ કરવો, તેલમાં તતખેવ.

પછે ઋષીશ્વરને તેડી આવ્યા, સેન મધ્યે રાય,
 આગા આપી દાસને, નાખો પુત્ર પેણા માય
 સેવક આવ્યો કુવર પાસે, નેત્ર જળની ધાર,
 સ્વામી આગા રાયની, અમને સોધ્યો છે અધિકાર
 ત્યારે સુધન્વા કહે સેવક પ્રતે, બાપ તમારો શૌ વાક,
 પિતા પુરોહિત શુ કરે, નો લખ્યા મિથિએ જ્ઞાક,
 રાજસૂય જેણે મગ કીધા, ધર્મ શુધિજીર શૂય,
 વેળા નીગમવા કારણે, ધર્મ કંઠ ઋષિનુ રૂપ
 ખાડવ વન જેણે દહન કીધું, કૃષ્ણ સરખા સાય,
 તે અનુન બંડળ થયા, કાષ્ટ ચૂડી પહેરી હાય.
 નકુલ ઘોડા ફેરવે, સહદેવ ચારે ગાય,
 વેળા નીગમવા કારણે, કાષ્ટ ભીમ રસોઇ નીપાય
 પાંચાળી દાસી યમ, જેનું સર્વ સતીમા નામ,
 બટ પ્રેમાનંદ એમ કહે, પેલી વિકાત્રીનું, અમ ,

(વસણુ)

જે અંક લખ્યાં સલાટપટને, તે ન્યૂનાધિક નવ કો કરે રે,
 સ્નાન કરી પીતાબર પહેર્યું, વગી ધ્યાન હરિનું ધરે રે .

૬૮: કુંભકર્ણની ગાઢ નિદ્રા.

(રાગ કાલેસો.)

- જાગે ભાઈ બીડ પડી છે, કરે વિનતિ રાવણ રાય; ન.
 નર વાનરે લંકા ઘેરી, તુને નિદ્રા કેમ સોહાય.
 શત સેવક તેડાવ્યા રાયે, કહ્યું જગાડો કુંભકર્ણ;
 લક્ષ્મી બેધા વળગી દઢાળે, જાણે શું પામ્યો મર્ણ.
 જળ છોટે નવ જાગે ચોધો, તાપણ કીધાં ચોરે;
 હૃદય ઉપર સિલાપડ મુક્યાં, કાનમાં ફૂંકે મદન બેર.
 કપાળ ઉપર દુંદુભી વાજે, શરણાઈ નેરેરી ઢોલ;
 કો મેઘસ્વરે સાદ કરે, પણ રાણો ન આપે બોલ.
 મુંઠ મરી નાસિકામાં ફૂંક્યા, અજ ચલાવ્યા નાસામાંય;
 પાછો શ્વાસ મુકે નિદ્રામાંહે, અજ મીઠ ઉડ્યા જાય.
 હૃદય ઉપર અજ વેડાવ્યા, વડાવ્યા મહિય માતંગ;
 કુંભકર્ણ સુતો નવ જાગે, સાણસે ત્રોડાવ્યું અંજ.
 નાના ઔપચ અંજન કીધા, પગડગો ડંચળી બે વાર;
 પશુ અધોરીની ઉંધ ન જોડે, કીધો છુટણીઆનો પ્રહાર.
 વળી નાસિકા માહે સર્પ ચલાવ્યા, વામ જધાબ્યો લંકારાય;
 કપાળ માહે સર્પ અકળાયા, તે શ્રવણ રાગે નીકળી જાય.
 વાજ આબ્યો રાવણ રાજ, ન લાગ્યો એકે ઉપાય;
 કુંભકર્ણની રાણી આવી, રાયને લાગી પાય.
 હૃદય દીપે મારો કંઈ ન જાગે, એને વડાલા શરૂર ભગવાન;
 જાગશે સ્વામી મુહૂર્ત માત્રમાં, યુક્તે કરાવો સંગીત ગાન.
 ભક્ષ બોજાવે કરાવી રાખો, નહિ તો કરશે સહુનો સંહાર;
 રાવણે મધપાન કરાવ્યાં ત તણો કીધો અંધાર.
 ન.

અપ્સરા પાસે નૃત્ય કરાવે, ગાનતાન વાજે વાજીર;
 કુંભકર્ણુ ડોહ્યો જેમ મણિધર, સામગતાં ગોવિંદચરિત્ર. જ.
 ઉડીને સર્વે અન્ન આરોગ્યાં, પૂજ્યો પછી સમાચાર;
 મને કાચી નિદ્રાએ કેમ જગાડ્યો, શા વાનરના હોકાર. જ.
 રાવણે વાત કહી વિસ્તારી, જે રીતે દુભાવ્યા શ્રી રામ;
 અગત્યના કામ માટે ઉઠાડ્યો, તું નિના કોણ કરે સંધામ. જ.

(વલણ.)

સંધામ કરો શ્રી રામ સંગાયે, કપિ પમાડો મર્ણુ રે;
 એ વચન સાંભળી વીરના, પછી શું બોલ્યો કુંભકર્ણુ રે.

૬૨. રાવણને ઠપકો.

(રાગ પરજીઓ) •

કર ધસી કુંભકર્ણુ બોલ્યો, ધુણી પોતાનું શીરા;
 ધર ઘાલ્યુ બાધ ઘેલડા, તેં દુભાવ્યા શ્રી જગદીશ વીરા.
 બળીઆ સાથે બાધ વીરા, કા દુબ્યા શ્રી રઘુનાથ વીરા.
 ત્રંબક લેતા તારા રે, અંપાણા વીશ હાથ;
 કાઢી મુક્યો તુને રૂઢવજીએ, થયો કૃતમ્ની લાંકાનાથ વીરા. બ.
 સાયર જળ જેણે બાધિયું રે, સહ્યા તારી પુષ્પ સમાન,
 મેઘાડંબર સ્હેજે છેદિયું, તો ય તુને ન આવી સાન વીરા. બ.
 લક્ષ તરૂણી ઘેર તારે. જેના દર્શન ઇચ્છે દેવ;
 તો સીતાને શું લાગિયો રે થયો વૃદ્ધ ને ન ગણ કુટેવ વીરા. બ.
 જગત જીતી તેં જેર કીધુ પણ, ન જીત્યા કોષ ને કામ,
 સ્વામ કેશ ઉજવળ થયા રે, તો ય મન રત્યુ તારૂં સ્વામ વીરા. બ.

ચંદ્ર વિના જેની જામની રે, દીપ વિના જેમ ધામ;
 ત્યમ વિભીષણ બાધન વિના, દીસે ઉજ્જડ લંકા ગામ વીરા. બ.
 પરનારી જેની પાવક જ્વાળા, સાપણું વિખની વેલ;
 શવ લેશે તારો કુટુંબ સાથે, જમ રામચરણે શીશ મેલ વીરા. બ.
 હું મર્યું થઈ ખીતો નથી, પણ તું વેળાસર ચેત;
 નહિ માને શીખ માહરી, જશે જમપુર સ્વજન સમેત વીરા. બ.
 જે વાડીમાં બેસાડી જાનકી તો, લઈ આવ્યો કાણુ કામ;
 તુંથી સીતા છતાતી નથી તો, કેમ છતાશે રામ વીરા. બ.
 રાવણ કહે કુબકર્ણને રે, સાબગ દુઃખની વાત;
 બ્યારે દેખું સતી જાનકી, જણે હોય આપણી માત વીરા. બ.
 જે ત્યાગ કરે ચિત્ત સીતાયા, તો તે જગશે સખને અંગ;
 હવે કેમ નમું રિપુ રામને, મુખે લાગે કાળો રંગ વીરા. બ.

(વલણ.)

લાગે કાળપ મુખ ત્રિપે, જે નમું રિપુને પાય રે;
 કુબકર્ણ કહે ધન્ય તું, તારું મન જોયું મેં બાધ રે.

ગદ્ય.

૧. નાન્દી.

સૂત્રધાર—મારિય ! આ મુહુર્જન, વિહુર્જન, મહાજનાદિ બિરાજ્જેલા છે એ સર્વની આગળ કૃષ્ણસુત્ર પ્રેમાનંદ બટ પ્રથિત રોપદશિકા સત્યભામાખ્યાન ગુર્જરગિરિમા બજવવાનો મેં નિર્ણય કર્યો છે જ તું વાદિત્રાદિ સાહિત્ય તૈયાર કર.

પારિપાત્તક—ભાવ ! શુ ઝાડખીડ બળી જઈ હગિરે હીમ કર્યા ? હીક, વાર સાબળો, દાનિદાસ, ભુવભૂતિ, બાણ, સોમિદન, જયદેનાદિ કવીશ્વરોના નાટક છતાં, અને તે પછુ દેવગિરિમા, તો પછી ગુણાદિતી હીન ગુર્જરગિરિમા, અને તે પછુ નવીન નામધારી પ્રેમાનંદ પ્રથિત વસ્તુનો પ્રયોગ કરવો એ કેવી હસારત ! !

સૂત્રધાર—મારિય ! નવીનારબ હોવાથી રસિષ્ઠ પ્રેક્ષકજનુ દોષ દર્શ થશે નહિ

પારિપાત્તક—હા ! જે તો હીક, પછુ તમે તો નાટક રાખ્ધને પછુ નાટ બહાર મુક્યો છે ! આખ્યાન અને તે બજવવું ! ! શિન દિવ ! આપણે તો નથી સાબળ્યુ, નથી બેયુ, કે નથી જાણ્યુ ! ગમે તેમ થાઓ, પરતુ-ઠહો કે તમે ઉત્તમ પાત્રની જે દેવગિરિ, તેનો ગોટો વાળો તેને હામે ગુર્જરગિરિ વાપરશો, પછુ સોમાન્યમાત્રની બાલભાષા વિષે શું બોલો છો ?

૨૦ મણિ ચોર્યાનું આજ્ઞા.

કૃષ્ણદેવ—શ્રીદામા ! સ્વર્ગતક 'મણિએ તો મને બાધ્યાવસ્થા પ્રાપ્ત કરાવી અને કાંચનપુરીને વેલીવાળું મગ્ગ બનાવ્યું ! દેવગતિ બલવત્તર છે ! ! સખા ! કરેલો શ્રમ પણ સિદ્ધિપ્રદ થયો નહિ !

શ્રીદામો—મગ્ગને તમે વિસારો પણ મગ્ગ તમને કદમ વિસારે ? મગ્ગવનિતાના નિસાસા ન નડે એવો નર વિધિ નિમાર્ણ કરવાને શક્તિમાન કેમ થાય ? કરો એવું પામો અને વાવો એવું લથો ! શુદ્ધ થવાને શ્રમ તો કરવો જ પડે; પણ જગત્ તો ઝવેરી છે !

કૃષ્ણદેવ—શું અથવા તું પણ એમ જ માને છે કે ?

શ્રીદામો—જરૂર તે વિચાર કેવો આણે ? પડતીમાં તો પડતી જ !

કૃષ્ણદેવ—તારા જેવાં જેના સખા છે તેને પડતી કેવી ? ચડતીમાં ચડતી જ થતી જોઈએ.

શ્રીદામો—ત્યારે ચડતીમાં ચડતી.

કૃષ્ણદેવ—અથવા એમ કેમ ?

શ્રીદામો—સ્વર્ગતકની ચૌરિકા રૂપ નદી મગ્ગવનિતાના અત્યુપ-ભાવે ચડતીમાં ચડતી જેવી જણાય છે અને તેમાં થી કૃષ્ણદેવ પાત્ન કર્યા છતાં પણ તણાય છે.

કૃષ્ણદેવ—અથવા પડતીમાં પડતી શું ?

શ્રીદામો—કનાજાની સૂકાયલી તલાવડીમાં જોઈ માછી તેને બીજી જગા જેવી જગા માને છે તો પણ સંતાપ ગએલા દેડકા શબ્દ કરી આ સ્થલે તલાવડી હશે એમ તેને ચંકાશીલ કરે છે, જેથી તે તલાવડીનું રહેલું મત્સ્યરૂપી ધન પણ હરાઈ જાય છે. એવી રીતે પૂર્વકૃત્ય સાંભળવાથી દેવની પડતીમાં પડતી મનાય છે.

કૃષ્ણદેવ—શ્રીદામો ! કોઈ જન આમ ગુણુ ઝેમ મને લાગે છે; ના, નો.

શ્રીદામો—(આમ તેમ જોઈ) દેવ ! અહી કોઈ દીસતું નથી; હાં હાં ! હું સમજ્યો, આપના જેવાને ઝેમ જ થાય.

કૃષ્ણદેવ—શું સખા, ત્યારે તેં મને ચૌર જ ધાર્યો કે ?

શ્રીદામો—ના મેં નહિ, પુરજને.

કૃષ્ણદેવ—તો તું કર તેમની પ્રતીતિ.

શ્રીદામો—પણ પાછલી વાત શી રીતે છુંસી નખાય ?

કૃષ્ણદેવ—ગોપિકાનું નવનીત લેતા પિપીલિકા ઉતર્યાનું કહેતા'તા તેમ.

રૂકિમણી—(ઉભય ન સાંભળે તેમ સંજોડ) શું લોકની શંકા સત્ય છે ? ના, ના, ઝેમ હોય તો મણિ પાછો કેમ આપે ? વાર આગળ શું થાય છે તે સાંભળું. ઠીક થયું કે હું અહીં છું, તે બન્ને માંથી એકે જાણતા નથી. જો પદ્મપ્રભાતું કહ્યું કરું હોત તો આ બધી વાત સાંભળવામાં આવત નહિ.

શ્રીદામો—પણ તે તો રાધિકાના કૃપાકટાક્ષે મુક્તા.

કૃષ્ણદેવ—પણ તે તો હવું સત્ય અને આ તો છે અસત્ય. એટલે તેવા કૃપાકટાક્ષની આવશ્યકતા શી ?

શ્રીદામો—મહારાજના કહેવા પર મને પૂર્ણ પ્રતીતિ છે. તેમ મણિ પણ મહારાજે આણી આપ્યો છે તે છતાં જો શંકા રહેવી એ રાધિકાના કૃપાકટાક્ષ વિના નહિ તો શું ?

કૃષ્ણદેવ—સખા ! સત્ય !-કૃપાકટાક્ષનો મહિમા એવો જ અવર્ણ નીય છે.

રૂકિમણી—(સરોવ) અરે ! આ ગોપપુત્ર શ્રીદામો શું સમ-

જાવે છે ? અને દેવ પણ તેને મળતા થાય છે !! ખરેખરાત ! જાતિ-સ્વભાવ એ જીવતા સુધી નથી જ જતો !! વાર આગળ શું થાય છે ?

શ્રીદામો—મહારાજ, કૃપાકટાક્ષથી મુક્તતા મળે એવું મારા વિચારમાં આવ્યું છે.

કૃષ્ણદેવ—ત્યારે કહી દે; દીર્ઘસૂત્રતા કરવામાં કયા અર્થની સિદ્ધિ સ્વીકારી બેઠો ?

શ્રીદામો—મોટામાં મોટા અર્થની ?

રૂકિમણી—‘ બાબા ઠોરાં ક્યાં ચારીશું તો કે ત્યાંનાં લાં. ’ એવી જ કંઈ મોટામાં મોટી અર્થપ્રાપ્તિ હશે ! ‘ પણ મારે ઉતાવળાં થવાનો સમય નથી.

કૃષ્ણદેવ—તે અર્થ કયો ‘ તે કહી ’ નાંખ્યની ?

શ્રીદામો—(આમ તેમ જોઈ) સાંભળો મહારાજ ! સત્રાજિતની સુતા સાથે સંબંધ બેઠો એટલે સર્વ અર્થની સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ અને નિંદાની સમાપ્તિ સમજવી.

રૂકિમણી—અરે દુષ્ટ ગોપ ! દેવને અવળે માંગે દોરવાનું તને જ જાણે ! વાર કીક, કૃષ્ણદેવનું વેણ સાંભળવાનો પણ સારો મમય છે.

કૃષ્ણદેવ—(વિચાર કરી), પણ તે તો જનકકન્યા આપે કેમ !

શ્રીદામો—કરો રૂકિમણી જેવું.

રૂકિમણી—(રોષને દબાવવા જેવો ડોળ કરી) આવાને આવું જ ધરે; પછી એની વાત છે.

કૃષ્ણદેવ—સખા ! સ્યામાની જાણસા વિના તે બને નહિ.

શ્રીદામો—ત્યારે કરો દાલાવાલા.

કૃષ્ણદેવ—સખા ! કરજ નેં કન્યા—(એટલું બોલતામાં)

રૂકિમણી—(મહા ક્રોધાવેશે પ્રગટ થઈ) મહારાજ ! ‘કરગરે મળે નહિ.’ ગોપબધુ ! શીક્ર ઠાઠ બચાબો છે; જાત તેવી જાત ! હંસ રાજા ને પ્રધાન ઠાગડો ! મળી સત્રાજિતની પુત્રી અને દેલાઈ સહીતિ !

કૃષ્ણદેવ—(ગમરાયલા જેવા વેગે જિભા યઈ) પ્રિયા ! હાસ્ય-વિનોદ થવલું કરી આમ દુઃસહ લગાડવું ધટિત નથી.

શ્રીદામો—અમારો તો એ સ્વભાવ જ છે કે યાદા પહોરની લહેરો ખાવી અને ખવરાવવી.

રૂકિમણી—પ્રાસાદને ચિખરે બેઠા મારે કંઈ હંસ કહેવાયા કે ? ગોવાળિયા તે ગોવાળિયા જ.

શ્રીદામો—દેવી ! ગોવાળે કાને ગાંડ નથી કર્યાં ? હું પણ તેવાની નિંદા કરવા છાક થેઠ પી તૈયાર છું.

રૂકિમણી—(સરોષ) એવી વિચિત્ર વાણી અને વિચિત્ર સલાહથી રીઝે તારા દેવ !! હવે મારી સાથે બોલ્યો ને તારી વાત વું જાણે !

કૃષ્ણદેવ—દેવિ ! એનો અપરાધ શો છે !

રૂકિમણી—‘કરજ ને કન્યા કરગરે મળે નહિ’ એ બેલુ દેવ-શ્રીને સુખેથી કલાવનાર તથા ખોટો વાલેશરી ચનાર એ જ છે.

કૃષ્ણદેવ—તમે તમારું કાવતું ગમે તેમ યુક્ત કરવા તત્પર જ છો; કિન્તુ અમારું એમ કહેવું છે જ નહિ.

રૂકિમણી—ત્યારે કરજ ને કન્યા એની આગળ શું કહેવાના હતા તે કહો જોઈએ ? ખીજું તો કાણું ય છે, પણ તે કહેવું કાને ?

કૃષ્ણદેવ—અન્યથા અતિશેમાં અતિશે હોમ, પરંતુ મારે કહેવાનું તો આમ જ હતું:—

દેવી ! કરજ ને કન્યા, ક્ષણકિત સદા મહ્યું;
યથાર્થ વદ્યું મારે, ગમે તેમ તમે ગણ્યું !

૩. વિવાહ સંબંધી વિચાર.

સત્રાજિત—પ્રિયા ! હવે લગ્ન આડા માત્ર બે જ દિવસ રહ્યા. મારે આજ કૃતવર્માના પિતા પાસે જઈ તેમને કહેવું છે કે લોક તો ગમે તેમ કહેશે પણ તમારે નક્કી સમજવું કે હું ફરું તેવો માણસ નથી.

ચાંદ્રમતી—પ્રાણનાથ ! મારે તમને કંઈ કહેવું એ હીક નહિ તો ય જન્યું કહ્યા વગર આસવું નથી. જે કહેવાવું છે તે એ જ છે કે તમારું મન ચમડોળ જેવું ફરવું તો નહિ હોય ? ઘડીમાં તમે અકૂરને કન્યા દેવાનો વિચાર કરો છો અને ઘડીમાં શતધન્યા સાથે વિષહની વાત કાઢો છો; અને આજ તો કૃતવર્મા સાથેનો નક્કી કરાવ કરવા જવાના છો એમ કહો છો, તો એક મારું ગરીબડીનું કહેવું માનશો વાર ?

સત્રાજિત—શું અમારું મન ચમડોળ જેવું ફરવું અને તમારું મન પાપાણુ જેવું સ્થિર ! વાર હીક છે; જે બોલવું હોય તે બોલી નાખો !

ચાંદ્રમતી—પ્રાણનાથ ! ગમે તો મને ગાંડી ગણો કે ઘેલી ગણો પણ હું તો મારા મનની વાત તમારા આગળ કહી નાખું છું; પછી તમારે પરવડે તેમ કરજો.

સત્રાજિત—હવે કહેતી છું તો કહી નાખ્યને ?

ચાંદ્રમતી—પ્રાણપ્રિય ! જ્યારે તમને વાત સાંભળવામાં ય આટલો બધો ભાર પડે છે ત્યારે કહેવામાં શો સાર નીકળવાનો છે ? તો ય પશુ જ્યારે તમે સાંભળવાને ઇચ્છો છો ત્યારે કહી જ નાખું છું.

પ્રિયપતિ ! વારૂ જો કૃષ્ણદેવ વેરે સત્યભામાનું કરીએ તો કેમ ? એમની મરજી તો આઠે અંગે છે. જો તમે તે દહાડે એને કપટ કરી ન લાવ્યા હોત તો આટલે તો કપારના ય લગ્ન થઈ નયા હોત. જો એ થાય તો પછી સત્યભામાના સુખની તો કાંઈ બાકી જ રહે નહિ. પણ પરમેશ્વર એ દહાડો શી રીતે લાવે ! (એમ કહી નિઃશ્વાસ નાખે છે.)

સત્રાજિત—“ દેખાતું ઇશ્વારનું અને કાંઈયું ત્યારે ધમાડો ! ”
તું તો એ જ કેવાની હતી તે અમે જાણ્યું હતું. શું એ મારા બાંધને મરાવનાર અને તે મારો જમાઈ ? ગિવ શિવ ! ” સ્ત્રીની બુદ્ધિ પગની પાનીએ ” એ વાત કંઈ બોલી નથી. અરે ! ત્યારે શું સત્યભામાને તે જ ચક્રાવી દેખાય છે પણ જોજો હો, એ કન્યાનું મોં તેમ થાય પણ હું એ કદાપિ તારું કે તેનું ધારું કરનાર નથી. તું જ કહેતી હતી કની કે સત્યભામા ખાતી નથી, પીતી નથી, ત્યારે એને ખવડાવવું ય કેને છે ? (હૃદય ઉપર નમ્ર જવાબી) હા ! જોજો આ મેડીની કુંચી કોઈને હાથ જતી લાખ નીકરે મારી કને. આવું અવગું અવગું બોલવું ને કહેશે મારું કંઈ કંઈ નથી ! (એમ કહી આખ્યો ચક્રાવે છે.)

ચાક્રમતી—(સખેદ) પ્રાણનાથ ! હું આટલા બધાને બોલ્યું નથી. મારા મનમાં જો આવ્યું તે મેં કહ્યું; હવે તમારે જેમ કરવું હોય તેમ કરો “ ધણીને કાંઈ ધણી છે ? ” તમે સત્યભામાને મેડીએ ચક્રાવી, સાર પછી મેં તે તેનું મોડું ય દીધું નયો. તેમ છતાં ય તમને વેળા આવતો હોય તો આ તમારી કુંચી તમારી કને રાખો (એમ કહી કુંચી કાઢી આપે છે).

સત્રાજિત—હવે રાખો રાખો. એમાં તે આટલું બધું શું લાગ્યું તે રાતા પીળા થઈ જાય હો ? (એમ કહી કુંચી પાછી નેતા પડ નાખે છે.)

ચાંચમતી—(સખેદ) વાર ત્યારે પ્રાણનાય ! એ હું મારી ગટે જેમ હતી તેમ બાધી રાખુ છું, પણ જે અવિશ્વાસ આવતો હોય તો કરાગે સાથે સાથે ગખો મારે એમાનુ રુ છે ? " કે' હુડી નવાબ, તો કે નવાબ ? "

સત્રાજિત—અહુ યયુ, અમે તમારૂ હઠાપણુ જાણુ' ! હવે જાવ જે કંઈ સખ સખથી દરવાનુ હોય તે કરો, હું પણ જઈ આવુ' છું (એમ કહી જાય છે)

ચાંચમતી—(માથે હાથ ઘસી સખેદ) અરે સત્યમામા ! તુ રહને હાથ રત્ન થઈ ક્યા પડી કે તારે વગર અપગધે કેદ પડવા દહાડો આવ્યો ? જેવી હરિની મગજ (એટલુ ખોલી ચાલી જાય છે)

૪. નારદજી અને કૃષ્ણ ભગવાન.

નારદ—(વિચાર કરતે વેશે) ઓહો ? ક્યા કારાગૃહમા જન્મ ક્યા ગેરકુલવળાં મામમા શલિગન થયુ, ક્યા મધુપુરનો ત્યાગ, અને ક્યા વિશ્વમ્માં નિર્મિત કાચનપુરીમા નિવાસ ! અવિનાશીની ગતિ અગાધ છે ! અરે હું તે ક્ષણસદનમા, પુરદરાનો વા વૈકુઠધામમા છું ! આહા ! (આમ તેમ નિહાળી) શી આ શોભા ! જે એક મિતામણિ અથવા સ્પર્શમણિ જગતના જનને પ્રાપ્ત થવો કહિન્ તેની પકિતએ પકિતએ મારી પ્રતિમાને ગ્રહણુ કરી લેતી જણાય છે ! અરે (આશ્ચર્ય પામ્યા જેવે વેશે) ભૂલ્યો ! કૃષ્ણ—અત પુરે જવાનો આ પથ નોય ! (એમ કહી ખીજે માર્ગે જાય છે) ના, ના, આ પણ નથી ! (વિચારવાળે વેશે) રુ હું નારદ કે જેને ત્રિલોકીપ્રીતુ અંદન તે તણુમાત્ર, તેને દ્વાસ્મામા અને તેમા પણ અવિ

કેમ કરવું ? હાં ઠીક; લાઝ ધરી જોડે ધ્યાન (ધ્યાનીને વેશે) ચાલેલો. આ જ પથે પ્રમાણ જણાય છે. (આધેથી જોઈને) અરે ! આ ઇંદ્રઅંતઃપુરપાલક અહીં ક્યાંથી ? ના ના, નોય. આ તો જયવિજય છે ! અરે, એ પણ નોય ! ત્યારે આ કોણ ? (એવે અંતઃપુરપાલક પાસે આવી વંદન કરે છે.)

અંતઃપુરપાલક—(સવિનય) વિધિજ ! દેવશ્રીને આગમ વિદિત કરે ? અથવા બ્રહ્મર્ષિને કંઈ પણ અટકાવ છે જ નહિ.

નારદ—(સુઆચર્ય) સાધુ સાધુ ! અહો વત્સ ! શું હું વૈકુંઠ માંજ આવ્યો છું ને ! તારું નામાભિધાન જય કે વિજય વા કોઈ અન્ય ?

અંતઃપુરપાલક—(સવિનય) બ્રહ્મણે ! આ વૈકુંઠ જેવા દ્વારિકાપુરમાં આપનું આગમ થયું છે; ત્યાં જય વા વિજય અંતઃપુરપાલક ન હોય ! અથવા છે તો તે અરિગણમાં જ રહીવું જણાય છે.

નારદ—(સાવધપણે) ધન્ય ! કૃષ્ણ-અંતઃપુરપાલક ધન્ય ! જા, મારું આગમ દેવને વિદિત કરે.

અંતઃપુરપાલક—(એ હસ્ત જોડી નમન કરી) જેવી બ્રહ્મર્ષિની આરા. (એમ કહી જાય છે).

(બાહરે જવાને વેશે કૃષ્ણ તથા શ્રીભગ્નો પ્રવેશ કરે છે.)

કૃષ્ણદેવ—વયસ્મ ! કેમ તારે ધારેલે સમયે સર્વ તૈયારી થઈ હતી ?

શ્રીભગ્નો—દેવ ! વિધન ન આવે તો.

(એવે અંતઃપુરપાલક પ્રવેશ કરે છે).

અંતઃપુરપાલક—(નમન કરી) જય જય દેવશ્રીનો જય જય-કાર હો. (હાય જોડી) મહારાજ ! બ્રહ્મકુમાર દ્વારે ઉભો છે. દેવશ્રીની જેની આરા.

કૃષ્ણદેવ—અંતઃપુરપાલક ! એમને અંતરાય શો ? જ્યવિજનની કયા તો જાણીતી છે ને !

અંતઃપુરપાલક—(નમન કરી) દેવશ્રી ! અહાકુમારની સ્વેચ્છાનું અનુવર્તન કરું છું.

કૃષ્ણદેવ—વાર ત્યારે કહે કે પધારો.

શ્રીદામો—(સખેદ) કારો વહેલો નીકળી જાય તેમ કરજો.

કૃષ્ણદેવ—અરે અંતર્ગત જાણનાર અહાપિં માટે એવું બોલીશ મા.
(એવે એક હસ્તે વીણા વગાડતા તથા બીજે હસ્તે કુંતલે ફેરવતા નારદ પ્રવેશ કરે છે.)

કૃષ્ણદેવ—(નીરખી પ્રણામપૂર્વક) મહર્ષિ ! આજ મને પાવન કર્યો ! આપ જેવાના આશ્રય વડે હું આ સર્વ સુખ ભોગવું છું.
(ઇલાદિ મધુર વચન વધા પૂરે અર્ધપાદ કૂલરનાદિક અર્પી મુનિ-સન્મુખ હસ્ત જોડી ઉભા રહે છે.) અક્ષનંદન ! શી આશા છે ?

નારદ—હે અવિગત ! હે અન્નર ! હે અમર ! હે અવિનાશી ! આપને શું અવગત નથી ? તથાપિ હું જે કાર્યવશાત્ આવ્યો છું તે વડે દેવને વિદિત કરવા ઉચિત છે. સાંભળો ! (વીણા વગાડી શ્લોક બોલે છે.)

સમ્ધરા.

માતૃધાને અર્તિશે ગરક સુર કર્યા, કષ્ટમાંહી સુરારિ,
જાતૃષે વન્હિ જેવો નૃરક અસુર છે, સપ્તકષ્ટે વિહારી;
કાતું કેએ કટારી ફરક નવ જરી, નષ્ટ પુણ્યે વિચારી,
ધા તું જા તું હવે તો ધરક હલ્ય છે, દષ્ટ કષ્ટે સુરારિ.

કૃષ્ણદેવ—પદ્મયોનિજ ! પ્રારબ્ધ અન્યથા કેમ થાય કે સુખ-દુઃખાદિનો નિર્મિત કાળ શી રીતે મિથ્યા કરાય ?

નારદ—(સખેદ). શિવ શિવ ! માયાનિર્લેપ પણ માયામાં લેવાયા ? સોળસહસ્ત્ર રાજકન્યા એ કષ્ટજન્યા જ રહેવાની ! તેમ તેની ધત્તિકા ધન્યા, એ પણ ક્યા ! કૃષ્ણદેવ ! એમાંનું અમારે કંઈ પણ લેવાદેવા નથી. સહસ્રાક્ષીએ મોકલેલો સંદેશો, અને તેનું સુંદર સ્થામ નિકટ નિવેશન, એટલું જ કાર્ય કરવાનું છે !

કૃષ્ણદેવ—બ્રહ્મર્ષે ! શકસૂચના મારે શિરસામાન્ય છે. મારા પ્રણામપૂર્વક તેમને કહેજો કે હું એ જ ઉદ્વાગમાં છું.

નારદ—(હિમા યત્ર) કૃષ્ણદેવ ! સુખી રહો; હું હવે ગમન કરું છું.

શ્રીદામો—મુનિ મહારાજ ! એક મારું કામ કરશો ?

નારદ—(દિગ્મતપૂર્વક) ગોપબંધુ ! તારું કાર્ય જો હું ન કરું તો કેમિચ્છી જેવી મારી દયા ન થાય ? જોલ્ય, જોલ્ય શું કાર્ય કરાવે છે ?

શ્રીદામો—(સવિરમય) મહારાજ ! એ શું ! હું કંઈ સમજ્યો નહિ, મહારાજ આપણે તો જોળે બાવે રામધયા ! તમે અને તમારા મર્મ, પણ કહો મહારાજ મને સુખમાર્ગ આપશો ?

નારદ—(શ્રીદામાનો હાથ ઝાલી) હા, તું જે ઇચ્છીશ તે હું આપીશ.

શ્રીદામો—મહારાજ તમે આધવનું મન મનાવો છો એ ખરી વાત ?

નારદ—હા; તેમા તારે શું ?

શ્રીદામો—મારે શું તે એ જ કે જો તમે આધવનું મન રોજ મનાવો છો તો એક દિવસ મારું મન મનાવો કે મારું મન બનો, એટલું જ મારે આગલું છે !

કૃષ્ણદેવ—અહ્યા ! એમાં તે શું આશ્ચર્ય ? ન માગી પ્રજાની
હીલા કે ન માગી તારી પ્રથમ હતી તેવી મતિ ! વાર ઠીક જ છે;
તું જાણે અને તારા નારદ મુનિ જાણે !

નારદ—શ્રીદામા, માયાના આવરણમાં આવવું અને અવનિને
દ્રષ્ટ દેવું, એ જો અવિનાશીને રહે છે તો તારે પણ તે દ્રષ્ટે તેવું જ
માગવું જોઈએ !

શ્રીદામો—નારદ મહારાજ ! તમારે જો આવવું હોય તો આપો,
નીકર “ તારું ગયું તેણ ને મારો ગયો ખેલ ! ”

નારદ—જ આશ્ચર્ય ? સર્વે મુખી રહો. (એટલું બોલી વીણા
વગાડતા સ્વર્ગ પ્રતિ ગમન કરે છે.)

શ્રીદામો—કહાનજી ! હવે આલો આપણે જવાની વેળા થઈ
છે હોં.

કૃષ્ણદેવ—આહુ સખા મારી સાથે. હું પણ રાત્ર્યચિહ્નવર્ણિત
થઈ આવું. (એમ કહી ગને જણ્ય જાય છે.)

૫. નાગરિકાની મુક્તિ.

જોશીયુઆ—અહો સૌભાગ્યવતી ! અમારા વિદ્યાર્થીની રૂઢિમણી
અહીં પરણી છે તેના પરિણયનું મુદૂર્ત આપનાર અમે જ છીએ.
અમારે દષ્ટ ગરજ પડી માટે મળવા આવ્યા છીએ. જો તને તેના
ધરની બાળ હોય તો ખતાવી દે, તારું કલ્યાણ થશે.

ચાક્રમતી—મગવંત ! એ તો આ પુરનાં રાણી છે. એ
એમનું ધર દેખાય. પણ મહારાજ મારો કાય જોતા જાય તો મારે
ધેર આવી ગંગાસ્નાન કરાવી મળ્યા જેવું થાય !

જોશીપુઆ—હીકસ્ટો; જોશી દોશી અને વટેમાયું એ ત્રણે ફાકટિયા છે જ ! પણ તેં અમારા પર ધર બતાવનાનો ઉપકાર કર્યો તો અમારાથી જે તારું હિત થાય તે અમારે કરવું જોઈએ. (પછી તેને પગથી માથા સુધી જોઈ) બાઈ ! તમારે એક પુત્રી છે. (ફરીથી ધ્યાન કરી) પૈમે ટકે તમે પૂર છો. (વળી હાથની રેખા જોઈ) તમારે તમારા સ્વામી સાથે બિયાબારું છે. (પુનઃનાસિકા ગ્રહણ કરી) હવડાં તારું મન ઘણા જ ઉદ્વેગમાં છે અને કોઈ કષ્ટ વસ્તુનું દર્શન થતું નથી. હે સૌભાગ્યવતી ! અમે કહી તે બધી વાત સાચે-સાચી છે, અને જે તું જૂરી છે એમ કહે તો અમે ઉઠી ચાલ્યા જઈએ.

ચાંદ્રમતી—દૈવ્ય ! સર્વ સાચેસાચું છે. પણ ભગવંત ! કહો જોઈએ મારી સુતાને (નિઃશ્વાસ નાખી) મનમમતો સ્વામી મળશે કે નહિ ? મહારાજ એવું નામ સત્યબામા છે. જોજો હો; ખરેખરું કેંજો હું તમને ખુશી કરીશ.

જોશીપુઆ—તમારી તે સુતાને બોલાવો એટલે. તેનો સર્વ જોગ નક્કી કરી તમને સમજાવું; જોયા વગર કંઈ જણાય નહિ.

ચાંદ્રમતી—(નિઃશ્વાસ નાખી) ભગવંત ! તે હવડાં અહીં છે નહિ. ઝગપિરાજ ! તમારા જેવાને તો સર્વ જણાય માટે તેને સાસરું સારું મળશે કે શી રીતે ? એ બધું જો કહેવાય એવું હોય તો જોયા વગર જ કહો.

જોશીપુઆ—(વિચાર કરી) વાર ત્યારે ઠીક સાંભળજો હો ! (રાશીઓનાં નામ દઈ અને આગળનાં વેદા ગણી) અરે બાઈ ! તમારી પુત્રી તો કોઈ મહા ધુરધર રાજપુરુષની પટરાણી થાય એમ લાગે છે. જુઓ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે જેના અડધા આવી હોય તેને આવું અવશ્ય મળે.

શાદ્દલનિકીડિત

જો ચોથા જુવને કદી સન્ની નહો, તો ભાગ્ય મોટું મળ્યું,
પ્રાસાદો વસવા મળે મણિસમા, સોનું ન જાયે મળ્યું;
આમો કેંક મળે ટળે દુઃખ સહુ, રાણી જને રાજની;
એવા યોગ્યવતી સુતા ટુજતણી, છે જાઈ એ દાનની !

અપિચ—

અગ્નિણી હંદ

સાતમે સ્થાનકે શુક જો આવિયો,
ભાગ્ય તેનું મળ્યું દેવને બારિયો;
સ્વામી એવો મળે સસયે શે રહું ?
કનકા તારી તો એ મહે છે રહું.

ચારમતી—દેવજ ! એ તો તમારું દહેલું જૂડું પડે એવું
જણાય છે.

જોશીયુઆ—સૂર્ય ચળે, પૃથ્વી ચળે, મેર ચળે, નખ ચળે,
પણ અમારું વચન કદાપિ ચળે નહિ. માત્ર કંઈ દોષ હોય તો તે
અમારું કહેવા પ્રભાણે નિવારવો જોઈએ.

ચારમતી—ત્યારે ભગવત ! કયો દોષ હશે કે મારી સુતા
હવણ મહા મહા દેવને વેડે છે અને તેનું ઇચ્છેલું હોય જઈ અણુ-
ઇચ્છેલું મળવાની તૈયારી થઈ ચૂકી છે ?

જોશીયુઆ—અહો સૌભાગ્યવાની ! તારા ખેટ મક તેને નડે
છે (કોટ, સામી નજર કરી) તેમ તારી મકો પ્રતેની દુનિ પણ
એવી અવળી છે કે ન થઈ હોય તે વિદ્ય યાય

ચારમતી—મણક ! ત્યારે મારા વસા મણી જોઈ દોહા કે મને
ક્યા મદ તડે છે ? અને તે નડતર હું કેમ કરું તો અટકે ?

જોશીયુઆ—(ધ્યન ધરી) જો સાચુજ્ય; તારે આટલા આટલા મંડ વાંક છે.

સમ્બરા.

જો ચોથી સૂર્યરાશિ જનમ તણી ગણી, વક એ તો રહી છે,
આહું તેથી બને છે તન મન ટુજને, કષ્ટ ચિંતા કહી છે;
અગોઅંજે અતિશે અગ્નિ સળગતી, ચાત સ્વપ્ને ન લાધે,
તારા એવા બધા છે મંડ નવ નરતા, કાતિ વારી ન વાધે.

અપિય—

અનુકુપ્.

છે શનિશ્વર બારે જો, દુઃખ દે ટુજને અતિ;
મોટી ખોતિ અપે એ, જેની મંડન છે ગતિ.

ચામતી—મગવંત ? એ હોય નિગારણુ થાય એવો કષ્ટ,
ઉપાય હશે ?

જોશીયુઆ—ઉપાય ન હોય એમ તો સમજવું જ નહિ.

ચામતી—ત્યારે શૂંવ ! બતાવો જોઈએ; જો અધરામાં
અધરું હશે તો પણ હું મારી લાડસરેલી કુંવરી માટે કરીશ.

જોશીયુઆ—મધ ! તારે જે જન્મરાશિથી સૂર્યની ચોથી દશા
એકેલી છે તે તો તાન ધરમા અહોરાત્ર સૂર્યનું પૂજન થાય છે એટલે
બહુ બાધકારક નથી; પરંતુ જે બારમા શનિશ્વર તારે થયો છે અને
તેની સાથે સાડાસાતી ખોતિ બેઠી છે તેનો તો પરિહાર ક્યાં વગર
છૂટકો નથી.

ચામતી—મહારાજ ! જે કરવું પડશે તે હું કરીશ. તમે
કહેતાં ખંચાશો નહિ.

જોશીયુઆ—અમે શા સારું ખંચાઈએ ? અમારે નથી લેવું કે નથી દેવું ! જો બાઈ ! સાબળ્ય, એક તો તારે લોહાએ અડકવું નહિ; બીજું જે તારા ધરનાં જૂનાં માણસ હોય તેને જોયા વગર ખાવું નહિ; કંઈ ખખડાટ ભભડાટ કાઢ્ય તે જોવા જવું નહિ; શનિ-શ્વરના નમ્ર કરાવવા; કાળાં વસ્ત્ર દાનમાં આપવાં તથા સારો વ્યાસિયુ જોઈ તેને નિત્ય સવાશેર અડદ આપ્યા કરવા. એટલું યથાર્થપણે કરીશ એટલે તારી જે લોહાને પાચે પનોતિ બેઠેલી છે તે બદલાઈ રૂપાને પાચે થશે.

ચાંચમતી—(સહર્ષ) અહો દિનદેવ ? એમાં તે શું ? એટલું તો હું હાલતાં ચાલતાં કહું તેવી છું. હવડાંથી જ તમે કહ્યું તેમ વગર ભૂલે કરવા માંડું છું.

જોશીયુઆ—અરે બાઈ મહ તો મોટા મોટાને બૂલાવે તેવા છે જો (કાઠ બણી આંગળી કરી) તારે હૈડે ચઢીને જ લોહાની પનોતિ બેઠી છે અને તું તો બૂલ્ય ન કરવાનું કહે છે.

ચાંચમતી—હા હા મહારાજ ! ખરી વાત. (એમ કહી કોટથી કુંચી કાઢી ગોખલામાં મુકે છે, અને પછી દેવમને પાંચ મોહોરો આપવાં જાય છે.) સ્થો દિનદેવ ! આ દક્ષિણા. “ કૂલ નહિ ને કૂલંતી પાખડી. ” (એમ કહી પગે લાગે છે.)

જોશીયુઆ—હે સૌભાગ્યવતી ! અમારે અનન્યક વત છે; અમે કોઈનું દાન લેતા નથી. વાંરે અમારા કહેવા પ્રમાણે કરશો અને તે વડે તમારું કામ થશે એ જ અમે દક્ષિણા સમજીએ છીએ. બેસો, હવે અમે જઈશું.

ચાંચમતી—(પગે લાગી) મહારાજ ! ત્યારે તમે તો ખરેખર

પરમાર્થ ક્યો હો; કષિતેવ પધારજો. જો પેલું (આંગળી કરી બતાવે છે) ઊંચું ઘર દેખાય ત્યાં જ રૂમિશી દેવી તમને મળશે.

જોશીયુઆ—શુભં ભવતુ. (એમ આશિર્વાદ દઇ ચાલ્યા ગયા અને ચાંદમતી પણ પોતાના ઘરમાં પેસે છે.)

(રોચનીય સ્વરૂપે નાગરિકા પ્રવેશ કરે છે).

નાગરિકા—અરે ! શ્રીદામને શું થયું ? મૂંઝો પકડાઈ ગયો કે કેમ ? જો એમ કંઈ થયું હશે તો હું તો રજા જી મરવાની છું. જેમ “ ઘોખીનો ફૂતરો નહિ ધરનો કે નહિ ધાટનો,” તેવી મારી દસાં થવાની છે. (એવે કોઈ આખ્યાનો ખખડટ સાંભળી કાન દે છે.)

શ્રીદામો—(સરિમત) કેમ નાગરિકા ? કંઈ તારે દસાબસા ભેવડાવવી છે ? અમે દોઢલાં ધન પણ કહી સફીએ એવા છીએ.

નાગરિકા—હવે કહ્યું કહ્યું ! જો જોશી ધધા છે તો કહો જો-કે ? મારી સખીને જે મેડી પર પૂરી દાદરે તાણું વાસ્યું છે તેની કુંચી હવડાં ક્યા છે ?

શ્રીદામો—(સહર્ષ) દક્ષિણ દિશાના મોટા તાકા કનેના નાના ગોખલામાં છે. જા જઈ જો, અને કદાપિ ન જડે તો આવી રટ દહેજો.

નાગરિકા—શીશી ને દટાક. ના જડે તો રટ દહેજો; એમ કંઈ આપણું કે ભેણું છે ?

શ્રીદામો—(નાગરિકાને ગમે હાથ મુકી) જા જા ખચીત. (પછે કાનમાં વીતી વાત કહે છે.) તું જઈ આવી અને સમાચાર કહીશ ત્યારે મારાથી દેવ કને જવાશે.

નાગરિકા—જો એમ તું કુંચીનું નક્કી ન કરી આવ્યો છું તો હું પણ એક પવકમાં ખગર લઈ આવી જાયજો. અને પણ મારી

સખીના બાપ મનાવી દેડી જવા આવ્યાં તા' પણ હું તારે દાજે ગઈ નહિ અને પછી જવાનો વાપદો ક્યો છે. જો જોશે તો મળીશું અને જો નહિ જીવે તો તારું ધારું કામ કરી પાછું વળીશું, પણ હું આ તારો વેશ કાઢી નાખી બેસજો હો. (એમ કહી ચાલી જાય છે અને શ્રીદામો પણ પોતાક બદલવા રવાના થાય છે.)

૬. નારદજીના નારદવેદ.

નારદ—અરે શું આશ્ચર્ય કે વાસુદેવ નથી સત્યમામાને મંદિર કે નથી રૂઢિમણીને ત્યાં ? મેં રાજસભા, વાસુદેવગૃહ અને સંકર્ષણ સઘમાં શોધ કરી તથાપિ ત્રિકમની બાલ મળી નહિ. જો કાર્ય નટરૂપ ધારી સાવિત્રી, પાર્વતી, બૃહસ્પતિ, તારા, શક અને યમાદિ દેવો ન કરી શક્યાં તે કાર્ય કરવા હું પ્રવૃત્ત થયો ! અરે આ તે કેવા અંજન્યમાં હું અહિં આવ્યો કે દામોદરનાં દર્શન જ થતાં નથી ? (એવે આવતા દારપાલકને જોઇ) અહો દારપાલક ! અધુના તમારા દેવ ક્યાં બિરાજે છે ?

દારપાલક—(નમન કરી) ભગવંત શ્રીકુમાર ! દેવગ્રી પ્રજાથી આવેલા અતિથિ અને અતિથિસત્કારસ્થાનમાં પધાર્યા છે. દેવર્ષિને ત્યાં જવાની ઇચ્છા હોય તો હું સાથે આવું. .

નારદ—હા, મારે ત્યાં જઈ ત્રિકમને મળવાની વાચ્છના છે, મારે હું મને ત્યાં લઈ ચાલ્ય. (પછે આશ્ચર્ય પામી દારપાલક ન સાંભળે તેમ) અહા ! શા ત્રિશો ત્રિકાળદર્શી હોય છે ? મને શકે પ્રથમ જ કહ્યું હતું કે અમે સર્વેએ મળી અદિતિકુંડલાદરજીનો કરણમય પ્રયોગ કરી બતાવ્યો તેમાં દયાગતું માનસ દ્યાર્દ બાવવાળું યશું તથાપિ અંજસા કોઇ પ્રજાઆહીર આવ્યો તેણે કરી અવિનાશી પૂર્વ-

અજ્યાના આપરણમાં આવી પડયા, માટે તમે જલ તેમને સુરક્ષિતું સૂચન કરી જોમ સ્થોમાસુરનો નધ સત્તર યાચ તેમ કરો. (એવે અતિથિસત્કારસ્થાન નિકટ આવી પહોંચે છે અને ત્યાં કૃષ્ણદેવ તથા વશલા આહીરને વાતો કરતા જુએ છે.)

કૃષ્ણદેવ—(નારદને જોઇ ઉભા થઇ નમન કરે છે) અહો ભગવંત ! પધારો ! પધારો ! (એમ કહી આસન પર બેસાડે છે.)

દ્વારપાલક—દેવશ્રી ! આ બ્રહ્મર્ષિનું પૂજન કરવા અંતઃપુર-પાલિકાએ અર્ધપાશ્વદિક આપ્યા છે.

કૃષ્ણદેવ—(તે સર્વ સાહિત્ય લઈ મુનિનું પૂજન કરે છે) ભગવંત ! આજ માફે ધન્યભાગ્ય કે પ્રજાએ મને પાવન કર્યો ! કરો મહારાજ ! શી આચાર છે ?

ના —(પુષ્પ જતાવી) અહો વાસુદેવ ! આ પારિજાતક પુષ્પ હું અકુલધિપ્ત્યમાથી લાવ્યો તો તે તમને આપવાની ઇચ્છાથી માફે અહીં આગમ થયું છે. (એટલું કહી પુષ્પ આપી ચાલ્યા નધ છે અને કૃષ્ણદેવ તેમને જતા જોઇ નમન કરે છે.)

કૃષ્ણદેવ—(પુષ્પપરિભળે કામાતુર થયાથી) અહો વૃક્ષ ! હવે તું સુખે શયન કર્યું. આપણે અવસ્થા પ્રાતઃકાળે વહેલા ઉઠી મળ બહારી સિધારીશું. (એટલું બોલી કૃષ્ણદેવ સત્યમામાના મંદિર બહારી નધ છે અને આહીર વૈશવ જોઇ વિરમય થતો શયનગૃહમાં જઈ સૂઈ નધ છે.)

(સત્યમામાના મંદિર બહારી જવાનો માર્ગે રોડી ઉભેલી રૂઝિમણી પ્રવેશ કરે છે.)

રૂઝિમણી—અરે આર્થપુત્રને આટલી બધી વાર કેમ લાગી હશે ? પ્રભુ પ્રેમ બીજે માર્ગે તો નહિ ગયા હોય ? કે મને નારદ મહર્ષિ

પારિજાતક પુષ્પ આપ્યાની ખોટી વાત તો નહિ કરી ગયા હોય ? અથવા હું, દેવપિ જવાની કિતાવળમાં જે બોલતા હતા તેથી કંઈક કંઈ તો નહિ સમજી હોઈ ? હશે જેમ આટલું તેમ તેટલું; હવે થોડી વાર વાટ જોઈ પછે જ જઈ ચાલ કઈ. આજ પ્રભુ મારે ત્યાં ક્યાં પધારવાના છે કે મારાથી મંદિર મુઠી ખસાય નહિ ? (એવે વેગભેથી કૃષ્ણદેવને આવતા જોઈ) હા હાં દીક, આવ્યા તો ખરા. સાક્ષાત્ નારદ જેવા દેવપિ તે મને ખોટું ચા કાઢે કહે ? (એવે કૃષ્ણદેવ કને આવી પહોંચે છે અને રૂકિમણીને જોઈ ચક્રિત થાય છે.)

કૃષ્ણદેવ—(સઆશ્ચર્ય) અહો દેવી ! તમે અત્યારે અહીં ક્યાંથી ?

રૂકિમણી—જ્યારે આર્યપુત્ર “ નવું નર દહાડા ” એ નહિ જૂલે ત્યારે અહીં તો શું પણ જહીં દેવ જશે તહીં તહીં ગયા વગર ક્યાં છુટકા થવાનો છે ?

કૃષ્ણદેવ—(હાથ ઝાલી) પ્રિયા ? હું તો ઉભય ચક્ષુએ સન્માન જોનાર જેવા હોય તેમાનો એક છું. તમે અત્યારે અહીં આવી

અને મારે મંદિર પધારતાં તો તે મેં જાણ્યું, તો એમ જ હોય તો ચાલો મારી સાથે જોઈએ ? .

કૃષ્ણદેવ—હા હા, ત્યારે હું શું અસત્ય વદું છું ? આ શસ્ત્રાસ્ત્ર મુકી જવ તમારી પાછળ જ આવું છું; અથવા વિશ્વાસ ન આવતો હોય તો તમે મારી સાથે આવો એટલે આપણે બે ય જાણ સાથે જઈએ.

રુક્મિણી—આર્યપુત્ર ! આપને વિશ્વાસે તો વિદ્યર્જયી અહીં લગી આબ્યાં છીએ અને તે ન આવતો હોય એમ કેમ કહી શકાય ? પણ મહારાજ, એ ખોલેલી વાત સાચી કવ્વાની બાજગડ પડી મુકી જેમ વારંવાર શસ્ત્રાસ્ત્ર સજી મારે મંદિર પધારો છો તેમ જ આ અવસરે પણ પધારો, એટલે હું મારું ધન્યભાગ્ય સમજીશ.

કૃષ્ણદેવ—વાર ત્યારે એમ કરોઃ અમારે ક્યારે કોઈએ વાતની ના છે ? (એટલું કહી રુક્મિણીનો હાથ ઝાલ્યો કૃષ્ણદેવ ચાલ્યા જાય છે.)

(સત્યભામા અને નાગરિકા પ્રવેશ કરે છે.)

સત્યભામા—હવે નાગરિકે ? આજ આર્યપુત્રને આવતા કેમ વાર લાગી હશે ? કંઈ ખીજે તો નહિ ચડી ગયા હોય ? પણ સુખી ! મારી તો ખાતરી છે કે પ્રિયતમની મારા પર જે પ્રીતિ છે તે ખીજ કોઈ પર ક્યારે ય ચવાની નથી. જા જા સુખી ! તું થોડેક લગી જઈ જો. હવે તો આવવાની વેળા થઈ છે.

નાગરિકા—એમ “ ઉતાવળે આખા” તે શી ગીતે પાકે ” ? જો તારા મનથી તને દેવ અહીં જ પધારશે એવી ખાતરી છે, તો પછે આમ અધીરી શા કાળે ચાલે ?

[એવે વિધિ હર વિષ્ણુ, ચિધિ હર વિષ્ણુ, એમ બોલતા અને વીણા વગાડતા નારદ મુનિ પ્રવેશ કરે છે.]

સત્યભામા—(નારદને જોઈ સત્કથર્થ) અહો ભગવંત ! આજ મારા પર આટલી મોડી રાતે કૃપા કરી ? પ્રભુ ! પધારો પધારો. (એવે નાગરિકા પૂજાદિકનું સાહિત્ય લાવે છે અને સત્યભામા મુનિનું પૂજન કરે છે.)

નારદ—વત્સા, સત્યભામા ! હું પારિજાતકનું પુષ્પ કૃષ્ણદેવને આપી જતો હતો, તેનામા મેં તારા અંતરના વિચાર જાણ્યા જેથી કરી મને અતિશે અનુકંપા ઉત્પન્ન થઈ આવી, કે હું સત્વર અહીં આવ્યો.

સત્યભામા—ભગવંત ! મારે વિષે શી દયા આવી તે કહો જોઈએ ?

નારદ—ન કહેવું એ જ ઠીક. વાર વત્સા ! ખેસ હવે હું સ્વર્ગ પ્રતિ ગમન કરું છું.

સત્યભામા—ના ના ભગવંત ! કહો કહો; મને મારી સખી નાગરિકાએ કહ્યું છે અને બ્રહ્મકુમારની ઓળખાણ પાડી છે કે એ તો ત્રણે કળના ગાનવાળા છે.

નારદ—જો તને તારી સખીએ એમ સમજાવ્યું છે તો હું કંઈ છું તે સત્ય માન્ય કે તારા પર વામ્હેવની પ્રીતિ રૂક્મિણી જેટલી નથી.

સત્યભામા—ભગવંત ! મારી સખીએ મને એમ પણ કહ્યું છે કે બ્રહ્મકુમાર તો “ સોનાં બંગાવે અને સોનાં મંડાવે ” તેજ છે. પણ પ્રભુ ! મારે વિષે તમને દયા કેમ આવી તે તો કહો. એનું તો જેમ યજ્ઞાનું હશે તેમ થશે.

નારદ—તો પછે અમારે કહેવાનું શું છે ? વાર ગમે તેમ થાવ, અમારે શું લેવું કે દેવું છે ? પણ ત્રવણ ક્યારે, જો તું વાચું.

દેવ તારા પર પ્રેમ રાખનાર છે એમ માને છે તો સ્વર્ગનું જે મહા-
સુંખકર પારિજાતક પુષ્પ તે તને કેમ ન આપ્યું ?

સત્યભામા—ભગવંત ? હમણા આર્યપુત્ર પધારી તે મને જ
આપશે

નારદ—(હાસ્યપૂર્વક) અમલાની જાતિ આવી જ ભોળી
હોય છે. વાસુદેવ તો રૂક્મિણીને ત્યાં પધારી તેને પારિજાતકનું પુષ્પ
આપી વિહાર કરે છે, અને તું તેની આજ્ઞા રાખી આમ અદ્રજાય છે ?
વાર, વસ્ત્રા ! તારું કંઠયાણુ ચાલ. (એટલું કહી બેસો બેસો કહ્યા સતે
નારદ મુનિ વાત્યા જાય છે.)

૭ સત્યભામાનો રોય.

શ્રીદામો—કાટા વેરે વિકૃત ને વીણવા મારે. વશલાના વેરી થઇ
તને વિદાય કર્યો. દારૂકને હુકમના તોરમા દગાવી દઇ ગયે જોતરેયા ઘોડા
છોડી મુકાવ્યા. એવા એક તો શુ પણ અનેક કામ કરવા હું તૈયાર છું,
પણ હજી મારે વકરાએલી વાઘણુ દને જઇ મનાવાતું બાકી રહ્યું છે.
દેવ જાણે ત્યાં તેનાં શિકાર હું થઇ પડું છું કે તેને મારો શિકાર
કરું છું. (એમ વિચાર કરતો સત્યભામાના મદિરે દને આવી પહોંચે
છે અને તેને ત્યાં રીસાયશે. વેશે બેઠેલી નાગરિકા સાથે જુએ છે.)

નાગરિકા—(શ્રીદામાને આવતો જોઇ) વયસ્થા ! જો, જો,
પેલો આર્યપુત્રનો સંદેશો લઇ આવ્યો હોય. એમ જણાય છે.

સત્યભામા—(મુખ ફેરવી) તને જલ્લા સંદેશ ને સાધ સૂઝી
રહ્યા છે ? તું તારે જે કરતી હોય તે કર્ય.

શ્રીદામો—(કને આવી) કેમ લાલુએ ? તમારે તો કંઈ લડાઇ

થયાનું સંભળાય છે ને શું ? તમે તમારું ભોળપણથી જ ઉજાણું એટલું દૂધ દેખી રહ્યાંતા.

સત્યભામા—(સંકોપ) એવા અંત્રાવદ્ય અને મીઠાં મને જરાકે ગમતા નથી. તું તારે ઢંગે રહેજે. મોટી દેવી હશે તેને ખારે શું...
.....(એટલું બોલી અટકી જાય છે) જા જા, અહીં તું શા કાળે આવ્યો છે ?

શ્રીદામો—આ તે શું શોકયને ખારે...(તેને બોલતો અટકાવી)

સત્યભામા—અસ્યા ગોવાળીઆ, જો તેનું નામ મારા આગળ દીધું તો મારા જેવી કાંઈ નથી હોં !

શ્રીદામો—(ગાલમાં લપડાકો મારી) બૂલ્યો ભદ્ર બૂલ્યો.

સત્યભામા—(રૂદ્ધ કરી) મને આ ઘરમાં છેતરપંડી કરી નખાવનારનું સલાનાશ જજો. હું જાણું છું જ કે તું અહીંથી મારો જીવ લીધા વગર જનરો નથી. (એટલું બોલી ઉડી ચાલી જાય છે, અને તેની પછાડી પછાડી નાગરિકા પણ જાય છે.)

શ્રીદામો—અરે રામ ! હવે આપણાએ મહા વાંકા થયા લાગે છે. હું કે જે જ્યાં નાખ્યો ત્યાં સોંસરો નીકળી જનાર તે આમ અષ્ટધ પાછો જઈ ધું. (નિશ્વાસ નાખી) “ મરતા માંડીને બાપ કહ્યો તે કંઈ જીવે ! આલ્ય રામ આલ્ય, જઈ કહાનજીને શુકિતમંથ જણાવીએ. (એમ કહી ચાલ્યો જાય છે.)

સત્યભામા—(શ્રી કૃષ્ણને) તમે તમારી વાત જાણ્યા, જો મને અડક્યા તો ! હું તમારું નામ દેતી નથી.

કૃષ્ણદેવ—પણ પ્રિયા આટલું બધું શા ઉપર ?

સત્યભામા—મારા જીવ ઉપર; કંઈ તમારા પર કે કાંઈના પર નથી. તમારાથી જે થાય તે કરી નાંખજો.

કૃષ્ણદેવ—અરે પ્રિયા ! આમ વાંકું શું પાડે છે ? હું તો કહું છું કે તને આટલું બધું થઈ આવવાનું શું કરીશુ છે ?

સત્યભામા—આટલું બધું ચાલ મારી બહારાતને ! જોતે થવાનું હશે તેને જ થશે, અને જો અમે એવાં કરમ કરતાં હમણું અને અમને થશે તો તમે તમારે જોવા આવશો નહિ. પણ વેળા ક્વેળાએ એવો શાપ શા કાજે વેા છે ?

કૃષ્ણદેવ—અયિ પ્રિયે ! હું શું તારો વૈરી છું કે તને શાપ દઉં ?

સત્યભામા—તેરવી તો મારો કે એક જ વારકુ માથું કાપી આપો રહે ?

કૃષ્ણદેવ—પણ અમે એવું શું કર્યું છે કે આટલી બધી ગુરૂ કૃપાને ધટિત થઈ પડ્યા ?

સત્યભામા—(હાથના ચાળા કરી) અરે આ તો કંઈ જાણે છે ? મારે મોઢિ કઠાવવું હશે કેમ ? હૈમામાં હાથ મુક્યો હોય તો કોરોહટ નીકળે ? હજી જરા વધારે અભણ્યા ચાલ એટલે ઠીક પડશે.

કૃષ્ણદેવ—શું પ્રિયા હું આટલી બધી શુભોપમાને યોગ્ય છું ? (એટલું કહી હાથ આલે છે.)

સત્યભામા—(આલેલો હાથ તરછોડી નાખી) જોને “ ઉધાડાં ઢાંક્યાં ” આપતા હો તેનો જઈ હાથ આલો. જો મોટા હાથ આલનારા ન હોય તો ! “ બાગી રાતે આવા બવાડા ” કરી મને દુઃખી કરી દુઃખી શે કરો છો ?

કૃષ્ણદેવ—(કેટલીક વાર સ્તબ્ધ થઈ) ત્યારે શું અમે દુઃખી કરનાર જ કે ?

સત્યભામા—એક વાર નહિ, સત્તર વાર, સો વાર, સાતમે વાર !

કૃષ્ણદેવ—કયા એક વાર દુઃખી કર્યાં તે બતાવશો ? વધારે વાર તો રહી.

સત્યભામા—સવળે હાથે ગોર પૂજી હોય તો બતાવવાનું હોય ની ! જ્યાં નર્મ જ દાકરા ત્યાં વીણામણ શું ?

કૃષ્ણદેવ—પ્રિયા, હવે અતિ થયું.

સત્યભામા—મહારાજ ! એમ મોનાં મીઠાં શેનાં કરો છો ? મારે તો ત્રેમમાં “ પૂજો હડી ” ગયો છે અને ત્રેમનાં પીયુષ તો ત્રેમવાળીને ત્યાં જ દળે છે. જેને બોલ્યે બંધ નહિ તેની સાથે તે ક્યાં પાનાં પડ્યાં ?

કૃષ્ણદેવ—હવે થયું તે અન્યથા ચવાનું છે ?

સત્યભામા—અબજાની આંતરડી કઠળાવનારને આવી આવી અનેક પીડાઓ થશે ! હું તમારું નામ દર્દી હું કે તમે મને અડકવા આવો છો ?

કૃષ્ણદેવ—(ખીજે હાથે હાથને દબાવતા) દગ્ધ થયા પર લવણ નાખતાં તો ઠીક આવડે છે !

સત્યભામા—એવું જાણ્યા છતાં જીંદગી શો હશે ?

કૃષ્ણદેવ—(સંકોપ) અથા; હવે અતિ વિસ્તારનું પ્રયોજન નથી ! મનસ્વીપણે મને તેમ બોલવાનો નિર્ધાર કર્યો છે તો પછે જેટલું આવડે તેટલું બોલી નાખો; એસો હવે અમે જઈશું. (એમ કહી ચાલવા માંડે છે અને સત્યભામા તેમને પકડી રાખી.)

સત્યભામા—(સમજળ નેત્રે) જીવ છો ક્યાં ! આ જીવ લઈ જવું હોય તો કારે જીવ. જ્યારે આમ કરવું તું ત્યારે મને શા કાળે ખાંજરે નાખી ?

કૃષ્ણદેવ—(અશ્રુ જી નાખી) પ્રિય ! આ બધું કરવાનું પ્રયોજન શું છે ? તારી ઇચ્છાનુરૂપ વર્તવા હું ક્યારે આડો આવું છું કે આમ ઉભયને શોકકારી કૃત્ય કરવા સજ યાય છે ?

સત્યભામા—આર્યપુત્ર ! તમે મારું કહ્યું કરનાર છો એવી વાતો કરી કોને સમજવો છો ? સુખ ભોગવનારી શોક્ય અને સમ ખાવાને સોંધી ને સફરી હું ? મહારાજ ! તમે બોલશો નહિ. મારાં તો અંગોઅંગ બડકે બળી રહ્યાં છે. બળતીને વધારે બાળા તમારા હાથમાં શું આવવાનું છે ? (એટલું કહી મોટેથી રૂદન કરે છે.)

કૃષ્ણદેવ—પ્રિયા ! આમ દીર્ઘસ્વરે રૂદન કરવું અને તે પરિજનાદિક શ્રવણ કરે એ આ સ્થિતિને ધટિત થવું નથી. સુખ ભોગવવાને એ હોય અને સમ ખાવાને તું હોય એમ યાય જ કેમ ?

સત્યભામા—જો આમ જૂઠું જ બોલવલું પણ લેશો તો જીવ આવવાને ય કોણ પાછી પાની કરે તેવું છે ? હું કંઈ કોઈની કહેલી વાત કરતી નથી; મેં તો કોને સાંભળ્યું છે અને આંખે જોયું છે. મેં તે ક્રિયા જુઝમના તમારા કાળા તલ ચોર્માંતા કે તમે મને દુઃખ દેવાને જ સરજ્યા ?

કૃષ્ણદેવ—પ્રિયા ! મેં અને સુખ થવા તારા સમ તો ખાધા નથી જ તેમ એમ કરવાનું કંઈ કારણ પણ નથી; તથાપિ જો તું કહે છે તેમ થવું હોય તો પછે યમ મયાનો રોષ કરવામાં શો લાભ છે ?

સત્યભામા—હાય ! હાય ! પૃથ્વી મને માર્ગે ય શે નથી આપતી કે હું માંડી સમાઈ જઉં ! પ્રભુ ! જુઠા માર્ગે જીવતર દાદવાનું માયાના વાદનારને ય આપીય નહિ.

કૃષ્ણદેવ—ક્યો એક વાર દુઃખી કર્યો તે બતાવશો ? વધારે વાર તો રહી.

સત્યભામા—સવગે હાથે ગોર પૂછ હોય તો બતાવવાનું હોય ની !
ન્યા નર્પા જ કાકરા ત્યા વીણામણ શું ?

કૃષ્ણદેવ—પ્રિયા, હવે અતિ થયું.

સત્યભામા—મહારાજ ! એમ મોના મીકડા શેના કરો છો ?
મારે તો પ્રેમમા “ પૂજો હડી ” ગયો છે અને પ્રેમનાં પીયુષ તો
પ્રેમવાળાને ત્યા જ દળે છે. જેને બોલ્યે બધ નહિ તેની સાથે તે ક્યાં
પાના પડ્યા ?

કૃષ્ણદેવ—હવે થયું તે અન્યથા થવાનું છે ?

સત્યભામા—અમળાની આતરડી કકળાવનારને આવી આવી
અનેક પીડાઓ થશે ! ‘દુઃ તમાશ’ નામ દડિ છું કે તમે મને અડ-
કવા આવો છો ?

કૃષ્ણદેવ—(બીજો હાથે હાથને દબાવતા) હમ યયા પર
લવણ નાખતા તો ઠીક આવડે છે !

સત્યભામા—એવું જાણ્યા છતા જીવંતતા શો હશે ?

કૃષ્ણદેવ—(સડોપ) અવ; હવે અતિ વિસ્તારનું પ્રયોજન
નથી ! મનસ્વીપણે ગમે તેમ બોલવાનો નિરધાર કર્યો છે તો પછે
જેટલું આવડે તેટલું બોલી નાખો; બેસો હવે અમે જમશું. (એમ
કહી ચાલવા માડે છે અને સત્યભામા તેમને પકડી રાખી.)

સત્યભામા—(સજળ નેત્રે) જાવ છો ક્યાં આ જીવ લઇ
જવું હોય તો દુરારે જાવ. જ્યારે આમ કરવું તું ત્યારે મને શા
કાળે ખાન્દે નાખી ?

કૃષ્ણદેવ—(અત્યુજ્જી નાખી) પ્રિયા ! આ બધું કરવાનું પ્રયોજન શું છે ? તારી ઇચ્છાનુરૂપ વર્તવા હું ક્યારે આડો આવું છું કે આમ કિમયને શોકકારી રૂપ કરવા સજ થાય છે ?

સત્યમામા—આર્યપુત્ર ! તમે મારું કહ્યું જરૂર છે. એવી વાતો કરી કોને સમજાવે છે ? સુખ ભોગવનારી શોકમય એને સમ ખાવાને સોધી ને સારી હું ? મહારાજ ! તમે બોલશો નહિ. મારાં તો અભિઅંગ બહકે બળી રહ્યાં છે. બળતીને વધારે બાળી તમારા હાથમાં શું આવવાનું છે ? (એટલું કહી મોટેથી ડહન કરે છે.)

કૃષ્ણદેવ—પ્રિયા ! આમ દીર્ઘસ્વરે ડહન કરવું અને તે પરિજનાદિક વચણ કરે એ આ સ્થિતિને ઘટિત થવું નથી. સુખ ભોગવવાને એ હોય અને સમ ખાવાને તું હોય એમ થાય જ કેમ ?

સત્યમામા—જો આમ જુદું જ બોલવાનું પણ લેશો તો જીવ આપવાને ૫ કાંધુ પાછી પાની કરે તેવું છે ? હું કંઈ કોઈની કહેલી વાત કરતી નથી; મેં તો કોને સાબળ્યું છે અને આખે જોયું છે. મેં તે ક્રિયા જુગ્મના તમારા કાળા તલ ચોપાંતા કે તમે મને ફળ દેવાને જ સરળ્યા ?

કૃષ્ણદેવ—પ્રિયા ! મેં એને સુખ થવા તારા સમ તો ખાધા નથી જ તેમ એમ કરવાનું કંઈ કારણ પણ નથી; તથાપિ જો તું કહે છે તેમ થયું હોય તો પછે ચમ મયાનો રોષ કરવામા શો લાભ છે ?

સત્યમામા—હાય ! હાય ! પૃથ્વી મને મારો ૫ શે નથી આપતી કે હું માંદી સમાઈ જઈ ! પ્રજ્ઞ ! જુદા સાથે જીવતર કાલ્યાણ માયાના વાદનારને ૫ આપીશ નહિ.

કૃષ્ણદેવ—વારુ તું કહે છે તેમ થયું હોય તો તું હવે એવી બ્રહ્મ ન કરવા પ્રતિજ્ઞા કરે તો પછી કેમ ?

સત્યભામા—સોગન ખાય તે સદાય જૂઠું હોય !

કૃષ્ણદેવ—ત્યારે તે અસત્યવાદીએ પ્રતિજ્ઞા કરેલી એ અસત્ય હોય, તો પછી અસત્ય છે એમ જાણ્યા છતાં કસેશ કરવો એ કોના ધરતી રીત ?

સત્યભામા—મારે શું ? જુઠા ચાવ કે સાચા ચાવ. પણ શું સ્વર્ગનું જોવાજોગ ફૂલ એને જ આપી આવો અને તેની એક પાંખડીએ અમારે કાજો નહિ કે ? અને એ અમને ન લાગે કે ?

કૃષ્ણદેવ—વળી એ શું કંઈ નવીન જગૃત થયું કે ? જેને કસેશ જ કરવો છે તેને એક નહિ તો અન્ય ક્યાં નથી નીકળતું !

સત્યભામા—(દાત પીણી માથું ફેરી) શું ત્યારે હું ખોટું કહું છું અને હું અહીં લઈવા જ બેઠી છું ? જેની રંગેરંગ જૂઠી તેનો તે કિયે બવ છૂટકો થવાનો છે ? હું તો કહું છું કે નાગરિકા અને શ્રીદામાનો દીકરીએ દીવો ય ન રહેશે. બને જાણે મળી મને ધોળે દહાડે ફવામા કિતારી.

કૃષ્ણદેવ—(નિઃશ્વાસ નાખી) હવે પછી એવા અધમ રાખ્ખો થવલુ કરવાની મારી ઈચ્છા નથી.

સત્યભામા—શેની હોય ? એમ તમને તમાગં માટે મરચાં લાગે છે, તો અમને કેમ કંઈ ન સાય ? મેં તો તમારે કાજો મારા સહુએ ટાળ્યાં અને એકલી આવાળિયા જેવી થઈ, તેનો તમને કંઈએ ગુલુ કે પાડ છે ?

કૃષ્ણદેવ—(વિચાર કરી) એહો એક પુષ્પને કાજો તે આટલું બધું હોય ? લે એને એક આપ્યું તો તને બે ત્રણ ચાર કે વં કહે

તેટલાં આપું. (એટલું કહી સત્યભામા ન દેખે તેમ વનમાળા મધ્યેથી બે ત્રણ કુસુમ કાઢી તેને આપવા જાય છે.)

સત્યભામા—(પુષ્પને જોઇ) એને ચૂંકામાં નાખો. એવાં ફૂલ તો મેં મારા બાપને ત્યાં ઘણાં ય પડે પીલી નાખ્યાં છે. શું નાનાં છોકરાંને સમજાવો છો ? તે ય પીટ્યું પૈસો અને ફૂલો પરખી કાઢે છે ! આપું પુત્ર ! તમારી ક્યાંકથી ક્યાંનારી હું ના'ય !

કૃષ્ણદેવ—તું તો ઘૂંધરીઓવાળું પુષ્પ લે એવી છે ! જોને લટવું જ, તેને શું ? કેમ તે કુસુમ ક'ચને મટેલું હવું અને આ કથીરે મટેલું છે ? ' જાત તેવી જાંત, ' જ્યાં ત્યાં કલેશ વધારી હલ્ય રોકવાની દાનત છે ! તો પછી હવે તારે જે કરવું હોય તે કરારે કર.

સત્યભામા—(માયાના વાળ તોડતી અને છાતીએ ફટતી હબી થાય છે) હાય ! હાય ! હાડોહાડ જૂડી વાત કરવી અને ખડું કહેનારની હેરે આવવું. એવાની સાથે જીવતર માળવામાં ય શો માલ છે. મહારાજ તમે મારા જીવના તરફથી છો તો તે લીધા પછી નીરાંતે સુખ ભોગવજો. હવે જ હું જઈ ગોમતીમાં પડું છું, એટલે તમારે ' અંતરીએ કોઠે દીવા ' ચરો. (એટલું બોલી સાંચી લતાવળા દોડી જાય છે.)

કૃષ્ણદેવ—(પાછળ દોડેતા દોડતા) હાં હાં, આ તે શું, એમ તે થાય ? વિનોદાર્યે યતા હાસ્યમાં ય સમજે છે કે નહિ ? લે હું તને એવાં જ પુષ્પ આપું છું, આપુ છું. (એમ બોલતા પાછળ પકડવા દોડે છે.)

(વાસુદેવ વિઠ્ઠલ, વાસુદેવ વિઠ્ઠલ, એમ બોલતા અને વીળા વગાડતા નારદ પ્રવેશ કરે છે.)

નારદ—(સખેદ) અરેરે ! ચિઠ્ઠલ વનિતાને વા'શે. એ સ્ત્રીએ પારિજાતક પુષ્પ નિહાળ્યા એયું ! નથી, કે મારાથી તે પૃથ્વીમાં થતું નથી એમ સમજવાયું નથી. મેં એને પ્રથમ એ પુષ્પ ખતાવ્યું હોત તો કેવું સાચું થાત ? સુરે મને કાર્ય સોપ્યું અને તેમાં—હું નારદ નિષ્કળ થયો !! નારાયણ આગળ નારદ તે શા લેખામાં ? અરે ! પણ જો હું એમ દહતાનો ત્યાગ દરીશ તો પછી મને નારદ કહી કોણ બોલાવશે ? નારદવેડા એ મારા જ નામથી અંકિત થયલું છે, તો પછી (વિચાર કરી) હાં હાં, જો હું આમ કહું તો યોગ આવી જાય ખરો. અરે પણ અર્ધરાત્રિ યજ્ઞ મજ છે; તેની ચિંતા આપજો શી પડી છે ? બ્રહ્મકુમારને પ્રત્યવાય શો ! (એમ વિચાર કરતા રૂકિમણીના મંદિર કને આવે છે. તેમને જોઈ ઉભી થઈ દ્વારપાલિકા નમન કરે છે.)

દ્વારપાલિકા—મગવંત શી આશા છે ? દેવ. શ્રી સત્યભામા દેવીને મંદિર પધાર્યા છે, અને અમારાં દેવી સુખ રહ્યાં છે.

નારદ—દ્વારપાલિકે ! ભદ્રં ભવતુ ભદ્રં. અમારે અધુના લીંબક- નંદિનીને દર્શન થઈ પૂજા મહત્ત્વ કરવી છે.

દ્વારપાલિકા—મગવંતની જેવી ઈચ્છા. દેવર્ષિ ! હું જઈ દેવીને બ્રહ્મકુમારનું આગમ ત્રિહિત કરી આવું ત્યાં સુધી આ આસન પર બિરાજો.

નારદ—દ્વારપાલિકે ! જ તું જઈ તેમ કર.

દ્વારપાલિકા—વાર મહારાજ ! (કહી જાય છે અને ઉતાવળા કનકમાલિકાને મુનિ કને મોકલે છે.)

કનકમાલિકા—(નમન કરી) મગવંત બ્રહ્મકુમાર ! પધારો પધારો.

નારદ—અહો કનકભાલિકા ! તમારી દેવી પર, વાસુદેવની અભીદષ્ટિ તો છે ને ?

કનકભાલિકા—ભગવંત ! આપ જેવા મહર્ષિની કૃપાથી દેવી નિરંતર સ્વામીસેવામાં આસકત રહે છે. (એવે દ્વારપાલિકા દોડી આવે છે.)

દ્વારપાલિકા—ભગવંત ! દેવી આપના દર્શન કરવા આ આબ્યા, (એવે પૂજનું સાહિત્ય લઈ રૂકિમણી આવતી દેખાય છે અને નારદ મુનિ સામા જઈ આશિર્વાદ દે છે.)

રૂકિમણી—(નમન કરી અર્ધપાદાદિ વડે પૂજન કરે છે.)
ભગવંત આજ મોરા પર કૃપા કરી મને કૃતકૃત્ય કરી.

નારદ—અહો હીમકનદિની ! (અંશુલીવડે બતાવી) આ પુષ્પ કાન્ને વાસુદેવ મહા કષ્ટમાં આવી પડ્યા છે અને એ માટે સત્રાગિતસુતા તેમને વિવિધ દુઃખ દે છે તે અમારાથી સહન ન થયું, ત્યારે અમે અહીં આબ્યા છીએ:—

દૃતવિલમિત.

પતિ સુખી કરવા હરવા પીડા,
રતિવતી ! જઈ તું કર ત્યા કીડા;
અતિ કુડી ગતી તો થઈ છે તહીં,
મતિવરે ! નિરખી દુઃખ લે મહી.

અપિય—

સમ્બરા

સ્વામીનું સ્વામિનીએ અહિત સુણી કહી, સુખથી ના સ્વચ્છે,
ચંદ્રિકા ચંદ્ર સાથે દિનકર નિરખી, તેજથી બધ ધાએ;

તે રીતે જો ચક્રોરી પતિગતિ સ્થિતિલે, કષ્ટ અંગે સહે છે,
નિદ્રા આ શી નિચર્તે ધવ દુઃખ દુષ્ટતા, પુષ્પ શીવે રહે છે !

(એટલું કહી નારદ મુનિ સ્વર્ગ પ્રતિ ગમન કરે છે.)

રૂકિમણી—(સખેદ) સખી કનકમાલિકા ! આ બ્રહ્મકુમારનું
વચન સત્ય હશે. મેં ક્યા પુષ્પ લઇ દેવને દુઃખી કર્યા ! કોણ જાણે
એણે શું ક્યું હશે ! !

કનકમાલિકા—વયસ્યા ! એ તો મહા રીસનું જાણું છે, એમનું
તો મ્હેં ઉદગ્રાબ્યામાં માલ જ નથી.

રૂકિમણી—સખિ ! મારો જીવ અતિ હંચો થયો છે. મન
કચવાય છે, અને જપ વળતો નથી, માટે ચાલ જઈ દેવને જોઈ
આવીએ.

કનકમાલિકા—તમે તહીં જશો તો દેવને પડ્યા મુકી તમારા
ઉપર જ ઉતરી પડશે.

રૂકિમણી—ગમે તે થાય પણ હવે તો દેવનાં દર્શન કર્યા વગર
મારાથી રહેવાશે નહિ; જે થવાનું હશે તે થશે માટે ચાલ ઉતાવળી.
(હાથ વડે જોડ) જો મારા હાથમાં પેલું ફૂલ તો છે કેની ?

કનકમાલિકા—હા છે. વયસ્યા એ ફૂલે જ આટલો ધારકો
પહોંચે, ખરૂંની ?

રૂકિમણી—હારતો. ચાલ ચાલ ઉતાવળી. (એમ વાતચીત
કરતાં બન્ને જણુ ચાલ્યાં જાય છે.)

(પ્રિયાને પુષ્પ બતાવવા કૃષ્ણદેવ પ્રવેશ કરે છે.)

કૃષ્ણદેવ—પ્રિયા ! હું પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહું છું કે નારદ મહર્ષિએ
મને એ પુષ્પ આપ્યા હતાં તેમાંનું એક મેં એને આપ્યું અને બીજું

તારે કાળે રાખી મુક્યું હતું. આવા ક્ષુલ્લક કુસુમને કાળે તે આવા ચપકસુમન જેવા દેહને તારા વિના કાંણુ કરાવી દે ?

સત્યભામા—આર્યપુત્ર ! જોજો મને દયાતા હો ! મેં એવું સાંભળ્યું હતું કે નારદ મુનિએ એક જ પુષ્પ તમને આપ્યું હતું. બધ્યે વર ને બળી જન, પ્રભુ ! મને તો મરવા જ ઘોં, મારે શા સુખ ઉપર જીવવું ! પણ હાં હાં, જો તમારી કને ફૂલ હતું તો તમે મને આટલો કંકાસ શા કાળે કરાવ્યો ? તમારી વહાલીને તમે ખુશીથી આપો અને અમને આટલો કંકાસ કરાવો ! મહારાજ ! મારે તો એ ફૂલ નથી જોઈતું.

કૃષ્ણદેવ—પ્રિયા ! હું આવ્યો એવો જ એ પુષ્પ તને આપવાનો હતો, કિંતુ કલેશમાં તે તને આપવાનું મને સાંભર્યું નહિ.

સત્યભામા—(સજળ નેત્રે) પણ તહીં જઈ દોડ્યા દોડ્યા પહેલું આપી આવ્યા તેનું કેમ ? અમે તો બીજા દહાડાનું વાણી જ લેનારાં કે ! તમારું ફૂલ તમને ગંધાય; મારે તો એ નથી જોઈતું !

કૃષ્ણદેવ—(અચ્ચુ લોતા) પ્રિયા ! હવે હું ત્યાં કદાપિ પ્રથમ જનાર નથી. હું આ પુષ્પ આનંદથી મદલું કર મદલું કર. અમિ પ્રિયે ! એટલું નથી જાણતી કે મધુકર તો નવલ મધુનો જ બોગી હોય છે ? (એવે કૃષ્ણદેવ ન દેખાવાથી રૂકિમણી ઝાખા દીવાને પ્રકાશિત કરતી પ્રવેશ કરે છે.)

રૂકિમણી—(કૃષ્ણદેવનો શબ્દ સાંભળી) એમ કહેવાથી આર્યપુત્રને સુખ ચતુ' હોય તો ભેદવચન કંઈ ભુલું નથી. માત્ર દેવે એટું અંતરમાં ન રાખવું એટલી જ મારી વિનંતિ છે.

કૃષ્ણદેવ—(ચકિત થઈ) ના ના દેવી ! એમ તે કયા અંતરમાં દરે ? આવો અહિં બેસો.

સત્યમામા—(વચ્ચાદિ સજ કરી અશ્રુ આદિ લોહી સકોપ)
સાવર જેવાં મોટાં કહેવાઈ મરજદા મુકે તો પછી તેને સાવર શેનો
માનવો ? વગર નોતરિયા જમનારથી ક્યો વરો કરનાર દુઃખી થતો
નથી ? અમે તો કોઈના ય સુખમાં આણં આવતાં નથી !

રૂકિમણી—એન ! આવડે તેટલું બોલીએ નહિ ને ભાવે તેટલું
જમીએ નહિ. પ્રલયકાળ જોઈ સાગર મર્યાદા મુકે જ અને જો ન મુકે
તો તે સાગર શેનો ? ધણીને ઘેર ધણીઆણી થઈ નોતરાની વાટ જુએ
તેને સુખના સમજ્યાં ય શેનાં આવે ? 'કોઈ વેંત નમે તો કોઈ ગજ નમે'.

સત્યમામા—(મુખ ફેરવી) અમારે તો વેંત નમવુંએ નથી ને
ગજ નમાવવાંએ નથી. અમે તો કોઈ દહાડોએ આવું કયું નથી અને
કરનારતું બલુએ થનાર નથી !

રૂકિમણી—નમીશ નહિ, નમીશ નહિ; જોજો નમવું સાંભળી
નીચા માળાપની થઈ જતી ! ચોરની પેઠે છાની માની ઉભી રહી
હેરિયાં હેરનાર છું જ કે ખીછ ? (મુકી, વાળા હાથ હલાવી) મારી તો
દિવસાં એમ કરે છે ! છાતી પર આવી ઉભાં રહેતાં કાણુ ના કે તેણું છે ?

સત્યમામા—(બૂકટી ચલાવી સામું જોઈ) તમે તમારા બોરમાં
રહેજો. જોને તમારી મરજ હશે તે તમારા બોલ સાંખી રે'શે. હું તો
સજજી કપાઈ જાય એવા મો'ર મો'રના ઉત્તર આપીશ. (એટલું કહી
નીચું જોતા રૂકિમણીની વેણી મધ્યે ધાલેલું અલૌકિક પુષ્પ જુએ છે
અને તરત જ કૃષ્ણદેવના સામું જોઈ જોરથી માથું ફેરે છે.)

રૂકિમણી—(સકોપ) લે આ પથરો લે. (કૃષ્ણનો હાથ ઝાલી)
મહારાજ ! ચાલો મારે મંદિર. જ્યારે લટકતી મુકશે ત્યારે જ એ
પાંસરી થશે.

કૃષ્ણદેવ—અહો દેવી! તમારું કહેવું સચ્ચિ - છે. કિંતુ સમજાવનને વેરી નાખતા સુધી વાયુએ વાયુ' એ ધનની શોભાને 'ધટાડનાર' છે. ચપળાની ચપળતા એ જ એની શોભા છે.

રૂકિમણી—આર્યપુત્ર ! એ હું સારી ગીતે સમજી છું, અને સમજી પશુ ખરી, એમ છતાં અહીં આવવાનું પ્રયોજન દેવનું દુઃખ ટાળવાનું જ છે. હું જાણું છું કે નારદજી પારિભવકનું એક પુષ્પ આપી ગયા છે, અને તેને કાળે આ હલ લઈ બેઠી છે તો તે દેવ ક્યાંથી લાવી આપવાના હતા ? મહારાજ ! જો તમારા જીવને સુખ થતું હોય તો હું આ માફ પુષ્પ.એને આપું. મેં તો એવા ધણાં ય દીઠાં જો અને ધાડ્યા છે. (એમ કહી ફૂલ છોડવાનું કરે છે.)

સત્યભામા—(લાખો હાથ કરી) હું તો એ ફૂલની સામુંએ જોનાર નથી. હું શું કાંઈનું ઉતરેલું પહેરનારી કે ! મારા કરમમાં હશે તો હું આવા ફૂલ લઈ અનેક વાર આંખને આમ આપવા જઈશ. શું આ ધા અને રૂઝાવ એવો પડે છે કે ?

રૂકિમણી—તારા કરમમા તો કંકાસ જ છે તે ક્યાં કરજે, તો (ભોંયને પગની ઠેકર મારી) મારી તો જલાગત તારા સામું જીવે છે.

સત્યભામા—(દાત પીસી) તારા કરમમા બવોબવ કંકાસ રો; મારી લાડ.....(એટલેથી જ બોલતાં અટકાવી કૃષ્ણદેવ મન્નેની વચ્ચે ઉભા રહે છે.)

કૃષ્ણદેવ—દેવી ! એકે કાળે પૂર્વોક્ત ચપળાનો ચમકારો એ પ્રલય-પાસે લાવનાર કહેવાય છે.

રૂકિમણી—શું આર્યપુત્રની અંતરશક્તિ એવી છે કે મારે વગર બોલે ચાલ્યાં જવું ? તો ઠીક, દેવ ! હું તેમ કરું છું. પશુ આ પુષ્પથી જો સુખ થતું હોય તો તે આપતી જઈ.

કૃષ્ણદેવ—ક્ષત્રીયથી આપીશ કહી ન - આપનાર ન થવાય, તો પછી આપેલું તો કેમ જ લેવાય ?

રૂકિમણી—દેવશ્રી ક્ષત્રીધર્મને ધારી જ આ કરતા હશે !! વાર મહારાજ ! અમને દાઢી મુકી સુખી થાવ. (એટલું કહી સત્યભામા સામું જોતી જોતી ચાલી જાય છે.)

સત્યભામા—ટગર ટગર જોઈ રહ્યા છો ત્યારે પાછળ જ જાઓ કે સુખીઆરા થવાય ! (કૃષ્ણનો ખમો ઝાલી હલાવી) સોગન ખાઈ ક્યે મોઢે બોલતા'તા કે નારક મને બે પુષ્પ આપી ગયા છે !! જુઠાનો આવરદા બે ધડી, તે જાદવજનાં ક્યાં જાણવામાં છે ? જો હું આવા જ ગરજમતલખી તમને જાણત, તો સો બવ કુંવારી રે'ત, પણ તમને ના પરણત ! અરે રે પ્રભુ ! અરે તો બવ જ છૂટી પડ્યો !! નીચેથી ઉંચું જુએ કોણ ? “ પેટ ભરાયું એટલે પાટણ ભરાયું ! ”

કૃષ્ણદેવ—શું ત્યારે મારે એના સામું ન જ જોવું ? જેણે મારે કાળે માખાપ, બાધબાહુ, સર્વે તંત્ર્યાં અને એક મારાપર દંડ શક્તિ રાખી. તે તારી જાતે જ જોવું કેની કે એ મારું વચન કેવું પાળે છે ?

સત્યભામા—કોણ તમને ના દહે છે ? જાવને તેને તહીં જઈ સત્તર દહાંકા પડ્યા રો'. તમને કોણ બોખા મુકી બોલા'વા આવ્યું'તું ? એણે તો માખાપને તંત્ર્યાં છે અને મેં તો માખાપ તમારે કાળે જ મરાવ્યાં છે ! મારા જેવી બરોસો રાખનારી તો કોઈએ મળનારી નથી ! મારુંએ મનમાન્ય થયું હોય તો એકવાર તો શું પણ સોવાર વચન પાળનારી થાઉં. પણ હાય હાય ! આ અકર-મણુના કરમમાં એ ક્યાંથી ?

કૃષ્ણદેવ—કંકાર જ કરવો તેને શું લેવા જવું પડે તેવું છે ? જ્યાં ત્યાં બોલવું.

સત્યમામા—(પર્થકના પાયામાં માથું પાંડી) શું તારે મારું જુઠું અને એલું સાચું ? (મોટેથી રૂદન કરી) માડી ! તે ગળથુથીમા વખે ઘોળી શે ન પાંચું ! હાય હાય ! શું આ કસાઈવાડેથી ગાયને છોડાવનાર કોઈએ નથી !! ઓ માડી ! મેં તે પૂર્વજન્મે શા પાપ કર્યા હશે કે આ સકરમીને પાલે પડી !!!

કૃષ્ણદેવ—અકર્મિને પાલે પડ્યા હોત તો ચૌદ્યું રત્ન ક્યારનુંએ અંગોઅંગે ઓપી રહ્યું હોત ! !

સત્યમામા—મુઓ મારવાનો હોત તો મારી નાખત પણ આમ રીખાવી રીખાવી તો.હાડ માગત નહિ. મારવી હોય તો મારો, પણ વેરવી થઈ વેણુઆણુ મારતા રો'તો પ્રભુ તમારું બલું કરશે !

કૃષ્ણદેવ—અમારા ઉપર તો કૃષ્ણ વરસતાં હશે !

સત્યમામા—(દાંત ખીસી માથું અને ખાતીઓ ફૂટતી પૃથ્વી ઉપર પડે છે) હાય મુઓ જીવે વેરવી થઈ લાગ્યો છે કે મટ લઈ જતો નથી. (એટલું બોલી મોટેથી રૂદન કરે છે.)

કૃષ્ણદેવ—(નિઃશ્વાસ નાખી) હવે હું કેમ કરું ?

શાહીલવિકીડિત.

માયાએ કરિયો મને ક્યમ કરી, આ દૈતવાદી અહા,
રે અદ્વૈત ગયું થયું 'હુ.ખ મને, માયા ! ન કાયા વહા !
નણી ન જીવ ! તો જરૂર સુખ છે, અદ્વૈત ધર્મે નહા,
વેલો યા વયલે ચલે ચપલતા, કામે ન દાયું સડા.

સત્યમામા—શું હજુએ તમે મને ચા'ર્પા જ કરો છો કે ? હવે તો તમારા દેખતા જ જીમ કરીને મરું છું. (એટલું બોલી બે દાંત વચ્ચે જીમ કાઢી દાખે છે.)

કૃષ્ણદેવ—(ગાબરા ગાબરા કરે નહ) હાં હા પ્રિયા ! આમ તે થાય ! જા તું કહે તે મારે કરવું અને તું જે માગે તે આપી આપવું. હા હા અને કલેશ તજી જે જોઈએ તે માગી લે. (એટલું કહી સત્યભામાને બેઠી કરે છે.)

સત્યભામા—જાઓ જાઓ તમે શું આપનાર છો ? જેને બોલે બંધ નહિ તેની સાથે જીવતર ગાળવામાં શો માલ છે ! કયી નખો-દણે આ સંસાર માંડ્યો હશે કે આવાના હુંસલા ખાઈ પેટ ભરવું પડે છે ! પેટમાં પૂજો ય હિતે નથી કે કોઈના ઝોશિયાળા ન થવું પડે !

કૃષ્ણદેવ—અયિ પ્રિયે ! હું તને સત્ય કહું છું કે જા તું જે માગીશ તે તને આપીશ; કિંતુ હવે પ્રાતઃકાળ થવા આવ્યો માટે કલેશ તજી શાંતિ ધારણ કર. જે આ—

અગ્ધરા.

જે વાયે છે વનિતા સમીર શિતળ આ, પક્ષી બોલે રસાળા,
જે મોતી આ થયાં છે હિમકણ્ણ જળનાં, ખડ્ગો શું મરાળા;
જે રોતી રે' પ્રિયા તું નિકર નયનથી, અશ્રુ ગ્રે'શે ચરાળા,
માગો માગો મરાળે ! મુખ વદ્યું અરણ્ય, કલેશ ત્યાગે કરાળા.

સત્યભામા—(સવાર થવા આવ્યું જોઈ) આર્ધપુત્ર ! બોળી તો હું જ છું; જેમ દમશે તેમ કંગાઈશ.

કૃષ્ણદેવ—અયિ પ્રિયે ! જા તું જે માગીશ તે હું તને આપીશ.

સત્યભામા—જેજે આર્ધપુત્ર ! હવે કંઈ કપટ કરશે તો હું મારો જીવ આપ્યા વગર રહેનારી નથી. તમે જ્યારે માગ માગ કહ્યું ત્યારે હું જે માગીશ તે આપવું પડશે.

કૃષ્ણદેવ—પ્રિયા ! જે માગવું હોય તે માગી લે.

(એમ કહી સત્યભામાના શરીરની ચોટેલી રજાખેરી નાખે છે.)

સત્યભામા—જે મારા મન માગ્યું આપતા હો તો આપો. મારે તો પારિજાતકનું રૂલવાળું ઝાડ જોઈએ છીએ અને તે લાવી મારે મારા ચોકમાં રોપવું છે. (કૃષ્ણદેવ સામું જોઈ) કેમ તોખરો ચઢ્યો ?

કૃષ્ણદેવ—પ્રિયા ! તું તો કહીશ કે સવિતાને લાવી મારી સોડમાં ઉગાડો. કંઈ મોંમાં માય એવું બોલે તો જ માગ્યું 'અપાય' મેં કહ્યું માગો ત્યારે માગી માગીને માગ્યું તો હીક !

સત્યભામા—શું ત્યારે નહિ આણી આપો ? જો એ આણી આપવાતું ના કહો તો સૂરજ ઉગે આ સત્યભામાતું મોઢું તમે જુઓ એ વાતના તો છેદા જ સમજવા. કેમ આણી આપો છો કે નહિ ?

કૃષ્ણદેવ—આ બધું નમ નીચે લાવવાતું કેમ ન માગ્યું ? ભૂલ્યું થઈ હોય તો સુધારી ફરી માગી લે.

સત્યભામા—(કેશપાશ છોડી) મુખ માગ્યું આપીશ કહી હવે નહિ અપાય એમ કહો એટલે તમારા દેખતાં જ હું દાન દેનારી થઈ મારા પ્રાણ તમને અર્પણ કરું.

કૃષ્ણદેવ—પ્રિયા ! આમ સ્ત્રી હઠ કરવી તે શા કામની? પારિજાતક દ્રુમ સ્વર્ગમાં છે, એ તે હું તને અહીં શી રીતે લાવી આપું ?

સત્યભામા—ગોપીઓનાં મન ગમતા અને ગુરુપત્નીનાં છોકરાં જેમ આણી આપ્યા હતાં, તેમ મને આણી આપો. મેં કંઈ એથી વધારે માગ્યું નથી !

કૃષ્ણદેવ—(સસ્મિત) વાર તપ્ત આણી આપીશ.

સત્યભામા—તમને અહીંથી જવા દેનાર કોણ છે ? અહીં બેઠા બેઠાં જ આણી આપો !

કૃષ્ણદેવ—ગયા વગર તે કંઈ આવે ? એ લેવા તો મારે સ્વર્ગ સુધી જવું પડશે.

૮. લાપાલિમાન.

સૂત્રધાર—ત્રેમી ત્રેક્ષકજને મને આચાર કરી છે કે કોઈ સારો અને પ્રાચીન પ્રયોગ કરી બતાવો ત્યારે અમે દોઢગણા યર્ધ અર્ચાચીન અને ત્રિમાનંદમટમયિત પાંચાલીપ્રસન્નાપ્પાન ભજવવા સજ થયા છીએ. " દુઃસ્વરેચ્છા યલ્લોચસી. " મારિય ! જા તું જઈ અંગ-મૃદગ વીણાદિ સજ કરી તૈયાર રહે.

પારિપાર્શ્વક—એવું સાહસ પોરી લઈ હાસ્ય કરવાથી ક્યા અર્થની પ્રાપ્તિ થાય તેવી છે ? ત્રિમાનંદમટમયિત પ્રયોગ કરવાનો ભાવ ભાવના મનોભાવમાં ભરાયો છે એટલે ભાષા પણ ગૂંજરાતી જ હશે તો ! " ધણીનો કોઈ ધણી છે ! "

સૂત્રધાર—મારિય ! મા રીસ કર્યું. વિધાતાએ શું આ રંગભૂમિ બાળી સ્વભાષા પર ભાવ ધરે એવો એકે ચ રસમ નહિ નિપજાવ્યો હોય ! અને કદાચિત્ તેમ હશે તો " જ્યારે જેવા ચાલે ત્યારે તેવા દેવા. " (નટીને આવતી જોઈ) મારિય ! જો મારી પ્રિયા શૃંગાર સજ કેવી ઉતાવળી આવે છે ! માટે તું પણ જઈ જોઈતી તૈયારી કર.

પારિપાર્શ્વક—જેવો ભાવનો મનોભાવ ! (નમન કરી) હું આચારાનુવર્તી રજા મારું છું. (જાય છે.)

નટી—(પ્રવેશ કરી) આર્યપુત્ર ! આપની આચારાનુસાર સર્વ સાહિત્ય સજ કરી ' શુર્જરાણામ્ સુલ્લં મ્મદં ' એ પદ લખનારના મુખમાં ધણ નોખવા એકે પદે ચંદ્ર રહી છું.

સૂત્રધાર—અધિ પ્રિયે ! ધન્ય છે ધન્ય છે ! હવે તારો જન્મ ગુર્જરભૂમિમાં થયો છે એમ હું ગણીશ જાડી જીમ્મ માટે તો હું આમ માનું છું અથવા “ મૌનં સર્વાર્થસાધનમ્ ”. પ્રિયા, આ વસંતઋતુથી પણ મને તો ગુર્જરગિરા વિશેષ આહ્લાદજનક લાગે છે માટે તું તે જ ગિરામાં વસંતવર્ણન કરી મને તથા સભાસદોને ઉભય અર્થની પ્રાપ્તિ કરાવ્ય.

નટી—આપંપુત્રની આગાતુરૂપ વર્તવા તૈયાર છું. સહૃદયજનો એકાગ્રચિત્તે ધ્રુવ કરો જ. (નમન કરી અભિનયપૂર્વક ગાય છે.)

ધ્રુવદ.

આ તે લલિત સુમન મધુકલ્પ રૂપે રહે;	
વા મધુરી ગુર્જરીની મિઠાશ મોઢીં ધણી.	આ તે.
કિંશુક કુસુમ રક્ત પીતવર્ણ વાસવનું;	
અનુદિન આ ગુલાબ ગુર્જરી મહામણી.	આ તે.
ઉપવન કુસુમિત જોધ મત્ત જૂંમ ગુંજે;	
અહલ પરજૂત આ વાણી કે ગ્રેમીતણી.	આ તે.
સુરભિએ સહકાર પ્રપ્રુલિત પૂર્ણ કર્યા;	
પ્રમુદિત દિગ્ગિરા સુરભિ સુકામણી	આ તે.

સૂત્રધાર—પ્રાણપ્રિયા સુખજન્યા ! ધન્યા ! ધન્ય છે ધન્ય છે ! તે ગાનકળામાં આટલી જાડી નિપુણતા ક્યારે સંપાદન કરી ? શું હું આરંભેલું કાર્ય કરી ચૂક્યો ! હા હા, એમ જ, નીકર આ રસિક પ્રેક્ષકો આગળ સ્તબ્ધ થઈ કેમ ઉભો રહું ? (અધરે અંગુલિ અરાડી) અથવા આમ તો થયું નહિ હોય ?

ગીતિ.

ગાયનમા ગુંચાયુ, મારું મન થું ચકે દિજની પેડે;
વાયનદાને વા'યે, લેવા લલના ચકે ભૂમિ ભેડે.

નરી—પ્રાણનાથ ! મારી કુચળતાને ધન્યવાદ આપ્યા કરતાં
ગુર્જરીગિરાના માધુર્યને જ માન આપવું વધારે સુધટિત છે. પણ
પ્રાણપ્રિય ! પણ પેલાં કાણુ બે દીનતા અને પ્રેમનાં વચન બોલતાં
સંભળાય છે ?

સૂત્રધાર—(નેપથ્યાભિમુખ નિહાળી) હાં હાં પ્રાણપ્રિયા ! એ
તો એ જ; (અંગુલિ વડે બતાવી) જો પેલો કપટી દિજ કૃષ્ણાની કૃપા
મેળવવા કાલાવાલા કરી રહ્યો છે. અરે પ્રભુ શું આ શકપ્રસ્થમાં નિવાસ
કરનારી અને પાંડવની પટરાણી પાંચાલી પર્ણકુટીમાંથી નીકળી દિજતું
મન મનાવતી આ તરફ આવે છે ! પ્રિયા, ચાલ્ય ચાલ્ય જતા રહીએ.
જો એવાં આગમ મટિ આમ કહે છે.

વસંતતિલકા.

આપે મુખી સુજન તો, દુઃખી દુઃખ કીપે,
દાપે ન કદ કદિ જો, દુઃખ દિલ વ્યાપે;
વ્યાપે ન દુઃખ વધુમાં, સ્વય મુખ શાપે,
શાપે ન તો સુખી બલે, ભરપૂર પાપે.

૬. દ્રૌપદી ને દિવ.

(પર્ણકુટીમાં ઉભેલી પાંચાલી ને તેને વિનવતો વિપ્ર પ્રવેશ કરે છે.)

પાંચાલી—(ગભરાટથી) હાં હા દિવંતેવ ! આમ અમને પ્રણામ કરી પાપમા નાખો છો એ કીક નથી. બૂદેવ ! જૂવથી પ્રણામ કર્યા હોય તો તેનો દોષ તમને તથા અમને નથી, પણ હવે વિનવું છું કે, પાંડવની પટરાણી, ના ના દાસી પાંચાલી છું, વિપ્રિં ! આપનો કંઈ દોષ નથી પણ અમારા જ કર્મના કૂડા જોગે આ વનકુળ પહેરવા મળ્યું છે અને આ પર્ણકુટીમાં રહેવાનું છે (નિઃશ્વાસ નાખી) એટલે એમ જ થાય ! શિવં શિવ ઋષિરાજ ! આપની શી કૃપા છે ?

મંત્રાનંદ—(સખેદ) વત્સા ! હું તમારી દુર્દશાને મંત્રબળથી જાણી ગયો. બામિની ! તમારું ભગવંત બુદ્ધ કરો. તમે જેના દોષથી દુઃખી થયાં છો તેની અવકૃપા મારા પર થવાથી હું તમને યાચવા આવ્યો છું.

પાંચાલી—(સત્વર) શું મહર્ષિ ! આર્યપુત્ર યુધિષ્ઠિર અને તેમની દિવ પર અવકૃપા !! (સર્વ બણી જોઇ સઆશ્ચર્ય) રે નભમાથી સૂરજ ચલ્યો નથી અને કદિ ચલ્યો હોય તો ય પણ આર્યપુત્રની દિવ પર અવકૃપા થઈ હશે એમ કેમ જ કહેવાય ? તેમ તમારા જેના મહર્ષિના બોલ્યામાં શંકા પણ શી રીતે લેવાય ? (એટલું કહી નિઃશ્વાસ નાખી હાથ જોડી ઉભી રહે છે.)

મંત્રાનંદ—(વિચાર કરીને) યુધિષ્ઠિરની માયા પર અવકૃપા છે એવું ખીજ કોઈના જાણ્યામા આવવું કઠિન છે.

પાંચાલી—(નમન કરી) ત્યારે બૂદેવ ! તમારા પ્રત્યેની તેમની તેવી દષ્ટિ તમે મંત્રમજે સમજી ગયાં કે કોઈ ખીજ રીતે ?

મંત્રાનંદ—હા, અમે એમજ બણી ગયા; વિશેષમા આમ પણ થયું—

ધંકવિજય.

બૂસુર પાર વિના મળિયા, યસ ગાય ઘણા મન આશ વધારી,
દાન સુમાન સમાન ગણી કરી, દે મતિમાન મુકીર્તિ પસારી;
(કું) માત્રિક માનિનિ ! તે યકી મેં નવ, પાંડવઅરુચી દૃષ્ટિ નિવારી,
વેંમ પડયો નૃપના મનમાં અતિ, તે બૂલ બામિનિ ! છે જ અમારી.

પાંચાલી—(વિચાર કરીને) શું મહારાજ ! એટલા પરથી જ તમને જાવ એમ કહ્યું ! તમે ગમે તે હો તો પણ દિગ્વિરૂપ ધર્મુ એટલે આર્યપુત્રે તમારો અનાદર કર્યો હશે એ માનતાં મન કયવાય છે. શું મારા પ્રાણનાથ હીમે તમને જાવ કહ્યું કે વત્સ ઘટોતકએ એવી બૂલ કરી ? (નમન કરી) 'બૂસુર, જેમ યયુ' હોય તેમ મને યથાર્થ કહી બતાવવા કૃપા કરો એટલે કું આર્યપુત્રને મળી જેવી રીતે ધર્મનો લોપ ન થાય તેવી રીતે આચારવા વિનવું.

મંત્રાનંદ—(દ્રૌપદીને માથે હાથ મુકી) વત્સા ! તારું કલ્યાણ થાવ. અવળુ કર; એમ યયુ' કે મારી દૃષ્ટિ ઘણી વાર અરુ બણી જતી જોઈ માર્પિં લોભેશને રાજર્પિં અગતશત્રુએનેત્રપદ્મવી વડે મને ઝાળ-ખાબ્યો, કે તે મહાતપસીએ—તપ—તપ—તપસ્વીએ મારા ગોત્રાદિના સં-દમપણે તપાસ કર્યો અને તેમાં તે નિષ્ફળ થયા. તથાપિ હીમે કહ્યું કે શંકાસ્પદસ્થાન જાણુ એટલે ઉંડા પાણીમાં પેસવાનો આ અવસર નથી. એ વાક્ય અવળુ કરી, ઘટોતકય મને પકડવા આબ્યો, કિન્તુ ધર્માત્મા ધર્મપુત્રે તેને અટકાવી મને કહ્યું કે દિગ્વિરૂપ ! તમે ખીગ્ગ વિપ્રર્ષિની પેઠે અમારી સાથે સુખેથી નિવાસ કરો.

પાંચાલી—(સકળ) ધન્ય છે આર્યપુત્ર ધન્ય છે. વાકુ મહારાજ !

એમણે તમારે વિષેની આશંકા તજી તમને નિવાસ કરવા કથું એમ છતાં તમે મારા ઉપર કૃપા કરી એનું કાષ્ઠ કારણ હોય તો આ કિંકરીને કે'શો.

મંત્રાનંદ—વત્સા, અમે વાકા ક્ષમા સ્વરૂપી કે'વાઈએ તથા કોઈના પર પણ કોષ ન કરતા રાજર્ષિ શુધિભિરતું કહેવું અમે સ્વીકાર્યું; તથાપિ અમરે વિષેની આશંકા ઉભી જ રહી, તે ટાળવાને અમે તારી કને આવ્યા છીએ.

પાંચાલી—(નમન કરી) દિનદેવ, આશંકા વિનાના પુરૂષે પોતા વિષેની આશંકા ટાળવાનો યત્ન શા કાળે કરવો ? અથવા મહર્ષિ તમે ક્ષમા કરી માગ પતિઓનું શુભ વાચનું છે, તો આલો હું આયુષ્ય કને આવી તમને જોમ સુખ થાય તેમ કરું.

મંત્રાનંદ—(મનમા) જો હું એની શંકાનું સમાધાન નહિ કરું તો એ સમજી જશે. (પ્રકાશ) વત્સા ! આશંકાવાળા નરનું જીવ્યું મૃગજળ જેવું છે. જો હું અહીં તારી કને આવ્યો છું તેમા ય પણ મારે વિષે શંકાશીલ થઈ દયોત્કલ્ય મને ભોંયા કરે છે. એવા નિવાસને અમારે આવો જ માનવો જોઈએ.

નારાય હંદ.

નિવાસ પાવકેં બક્ષો ભણ્યો બધા જને સદા,
કલંકોં શંકોં જીવવું ન ઠીક તે વડો કદા;
વિચાર વામતોયતા કુનાસ નકં સર્વદા,
અધિક ધિક ધિક માનું શંકોં જીવ્યું હું. યદા.

પાંચાલી—(નમન કરી) ભગવંતનું કહેવું ખરું છે, અને મારું મન પણ તમારે વિષે શંકા ધરાવતું નથી. પ્રભુ, મારાથી બનતા

ઉપાય થોજી હું આર્થપુત્રને તમારા પ્રતિ નિઃશંક જોનારા કરીશ.
(એવે સ્મરવર્ધક પ્રવેશ કરે છે.)

સ્મરવર્ધક—દેવીનો જન્મ થાવ. તમને તે મહાદેવી કે મહાલક્ષ્મી
હકી મારે બોધાવવા. પુરના દેવી, ઉપવનનાં દેવી અને વનનાં દેવી તમે
જ કે ? ભક્તિવાળાં સમિજી ! તમે સ્વરૂપ બદલવાને સમર્થ છો.
એમ જાણ્યા છતાં, હા કહ્યું તે કહ્યું (દિવ સામું જોઇ) કેમ મોઢ-
કમટજી ! અહીં આવ્યા છો કે ! જો જો ધડો લાડવો ન થઈ જાય !
યાગસેની ચાલો ચરારંભ તમારા વિના અટકી પડ્યો છે.

પાંચાલી—મગવંત તમે ખસુ ત્યાં ચાલો.

સ્મરવર્ધક—એ આવા યગમાં આવી શું ખાટી જવાના છે ?

પાંચાલી—(સરોપ) “ વગર બોલાબો બોલે તે તરખસાની
તોલે ”. શું છું એટલું મ નથી જાણતો કે ? (એવે વિદ્યાધર પ્રવેશ
કરે છે.)

વિદ્યાધર—દેવી કસ્માલુ થાવ. ચરનો આરંભ ચવામાં પધારો
તેટલી જ વાર છે.

પાંચાલી—શું એમ છે ? ત્યારે તો ચાલો હું “ આ આવી.

૧૦. યજ્ઞ.

નકુલ—(સખેદ) બહે યોગીશ્વરો પુરુષાર્થને પૂર્ણ માની દેવને દુર્બળ ગણે તથાપિ મારે સ્વાનુભવથી સિદ્ધ ચમત્કો સિદ્ધાંત કયે પ્રકારે ખોટો માનવો ? આહા ! શું આ ધનુષ્ય અને બાણુકે જોયી આખો ભરતખંડ વસવર્તી કર્યો હતો, તે આજ ઉદરનિર્વાહ માટે મથાર્થ ઉપયોગી થતાં જણાતાં નથી ! દેવ, તે આટલું કર્યું તથાપિ શું તારું મન સંતુષ્ટ નથી થતું !! (નિઃશ્વાસ નાખી) હૈવ ? શ્રવણ કર.

લલિત હંદ.

કરમ નામ છે, કર્મી તાહરું,
શરમ શે હર્યું, ધર્મી માહરું;
લલિત લક્ષણા, દક્ષણા સમી,
મલિત મવિંધી, વર્ણિની દમી.

અપિય—

પ્રિયંવદાંવૃત.

ઉપવને સુખ અમો ન માનતા,
અરર આ દુઃખ કર્યું અદાનતા !
બટકતાં વનવને કર્યા બલા,
બહુ થયું બહુ રૂપી રૂપી બલા !

(એવે આમ તેમ જોતો સહદેવ પ્રવેશ કરે છે.)

સહદેવ—(નિઃશ્વાસ નાખી) આ તે ક્રિયા પાપનાં રૂળ હો પાપ્યાં કહેવાય ! (ઉદર સામે જોઇ) અરે નું ય પશ્યુ પૃષ્ઠ સાથે એકત્ર થઇ જવાનો વિચાર કરતું દેખાય છે કે શું ? બહે, હવે આ

કરતાં ય કંઈ તારાથી પ્રધારે થાય તેમ છે કે ? કિંતુ અત્યા દુર્દૈવ ! તું એટલું ય નથી જાણતો, કે આ અડગ ક્ષત્રિય સાથે યુદ્ધ કરવાનો પ્રસંગ વારંવાર લાવ્યા કરે છે ?

નકુલ—(સહદેવને જોઈ સઆશ્ચર્ય) કે' બાઈ ! યમદેવનૈવે-
ઘના મૃગ ક્યા છે ?

સહદેવ—(નમન કરી) જુઓ પેલા પારથી લઈ ખારોખર
જતા જણાય છે, માટે હવે ચાલો સત્વર જઈ એની વ્યવસ્થા કરીએ.

(યમ કરતા યુધિષ્ઠિર, પાંચાલી અને યમ કરાવતા ધૌમ્ય
લોભેશ પ્રવેશ કરે છે.)

ધૌમ્ય—(વિદ્યાધરને આવતો જોઈ) અત્યા વિદ્યાધર ! જોને
પેલા સ્મરવર્ધકને દર્શ લેવા મોકલ્યો છે તે ત્યાનો ત્યાં જ રહો કે શું ?

લોભશ—વાહ વાહ ! તમને ય ઠીક મોભાગમતિનો માણસ કુશાગ્ર
લાવનાર નજરમાં આવ્યો. એ સજ્જિય વિપ્રને આપણા કામમાં
યોજનો એ યથાર્થ નથી. સુદેષ્ટુ કિમ્ વદુના કિન્તુ મખમુહર્ત વટી
જશે તેનીએ એને શી પડી છે ? (એવે “ સ્વાસ્તિના દન્દ્રો ”
ધસાદિ જોસતા દશ ખાર બ્રાહ્મણો પ્રવેશ કરે છે.)

યુધિષ્ઠિર—(આવેલા સર્વ દિજને નમન કરી) ભગવંત આ
પાટ પર સર્વ ભૂતેવો જિરાજો.

બ્રાહ્મણો—(હાથ હાથ કરી) શુભં ભવતુ. કલ્યાણમસ્તુ.
પુત્રપરિવારાદિવૃદ્ધિરસ્તુ. (એમ આશિર્વાદ દેતા ધણા ઋષિઓ
આવી બેસે છે.)

સ્મરવર્ધક—(હાથમાં દર્શ લેઈ પ્રવેશ કરી -સ્વગત -) અરે
પ્રભુ ! મોઢક મારવા પિતા બીજું કંઈ ન જાણનારને આ દામના
તૈણાં વેણી લાવવાનો સમય આવી પડ્યો ! આથી હરિચંદ્ર, રામચંદ્ર

અને નળાદિ તપાળોતું દુઃખ શી રીતે મારે વિશેષ મણવું ? (સવિ-
રમય) અરે ! આટલાં બધાં, તુમકાં એકદમ ક્યાંથી સજીવન થયાં
અને જીવન વિના તરતાં કેમ જંજીયાં ?

ધૌમ્ય—(સ્મરવર્ધકને આવતો જોઈ) રે બહુકુ ! લાબ્ય લાબ્ય,
દર્ભ સત્તર લાબ્ય. મૂર્ખ ! મખમુદ્દર્ત વીતી ગયાનીએ ચિંતા નથી
ધરાવતો, એ શું ?

સ્મરવર્ધક—(નમન કરી દર્ભ આપી) ગોળ, ખાંડ ને મધનઃ
વાસ વગર તેમ ઝડતુ વગર આ ઇંડાળ ઉમરાયલી જોઈ મારે સાચ-
વીને પગ મુકતાં મુકતાં આવવું પડ્યું, જેણે કરી આવતાં વાર લાગી.

લોમશ—(સંકાપ) અરે મૂર્ખ બહુકુ ! અસંબલ શું ઉચર્યા
કરે છે. શુક મહુ શકરાતું સ્વપ્ન મુઠ્ઠાં યે આવવું નથી તો તારે
પિપ્પલિકા સંભાળતાં શી રીતે આવવું પડે ?

શ્લોક.

હોય જો હોઠ સાળ તો, ઝાઝ ઉતર જણવા;
આહુતી હોમ્ય લે તું આ, મારી દે તકે માણવા.

સ્મરવર્ધક—શું બમવંત ! અમે તો તમારે મન ખોડું જ ખોલ-
નાર હયાં કે ? સ્વાહા, આવાહયામિ અને નમઃ એ સખ્તો સાંભળી
આવા બૂદેનો જેમ ખાડ, ગોળ અને મધની આશાએ કાડીઓ ઉમ-
રાયલી જણાય તેમ જણાય છે કે નહિ ?

ધૌમ્ય—(સરિમત) અવ. લે આ આહુતી. ત્રિધાધર તને
શોધવા ગયો છે તેના આવતા સુધી તું હોમ્ય.

સ્મરવર્ધક—(ઝોકાં ખાતો) આ-મદ્ધતિયા મંદારાજને મુકી

અમારી આંખો ફાડવાથી તમને શું મળવાનું છે ? (મંત્રાનંદને ખોલાવી) મહારાજ ! લ્યો આ આહુતી હોગો.

લોભચ—(સકોપ) અરે કંઈ સમજે છે કે નહિ, “ પ્રાદૂર્ણ કને સર્પ શી રીતે મરાવાય ? ” (વિદ્યાધરને આવતો જોઇ) લ્યો આ વિદ્યાધર આંખો હવે એ એને આપો.

મંત્રાનંદ—(નમન કરી) જુદેવ, મને એ કૃત્ય સોંપશો તો હું વિદ્યાધર જેટલું કરે તેટલું બધું કરીશ.

સ્મરવર્ધક—(લીમને આવતો જોઇ સસ્મિત) મહર્ષિ મંત્રાનંદ ! એ જુદેવો અને અમારા જૂપતિ તમને મહત્તિયો ‘માલ ખવડાવે તેવા છે. પરંતુ આ જુઓ અમારા મહારાજ આવે છે તે જ્યારે યશ કરશે ત્યારે અમે આંધારમાં ચંદ્રશું અને તમારી આહુતીમાં ગોઠવણ કરીશું ! હવડાં તો મહાજનના સાંઠની પેઠે જે કરતા હો તે સુખેથી કર્યા કરો. (ઘટોત્કચને આવતો જોઇ) દિનદેવ ! આ અમારા યજમાનની પાસે રહેશો તો મોંઝાગી દક્ષિણા મળશે. (નકુલ સહદેવને આવતા જોઇ) મંત્રાનંદ મહારાજ ! તમારું ભવિષ્ય જોએવી દક્ષિણા મળશે કે નહિ તે આ જે ભાંધ કહી શકે તેવા છે.

(લીમાદિક પ્રથમ યજ્ઞનારાયણને અને પછે જોડેલા બીજા દિનને નમન કરી એક પછી એક આસન પર બેસે છે.)

ધૌમ્ય—સ્મરવર્ધક ! સ્મરવર્ધક ! જા જા, ઓ પશુ, આજ્ય મુકેલું છે તે લઈ સત્વર આજ્ય.

સ્મરવર્ધક—(જોડેલા મુનિઓની આગળ પાછળ જોઇ) ભગવંત ! યજ્ઞપુરોહિતને શાન સ્પર્શ કરે એ તો મહા અધમ લેખાય, પણ મહારાજ ! મખ માટે રાખી મુકેલા આજ્ય કને માનની મરી ગઇ હોય તેનો કંઈ વિધિનિષેધ મનાય ? ના ના, નહિ જ. “ બિલાડું પશ્યું અને કૂતરું અડ્યું ” એ તો કથનાર કંથી જ ગયા છે.

લોભસ—(સંકોપ) અરે આ મૂર્ખ જલકને તે શ્રમસાધ્ય પ્રાપ્ત કરેલું આજ્ય શે સોપ્યું ? હવે શું કરીશું !! (સખેદ) શિવ શિવ ! સત્રની પૂર્ણાહુતિ કર્યા વિના જ ઉડવું પડશે કે શું ?

યુધિષ્ઠિર—આપ્તજને અનુચિત વર્તન કેવળ અહિત ત્રિચારીને કષ્ટ હોય એમ લાગે તથાપિ તેના વિરુદ્ધ કંઈ પણ કરવા શાસ્ત્ર શાખ પૂરતું નથી.

ઘૌઘ્મ—વત્સા ! યુધિષ્ઠિરનું કહેવું સચુકિતક છે.

લોભસ—વત્સા ! ઘૌઘ્મનું કહેવું સત્ય છે. (સ્મરવર્ધક ભણી જોઈ) હે અસ્થાન ! આ આજ્ય પૂર્ણાહુતિ સમયે હોમી દેજો. (સ્મરવર્ધક હાથમાં ધીનો પડીઓ જાણી જોડો રહે છે.)

ઘૌ ૨૫—(યજ્ઞની ધૂણી આંખમાં જવાથી એકનો એક મંત્ર કરી બોલે છે અને જોડતી વચ્ચે ન જડવાથી આંખો મીચી ફાંફાં મારે છે) પુ (લંબારી) : ર (વિશેષ લંબારી) પુરન (એનાંમળી સ્મરવર્ધક ધી હોમી દે છે અને સર્વે તેના પર કોપ કરે છે.)

યુધિષ્ઠિર—(નિઃસ્વાસ નાખી) દેવની ગતિ બલવત્તર છે.

પાંચાલી—ભગવંત ! હું એનાં સર્વે લક્ષણ જાણું છું, આમ પુત્ર હવે તો સમજ્યાકની કે એને ધૂણી લાગી તેથી એણે યજ્ઞની પૂર્ણાહુતી કરી નાખી. (સર્વ બ્રાહ્મણો સામું જોઈ) મંત્રાનંદ મહારાજ ! બોજને સમયે થયો છે માટે હવે કંઈ જતા નહિ.

સ્મરવર્ધક—(નીચું જોઈ) ત્યારે શું અને જઈએ અને એ ન જાય ?

યુધિષ્ઠિર—અરે બાઈ ? એવી નિરર્થક કલ્પનાઓ કાં કરે છે ?

ઘૌઘ્મ—(તિલકાદિ કરી રહ્યા પછી) હવે તમારે જવું હોય તો જાવ. (એટલું કહી જન્ને ઝુનિઓ ઉભા થાય છે.)

પાંચાલી—(હાથે યજ્ઞ) આર્યપુત્ર ! (સ્મરવર્ધક બતાવી) આ તમારા મહર્ષિને તેડી વહેલા આવજો. (એમ કહી જાય છે.)

લોભરા—અનુભવશુભ ! આ વચ્ચે પુનરપિ યજ્ઞ શકે તેવો છે. તેથી શોચ કરવાનું કારણ નથી. હવે ચાલો ભોજનવિધિ આટાપી લઈએ. અહ્યા વિદ્યાધર ! આ બસિ મુકી તપા દર્બાદિ નદીમાં નાખી ભોજન સમય થયો છે માટે જ સત્તર આવ્ય. (એમ કહી સર્વ જથ્થો જાય છે અને વિદ્યાધર પણ દર્બાદિ લઈ રહ્યા પછી નદી બચી જાય છે.)

(મંત્રાનંદ અને પાછળથી ભોજન કરનાર બ્રાહ્મણો પ્રવેશ કરે છે.)

મંત્રાનંદ—(એકલો)—હા હા. ઠીક ચોપટ ગોઠવી. રમનાર ખેસાડ્યા અને દાવ નાખ્યા. હવે તો ઇષ્ટકૃપાથી પાસા સુસટા પડે એટલું જ કરવાનું બાકી છે. દાનવી માયા એ તો મોટામાં મોટી મનાયલી જ છે તેને મિચ્છારા માનવી થી રીતે જાણી શકે ? હું બલો બ્રાહ્મણ હું તે જીભાદિક નથી. જાણતા તે જણાવી આ પ્રભાણે વૈરના અંતને પામીશ.

અંતર્યામી.

શુભત જ્યમ રાખમાં વહનિ વશીને રહે, તે દહે દાવથી પાદ મૂકે,
સુમ કરિઅરિ સમો વેરા વસમો મહી, અસુર આ આવિયો દાવ ચૂકે ?
જીમમક ! તેં અહ્યા મિત્ર મમ મારિયો, ધારિયો નહિ તદા અંત હુકે ?
જોડ હું જોડ હું વૈર હું પલકમા, હલકમાં રામ રમતાં ન રૂકે.

૧૧. દ્રૌપદી અને લીમ.

પાંચાલી—(કિંચિત્ ક્રોધાવેશે) ત્યારે સખિ ? તે તને કહેનાર હજી સુધી કેમ નથી આવતા ? (સુગંધ આવ્યા જોતો અભિનય કરી) હસા ! આ અસૌકારિક પરિમલ ક્યાથી આવતો હશે ? (સંકર્ષ) સખી, આ શેનો સુવાસ હશે ?

વસંતિકા—એની ! એ કૃષ્ણેના સૌગંધિક વનમાના દમનનો પરિમલ છે. (નિરાશાનો અભિનય કરી) એની ! એ કમળનો સુગંધ અહીં રહે રહે જ સેવાય છે અને કદી કદી કિન્નરો વિડાર કરવા આવે છે કે નમ્રતા વિડાર કરતા જતા હોય છે, અથવા મહાવાયુ વાતો હોય ત્યારે કોક કોક અસૌકારિક કોકનદ અટવાયા પડેલાં જણાય છે. સખિ ! આહા, શું એ દમનની શોભા અને સુગંધ હોય છે (એવે આધેથી દ્રૌપદીને દિવ્યાન્તર પેરેલી જોઈ તેનું વર્ણન કરતો લીમ પ્રવેશ કરે છે.)

લીમ—આહા ! વસ્ત્રાલકારને પણ શોભવાનું શું રમણિય સ્થળ મળી આવ્યું છે !

પાંચાલી—(સંકર્ષ) પ્રાણનાથ ! આ અસૌકારિક સુગંધ હવે જ આવવા માડ્યો છે. તે અસરે આર્દ્રપુત્રે આવી મને ખરેખર કૃતકૃત્ય કરી છે. પ્રિયનમ ! આહાહા ! કરો ગોદક અને મધુર સુગંધ વધારે ને વધારે આવતો જાય છે. (એટલું બોલી દહા-સિંગન દે છે અને એવાગા અત્યંત વં વાવાથી ધૂળ અને સૂકાં પાદડા આવી જન્તે પર પડે છે અને આખો મીઠાઈ જાય છે, તેથી લીમ પવન પર ક્રોધ કરી).

લીમ—અરે “ તારે મન તો શું આ ઘાસ કાંપવા જેવું જ

માસે છે કે ? ” (એવે વાતા વાયુથી એક સદસ્ય પાંખડીનાશું કમળ આવી દ્રૌપદી કને પડે છે તેની મધુરતા, કોમળતા, રમણિકતા, અને અલૌકિક મુગધાદિ જોઇ પાંચાલી તે કમળ કરમા લઇ લીમને પ્રસન્ન કરવા તેની કને જાય છે).

પાંચાલી—પ્રાણપ્રિય ! આપના વીર્યનો મહિમા અગાધ મानी વાયુએ પોતાતું ધોર રૂપ તજી દીધું. અહા ! જુઓ જુઓ કેવે! શીતળ, મંદ અને સુવાસિત તે વાવા લાગ્યો છે. પ્રિયતમ ! એટલું જ નહિ પણ તમારા કોપ વેલુથી કપી તેણે (કમળ ખતાવી) આ બેટ તમને મોઢલી દીધી છે. સ્વામીનાથ ! મી આની મુગધ છે !! (એટલું કહી લીમને પુષ્પ મુંધાડે છે અને દ્રૌપદીના હાથમાં તે અલૌકિક કમળ જોઇ વસંતિકા ફૂલ વીણવાં મુકી દોડી આવે છે).

વસંતિકા—વયસ્યા ! આજ કમળની સુવાસ અહોરાત્ર આ વનમાં આવ્યા કરે છે. બેની તારી ધ્વજા હતી કે આ કમળ કેવાં હશે તે ધ્વજા વાયુએ તરત જ પૂરી કરી. ધન્ય છે વાયુદેવ ! તમને ધન્ય છે !! (એટલું બોલી વાયુને પ્રણામ કરે છે).

પાંચાલી—(ધીમેથી) સખિ ! હવડાં તું જરા આધી જા; મારે એ જ સંબંધે કંઈ ઉતાવળે કામ કરી લેવા જેવું છે. (કૃષ્ણાનું એવું બોલવું સાંભળી વસંતિકા પુષ્પ વીણતી-વીણતી ચાલી જાય છે).

લીમ—જો પ્રિયા એમ છે તો હું તારા કહેવા પ્રમાણે કરું છું. (એમ કહી ઉગામેલી ગદા મુકી દ્રૌપદીનો એક હાથ ઝાલી તથા બીજો પોતાનો હાથ તેને ખભે મુકી આમ તેમ કરે છે.)

પાંચાલી—(કમળના ખીણવડા બાગને છૂટે કરતી) પ્રાણ પતિ ! જુઓ જુઓ કંઈક કાટને કોરી નાખે એવો આ મધુકરનો

કંઈ, છતાં આ કમળની કોમળ અને સુખકર કાંતિ જોઈ એને કાચવાનું ભૂલી ગયો છે એટલું જ નહિ પણ દૃઢ સ્નેહ માની પોતાનો આત્મા પણ એણે અર્પણ કરી દીધો છે.

ભીમ—હા પ્રિયા ! સ્નેહ એવો જ છે. કિન્તુ જો તારી ઇચ્છા હોય તો ચાલ્ય જઈ આ સરિતામાં જળક્રીડા કરીએ.

પાંચાલી—(વિચાર કરી) હા સ્વામીનાથ ! ચાલો, પણ ને. (એટલું બોલી અટકી જાય છે).

ભીમ—પ્રિયાં ‘ પણ જો ’ કહી કેમ અટકી રહી ? કે’ કે’. આગળ શું કહેવાની હતી ? (છતાં દ્રૌપદી બોલતી નથી, તેથી તેને કહેવડાવાનો આગ્રહ કરે છે; દાઢી ઝાલી મુખ ઉઘુન્ કરે છે અને ગલીપટ્ટી આંદો અનેક પ્રસન્ન કરવાના ઉપાય યોજે છે).

પાંચાલી—(કાંઈક હસતી અને ભીમ ‘કનેથી છૂટી આધે જવાનું’ કરતી) તમે ગમે તે કરોને; મારે કહેવું હશે તો જ હું કહીશ. (ભીમ જોર કરી કને ખેંચે છે. તેથી ખીજવાઈને) હો કહીએ છીએ. એં તો હું કહેવાની હતી કે, પણ જો પાણી ઉતગા હોય તો જળક્રીડા કરાવની ! “ જે ગતિ સહુની તે ગતિ વહુની. ”

ભીમ—દેવી ! જો તારી ઉત્પત્તિ દેવી છે તેમ અમારી પણ તેવી જ છે. મને તારે જે કહેવું હોય તે કે’; તારું રૂપાન્તર દષ્ટિએ જોઈએ છીએ તો પછે તારી વાતનું રૂપાન્તર કેમ ન જોઈએ ! (દ્રૌપદીને ઝાલેલી મુકી દઈ) ઠીક ત્યારે પ્રિયા ! હવે એટલું જ; કેમ ચાલીશું ?

પાંચાલી—(ભીમને જતો અટકાવી) ‘ઓ હો. ! રડી રીસે ચડતા ક્યાં વાર લાગે છે ? અર્પણુવ ! પંચાનન જેવા પ્રાણી એ

પોતાનાં પારકાં સમજીને કોધી બનવાની જગાએ જ કોધ કરે છે. એમાં અમારો અપરાધ શો છે કે તમારે રીસાઇ જવું પડે છે ? તમારા મનમાં જળક્રીડા કરવાનું હોય, અને અમારા મનમાં ને... (એટલું બોલી નીચું જોઇ અટકી જાય છે).

ભીમ—(કૃષ્ણાને દને ખેંચી મુખ ઉઘુડ કરી) પ્રિયા ! કે' કે' જેમ તારા મનમાં હોય તેમ કીડા કરીએ. (એમ કહ્યાં છતાં દ્રૌપદી ન બોલવાથી) પ્રિયા ! કહેતી નથી કે ? ને વળી પાછી મને રીસ ચડશે હો !

પાંચાલી—(સસ્મિત) તે તો હું જાણું છું સ્તો. પણ પ્રિયતમ ! “ તારાં પેટી જાય ” એ મદાવાક્યનું મેં મનન કરેલું છે. માટે સાંભળો.

ભીમ—પ્રિયા ! તું સમયોચિતશાસ્ત્ર શીખેલી પાંડિતા છું એ હું સારી પેઠે જાણું છું માટે કે' કે', તારે શું કે'વાનું છે ?

પાંચાલી—આર્યપુત્ર એથી એ વધારે બનાવે તે: કંઈ ના બનવા જેવું છે? (દહાકિંગન દઇ) પ્રિયતમ ! મેં આજ પ્રથમથી જ સ્વયંક્રીડા કરવાનું જોડવી રાખ્યું હતું અને આપની ઇચ્છા જળક્રીડા કરવાની થઇ. નો તે મરજીનું ઉલ્લંઘન માગતી કેમ કરી કરાય ? ને મેં રખું બોલો તો તમને મારા સમ ! તમે જ કો' કે' મનમાં ધારું હોય એક, અને બીજું કંઈ ચાય, ત્યારે કેવું લાગે ?

ભીમ—ઓહોહો ! “ મારવો ઉદર અને જોડવો હુગર ” પણ પ્રિયા ! આત્મને ત્યારે, સ્વયંક્રીડા કરીએ !! એમાં તે શી એવડી મોટી વાત હતી કે ત્યારનાં રીસાગણાં મનામણાં કરાવી રહી છું ?

પાંચાલી—આર્યપુત્ર ! લીધેલી જક ન મુકનાર કેવા છે તે હું

ન જણતી હું તો કની. (સડપે) જે સ્થળથીડા ! કરવાને આપ !
ધન્યતા હો તો પ્રિયતમ ! ચાહો ચાહો. જુઓ પગે ! સ્ફટિકશિલા
કને વસંતિકાએ કુસુમશય્યા યજ્ઞ શકે એટલાં કમળ તોડી રાખ્યાં છે.
(ભીમ તે તરફ જુએ છે અને પછે નદી તીર પરથી પડેલી શિલા
કને એકમેકના ખભાપર હાથ મુકી જાય છે).

ભીમ—અયિ પ્રિયે ! પેલી વસંતિકાને બોલાવી કે' કે આ
પડેલાં પુષ્પ શિલા પર પાથરી પુષ્પશય્યા તૈયાર કરે.

પાંચાલી—(જૂમ પાડી) વસંતિકા ! વસંતિકા ! થયું હવે
એટલાં, ગાલ્ય વેલી અહીં આવ્ય. આર્ધપુત્રે મારા મનમાન્યું કરવાનું
સ્વીકાર્યું છે તો મારે પણ તેમનું મન સત્વર મનાવવું જોઈએ.
ચાલ્યને અભિ ! તને ય કેટલી વાર લાગે છે તે ! (એમ બોલી અને
ભીમનો હાથ ખભેથી ખસેડી નાખી આવતી વસંતિકાના સામી યોડેક
મુઠી જાય છે).

વસંતિકા—વયસ્યા ! આથી તે કેટલી વિતાવ્યો આવું ? મને
જે પરમેશ્વરે પાખો આપી હોત તો હું આથીએ વેલી આવી શકત !

પાંચાલી—(વસંતિકા કનેથી અર્ધાં કૃત્ત ઉચકી લેવા જેવું
કરી જોતી રે' છે અને તેને ભીમ ન સાંભળે તેમ કનનમાં આ પ્રમાણે
કે' છે). અભિ વસંતિકા ! તું અહીંથી આવી ખસતી નહિ હો. જે
તું અહીંથી કંઈ આવી પાછી જઈય તો વાત મારી જશે અને
અસંકલિત કમળ કોઇનાથીએ આણી આપી મારું મન પ્રસન્ન કરી
શકશે નહિ. જે લાવવા ધારે તો એ જ લાવી આપે એવા છે.

ભીમ—પ્રિયા ! ત્યારની તડીં કેમ ઉભી થઈ રહી' છું ? એ
ધણીએ લાવશે. ચાલ્ય ચાલ્ય વેલી ચાલ્ય. .

પાંચાલી—પ્રાણનાથ ! આવીને ! આ તો મેં જણ્યું કે એ

બિચારીએ આટલી બધી મેહેનત કરી કુસુમ બેગા કરી આપ્યા છે ત્યારે તે હું વેહેલી વેહેલી લેઈ આવું.

લીમ—વસંતિકા ! આ પડેલા કમળ અને બીજાં સુવાસિત સુમનો વે'લા વે'લા આ સ્ફટિકશિલા પર પાથરી દે.

વસંતિકા—(નીચે પડેલા ફૂલ શિલા પર પાથરી) આર્યપુત્ર ! હવે મારી સખી સહ અહીં બિરાજે.

લીમ—(લીમ શિલા પર બેસે છે અને દ્રૌપદીને આધી ઉભી રહેલી જોઈ બે'ચી ત્યાં બેસાડે છે) પ્રિયા ! આમ શરમાય છે શું ? વસંતિકા એ તો તારી જ છેને ! એની તે આટલી બધી શરમ હોય ?

પાંચાલી—પ્રિયતમ ! આ કમળ કેવું છે ? એવા જ કમળની શય્યા પર શયન કરવાનું હોય તો કંઈ બાકી રે' બહુ ?

લીમ—(તે કમળને જોઈ) પ્રિયા ! આતો દેવતાઈ કમળ છે. કાલે જ આશ્રમમાં વાત નીકળી'તી કે જોનો વાસ આવે છે તે કમળ મનુષ્ય પ્રાણીને હિંમિલ છે.

પાંચાલી—ઠીક આર્યપુત્ર ! તમે ય “આલતી ગાડીમાં બેઠી જાવ તેવા હો.” મેં કમળ બતાવ્યું ત્યારે તમે કહ્યું કે એ તો ન મળી શકે તેવું છે ! પણ પૂછનાર કોણ ? કે'નાર કોણ ? એમાંનું દશું હશે, કે હાથ પગ વગરની વાત અહીં ગોઠવી દીધી ?

લીમ—પ્રિયા ! મને આવતો સુવાસ મોહક લાગ્યો અને તારે કાજે તે કમળ લાવવાની મારી ઈચ્છા થઈ તે પરથી મેં પૂછ્યું અને લોભશ મહર્ષિએ મેં કહ્યો તેવો ઉત્તર વાળ્યો. એમા તે શી મોટી વાત હતી કે તને પે'સેથી તે છેલ્લે સૂંધી માંડીને કે'વી જ જોઈએ ?

પાંચાલી—પ્રિય પતિ ! આમ એ'જ વાત કરવામાં ચઢી શેના

નવ છે તે ? જો તમે મારે કાજે, આવતો સુવાસ લેઈ કમળ લાવ-
વાની ઇચ્છા કરી, તો હું પણ જો આર્યપુત્રની અભિરૂચિ હોય તો
મુનિ કુમારિકાઓ એક વનમાં મન પ્રસન્ન થાય તેવું વૃત્ય કરે છે તે
કરી જતાવું. પ્રિયતમ ! તે 'હું' કાલે જ પૂરેપૂરું શીખી રહી છું.

વસંતિકા—હા હા સખિ ! એ વૃત્ત આર્યપુત્રને ખતાવવા જેવું
છે; માટે કરી જતાવ્ય કરી જતાવ્ય.

ભીમ—પ્રિયા ! જવા દેને ! વૃત્ય કરવું હોય તો તેનાં અનુકૂળ
સર્વ સાધન જોઈએ. (એવે કને પડેલાં મૃદંગ પર નજર જવાથી)
આ મૃદંગ તો અહીં છે, પણ ધુધરા વગેરે જોઈએ તે આ વનમાં
હોય શેના અને મળે ય કંઈથી ? પ્રિયા ! એ વૃત્ત હું અવશ્ય અનુ-
કૂળ પ્રસન્ન જોઈશ.

પાંચ લી—પ્રાણનાથ ! વૃત્તને માટે વાદ્યવ્યાદિ સાહિત્ય જેટલું
ન હોય તેટલું ઓછું જ સમજવું. તેમ એકલા મૃદંગવડે પણ મજી
શકે ખરું; અરે મૃદંગે ન હોય તો ચાલે; માત્ર ધુધરા જોઈએ, તે
જુઓ તો ખરા, હું ત્યાંના કરતા ય સારા તમને અહીં ને અહીં
આણી જતાવું છું. (એટલું કહી નદી બાણી જઈ ખડખડતા ધુધરા
વીણી લાવે છે.)

વસંતિકા—સખિ ! અહીં આવ્ય અહીં આવ્ય. આ શિલાની
પાછળ જ નર્મી ધુધરા છે. અહીં તે એની શી ખોટ બળી છે. (દ્રૌપદી
આવે છે અને ભીમ ધુધરા કેવા હશે તે જુઓ યથ જુએ છે.)

પાંચાલી—(ધુધરા જતાવી) આર્યપુત્ર ! જુઓ જુઓ આવા
ધુધરા તો આપણે ત્યાંના ય વાગતા નથી.

ભીમ—(ધુધરા જોઈ નિઃશ્વાસ તાપ્ત) કાલે પ્રિયા ! એ બાધી,

નૃત્ય કરો વાર જોઈએ તો ખરા કે મુનિ કુમારિકાઓનું નવું નૃત્ય તમે કવું શીખ્યા હો ? પણ વધારે વાર થાય નહિ હો

પાંચાલી—પ્રિયતમ ! જરાકે વાર ચરાની નથી, જુઓ તો ખરા ગમ્મત પડશે અને મને તમે નિત્ય એનું એ જ કરવા કે'શો

વસન્તિમ—(ધુરરા બાગર પગે બાધી રહ્યા પછી) લે સખિ ઉઠ્ય હવે નાચી જતાવ્ય જો જે ધારી રાખેલું જૂની જતી

પાંચાલી—અરે એ તે જૂનાવું હશે કે ? (એટલું કહી આ પ્રમાણે અનિનયપૂર્વક ગાય છે અને નાચે છે)

લીમ—પ્રિયતમા ! ધન્ય છે ધન્ય છે ! મુનિ કુમારિકાઓનું અનુકરણ કરવામાં તું પૂરેપૂરી પાર હતરી ગઈ છું ! ! પ્રિયા ! તે આટલી બધી નિપુણતા આ શીખામાં કસારે સપાદન કરી ? કે', કે' તો ખરી ! નૃત્ય કરતા તે જે અપજ્ઞતા દર્શાવી છે તેનું વર્ણન થઈ શકે તેવું નથી ! ! પ્રાણપ્રિયા ! માગ્ય માગ્ય જ તું જે માગે તે તને મેં આપેલું જ છે એમ તારે જાણવું અહા ! તે આ કાર્યમાં શી નિપુણતા સપાદન કરી છે ! માગ્ય માગ્ય, પ્રિયા ! શું મારી કને મામવાની ઈન્દ્ર છે ?

પાંચાલી—પ્રણનાથ ! મેં કંઈ માગ્ય મનની ઈચ્છા પૂરાવવા આર્થપુત્રને નૃત્ય શ્રી બતાવ્યું નથી આ તો બહા મેંકુ એ નાચ હું શીખી રહી'તી તારે તમને બતાવું હોય તો હી ! આર્થપુત્ર ! માગ્ય માગ્ય શી રહ્યા હો તે મારી મસ્તી તો નથી કરતા ? પણ પ્રિય આ નાચ શીખ્યા માગ્યાને મને બે દિવસ થયા છે ! !

લીમ—(સડય) પ્રિયા ! એ' ન જ માટે હું તને સ્તેષિત પારિતોષ આપવા પ્રવૃત્ત થયો છું માગ્ય માગ્ય, જે તારી ઈચ્છામાં હોય તે માગી લે.

પાંચાલી—આમણેપુત્ર ! આજ એમ ન સમજશો કે આ હું બદલો વળાવવાની ઇચ્છા કરું છું. પરંતુ આપણાં દુઃખનો વીસારો પાડવાને તમારા અતિ આચકથી હું માગું છું કે, પ્રાણપતિ ! આવાં (દિવ્ય કમળ દેખાડી) સહજ સરોજ આણી આપી અને પ્રસન્ન કરવા ઇચ્છતા હો તો કરો.

ભીમ—(આશ્ચર્ય) અરે ! એ અવગ્રહ અરવિંદ કિયે પ્રકારે લાવી શકાય ? કદાપિ તેમ છતાં જીવને જોખમે આપણાં તો તેનો ઉપયોગ કેટલી ધટિકા લેવાનો ! પ્રિયા ! એવું હાસ્ય કરવું જવા દેઈ જે માગવાની ઇચ્છા હોય તો આપી શકાય તેવું કંઈ માગ્ય.

પાંચાલી—(સકોપ) આમણેપુત્ર ! ત્યારે કિયે મોઢે બોલ્યા'તા કે જે ઇચ્છા હોય તે માગ્ય. હવે આપી શકાય તેવું કંઈ માગ્ય, એ બોલ બોલનાર શું પાંડુનંદન જ છે કે ? આપનારે માગનારનું મન પ્રસન્ન કરવું એટલું જ કાર્ય કરવાનું છે. તે તેના કેવો અને કેટલો ઉપભોગ કરશે તે આપનારને જોવાનું નથી.

ભીમ—(એકદમ કોપાવેશમાં આવી) અરે તારાં કમળ ભેજે. " માણી રહ્યો તેનાં કુસુમ ભેજે, " કંઈ તેને ચિખાને સ્પર્શ કરવાનો અધિકાર નથી. ' પાંડુનંદન જ કે ? એવા ચબ્દ બોલનારમાં જે કોઈ જીવનું રક્ત હોય તો કૃષ્ણા જ રહી છે એમ સમજવું. સત્પાત્ર દિવ્વ જોઈ દક્ષિણા આપી તેથી તે ગળ કરે વા મધ પીયે તેવું આપનારને શું સ્નાનચતક છે ?

પાંચાલી—પ્રિયનમ ! કિંદરીનો અપરાધ યયો લેય તો તે ક્ષમા કરશો. તમે જે સત્પાત્ર દિગ્ગજિવાશું વાક્ય બોલ્યા તેટલું જ મેં કહ્યું છે. મેં જે કમળ મંગાવ્યા છે તેનો ઉપભોગ આપની સાથે વિદાર કરવામાં ~ હવે જે- જના નમાગણી તે ન લાગી મહાય તેમ તેમ

તો આ “ ધરના બૂતો અને ધરના જાગડિયા છે ” એટલે બોલ્યું
અબોલ્યું કરવામાં કંઈ બેસરસ્યુ બેસવાનું નથી.

હીમ—અલ. તારે તારાં માગેલાં કમળ લેખએ છીએ એટ-
લું જ છેકની, કે મને વાક્યાતુર્યથી વેધવો અને તે મારે સડન કરવું,
એવું ખીજું વરદાને કંઈ માગી લીધું છે ! વસંતિદા ! તમે આશ્ર-
મમાં જાવ, હું કમળ લેખ આવું છું. (એવે હીમને શોધતો અને
આમ તેમ જોતો સ્મરવર્ધક પ્રવેશ કરે છે).

સ્મરવર્ધક—અહો આર્પણ તો અડી છે ને શું ? મહારાજ !
વત્સ ઘટોત્કચે પૂજાવ્યું છે કે આજ મખમૂગ લેવા તમે જશો કે હું
જઈ લેખ આવું ? વળી મહારાજ સુધિગિરે રહ્યું છે કે આજ કપારના
બુકોદર ક્યાં મયા છે ? મટે મહારાજ આશો, તેમને મળી પાછા
આવવું હોય તો આવજો.

પાંચાલી—“ ઠુંઠી ચૂડો પેશવા મહારાજે મરડિયો મદો
પડ્યો ” “ આવવું તું ને પેદે રહ્યું. ” આર્પણ ! જાવ જાવ, એ
લાવવાનું કામ રહ્યું છે તો. સ્મરવર્ધક ! તું મારો જેવો વાલેશરી છું
તેવો વાલેશરી મારો આખા ગિરિમાં ખીજો કાઢ નથી !

હીમ—પાંચાલી ! મેં મુખમાત્ર્ય આવવાનું કહ્યું છે એટલે
તને સહુ પેલી પ્રસન્ન કરીશ. અલ્યા સ્મરવર્ધક ! જા જા ઘટો-
ત્કચને મખમૂગ લાવવાનું કે અને મહારાજને વિદિત કર્યું કે બુકો-
દર આ વનમાં રમણિક રજા જોવા ગયો છે તે અલુના પાછો આવશે.
જો અલ્યા ! ખીજું કંઈ કેતો નહિ હો.

સ્મરવર્ધક—અમારી તો જંઘારાત ખીજું ને ત્રીજું કે છે કે
જાણે ય છે. “ જેમ નયાવે તેમ નાયોને ! ” દેવિ ! મંત્રાનંદ સમયે
અમને ખાલ્યા હોત તો આજ આમાંનું કંઈએ રેવ નહિ.

વસંતિકા—અહ્યા વાહ રે ! તને એકલાને જ બોલતાં આવડે છે કે શું ? “ પ્રસન્ન થયેલું ચાન્ન સુખ ચાટે અને કાચે ત્યારે, પમ તોડે. ” એમા કિયાને વખોડે અને કિયાને વખાણે ? જા તું તારે જ્યાં જતો હોય ત્યાં.

સ્મરવધક—વાહરે જડખણી ! તને તો પડખણી કરવાનું શીખ્યાં ને શું ? જો જો કાંઈ બટાણી કરી ના દે હો !

શીમ—વપસ્ત ! હવે કંઈ પણ બોલ્યા મિના દેવીને આશ્રમમાં લઈ જા. હું થોડા સમયમાં ત્યાં આવું છું એમ કહેજો. પ્રિયા ! તારા બોલ્યા સાચું ન જોતાં તને પથક વારમાં પ્રસન્ન કરી જાયજો, (કૃષ્ણા કહે જઈ કાનમાં) પણ આરા આ કમળ લેના મપાની વાત મહારાજા ન જણે તેની બ્યવસ્થા કરજો. (એવે ત્યાં વિદ્યાધર પ્રવેશ કરે છે).

વિદ્યાધર—(દ્રૌપદીને જોઈ) મહિષીને સંતર બોલાવી લાવવા મને મહારાજો તથા ધોઆચાર્યોએ મોકલ્યો છે.

પાંચાલી—(નમન કરી) હા કિન્નરેવ ! હું આ આવી. પ્રિય-તમ ! લેલા આવજો; હવે હું જઈ છું. (એટલું બોલી જતા શીમને જોતી જોતી સહુ સાથે આલી જમ છે).

૧૨. લીમ અને હનુમાન.

વાયુદેવ—અહા ! મોહગ્રસ્તી બાધતા બધાજ તો પછી તે છોડવી મહા કઠિન છે. ક્ષેત્ર પારકું અને તેમાનું ધાન્યરૂપી ધન પણ મનાય પરાયણ છતાં સ્ત્રામિત્વપણાની ચિંતા રાખી મુખ્યભોગ તજનારને કેવો કહેવો જોઈએ ! “હાયનું કંકણ જોવા દર્પણની રીત આવશ્યકતા ?” કેવો કેવો જોઈએ એવી ચંકાનું સમાધાન એ જ કે તેને મારા જોવો માનવો. અરે ! ત્યારે શું હું દેવ યજ્ઞ આમ મોહના પાશમાં આવી પડું છું એ ઉચિત છે ? કિંવા એ તો એમ થનું જ આબ્યું છે.

અગ્નિણી છંદ.

બીખમને કાજ આઠે વસુ ઉચ્ચરું,
પાર્થને કાજ પુરંદરે શું કહું;
કર્ણને સર્મદા કુંડળો આર્પિયાં,
આચરે એમ સૌ અંગ આર્તિયાં.

જો એમ જ છે તો મારે પણ જઈ વૃકાદરને! નાશ ન થાય તેવા ઉપાયની યોજના કરવી જોઈએ. (વિચાર કરી) અરે ! પણ એ જોવો ઉદ્ધત અને સ્વપરાક્રમના વર્ગચાળો છે કે હું તેને ભય બતાવી જે માર્ગે જવા ના કઢીશ તો તે તે જ માર્ગે જવા સજ થશે. અરે એમાં હું વિચાર રોતો કરું છું ? જો એવો પુત્ર છે તો જ હું મારાં સર્વ કાર્ય તજી તેનું રક્ષણ જેમ થાય તેમ કરવા એકે પદે થઈ રહો છું. શાસ્ત્રની સાક્ષી જોઈશું તો તે પણ એવી જ નીકળશે કે પુત્ર જોઈએ તો એવો જ જોઈએ. જેમ કે:—

ઐત્રિવિનય.

વદ્વજ પ્રાણયજ્ઞી પણ વદ્વજ, સુદ્વજ પુત્ર પિતા શું કમાયો ?
બાપ તને નવ તાપ કરે તન તાપ નિરાસ જ ને વંચાયો:

આપથી આપ ઝગે જગે જોતર, ધન્ય પિતા સહુ ઠામ મનાયો,
શીમ શીમ મહાશય મા'વર, ધન્ય હું ધન્ય હું સુત સમાયો

એ સખધ જોતા તો હું સવે પ્રમટે જાગરાણી 'જ અને નિમિત્ત જ છું. તથાપિ જેમ નેત્રનુ રમણ પોપચુ મહુને કાઢ'પણુ ન જણાવતા ક્યાં કરે છે તેમ જ મારે પણ એ ન જાણે તેની રીતે એનું ગદ્ય કવુ ઉચિત છે (નિશ્ચય નાખી) અરે ! પણ કિયો પ્રકાર યોજુ કે એ મદોન્મત માતંગ સૂતપુત્રી બધન કરી શકાય ? જો ઉન્માર્ગે જઈ ચડશે તો અવસ્થ એનો નાગ થશે અને આ મા'ઉન્માર્ગ છે તેમ બધવાળો છે એવું એને કેમ મહેશે તો તે અવસ્થ તે માર્ગે ગયા વિના રે'શે નહિ (સામરી આવવાથી) હા ! હા ! ઠીક, જો આમ કરું હોય તો લોહમર ને લોહ મળે જયપરા-જયનો સશય દૂર યાય ખરો અને કદી એક એકમા હારજીત યાય તો તેનો વિધિનિષેધ પણ ગણાય નહિ ખરો લાગ્યને ત્યારે એમ જ કરે. (એવે કોણ છે કોણ એ ? એવી હાશીમની ગર્જના શ્રવણ કરી અને તે બહુ દૂર જઈ પોચ્યો હોય એવું જણી પોતે સત્તર ચાલી જાય છે)

ગાઠ ગિરિ કરાકમા એઢેલા હનુમાન તથા વાયુદેવ પ્રવેશ કરે છે.

વાયુદેવ—વત્સ વાનરવર્ધ ! તારે મને પ્રસન્ન કરવા એટલું કાઈ અવસ્થ કરવું, અધુના એ આ માર્ગે જવા આવશે જોજો હો, જો અહ્ય અસાધ્યપણુ રાખીશ તો તે નિશ્ચે આ નાકપયના નાકાને વટાવી જશે ! મેં શું કહ્યું, અને એને કેમ અટકાવશે, એ સર્વ હું સારી પેઠે સમજ્યોકની !

હનુમાન—(નમન કરી) હા પિતાશ્રી ! સમજ્યો. હવે તમે એ કાયની ચિંતાથી નિવૃત્ત થશો તો પણ નબરો

વાયુદેવ—વત્સ ! તારું કલ્યાણ થાય. હવે એ આવી પો'એ ત્યાર પેલાં મારે અહીંથી જવું જોઈએ, માટે હું આ કાર્યના સર્વ માર તારે શિર સુકી જાઉં છું. (એવે વિચિત્રને વિચારી નાખે એવે સ્ત્રીમનો સિંહનાદ સંભળાય છે અને વાયુદેવ તે નજીક આવ્યો એમ હનુમાનને બતાવી ત્યાંથી આકાશમાં ગતિ કરે છે.)

હનુમાન—આજ મારો હર્ષઉદ્વિગ્ન અંતરમાં શી રીતે સંભાષ થકશે ?

માલિની વ્રત.

અજાજ લધુવપીને, આજ હું ભેડું ભાવે;
અમળ કમળ લેવા, માનવી ધન્ય આવે;
પ્રિય સુખકર જોને, હોય સંભળી બાધ;
(વળી) પ્રમળ જગત્ ભાને, ધન્ય તેની કમાધ.

સ્ત્રીમ—અરે કમળવન હજી કેટલે આવે છે ? કને કેમ આવતું નથી ! હાં હાં ! શું દેવ લોકો મારા કાર્યના અંતરાયભૂત થાય છે ? અસ્તુ ! તેમણે આ મારી યુદ્ધ વધાઈ શ્રવણ કરી, સાવધ થયું ! (કલ્યાણી વીર વચન બોલી જોરથી શબ્દ દ્રુકે છે અને પછી સિંહ-ગર્જના કરી સ્વજનજાતું આસ્ફોટન કરે છે.)

હનુમાન—(સિંહનાદ શ્રવણ કરી તથા તેથી નિપજેલું પરિ-ણામ જોઈ) ધન્ય છે ! માનવ શ્રાતા ધન્ય છે ! ! તારો સિંહનાદ દશે ય દિશામાં પૂર્ણગણે પ્રસરી ગયો છે અને તેના પ્રતિધ્વનિથી ગિરિ-ની શુદ્ધમાં નિશ્ચિત-સખ રહેલા સિંહ બયમસ્ત્ર થઈ પીડિત પોકાર કરતા આમ તેમ નાસાનાસ કરી રહ્યા છે ! અને એ પંચાનનોના ધોર સખદ શ્રવણ કરી મતંગાતંગો મણુ ચીસો નાખતા અને નાસતા જણાય છે. અરે શાખામૃતો, મૃતો અને બીજાં એવાં જ અલ્પ વીર

પ્રાણીઓની તો અવદશા જ બેઠી છે ! રે કેવાં એ વૃક્ષપરથી પડે છે ! કેવાં મરે છે ! અને કેવાં તરફડે છે ! ધન્યા વીર ! ધન્ય છે !! તારા સિંહનાદને ધન્ય છે !!! કિંતુ આ તારા અચળતા અદ્વય પુચ્છપ્રદાર હવે તું અચ્છ કર, અચ્છ કર. (એમ કહી હુપકાર શબ્દ સાથે પૃથ્વીપર પુચ્છપ્રદાર કરે છે.)

ભીમ—(સરથી વીંધાયલા સિંહ જેવો કોપ મરી) અરે હા ! આ હુકોદર વીર છતાં વસુંધરા કેમ નિર્વીર્ય થઈ નથી. (ગદાને જોઈ) હે ગદા, આ શબ્દ કરનાર અવસ્થા તને તથા મને સંતોષ પ્રાપ્ત કરશે ! માટે સાવધ રે' સાવધ,

હનુમાન—(ભીમને ઉતાવળે આવતો જોઈ) હવે મારે આ સ્વર્ગના માર્ગને રૂપી રાખવો જોઈએ, જો એ આ માર્ગે જશે તો અવસ્થા જોને ગ્રાપ થશે અથવા મહાઅપમાન થશે. તમા માર્ગે મનુષ્યો ન જઈ શકે એવું એ જાણવું નથી, મારે મારે હવે અહીં આમ કરવું જોઈએ. (એમ વિચાર કરી માઠ કદલીવનના તે માર્ગની મધ્યોમધ્ય નિદ્રાયુક્તા થઈ તે સૂઈ જાય છે).

ભીમ—અરે એ શબ્દ કદ દિશામા થયો એ ' મારા હક્ષમાં ' રહ્યું નહિ, તો હવે મારે તે શબ્દ કરનારને ક્યાં જઈ શોધવો ? (વિચાર કરી) પણ મારે શોધવાની આવશ્યકતા છે ? જો તે સિંહનાદ કરનાર સિંહ હશે તો મારી સાથે આવી યુદ્ધ કરશે અને પિંડપોષક શૃંગાલ હશે તો સંતાપ પેસશે.

હનુમાન—(અંકુશે હણેલા હાથીની પેડે ભીમના તે શબ્દ ન સહન થયાથી) અરે શું ? એ મારીએ અવગણના કરવા લાગ્યો કે ? (એમ કોપ કરી ઇર્ષ્યવળ સરખા પોતાના પુચ્છને પુનરપિ પૃથ્વી પર ઠાકે પ્રધાર કરે છે).

લીમ—(સાવધ થઇ) હાં દેખાય છે તો સિંહ; શૂગાલ નથી. આહા ! શી એની ગર્જના ! ધન્ય છે વીર ધન્ય છે !! તારા આ એક શબ્દથી એકે દાળે આટલા વાનાં થયેલાં આજ હું પ્રથમ જ જોઉં છું. જોમકે—

દુર્મિલ્લોહં.

ન્યમ માય મુણી સ્વય વચ્છતણી સ્વર, સન્મુખ શબ્દ કરે જોવો,
ત્યમ ગિરિગુફા આ પટથા પકડી, હા પૂરે છે સ્વ તેવો;
શા શબ્દે પર્વત સિયલ ક્યાં છે, સિખરો તૂટ્યાં સ્વર કેવો !!
હા ધન્ય તું ! ધન્ય તું વીર ! પ્રકટ યા, લાખેલો લાવો લેવો !!

(એટલું બોલી હર્ષયુક્ત થઇ તે શબ્દ કરનારને શોધતો આમ તેમ ફરે છે).

હવુમાન—(મંદ સ્વરે) અહો મહાકાય ! તારું શું બોવાઇ ગયું છે ? તું શું શોધે છે ? આખ્ય અહીં આખ્ય હું તારું દુઃખ દૂર કરીશ, અને તારું જે બોવાયું હશે તે તને બોળી આપીશ. તું એટલું નથી જાણતો કે “ પૈડા જાગ્યા વાળે ” કે “ પૈડા વિના બાકા ન જાયે. ”

લીમ—(સઆશ્ચર્ય) અરે તું કોણ છે ? શું વાનર ! અને તેને વાચા !! અહો શાખામૃગ !! કે’ કે’ આવા અવર્ણનીય સ્વરપવાળો તું કોણ છે ? કોણ છે ?

ચામરટત.

“ વીજળી સમાન છે ” પ્રકાશ તાહરો હરિ;

“ વીજળી સમાન અં ” કે’ ના ત્રી

વીજળીપાતના સમાન વાણી વીર, તાહરી, —
ચંચળાઈ ચંચળા સમાન તાહરી ખરી.

અપિચ—

સાધિયા સમાન ભુજ બે મહાન જોડવી,
તે પરે રહ્યો છું પો'ણું નાતું મુખ્ય જોડવી;
સ્કંધ દીર્ઘ ને હઢે વિચાળ તારં વાનરા !
રક્ત વક્ત્ર કોણુ છે તું કોણુ ? શો પડ્યો ધરા ?

આ પ્રકારે તેને પૂછ્યા છતાં જ્યારે તેણે કાંઈ પણ ઉત્તર ન આપ્યો કે આંખ સરખીએ ન ઉઘાડી ત્યારે બીમે એકદમ કોપાવેશમાં આવી દીર્ઘ સિંહનાદ કર્યો જેથી અનેક પશુ પક્ષી વરસડી પૃથ્વી પર પડવા લાગ્યાં તે જોઈ હનુમાને પોતાની પીળા રંગની બે આંખો ફિંચિત્ત ઉઘાડી, તેના પર દૂર દષ્ટિ કરી આ પ્રમાણે કહ્યું:—

હનુમાન—અરે બલા માણસ ! તું કોણુ છે ? હું મારી વેદનાથી વ્યાકુળ યદ્ય હવડા જરા સુષ્પ રહ્યો. તો તે મને તેં શા કાળે જગાડ્યો ? શું હું માનવ છે ? માનવો તો સર્વ પ્રાણી પર દયાવાન હોય. તે આમ જૂઓ પાડી નિરપરાધી પ્રાણીઓનો ધાત કેમ કરે ? અમે પશુ જાતિ કદાપિ ધર્મને ન જાણીએ, કિંતુ તારા સમાન મહાન મતિમાન મનુષ્ય આંવું દૂષિત અને પુણ્યને હરનાર દૂર કર્યો કેમ આચરે ? હા હા હીક, જે કરવાનું છે તે તે જુડે જ નથી. શ્રવણુ કર શ્રવણુ કર !

વસંતતિલકા.

વૃદ્ધો તણી નવ-કરી, નર ! સેવના તે,
ધર્મો ન ધ્યાન ધરિયા, મતિના વના તે,

ગર્વિષ્ટ શિષ્ટ ! યદ્ય તે, મૃગ આદિ માર્યા,
ખપિષ્ટ ! ઇષ્ટ મળિયું ? વધ અર્થે સાર્યા ?

અપિચ—

કે' કેમ માનવતણા, વનમા તું આવ્યો ?
આ નેવલોકપથ રો, મનમા તું લાવ્યો ?
નિશ્ચે મરે ન ઉગરે, ખરી વાત મારી,
વિશ્વાસ રાખ્ય વળા જા, મનમાં વિચારી.

કે' કે' તારે કંઈ બક્ષણ કરવું છે ? જો એમ હોય તો હું તને સ્વા-
દિષ્ટ રૂળ આપું તે બક્ષણ કરી ચાલ્યો જા. મત્સ્યને વશ મા થા
મા થા ! અરે દીન માનવ ! મને તારી દયા આવે છે ! કે' તું કોણ
છે કોણ ?

જીમ—(સકોપ), એસમ ધર્મિષ્ઠના દીકરા ! કે' તું કોણ છે ?
શા કારણથી વાનરનું સ્વરૂપ ખારી મોટો ધર્મવેતા થઈ ગયો છે ?
હું કોણ છું તે તારે જાણવાની છતાંસા છે તો શ્રવણ કર, શ્રવણ
કર:—

ઇશ્રવજા.

ક્ષત્રિય જાતિ, કુર કુલ મારું
હું ચંદ્રવંશી, વીરભાક મારું;
વાયુ પિતા, માન જ કુંતિ વારું.
કે' વાનરા ! કેમ મુને તું વારું.

આપચ—

છે જીમ તો નામ જાણા ! અમારું,
હું દ્રોણનો શિષ્ય તને વિસારું;
જો વીર તું ધીર ભવે ન હારું,
તો તો ખરેખાર તું જ હું મારું.

હનુમાન—શું તું તને પોતાને જ બલિષ્ઠ માને છે ? તો તું મારી જાતિ અને મારા ધારેલા વિચાર શ્રવણ કરઃ—.

સેનિકા છંદ.

૧૧

વાનરાની જાત મારી જાણુ તું,
માન્ય મારું ને બચાવ્ય પ્રાણુ તું;
ના હુથી વિરોધ વાત આણુ તું,
ના કરી શકે કહું પ્રયાણુ તું.

લીમ—હું મને પોતાને જ બલિષ્ઠ સિષ્ઠ કે વરિષ્ઠ માનું છું તે પ્રસંગવશાત્ જણાશે, કિંતુ અધુના તો તારે આઠણું જ કરવું જોઈએ—

રથોદ્ધતા.

જો વિરોધ તુજથી કદી થશે, •
ના ભયો અભયો લીમ આ હશે;
ઊઠ્ય તું પથ થડી હવે અત્યા •
જાય જીવ નવ શિવ છે ભલા.

હનુમાન—

બાધિયે કરી કુસેશયુક્ત જ થયો, માટે ન ઊડી શકું,
જો ભવાની જરૂર હોય બળિયા ! તો હું ન રૂઠી શકું ?
ઉલ્લંઘી સુજને સુખે પરવરો, શું રૂઠી તૂટી શકું ?
આ તો પૃથ્વ અમે કણું સહુ ખેરું, ઊડી ન લૂટી શકું !

લીમ—

જો નિર્ગુણ મહા પ્રભુ સરવના, અગ્રે રહ્યા બ્યાપીને,
વિદ્યાને કરી જાણું, રૂપ વિંબુનું, માપે લલા માપીને;

જે ના જાણું તદા જરૂર જરૂરે, માણ્તિરૂપે દરી,
ઉત્સાહુ ગિરિના સમેત તુજને, સંદા કરું છું પરી.

હનુમાન—

શિખરિણી.

હનુમાને બાળે, ઉદધિ ગણિયો ગોપદ સમો,
અનુમાને નાવે, સમરથ હરિ એક વસમો;
કદા તું જાણે જો, ચરિત બળ સૌ માણ્તીતણું;
તદા તું કે' સુને, નરવર ગણું બાવથી બણું.

હરીમ—

પ્રસન્ના પામેલો, મતિબળ વિષે માણ્તિ હરિ,
ઉત્સાધો અગ્નિ દા, નમન ગણુના યોજન ધરી;
નહિ કોઈ એવો, દશરથ કુળે કીર્તિ અરપી,
હરિ ! હું તેનો છું, વડવીર બલો ઉદય કરપી !

હનુમાન—

અરે ક્યાં માણ્તિ ! વદન વદિયો ક્રમ કરવા,
અરે શેનો ફૂલે ? નવ મન મને કોની પરવા !
દશે બ્રાતા તારો, જળધર મદાગુણ ગરવા;
વળ્યું તારું તેમાં કરું નવ દિસે ધ્યાન ધરવા.

હરીમ—

પ્રતાપી માતાપી, વદન વદું છું કોપ જ ધણે,
અમો બ્રાતા જોવા, અંધિક મનમાં શે નવ ચણે ?
હવે આવી પો'ચું, સ્મરણ કરું તું સંબુતું સદા,
હોં કે' ના હોં, મરણ ન મરે હું ચકી કદા.

હનુમાન—

ગીત.

શીઘ્ર તારે વેણુ, કપે કયા કહું ખરું મુજને;
સક્તિહીન થયો છું, માટ ખસેડી બલે મળો મુજને.

ભીમ—(સકાષ) શું ત્યારે તું તારી પોતાની મેલે નહિ જ ખસે, એમ તારું કહેવું છે ? હું તારું આ લાગૂલ પકડી તને ખસેડી આણ્યો જઉં ? પ્રાણીને નીપજવનાર પરમેષ્ઠિ જેટલા માનપાત્ર મનાય છે તેટલા જ કે તેથી વધારે પ્રાણીના સંહાર કરનાર શંકરેવ પણ મનાય છે. (ઇત્યાદિ બોલી તે વાનરને નિર્મળ ધારી નાસ કરવાના હેતુથી કામે હાથે તેનું પૂછકું પકડી ખેંચવા માડ્યું, પરંતુ તે નિલેશ માત્ર હાથું નહિ.)

હનુમાન—અહો મહાવીર ! રણવીર ! યરવીર ! જરા સાચવીને મને ખસેડજે ! હું ધણે જ સક્તિહીન થયો છું ! માટ તું કપે છે કેમ ? શું લાંગૂલ તારાથી નથી ઉઠ્યકાતું ? ના ના એમ હોય નહિ ! આ કાળમા તારા જેવો ચોક્કો અમે સાબળ્યો નથી ! તેનું બળ આટલું કેમ હોય ?

ભીમ—(બ્રુકુટિ આદિ ચક્રાવી અત્યંત ક્રોધ કરી) મૂઠ મકંટ ! ઉપદાસ કરી લે; અને જેનું ધ્યાન ધરવું હોય તેનું ધરી લે, ધરી લે. (એટલું બોલી એ હાથેથી તેનું પૂછકું પકડી અત્યંત બળ વડે ખેંચવાનો યત્ન કરે છે અને તે બ્યારે રજમાત્ર પણ હાલતું નથી, સારે નિઃસ્વાસ નાખી તે વાનરની પ્રશંસા કરે છે.) અહો ધીરવીર ! તું-સાક્ષાત્ શંકર, બ્રહ્મા કે વિષ્ણુ પણ નથી. ઇત્યાદિ ક્ષેપોનો પરમ ભવ તો અમે કરેલો જ છે એટલે તું તે છે એમ પણ મારાથી કહેવાતું નથી. (નમન કરી) મારું માન મદન કરે એવો માત્ર મારો બાપા કપિરાજ કહેવાએલો છે, માટે તું-તમે સાક્ષાત્ તે જ છો ? ને એમ હોય તો પછી મારે ખેદ કરવાનું કાંઈ પણ કારણ નથી,

હનુમાન—(અત્યંત પ્રસન્નતાથી હડી ઉભા થઇ) હીમ !
ધન્ય છે ધન્ય છે ! ! તે' મને બધો ઝોળખ્યો ! (આલિંગન દઇ)
બાતા ! આ માર્ગે જનાર માનવર્માત્રનુ મૃત્યુ થાય તેવું હોવાથી
મેં તારૂં માન મર્દન કરી તને જતા અટકાવ્યો. હું તારા પર ધણો
જ પ્રસન્ન થયો છું, માટે તારી ઇચ્છામાં આવે તેટલાં વરદાન હું
મારી પાસે સત્વર માગી લે માગી લે.

હીમ—(બે કર જોડી નમન કરી) પ્રથમ તો મને એ જ
કહો કે તમે ચિરંજીવ રાથી થયા ? તમારા ઇષ્ટદેવની અયોધ્યાપુરં
તજી અહીં આવી વસવાતું કારણ કિયું ?

હનુમાન—(પ્રસન્ન થઇ) વત્સ ! રાજિવલોચને દશકંધર મારી
અયોધ્યામાં આવી રાજ્યાસને બેઠા પછી મને વરદાન માગવા કહ્યું;
ત્યારે મેં અત્યાગ્રહે માત્ર એટલું જ માગી લીધું કે જ્યાં સુધી જન્મ-
તમાં રામના ગુણાનુવાદ ગવાય ત્યાં સુધી હું નાશ ન પામું અને
અહોરાત્ર રામગુણ જવણ કર્યા કરું, એટલું જ જો પ્રભુ પ્રસન્ન થયા
હો તો આપો. એ મારી મનસા પ્રભુએ પૂરી કરી જેથી મારી ઇ-
ચ્છામાં આવે ત્યાં હું નિવાસ કરી રહું છું; છતાં, અહીં અપ્સરાદિ
આવી નિરંતર રામગુણ ગાન કર્યા કરે છે એટલે મારે સર્વ ભૂમિ
સમાન માનવાને બાધ જેવું નથી.

હીમ—(ખાત્રીપૂર્વક પોતાના બાઇ હનુમાન છે એમ જાણી
તેના પગમાં માથું ઝુકી) હે બાતા ! હું મને પોતાને ધન્ય માતું
છું કે આજ હું આપનું અલૌકિક દર્શન કરી શક્યો ! હર્ષ વડે સર્વ
હૃદય બરાઇ ગયું છે એટલે વરદાન માગવાની આજ બાકી રહી
નથી ! માત્ર મારી કબજ લેવાની પ્રતિમા સિદ્ધ થાય એટલું જ પ્ર-
ભુને રૂચે તો કરવા કૃપા કરશો.

હનુમાન—(તેને માથે હાથ મુકી) વત્સ! હું તને પ્રસન્ન થઈ વરદાન આપું છું કે તું બ્યારે સિંહનાદ કરીશ ત્યારે હું તેની સાથે મારો શબ્દ સંયુક્ત કરીશ જૈથી સર્વ શરવીરાના તેજનો દાય થશે. જે તારી ઇચ્છા હોય તો તે દિવ્ય કમળ તને હું જ લાવી આપું.

ભીમ—(નમન કરી) જ્યેષ્ઠ બ્રાતા ! જેમ તમે મને વરદાન આપી પ્રસન્ન થ્યો, તેમ જ પાર્થને એક વાર દર્શન દઈ તેને સ્વેચ્છિત વરદાન આપવા કૃપા કરશો; અને દિવ્ય કમળ કિંકર જ પ્રાપ્ત કરી શકે એવા ઉપાયની યોજના કરશો.

હનુમાન—સમય આવે હું અર્જુનને મળી તે જેમ પ્રસન્ન થશે તેમ કરીશ. જે તારે દિવ્ય કમળ સ્વપરાક્રમથી જ લેવા હોય તો જટામુર કે જેને તે હણ્યો છે તેનો બ્રાતા ઘટામુર વનદેવતાઓની શીખવણીથી કમળવનમા જવાનો માર્ગ બંધ કરી બેસી રહ્યો છે તેનો નાશ કરી ઉત્તરમાં અવળો વળી કુબેરના અનુચરોનો પરાભવ કરી કમળ લેઈ જજો. કિંતુ બ્રાતા ! તને ગમે તે કષ્ટ કરે તથાપિ વનદેવતાઓ જે ત્રી જાતિ મનાય છે તેમનો તું નાશ કરીશ નહિ.

૧૩ વનદેવતાઓ ને કમળની ચિંતા.

વક્રવલ્લિ—(સખેદ) સખિ નવમલ્લિ ! મને આ અવસરે આ અવાસાદિ કિંચિત્ માત્ર પણ સુખકર બાસતા નથી. તેમ મારા મનની સ્થિતિ પણ તોફાની સાગર મધ્યેની નૌકા જેવી થઈ રહી છે. એક તો દેવ થઈ નરથી હારી નાસવું પડ્યું તે અને બીજું જે તે ધન-દની તળાવડીમાં જઈ કમળો તોડશે તો તેના શાપનું કષ્ટ ન સહન થાય તેવું સેવું પડશે ! પ્રભુ કરે તે માયા પર ! “ પડ્ય પડ્ય તો કે સદાવડી ” !!

નવમલ્લિ—(આશ્વાસનપૂર્વક) સખી ! એમ સંતાપ કર્યાથી શું ? મારા વનના જટાસુરને એણે જે માર્યો તે ધા મને હજીએ રજાયો નથી. સખિ ! મારા સુખ અગાડી તારું સુખ તો સોમા ભાગવું થ નથી. વનબલિ કરી એ મનવ મને જે બોજન અર્પતો હતો તેવા બોજનનું તો તને સ્વપ્ન પણ નહિ આવ્યું હોય ! કિંતુ કેમ કરીએ ? “ અશક્તિમાન્ ભવેત્ સાધુઃ.”

વક્રવલ્લિ—શું સખિ ! જટાસુરને મારનારો એ જ કે ? હાથ હાથ ? ઠીક થયું કે આપણે નારી છૂટી. પણ ખેતી ! એ મુઝો કમળ હેવા ન જાય તેમ તો મમે તેમ કરી કરવું જોઈએ હો ! જે છું મને કષ્ટએ ઉપાય નહિ જતાવે તો પછે યક્ષરાજના શાપાગ્નિથી દગ્ધ ન થતાં એ વિકરાળ બાધના જ મુખમાં જઈ પડીશ ?

નવમલ્લિ—(વિચાર કરી) સખિ ! એ તલાવડી મણી જવાનો માર્ગ જ ખમ કરી દીધો હોય તો કેમ ? આખું વિશ્વ પથે પળનારું છે એટલે જે પથ જ પૂરી દષ્ટએ તો પછે એ કેમ કરી જઈ શકે ?

વક્રવલ્લિ—(સાંભરી આવ્યા જેવો અભિનય કરી) હાં હાં, હસા ઠીક ! એ તો મુઝો જેમ પાણી પાણીનો પથ કરે તેમ કરે તેવો

છે, પણ તળાવડી બણી વળતાં બે માર્ગ આવે છે એટલે જો તળાવડીનો માર્ગ બંધ કર્યો હોય તો એ સીધે રસ્તે ચાલ્યો જાય, અને જો એ પથે પળે તો તે પૂરો જ યથ જાય. સખિ ! “ ટાઢે પાણીએ ખસ ” જવાનો તેં સેલો સટ ઉપાય ઠીક શોધી કાઢ્યો. ધન્ય છે. પ્રિય સખિ ધન્ય છે !

નવમસ્તિ—સખિ ! છું બ્યારે જીવ પર આદરી બેડી ત્યારે મારે ખરો ઉપાય બતાવવો પડ્યો. સખિ ! “ ક્યાં કેળ ને ક્યાં કમ્ય ” ? તારાથી તે એના સામું શી રીતે ઉભી થકાય ? (એવે ઉતાવળે દોડતી અનુચરી પ્રવેશ કરે છે.)

અનુચરી—(નમન કરી) અહો માતા ! ફૂર માનવે આપણા આખા કલ્લીવનનો નિમિષ માત્રમાં નાશ કરી નાખ્યો. અરે યક્ષેશ્વર ! રક્ષણ કરો રક્ષણ કરો.

વક્તવ્ય—શું કલ્લીવન ! મારું પ્રિય કલ્લીવન ! તેનો નાશ ! ! હા દેવ ! (એટલું બોલી બેશુદ્ધ થઇ જાય છે.)

નવમસ્તિ—(આશ્વાસન કરી) સખિ ! આ સમય શોક કરી સૂઈ રેવાનો નથી. જો વાર થઇ તો ધારેલી ધારણુ ધૂળ થશે. પાણીના પૂરનો વેગ એ મુઆના વેગને પોંચી શકે તેવો નથી.

વક્તવ્ય—(સત્વર સાવધ થઇ) સખિ ! તારું કેવું યથાર્થ છે માટે ચાલ્યું; હવે “ છુટાવા પછી શો બચ છે ? ”

અનુચરી—જેવી દેવીની આગા, એ માર્ગ કરતાં આ માર્ગ સેલો પડશે.

હીમ—(નમન કરી) હું આપના કહેવા પ્રમાણે સર્વ કરીશ.

હંતુગન—(હીમને વનદેવતાઓએ પૂરી દીધેલો માર્ગ બતાવી) ખસ ! એ માર્ગે યથ જવાશે. (એટલું કહી હંતુગન, અંતર્ધાન થઇ જાય છે.)

લીમ—(સઆશ્ચર્ય) અડાહા ! મારા જેવો આ ભૂમિમાં કોણ બાગ્યશાળી છે ! (રૂંધી રાખેલો માર્ગ જોઈ) હાં ઠીક; મારે આ જ રથને માર્ગ ખાડી જવાનું છે. (એમ વિચાર કરી જુદાદિને તોડી ફેડી જવા જોડેલો માર્ગ કરતો કરતો ચાલ્યો જાય છે.)

૧૪. કુમેરના અને કુબેરના અનુચરો.

(આ પ્રકારે અનેક સુખના અભિનય દર્શક જલપ્રસંસા કરી તેનું પુનઃ પુનઃ પાન કરી રહ્યા પછી પદ્મ અંકેણુ કરવાની ઇચ્છાવાળો તે થયો, તે સમયે તેને કુમેરના અનુચરો આ પ્રમાણે તિરસ્કારપૂર્વક વચ્ચેનો કહી અટકાવવા દોડી આવ્યા.)

પદ્મિનીપદ્માધ્યક્ષ—(એકાએક પ્રવેશ કરી, જોઈ) અરે મદ્દ પદ્મા ! તથા કોધવ્રજા, નાનકે દાનવો ! અતે કિનરો ! તમે આજુબાજુ નજર રાખ્યા વગર જ કામ કરનારા છો કે કેમ ? તમારું સુખ્ય કર્તવ્ય તો એ છે કે તમારે આ પદ્મિનીનું રક્ષણ કરવું. તે ભૂલી જઈ કેવાતા નિરુદ્ધાગીના બૂચણુ રૂપ શું ફૂલા જ શુંયો છો ? કે, કંઈ બીજું એ સરત રાખો છો ?

અનુચરો—(ગુંચાલી માળાઓ ભણી નજર હોવાથી) અધ્ધક્ષ ! અડી બીજું શું આચરવા જોમ કાર્ય અમે ન આચર્યું કે ફૂલા શુંયો છો કહી ઠપકો દેવા, લાગ્યા છો ! આ ય કામ આપની જ આરાતું છે કે અમે અમારા મનથી કરવા જોડા છીએ ? પરમેશ્વર માયે સખી કાક તો વિચાર કરો !

પદ્મિનીપદ્માધ્યક્ષ—(સંકોષ) અરે શો વિચાર કરાવો છો ? જરા, ઉચ્ચ જોઈને બોલશો કે એમને એમ જ ! જુઓ, પેલો મુમયર્મ-

વાળો છતાં સુવર્ણ જામુગધ ધારણ કરેલો, શર્યાં સજેલો, ભયંકર પરાક્રમવાળો, શરવીર અને શંકા વિનાનો. ચંદ્ર તથા તમે સર્વને તુલ્યુલ્ય લેખી, પદ્મિનીના જગતું પુનઃ પુનઃ પાન કરી રહો છે; અરે એટલાથીએ એ ક્યાં નિરૂતિ પામે છે!! જુઓ જુઓ કમળ તોડવા લાગ્યો? તમે એને સત્તર પૂડો કે એ અડી સા માટે આવ્યો છે?

અનુચરો—(હીમને જોઈ તેની કને દોડી જઈ) અહો મહા-બાહુ! મહા તેજસ્વી! મહા મતિમાન મુનિસમાન વેદવાગા! અને શર્યાં સજેલો! તમે કોણ છો? કોણ છો? અને અડી સા કાળે આવ્યા છો?

હીમ—હીમ નામનો પાંડવ અને ધર્મરાજનો અનુજ કરેલી પ્રતિજ્ઞા પાળવા બદ્ધીવનમાં આવી રહેલો મને માનો. અહીં આવવાનું પ્રયોજન આ પદ્મ લેખ જઈ પ્રિયાને પ્રસન્ન કરવી એટલું જ છે.

અનુચરો—અહો નરવર! આ યક્ષેશ્વરને કીડા કરવાનું પ્રતિ-પ્રિય સ્થળ છે. આમાં માનવ નિહાર કરવા સમર્થ નથી. યક્ષો, મંધવો, અપ્સરાઓ, મુનિઓ અને દેવતાઓ પંચ કુમેરની આગા વિના આ જગતું પાન કરવા કે એમાં કીડા કરવા શક્તિમાન નથી.

હીમ—અને કદાપિ કોઈ શક્તિમાન યેલો તો તેનું શું થાય તે ય ભેગેભેગું કહી જ ઘોંતે!

અનુચરો—(સકોપ) અરે બહા માણસ! એમાં તે કેવાનું શું છે? ધનદની અવગણના કરી આમાં નિહાર કરનાર નાશ પામે નાશ! અસ્થા અભારી સીધે વારં કરેતો જાય છે અને કર્મજ તોડતો જાય છે કેમ? વાહ રે વાહ!!

હીમ—અરે મેં તમને કહ્યું હતું કે હું ધર્મરાજનો બાઈ હીમ-

સેન હું !! શું તમે તે છુટકાદરને નથી જાણતા કે અલ્યા પેલા દહી જીવવા ઇચ્છે છે ?

અનુચરો—વાહ રે અલ્યા ! દહે છે કે હું ધર્મરાજનો બ્રાતા હું અને કુબેરનો અનાદર કરી બળાતકારે બિસપ્રસૂન લેવા ઇચ્છે છે !!

હીમ—કેમ, ધર્મરાજનો બ્રાતા આ કમળ ન લઈ શકે ?

અનુચરો—અરે ધર્મરાજનો બાપ તો શું પણ સાક્ષાત્ પુરંદર નો પુત્ર પણ ધનેશ્વરની આગ્રા વિના અમો છતાં આ રથજના સામું જોવાને ય સમર્થ ન જ થઈ શકે !!

હીમ—ખરૂં બાપ ખરૂં ! તમારું કે'વું ખરૂં છે; પરંતુ હું અહીં આટલામાં તમારા કુબેરને જોતો નથી અને દહાપિ જોઉં તથાપિ આ કમળ લેવા તેની યાચના કરવા ઇચ્છતો નથી !!

અનુચરો—કેમ નથી ઇચ્છતો ? ઇચ્છવું પડશે.

હીમ—ઇચ્છવું પડશે સારે જોઈ લેઈશું. પરંતુ તમે એટલુંએ નથી જાણતા કે રાજાઓ કોઈની યાચના કરતા નથી અને ક્ષત્રિયનો વિશેષ ધર્મ પણ એ છે કે કોઈની યાચના કરવી નહિ. ત્યારે શું તમે યક્ષેશ્વરના અનુચર થઈ ક્ષત્રિયનો ધર્મત્યાગ કરાવવા ઇચ્છો છો ?

અનુચરો—અરે ક્ષત્રીધર્મધારી ! કે' કે', તું જ કે' કે' ક્ષત્રિયો પારકું લેવાની ઇચ્છાવાળા ક્યારે હોય છે ?

હીમ—સત્ય છે, તમારું કે'વું સત્ય છે; ક્ષત્રીઓ એવા હોય છે અને હું પણ એવો જ છું.

અનુચરો—અલ્યા ! કેમ કરી એવો છું ? પારકા પદ્મિનીમ વિના પ્રછે વિહાર કરે છે અને “ સકાષ્ઠગાથી તો હાથ ઘસતો નથી !

કપારે છે ? આ તો નમઝરણીથી ઉત્પન્ન થયેલી છે; કંઈ કુખેરની કરા-
મતથી કે તેના સ્થાનકથી ઉપજેલી નથી !

અનુચરો—તે પૂછવાનો તારો શો અધિકાર છે ?

ભીમ—સાત' પાપ' મિરિના ઝરણથી ઉત્પન્ન થયેલી તળાવ-
ડીનો ઉપભોગ કરવાને સર્વભૂત પ્રાણીઓનો એક સરખો અધિકાર
છે. એટલે પછી કોઈને કોઈની પાપના કરવાની રે'તી જ નથી. (એમ
કહી ધણે કમળ તોડી બમબમા મારે છે.)

અનુચરો—અરે મરણધર્મવાળા માનવ ! શું શું અમારી
અવગણના કરે છે ? ત્યારે તો લે, લેતો જા ! (એટલું બોલી સર્વે
જણ ભીમ પર ચઢી આવે છે અને તેના પર ખડ્ગ, તોમર, પદ્મિય,
ખાણ, પા'ણ, આદિક અનેક શસ્ત્રાસ્ત્રનો વરસાદ કરે છે; અને ભીમ
તે કશાને ન મળીકારતા કમળ તોડી એટલા જ કર્માં કરે છે. તે
જોઈ)—

અધ્યક્ષ—(સકોપ) અરે મૂઠ માનવ ! શું શું સર્વની અવ-
ગણના કરે છે ? (એટલું બોલી ભીમને અનેક ખાણથી વીધે છે
અને તેથી અસ્થાને લાગેલા ધાથી જેમ સિંહ બમલો બલિષ્ઠ
અને કોપાવિષ્ટ થાય છે તેમ થઈ તે સિંહનાદ કરે છે અને તે
શબ્દમાં હિંમુમાન પોતાનો શબ્દ પૂરે છે તથા નિકટ આવી પહોંચેલો
ઘટોત્કચ પોતાના પિતાનો ક્વચર ઓળખી પે તે પોતાના અનુચરો સહિત
સિંહનાદ કરે છે. જેથી અસંખ્યાત યક્ષો પૃથ્વી પર પડી જાય છે અને
તેમનો અધ્યક્ષ મહાભય પામી આકાશ માર્ગે થઈ કુખેરને સમાચાર
કે'વા જાય છે.)

૧૫. દ્રોપદીની પ્રસન્નતા ને બાંધુમેળાપ.

દ્રોપદી—(ખભે બેસાડેલી કૃષ્ણા સહ પ્રવેશ કરી આંધિતા સુધિષ્ઠિર સામું જોઈ) અહો મદનગળધિગળ ! મારા પિતાશ્રીએ આ (પડેલા યક્ષેને બતાવી) અનેક શસ્ત્રોને મારી પોનાતું કામ કરી લીધું જણાય છે ! અરે ! મને વિદ્યાર છે કે હું સાથે જતાં તેમને આવે પ્રત્યે દંડ પણ સહાય કરી ચક્રો નહિ !!

હથોળી.

સુત હું શે યથો ઉપ-
નવ જનની દેદી જ પ્ર
જન કે જાણિયો ના રૂ,
જન કે, ગુમાવ્યું સૌ નર.

અથવા મને ઉપજ કરનાર આંધો પણ કેમ ન .

પદ્મી.

શે કાળ કરતા જ કાળ સાંધ,
માગે હશે જ કિયે ઉપાય ?
જો કાળ તે તણી સાંધ યામ,
કાં કયમ કરી તે દરવા મનાય ?

સુધિષ્ઠિર—(મરણ પામી પડેલા મક્ષને જોઈ સંબેદ) 'અરે' સાહસકર્મ પ્રિયજ્ઞાતા ! આ યક્ષેને હણી તે ચક્ષુશરને કેવો મહા અપરાધ કર્યો છે ! (બે હાથ જોડી નમન કરી) અરે હોય ! અમારો અપરાધ ક્ષમા કરો ક્ષમા કરો.

મોતીદમ.

પ્રતાપી કુર્મેઈ પિતાજી સમાન;
 ક્ષમાધર ચક્ષુપતિ મતિમાન,
 સુને કરિયા અપરાધ મહાન,
 પિતા ન મણે મણના ગુણમાન.

(એવે પાંચાલી, નકુલ, રાહદેવ, વસન્તિકા, સ્મરવર્ધક, ધૌમ્ય,
 ભય અને ખીજ કેટલાક બ્રાહ્મણો રાક્ષસારૂં થઈ એક પછી એક
 ભ અનુક્રમે પ્રવેશ કરે છે.)

પાંચાલી—(યએલો ચક્ષુધાત જોઈ) હાય હાય ! શું અમળત-
 નુ મહાશોકમસ્ત દેખાય છે તેથી એમ તો કાંઈ નહિ થયું હોય કે
 તારા પતિએ મારું પ્રિય કરવા આ કર્મ આચર્યું હોય !! (નિઃસ્વાસ
 ખી) હર હર ! પ્રભુ ! ને એમ થયું હોય તો પછી આ પાપ
 ને દરાવનારી હું જ મનાઉં !! (એટલું બોલી માથે હાથ દબા
 વી જાય છે.)

નકુલસહદેવ—(આમ તેમ શોધ કરતાં જોઈમને કમજોર લાગતા
 ને તેને વારંવાર ગણતો જોવાથી ચુકિન્નિર કને જાય) અહો અપેષ
 તા ! મહાત્મા જોઈમસેન બુઝ્યો પેલી પદ્મિનીમાંથી પ્રજા ઉપાડતા
 ન કરી રહ્યા છે ! (ચુકિન્નિર, દ્રૌપદી, ધૌમ્યદોમસ આદિ સર્વે
 યુ તળાવડી, બણી, હાથ ડોહાં કરી બુઝ્યે છે અને જોઈમને ઓગળાવી
 આચાર્ય તેને આ પ્રભાણે દેહે છે.)

ધૌમ્ય—અહો વસ્ત વૃકોદર ! હવે નિવૃત્તિ પામ નિવૃત્તિ !!
 હવે છે કે—

અનુષ્ટુપ.

“ અતિશે લોભ તે જણો, પાપનું મૂળ ” પૃથ્વીમાં;
માને થોડે ધણું તેને, “સૌ અનુકૂળ પૃથ્વીમાં.

લીમ—(તેના સામું ન જોતાં) હવે શું માયા રચી મારા
આચાર્ય થઇ મને શીખામણુ દેવા લાગ્યા કે ! વારૂ ઠીક છે ! માયા
કરનારની કાયા કયા સુધી અચળ રે' છે ? (લીમનુ સામે ન જોતાં એવું
બોલવું સાબળી કંપતા કંપતા ધૌમ્ય ધર્મરાજ કને જતા રહે છે.)

લોભશ—(યુધિષ્ઠિરને ચિંતાતુર જોઇ) વત્સ ! હવે ચિંતા
કરવાનું કંઈ પણ પ્રયોજન નથી.

યુધિષ્ઠિર—મહર્ષિ ! એમ કેમ બોલો છો ? આ શું અમે
યજ્ઞેશ્વરનો ઓછો અપરાધ કર્યો છે ?

લોભશ—વત્સ અજ્ઞાતયનુ ! જ્યારે સુદૈવ થાય છે ત્યારે સર્વ
અવળી કૃતિ પણ સવળી થઇ જાય છે. એ મારાં વચન પર વિશ્વાસ
ન આવતો હોય તો જો જોઃ—

માસિની.

ધરણીતલ વિષે જો, યાનમાં બેસી આવે,
(તુજ) ધન દમન મનાવા, પાર્થને સાથ લાવે;
ધરમ ધરમ તારો, બીક સૌને બતાવે,
અધિક અધિક આથી, સુખ એ ઉપજાવે.

યુધિષ્ઠિર—(અત્યંત હર્ષ સંવિત) શું શું મહારાજ ! મહાત્મા
યજ્ઞેશ્વર અમારા પર અનુમદ દગ્વા કય્યે છે ! અને તેમની સાથે શું
મારો અર્જુન અર્જુન પણ જાય છે ? મહર્ષિ ! તે કયા છે કયા છે ?

લોભશ—પ્રતાપી પૃથ્વીશ ! તમારા બગ અબુઘ્ન કરવાને યદ્યેશ્વર નથી આવતા પરંતુ તમારા ધર્મે, ધૈર્યથી તમારૂં મન સર્વ પ્રકારે શાંત કરવા અને તમારી વાચ્છેલી વસ્તુને આપતા યદ્યેશ્વરે આડ કરી વાર લગાડી તેની ક્ષમા માગવા અને તે ભીમ આપણે કે નહિ એવી શકા થતા ધનદેશ્વર જાતે હૃદયસોડમા જઈ અમૃતનું ને સાથે લઈ તમારૂં મન મનાવવા આવે છે. જુઓ આ જાનને આવ્યા. (એવે અમૃતનું તથા કુમેર આકાશ માગ્યું વિમાનમા બેસી પ્રવેશ કરે છે અને સર્વે જથ્થા હર્ષધેવા થઈ ચિત્રવત જોયા કરે છે.)

અમૃતન—(સર્વ પોતાનાને જોઈ વિમાનમાથી સત્વર ઉતરી પડી પ્રથમ ધૌમ્ય લોભશને તથા પછી યુધિષ્ઠિરને પગે લાગે છે અને પદ્મિનીમા કોઈને પણ ન જોતા ઉભા રહેલા ભીમને જોઈ તેના બહુ દોડી જઈ) બ્રાતા ! હું સેવક અમૃતન તમને નમન કરું છું. (એમ બોલતો બોલતો તવાવડીમા જઈ ભીમને પગે લાગે છે.)

ભીમ—(અમૃતનને નિહાળી જોઈ તેને ચિદ્વાદિકથી ઝાળખી સહર્ષ) બ્રાતા ! આજ અમારા બાબોદય ! કિંતુ પાંચાક્ષીને પ્રસન્ન કરવા મારે સહસ્ર કમળ સેવા છે તેમા પાંચ બાકી છે તે મને લઈ લેવા દે. જો તું મારી દષ્ટિથી હવે આવો જઈશ તો તે મારાથી નહિ લેવાય નહિ લેવાય. (એટલું બોલી પાંચ કમળ તોડી લઈ અમૃતનને છાતી સરમો આપી અત્યંત હર્ષ પામે છે.)

અમૃતન—(ધીમેથી) બ્રાતા ! યદ્યેશ્વર આવ્યા છે તેને પ્રણામ કરો.

ભીમ—(આમતેજ જોતા યદ્યેશ્વર તથા યુધિષ્ઠિરગણને જોઈ) પરંતુ પાર્થ ! તું જ દહેને કે હું કેવી રીતે પ્રણામ કરું ?

ગીતિ.

અપરાધી ને હું છું, તો તું કે ક્યમ પ્રણામ સભવશે,
ક્ષમા કરે તો સાર, ના કે'તા ક્ષત્રી નામ સભવશે ?

કુમેર—(કને આવી) ધર્માત્મા છુટાછે ! તમે અમારો અપરાધ ક્યો જ નથી. કિંતુ આ અમાગ અધ્યક્ષે તમારા જેવા ધર્માત્માનો અપરાધ ક્યો કહેવાય.

અધ્યક્ષ—(સ્વગત) “ બાડિયા સર્પનો જે મગથી મરો ” આતુ જ નામ (પ્રકાશ) ધનંધર સત્ય દટે છે

લીમ—(સત્વર તક્ષાવડીમાંથી નીકળી કુમેરને પ્રણામ કરે છે.)
યક્ષેશ્વર ! આપે અહીં આવી અમને દર્શન દેવા રૂપ અપરિમિત કૃપા મંદી છે. (હુધિન્કિશાંદને આવેલા જોઈ) અરો ! સર્વે જણા અહીં જ આવ્યા છે ને ?

પાંચાલી—જ્યા ધનંધરના અનાયાસ દર્શન થવાના હોય, (સનનજ) જ્યા પ્રિય પાર્થ પધાગ્વાના હોય અને (સહર્ષ) જ્યા સ્નેહિત મળનાતુ હોય ત્યા કોણ ન આવે ?

સમરવર્દક—તમે કહ્યું કે કોણ ન આવે ? ત્યારે અમે કહીએ છીએ કે આ પડેલા મહા જ્ઞેષ્ઠ ખી'તો હોય તે ન આવે !

અનુન—(સસ્મિત) અહો તમે પણ અહીં આવ્યા છો કે શું ? (એટલું બોલી નકુલ, સહદેવ, ઘટોત્કચાદિ સનને યયાધતિત આસિંગત પ્રેમવચનાદિ સદ્ મને છે.)

કુમેર—(પડેના યક્ષોત્પર અમીદષ્ટિથી જુવે છે જેથી તે સર્વે એકાએક સહર્ષ છી ઉભા થઈ સર્વને પ્રણામ કરી ઘટિત સ્થળે ઉભા રહે છે) કેમ મહાર્જાઓ ! હવે તો તમારા જેવા આવા મહોત્સવમાં ન આવે એમ ન જ બને કની !

રુમરવર્ધક—(નમન કરી) હા ધનેશ્વર ! હા. તમે ચા'ય તે કરવા સમયે છે.

લોમશ—વત્સ અગ્નિતરુનું ! મેં મધવાના કહેવાયી તારું આ પ્રમાણે પ્રિય કર્યું છે. જો શ્રવણ કર્યું—

શાહ્નલવિકીડિત.

તીર્થ મહાનાં સઘળાં, મા'ત્રમ્ય મુનિના પ્રણામ સહ બાપ્યાં;
દિવ્ય કમળ આ મળિયા, પ્રિયસુરદર્શન કુકળ નવ રાખ્યાં.

તથાપિ હે ધર્માર્માં ! તું કે' કે' કે' આથી પણ હું તારું શું અધિક પ્રિય કરું ?

સુધિષ્ઠિર—(નમન કરી) મહાપિ ! આપ અતુલપાથી મારું પરમાર્થિક અને આર્થિક સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થયું છે તો પણ ભરતવાક્ય થવા આટલું પ્રમાણ વિશેષ થાય—

ગીતિ.

બાપા ગુર્જરી આર્યવર્ત અખિલે, દેહાય શાલી ધણી,
સર્વે દેશવિદેશ ગુર્જરગિરા, સોહાય સોહામણી;
વાણી સંસ્કૃત મૃત્યુપ્રાય થઇ છે, આ ચાય ચિરોમણિ,
અર્પો તો વિહું એ જ અર્પણ કરો, એ આસ્ર પ્રેમી તણી.

૧૬. ગુર્જરગિરા.

સૂત્રધાર—હ્યો ચાલો ત્યારે હું પણ આ સુહજ્જનોને કહી બતાવું કે હવે હું મારા કાર્યનો અરંભ કરું છું.

નદી—આર્યપુત્ર ! કહી બતાવવા કરતાં કરી બતાવવું એવો શિષ્ટ સપ્રદાય છતાં કાલક્ષેપ કરવાનું શું પ્રયોજન છે ?

સૂત્રધાર—આર્યા ! નાટકાચાર્ય ભરતની આગા એ જ પ્રયોજન.

નદી—વાર ત્યારે તેમ સત્વર કરો, નીકર પેલો પારિપાશ્વર્ક કંઈનું કંઈ કરી બેસશે.

સૂત્રધાર—હા હા, હવે હું ઉતાવળે અટપી લઉં છું. હું પણ શ્રવણ કર. અહો સુગ સમાસદો ! આજ હું કૃષ્ણસૂત્રુ ત્રિમાનંદ બટ ગ્રથિત તપત્યાખ્યાનનો પ્રયોગ કરી બતાવનાર છું માટે સર્વ સજ્જનો એકાગ્ર ચિત્તે આદ્યં અવલોકન કરશે. (આસોઆસસહ પારિપાશ્વર્ક પ્રવેશ કરી.)

પારિપાશ્વર્ક—આર્ય ! ધર્મ રથું તમારું કામ. તમારે “અશ્વની સાથે ખર લાવીને બાંધવો” અને કહેવું કે તેની તુલના કરી જુઓ. બસે તમારે જેમ કરવું હોય તેમ સુખેથી કરો પણ મને તો મુક્ત કરવો જોઈએ.

સૂત્રધાર—(સકોપ) હાં હાં આટલું બધું શું છે ? અને હું ક્યાં આવી બોલે છે તેનો ય તને કાંઈ વિચાર છે કે નહિ ? કહે શું “ઈદં તૃત્તીય” લઈ અહીં આવ્યો છું ? ચાલતા કાર્યમાં વિશિષ્ટ ! વાર બોલીશ કે બોખડો જ રહીશ !

નદી—અલ્યા કેમ શું થયું તે ?

પારિપાશ્વર્ક—અને પ્રવચનથી જ નાણું હવે કે “જાણું”

બેગો ભરે તોજાઈ જશે.” કરે કોઈ અને કોપ અમારે કમે લખા-
યશે જ છે તો ! “ ખાઈ જાય પોપટ અને ડુંવાય ડુંડો.” એમ તો
છે, તથાપિ અહીં આખ્યા ત્યારે કહ્યા વગર છૂટકો ચલાવો નથી; તો
સક્ષેપમા કહીએ છીએ, કે પેલો મનવાસી અને ભંગવાસી આરંભેલા
આ પ્રયોગનું ઉપદાસ કર્યા કરે છે, તે અમારાથી દેખી ખમાતું નથી.
એ બંનેના કાર્ય હું એકલો કરીશ પણ એમને તો અસારે ને અસારે
જ ખડખડતું આપો.

સૂત્રધાર—હા હા ઠીક. વાર જ જ, વિચાર તો કર કે “ સ-
કંસને ખર નિદે.” તથા તેની મીઠાસ મટી જવાની છે ?

પારિપાસ્વક—પણ એ એમ કહી મને ચીડવે છે કે ગુર્જરગિરા
અને ગુર્જરદેશ આખ્યાન ભજવવાને યોગ્ય નથી. એમનું નરાનાળ
જૂઠું કથન શ્રવણ કર્યા કરવું એવી તમારી ઇચ્છા છે ? જો એમ
હોય તો અપરાધની ક્ષમા માગી કહું છું કે એવી ઇચ્છવાળા
અધ્યક્ષોએ જ આ “ ભૂમિ ભારે મારી છે.”

સૂત્રધાર—(સંકોપ) અલં; અરે મૂર્ખા ! જ તેમને જઈ જવાપ
દે કે ગુર્જરગિરા પ્રાચીન માટે સાહિત્યશાસ્ત્રમા વર્ણવેલા અને ગુણાદિથી
સંપૂર્ણ ભરેલી છે અને ગુર્જરદેશ તો સર્વ પ્રકારના કાર્યાનંદ માટે
દેશવિદેશમા વિખ્યાતિ પામેલો જ છે.

નટી—પ્રાણનાથ ? જો તમારી આજ્ઞા હોય તો આ સુપ્રસિદ્ધ
દેશનું સુપ્રસિદ્ધ ભાષામા એને ચોકું વર્ણન કરી બતાવું.

સૂત્રધાર—પ્રિયા ! “ કરના કંઠેણને બતાવવા આરસાની રી
આવશ્યકતા ? ” હુંકામા એનો ઉત્તર એટલો જ છે કે, જ્યાં ધરત્તવ
પથાકમ અવલોકન કરાવે છે એવો બીજો દેશ પૃથ્વીના પડમા કિયો
છે ? તથાપિ એના ઉપર ઉપકાર કરવા તથા ઉભય પ્રતિપક્ષીઓના

મુખ મ્હાન કરવા એકાદી ઝગતું વર્ણન આપણી રસીલી બાપામાં
કરી બતાવ.

નટી—(નમન કરો) જેવી પ્રાણપતિની આગા. અરે પારિવા-
શ્વંક ! શ્રવણ કર અને શીખી જા.

ધ્રુવતાલ.

અવલોકો વિદેશી લોકો, રોકો દૃષ્ટિ આ વરપામાં;
ના બાળો ના બાળો, ચાતુર ! ચાતક તરપામાં.
નવયૌવન કો નારી, રહી લીલી સાડી ધારી,
ભાત ઇંદ્રગોપશું પાડી, અષ્ટાદ્ય વનસ્પતિની વાડી,
વિપતરંગ વિહંગમ અનંત વહંત. અવલોકો
અસુધર પણ મદમાત્તાં, રાતાં તાતાં આ વરપામાં,
પતિપત્ની સયોગી નવ રોગી, ઝે' શુચિ સુખ પરપામાં.
શું ધરવે ધાન્ય જઈએ વારી, શું પરવે માન્યની બલિહારી;
આ નંદન વન તોય, અધિક મુર્જર ભૂમિ હોય,
વા શકે રંગભૂમિ ઝુમી ઝૂંઝૂમી આ. અવલોકો

૧૭. તપોવનમાં વાઘ.

દ્વારપાલિકા—દેવશ્રીનો જુવજુવકાર થાઓ. મહારાજ ! તપોવનમાંથી દુઃખના પોકાર કરતું મુનિનું મોઢું કુટુંબ દ્વાર આગળ આવી ઉભું રહ્યું છે, અને તે આપને દર્શન દેવાની ત્વરા કરે છે.

સંવરણ—હાં, હા, તેમને રોધ કયાં વગર સત્વર આવવા દે પ્રિયા ! અર્ધપાદાદિ તૈયાર કર. (રાજા ઉઠી તેમને સામે તેડવા જાય છે અને બે મુનિ, બે મુનિપત્ની અને ચાર મુનિકુમારો આસનાદિ આપી સન્માનપૂર્વક તેડી લાવી બેસાડે છે.)

મુનિ—અકો વૃષાહ ! આદરસત્કારની કંઈ આવશ્યકતા નથી તેમ તે સ્વીકારવાનો અવકાશ પણ અધુના નથી.

સંવરણ—(સભ્ય) મુનિ શાફ્લ ! મારો એવો રો અપરાધ થયો છે કે આપ પૂર્નાર્ધ મદ્ય કરતા વધી, કે સ્થિર ચિત્તે બેસતા પણ નહીં ?

બી. મુનિ—વત્સ સંવરણ ! તારો અપરાધ નથી અને ગણીએ તો છે પણ; તે એ કે, મુનિકુલતું બ્રૂપાણોએ આજસ વિદીન થઈ રક્ષણ કરતું નોંધ્યું, તે તારાથી થતું નથી. તેથી જ અમારા જેવા અનેક મુનિઓના કુટુંબની આ દશા થઈ પડી છે ! શિવ શિવ ! તપોવનની શી દુર્દશા !! (એવામાં કાંઈ ખડખડાટ થવાથી સર્વ મુનિ કુટુંબ એકાએક મયમસ્ત થઈ) હાય દૈવ ! અહીં સુધી પણ બાધ આવી પડેાંયો ! (એવે આર્તનાદ સાથે કુમારો મુનિપત્નીઓને બાત્રી પડે છે અને મુનિઓ આમથી તેમ બરાબ જાય છે તેમને આશ્વાસન કરી.)

સંવરણ—મહાશયો ! શાંત થાવ. શું કોઈ દુષ્ટ બાધે તપોવનમાં તાપ ઉપજાવ્યો છે ? દ્વારપાલિકે ! દ્વારપાલિકે ! કેમ કોઈ ઉત્તર દેતું નથી ?

દ્વારપાલિકા—(દોડતી પ્રવેશ કરી) મહારાજ ! મહારાજ ! શી આગા છે ? મને મુનીશ્વરોના સત્કાર માટે દેવીએ આ સાહિત્ય લેવા મોકલી હતી.

સંવરણ—(સકોપ) શું બીજું કોઈ નોતું ? જા જા સત્વર મુરચને રથ સજ કરી આવવા દહે.

દ્વારપાલિકા—(નમન કરી) જેવી દેવશ્રીની આગા. (એમ દહી જાય છે.)

સંવરણ—(નેપથ્યાભિમુખ નિહાળી) કોણ એ મુકેશી કે ?

મુકેશી—(હિતાવળી પ્રવેશ કરી) હા મહારાજ ! શી આગા છે ?

સંવરણ—જા જા સચિવને મુચવ કે હું તપોવનનો તાપ ટાળવા સત્વર સિધ્ધાં છું. માટે તેમણે રાજકાજની યથાર્થ વ્યવસ્થા રાખવી.

મુનિ—અરે દુષ્ટ ! તું તારી વ્યવસ્થા કરવા રહીશ એટલામાં તો શાદ્રૂલ સારા તપોવનના તાપસોનો નાશ કરી નાખશે ! શું તારા પૂર્વજે તારા જેવા હતા ?

સંવરણ—(સચિવ) મહાર્જિ ? આ રથ આવ્યો. હવે હું એમાં ખેસી નિમિષમાત્રમાં તેનો નાશ કરું છું. મુનિશ્વરોને રક્ષણ કરવામાં તો મારા પૂર્વજે જેવો હું નથી, દિંદુઃ—

ઉદ્ધવિજય.

આ ધનુ આ શરૂઆ નરકિકર, હસ્ત ધરે નવ ઇદ્રથી હારે,
જે કરીને મુનિધાત મયો લહું, શાદ્રૂલી મળે ન ઉદર ધારે;
સંયમની સુધી જાઈ હહું નહિ, જીવું હું જો યમ આવી ય વારે,
હે કરુણાકર ! શાંતિ ધરે ચિત્ત, આશ ન અન્ય વસે હર મારે.

બી. મુનિ—(સંકાપ)

નારાયણ છદ

બંધે બંધે કળે છતે તુ ઇદ્ર આદિ સર્વને,
જળે ન કાષ વાધથી લટુ તુ ખાલી મર્દને,
હવે ન તાપ સાત ધાપ સાપ દેકે આ પળે,
ખરેખર કહુ જઈ તદા તુ રવરૂપમાં બળે.

(ઉતાવળો દોડતો સારથી પ્રવેશ કરી)

સુરથ—આયુષ્મન ! સર્વ ઉપરદર સાથે રથ તૈયાર કરી આપ્યો છે.

સ વરણ—(મુનિઓને નમન કરી) કેમ મહાનુભાવ ! આપનો શી વિચાર છે ?

મુનિ—એટલે તુ અમને તું સાથે ક્ષણ જવા ધારે છે ?

સ વરણ—ના મહારાજ ! મારી જોડી છૂટી નથી (નેપથ્ય બધી જોઈ) વસતક ! વસતક !

વસતક—(ઉતાવળો આવી) કેમ વપસ્ત ! શી આદા છે ? અરે આજ આટલે દાણે દક્ષિના યજ્ઞમાં વિજય મેળવી આ મુનિઓ મહા ક્યા આવી ચઢ્યા છે ? (સંકપ) તુ રૂદ્રેવ આવે છે તેમની ભાષા જોમને કહી સમજાવવા મને જોડાઓ છે ?

સ વરણ—(સંકાપ) અય, આ મુનીશ્વરોનું યથાર્થ અતિથિ છે મારા આવતા સુધી થાપ જોમ મરજે (નાજ સર્વને નમન રી નય છે તેમ મુનિઓને માર્ગ બતાવતો વસતક પણ ગમન ર છે.)

સ વરણ—આર્થ સુરથ, અદર્શિયં તપાયન્નુ કરનાર તપસ્વીઓને । રીતે ખબર પડે કે આ સ વરણના યસસ્થાણ આગળ સાક્ષાત્ પ્રસારિતો રક્ષણ કરેલો રક્ષક હશે તથાપિ તેનું કાષ વાગવાનું નથી.

મુરય—આયુષ્યમન ! દેવશીતુ કહેવું સત્ય છે, કેમ કે—

વૈકુંઠધામાહંદ.

આપના વીર્યને ધૈર્યને ધર્મને, પમ જે કર્મને ધ્યાનમાં શું ધરે ?
શબ્દરૂપી શરે માતૃધાનો મરે, શાસ્ત્રે શું સરે એ મર્યો કે મરે !
આપના તાપત્વ માપ ત્રૈલોક્યમાં, ઇન્દ્ર કે ઋદ્ર કે એ વિના કો કરે ?
તાપસી તરંગ હે હરિ ! હર્ષડયા, નીર ને ક્ષીર તે એક પાત્રે ભરે !

સંવરણ—ના ના એમ તો નહિ જ; કિંતુ ભય એ પ્રાણીમાત્રને
વિહ્વળ કરનાર છે, તપ્તિ સામંતો અન્ય જનો કરતાં કંઈક વિશેષતા
દર્શાવે છે. નહિ તો:—

માલિનીહંદ.

ભય વયધર, સૌની, શાંતિ શાંતિ જગાડે,
જનમન દુઃખધારી, લક્ષમાં લે' લગાડે;
સુર અસુર વિધાતા, શંભુ સુતા જગાડે,
અમ્ભણી મુનિ ગિર્યારા, એહમાં શું જગાડે !

મુરય—આયુષ્યમન ! ભય એ દુર્ધર દાનવ છે પરંતુ તેણે
અડગ શૂરવીર દેવ સાથે કંઈ પણ ચાલણું નથી.

સંવરણ—આર્ય મુરય અદ્યાપિ રથ કેમ લાખ્યો નહિ ?

મુરય—આયુષ્યમન ! મેં અમ્ભણા પાસે જ તૈયાર કરી જ્યો
રાખ્યો છે. (સામેથી પ્રધાનને આવતા જોઈ) દેવશીતો જય યાવ;
પ્રધાનજી સામેથી આવતા જણાય છે.

મુખેણ—દેવાધિદેવો જય યાવ. મને મુકેશીએ તપોવનના સર્વ
સમાચાર કહ્યા. માર્ગે આવતાં સુર્યે રૂઝ કરી રાખેલો રથ પણ જોયો

અને મેં સેનાપતિને સત્વર કહેવડાવ્યું તેથી તેઓ સેના સહિત તૈયાર થઈ ઉભા છે.

સવરણ—ધન્ય છે ! તમારી કુશળતા વિષે કંઈ પણ કહેવા જેવું નથી; તથાપિ મુનિઓના મહાત્મ્યનો ઉપમર્દ કરી વ્યાધે વિનાશ કર્યો છે, તેથી કહેવાવું કે—

માસિની.

ધન સમ સમદર્શિ રાખી પાળે પ્રભને,
તન મન ધન જાણે, કાપી ફૂડી કળને;
તન થકી અણુ જાતા, જે વિષે ખેદ ધારે,
પુરજન તમતાં તે, ખેદ છે અંગ મારે.

અપિય—

ગીતિ.

તો પણ જાણું જોએ, કારણ પૂર્વે સુદૃઢ આચરણ;
પ્રાણ પ્રજા મમ સોપી, આ વધુ ધરી મેં તપોવને દરણ.

મુષેણ—(નમન કરી) દેવશ્રી ? હું પ્રભને પ્રાણ કરતાં અધિક
ગણી પાળાયા તથા આ પ્રમાણે તેણું પોષણ રક્ષણ પણ કરીયું.

ગીતિ.

પાળે પૂરે પ્રેમે, રહે માતા સતત્સ સતોષી;
તે પેરે હું પ્રભને, પાશુ રહું સદાય નિર્દોષી.

સવરણ—ધન્ય છે. મુષેણ ! તમે એ જ પ્રમાણે પ્રભનું પાલન
કરશો. એમ હું સારી પેઠે જાણું છું. (એવે ઉપસરથી પ્રવેશ કરી
આ પ્રમાણે કહે છે.)

ઉપસારથી—(નસત કરી) દેવગ્રીનો જયજયકાર થાવ. મહારાજ!
આગા હોય તો રથ અહીં લાવું.

સંવરણ—ના અને ત્યાં જ આવીએ છીએ. પ્રધાનજી ! તમે
સાવધપણે પ્રજાનું પાલન કરજો. એ વ્યાધને નિદારી હું સત્વર
આવું છું.

સુરેણ—દેવગ્રીનો માર્ગ સુખરૂપ થાવ. દેવાધિદેવ ! હું પણ
મુનિકુટુંબ ભોજન કરી રહું હશે તેમની સ્વેચ્છાનું અનુવર્તન કરવા
ત્યાં જાઉં છું.

સંવરણ—હા, હા, તેમ કરો. મુરય ! હવે સત્વર જવું જોઈએ.

સુરય—આયુધ્યમન ! જેવી ઇચ્છા. (સર્વ જાય છે.)

(વતુસાકારમાં હોલો અનેક મુનિઓ, મુનિપત્નીઓ, મુનિકુમારો
તથા મુનિકુમારીઓ પ્રવેશ કરે છે.)

પહેલો મુનિ—અરે વામદેવ ! સહુને સહુની પડી છે. નામનાય
તથા મહાભાગને સંવરણ પાસે આવે અતિ કાળ થયો પરંતુ “ વધુ
પોષાયું એટલે વિશ્વ પોષાયું ” એ ન્યાયે તેનો ભય દૂર થયો એટલે
તમારા ઈશ્વરી તે શા માટે ચિંતા કરે ?

બીજો મુનિ—ના ના સોમદેવ ! એમ તો કેમ કહેવાય ? આ-
પણ સર્વેએ મળી તેમને યોગ્ય માન્યા અને જાણ બધામાં રહી તેમને
નિર્ભય સ્થાને મોકલવા ચલ કર્યો, તે તેમના જાણવામાં છતાં એમ
કેમ કરે ?

મુનિપત્નીઓ—એમ ન કરે ત્યારે હવે તેમનાં દર્શન કરજો
જોઈએ. અને તો કહ્યું તું કે કામેશ્વરને મોકલો પણ અમારું કહ્યું
કરે કેણ ?

મુનિકન્યાઓ—માતાજી ! એ ય જિયારા શું કરે ? વાધનું નામ સાંભળી રાજાએ સાહાય કરવાની ના પાડી હશે ત્યારે તેડવા જનાર શું કરે ?

મુનિકુમારો—અમને મધ્ય રાખી વૃદ્ધ વૃદ્ધ આગળ પાછળ કેમ ઉભા રહ્યા છે ? અહો ! અમે તો ધણા ય વાધના કાન પકડી તેની કીડા કરીએ છીએ. આ અમારી લાકડી જોઈ ! એનાથી જ વાધને મારી નાખીશું ! જવા દો અમને; અમારા તો પગ દુઃખે છે !

મુનિપત્નીઓ—બાપુ ! આ બ્યાદ તપ મહિમાનું ઉત્સવન કરનાર છે ! અને વાધશુ સાથે હોવાથી વકરાયતો છે; માટે આમ આવો; નીચા નમી વચ્ચે ઉભા રહો.

મુનિકુમારો—(લાકડીસહ) ના ના, અમે તો જઈને તે વાધને મારી આવીશું. એના તે શા ખાર છે ! (એને રથના પડખા તથા ચક્રનો અવાજ થાય છે તેથી વાધ ઉતરી આવ્યો એમ સમજી મુનિઓ ગમરાય છે અને એક ઉપર એક પડી જાય છે અને વાયા પશુ બધાઈ જાય છે એવા મુનિકુટુંબનું અવલોકન કરતો રથારૂઢ રાજા પ્રવેશ કરે છે.)

સંવરણ—(આશ્વાસનપૂર્વક):—

ગીતિ.

આ સંવરણ સહાયે, આવી પોત્થે હવે ન શીકર કરી;
તપ સ્વાધ્યાયન સાધો, વાધો સમ્યક સદા મુશીલ મરિ !

(કોઈ પણ જવાબ દેવું નથી.)

મુરય—આયુષ્યમન ? આ પરાક્રમ અવલોકવા ચોખ્ખ છે.

સુરેશ્વર હંદ.

નથી નથી સુર અસુર સમર્થ, નથી હુરિ વિધિ સદાશિવ જેવા,
નથી નથી નાગ નથી વડભાગ, બધે ભૂમિએવ કરે સહુ સેવા.
નથી નથી વેશ્ય નથી નથી શુદ્ધ, નથી પશુ કે અશુધારી એવા,
કથી ન કથા કદી જામ જરૂર, બધે ત્રિપુરારિ મહાભય દેવા !

સંવરણુ—આર્પ મુરખ ! સત્ય છે. અહો મુનિશ્વરો ! હું સર્વ તપસ્વીઓનો કિંકર આ તપોવનનું રક્ષણ કરવા આવી ઉભો છું, તેથી આ પ્લાસટ્રદે નિર્ભય થઇ વર્તવું ઉચિત છે. અહો ઋષીશ્વરો ! સાવધ થાવ સાવધ થાવ.

મુનિઓ—(ધીમેથી આખ ઉઘી કરી જોઇ માહોમાહે) અરે બ્રાતા ! માતા ! ત્રાતા ! આ તો આપણું ત્રાણ કરવા મહાત્મા સંવરણુ રચાઈ થઇ પધારેલા છે માટે સાવધ થઇ એમને જે કહેવાનું તે કહીએ.

સંવરણુ—(નમન કરી) અહો ભૂરેવો ! ઉઠો ઉઠો હવે કંઈ પણ ભય નથી.

પડેલો મુનિ—હવે કંઈ પણ ભય નથી; કિન્તુ ભય આવવા જ શા કાળે દીધો ? શું તું અમારો પ્રભાવ નથી જાણતો ?

શાસ્ત્રલિપિકીડિત.

જો કે પાવક સર્વ ગ્રંથ કરી રહે, તેથી ન કાંઈ બળે,
જો કે અગ્નિ ઝરે ત્રીજા નયનથી, તે દેવથી શું વળે ?
વારિમા વડવાગ્નિ વૈરી થઈ રહે, ના જોર તેનું મળે,
શાપાગ્નિ સમ અગ્નિ કો નથી નથી, પામે તું તે આ પળે.

સંવરણુ—(નમન કરી) મહાનુભાવ ! હું મહર્ષિઓના સામ

ર્યાથી સર્વ પ્રકારે તો નહિ પરંતુ કિંચિત્ બચીતો છું; તથાપિ મારી અગ્નિમાં વ્યાધે વિનાશ કર્યો તેની ક્ષમા કેરશે.

ખીન્ને મુનિ—અરે ! અમે કંઈ વ્યાધયો બીલીતા નથી; પરંતુ તારું કાર્ય અમારે શા સાર કરવું જોઈએ ? (એને મળના કરતો વ્યાધ પવંત પર દેખાય છે તેને જોઈ સર્વ મુનિઓ એક એક ઉપર પડી જાય છે. અને કેટલાએક જો વા-વા-મ-મ એમ બોલતા જ્યાંના ત્યાં જ ઉભા રહે છે.)

સંવરણ—(વ્યાધને જોઈ સડય) આર્થ મુરય ! જરાક રથ આગળ લે એટલે હું એને યમપુરીનો માર્ગસ્થ કરું. (સારથી તેમ કરે છે અને રાજા શરસંધાણુ કવી વ્યાધને મારે છે. વ્યાધ આમ તન રંગો નાસતાનો મલ્લ કર્યો છતાં શરથી જોણાઈ આર્તનાદ કરી પડી પર પડે છે.)

મુરય—(રાજાને પુનઃશરસંધાણુ કરતો જોઈ) હાં હાં નરેશ્વર ! શ્રવણ કરો.

વસંતતિલકી.

જો શય શંકુનું કદી, વળી પાણું આવે,
જો વજ વાસવતણું, ન અરિ થમાવે,
બ્રહ્માએ બ્રહ્મતણું જો અદિના નમાવે,
ત્યાથી ન સંવરણનું, શર પાણું આવે.

સંવરણ—શું આર્થ મુરય ! ત્યારે તે વ્યાધ શ્રવાયો જ કે ?

મુરય—એમ કહેવું શા કાળે જોઈએ તે. તો શરસંધાણુ મતા-
મા જ યમપુરી બચી જઈ પડેલો આયુષ્યમન !

દોહરો.

સિંદણી મર્મ દટી ધરે, જૂને નૃપ ! બીજ વાર;
તો બ્યા પુનઃચરે ચઢે, નિશાન લહી નિરધાર.

સંવરણ—તો હવે આપણે મુનીશ્વરોને સાવધ કરવા જોઈએ.
(રથમાંથી ઉતરી મુનિ પાસે જઈ) મહાશયો ? શાફૂલનો અંત
આપના સેવકથી આવ્યો છે, મારે હવે નિર્ભયતાથી તપશ્ચર્યાનો આ-
રંભ કરો.

પહેલો મુનિ—(સાવધ થઈ) શું શશિરોમણિ ! તે વાધ
વાધણુ ઉભયનો અંત સ્વસ્થ સમયમાં આણી દીધો ? વાહ ધન્ય છે !
ધન્ય છે !!

સંવરણ—મારા જોવાંમાં તો એકલો બ્યાધ આવ્યો. તેને જ
મેં માર્યો.

બીજો મુનિ—(સંકોપ) અહો ! વાધને મારવામાં તે શું
પરાક્રમ કર્યાનું હતું ? એને તો અમે આ અમારી જોષ્ટિકાથી પણ
પુરો કરી નાખતા; પરંતુ જે વિકાળતા રહેલી છે તે વાધણુમાં જ છે.

સંવરણ—મહાતુભાવ ! તે વાધણુ મારા જોવામાં આવી નથી;
પરંતુ આપ સ્થિર યાવ; હું તેનો નાશ કરી સ્વસ્થ કાળમાં અહીં
આવું છું.

ત્રીજો મુનિ—હવે અમને એકલા મુશી ક્યાં જાય તે ! શું હવે
અમારે યોદ્ધા સાફ તને શાપ દેવો કે !

સંવરણ—આર્થ, સુરથ ? આ સર્વ ઋષીશ્વરોનું તમે અહીં

રહી રક્ષણ કરે. હું તે દુષ્ટાને વિદારી વહેતો વળી આવું છું. પર્વત પર રથને ચઢવાનો માર્ગ પણ નથી.

સુરથ—જેવી દેવગ્રીની ઇચ્છા. પણ સેવકને સેવા કરવા સાથે લીધો હોત તો ઠીક !

સંવરણ—ના ના, તેમ કરવાની કંઈ જરૂર નથી. તમે આ સર્વ મુનિઓ સહ જળસ્થાન પર બેસો અને આપણું સૈન્ય આવે તેને પણ ત્યાં નિવૃત્ત કરો. આ હું આવ્યો ! (એમ કહી ધનુષ્ય બાણ ધંધ રાગ જાય છે અને પછી રથ તથા મુનિઓ પણ જાય છે.)

(પર્વત પર વાઘને શોધતી વાઘણ આવે છે અને તે રાગને નીડરપણે ઉપર ચઢી આવતો જોઇ બધા પાછી પાછી બાગી જાય છે.)

સંવરણ—અરે શું વાઘણ પાછી નાંસી ગઇ? આ કંઈ કુત્રિમ-પણું કે માયા તો નથી ? જો એમ ન હોય તો માનવને જોઇ એ પાછી નાસે કેમ ? અરે હાં, ઠીક સ્મરણ થઇ આવ્યું.

સુજંગી છંદ.

અરે વાઘણી હું તને ચતી જાણું,
અરે જાય ક્યાં આ ભયું માંસભાણું,
ઉભી રહે ઉભી રહે તદા તો પ્રમાણું,
બલે નાસી જ જાણું છે ના અગ્નિપ્રય ?

(એમ કહેતો તેની પાછગ દોડી જાય છે.)

સેનાની—આર્થ સમરસિંહ ! આટલું કલાં છતાં પણ તમને આ કાર્યની સુપ્રસત્ત કરું છું; અને વિશેષમાં આ વસંતકને તમારી

હને સુપ્તી જાડું છું. જોજો એ નૃપત્રિયને દંધ હરકત ન પડે. કેમ વસંતક ! અહીં ઠીક ન પડે તો ચાલો મારી સાથે.

વસંતક—હજી તમે ગયા નથી ? જાવ બાધ જાવ; મારો તો અથડાઇને અડદાળો નીકળી ગયો છે. બાળ્યો આ સિંહાર અને મુઆ આ મુનિઓ ! એમને તે કેટલા કાળ કાઢવા હતા કે મારા જેવા મદાતુભાવને મોદક સાથે અંતર પાડવા બેઠા છે ? વાધણે કેમ વાધની પેઠે વે'લી મરી જતી નથી ? જાવ જાવ તેને જઈ પૂરી કરી આવો.

સેનાની—મદારાજ મોદક મારવાના નથી ! તમે જ જરા ઉતાવળે એટલું કામ કરી આવોને ! (એવે વાધણનો આર્તનાદ સંભળાય છે. તેથી સેનાની તે તરફ દોડી જાય છે; ખીજા જેમ તેમ સાવધ થઇ કુભા રહે છે; અને વસંતક અતિ દંપ સાથે જડ બની જાય છે, તેને સાવધ કરી)

સમરસિંહ—આર્થ વસંતક ! સાવધ સાવધ. બયથસ્તને એ જાનવર પહેલું હણે છે.

વસંતક—(સાવધ થઇ આમ તેમ જોઇ) ઓ બાધઓ ! મને પેલા જાડ પર ચઢાવી દઇ તમે નીચે ના કુભા રો ? પરમેશ્વર તમારું કલ્યાણ કરશે; અને હું તમારો ગુણ કોઇ દહાડો નહિ વીસરું હો ! રાજાને સમજાવી હું કહીશ, કે વાધણ તમે બધાએ જ મારી. નક્કી મારાથી જે તમારું સાડું થશે તે કહીશ પણ મને ઉતાવળે જાડ પર ચઢાવી દો; નીકર મારો જીવ જશે !

સમરસિંહ—બાધઓ ! આ પાસે જ જાડ છે માટે ત્યાં જઇ ઉભા રહીએ એટલે કુભય અર્થમાં બાધ આવશે નહિ; અને જો એમ નહિ કરીએ તો આ બાધણનો જીવ જરૂર જતો રહેશે.

સર્વ—હા એમ કરો એમ કરો અહીં આને તહીં ઉભા રહેવું એ આપણે તો એક સરખું જ છે તો બંને પરમાર્થ શા કાળે ન કરી લેવો ?

વસંતક—તમે સર્વતું કલ્યાણ યરો ! મહારાજ ! જાણે તમે જ મને છવતદાન આપ્યું !! (સર્વે ઝડ બાણી જાય છે.)

૧૮. રાજા અને વિદ્વંસક.

વસંતક—આપણી ચતુરાઈ, તે આપણી કને જ છે. અરે એટલું જ શા કાળે ? જેમ સૂર્યની સમાન ઉપમાએ સૂર્ય, સીમુદ્રની સમુદ્ર, ચંદ્રની ચંદ્ર, પૃથ્વીની પૃથ્વી, પરબ્રહ્મની પરબ્રહ્મ, તેમ આપણી ઉપમાને યોગ આપણે પોતે જ છીએ. અમારો પોતાનો પ્રધો, રાજગાર, ઉંદોગ, વણજ, વેપાર કે જે કહો તે તો એ જ કે રાજાની ઇચ્છાનુસાર વર્તન કરી, મોઢક પર હાથ મારવો. રાજાની મનોદતિ વર્તી વર્તતાં ઉધાતુ છતું અને છતાતું ઉધું પણ વખતે કરવું પડે, એટલે જેતું હિત આપણાથી થયું હોય તેને આપણે આંખના પાટા કરતા પણ વધારે વઢાલા લાગીએ, એ તો દેખીતું જ છે, તથાપિ આ તરફ વિપ્રતાલ-મેલ કરવામાં ક્યાં ક્યાં છે, કે તે એક જ માર્ગી થઈ મૂકા બને. રાજાને ગમતું બોલીએ અને દેરીતું મન રીઝવીએ, એમ છતાંય કદી દેવી કોષે બરાવા જેવું કંઈ થઈ ગયું તો તે ક્યા આપણું કામ હતું ? ગાજરની પીપુડી વાગી ત્યાં મુઠી વગાડી અને ના વાગી— (એટલે અરધું બોલે ॥ એવામાં રાજાને સામેથી આવતો નેમ્મ ગબરાયલા જેવો બની જાય છે.)

સંવરણ—બોલ, બોલ વચસ્ય ! શું બોલે છે ? વાગીને આડી રહેલો સંજો જાગી પૂરો કર. વાલવા ! કાર્ય તે કરવા.

જોગા જ કરતા દેખાઓ છો ? મેં તને કીયા કાર્ય માટે મોકલ્યો હતો, તેનું ચ કંઈ સ્મરણ છે કે ? ચું કરવા હોય ' અસત્ય ત્યાગી, વાગીનો સંબંધ તો પૂરો કરવો જ જોઈએ. મે તારા બોલે બોલ શ્રવણ કર્યા છે. ચાલ સત્વર કહી દે.

વસંતક—આમ યયુ, એમ યયુ, તેમ યયુ, કેમ યયુ, (અટકી જઈ) મહારાજ ?

સુવરણ—(સોરીનો પ્રહાર કરી) કેમ વયસ્ય. વાગે છે કે ? જો સાચે સાચું નહિ બોલે તો જન્મ મહુઅગ્ની મણિધર ડાલે તેમ આનાથી (લાકડી બતાવી) તને ડાલાવી લેવો પડશે.

વસંતક—વયસ્ય ! વાગે છે હો ! જાઓ, નથી કહેતા. (એટલું બોલી નાશી જવા જાય છે. તેને દોડતો પકડી પાડી)

સુવરણ—વયસ્ય ! તને વાચ્યું ? જો એમ યયુ હશે તો મને બેઠે થશે મારાથી તો સેજ હસવામા એમ કહી જવાયુ.

વસંતક—હીકસ્તો “ મીઠીને મન હસવું થાય અને મૂંઝકને મન છવ, જાય ” તેમા ક્યા તેને “ નહાવુ નીચોવવું પડે તેમ છે ? ”

સુવરણ—ના રે બાઈ ના, એમ તે હેઝ ? પણ હવે ‘વાગી’ વાળું વાક્ય ઝટ પૂરું કરી બતાવ, એટલે તારો અને મોઢકનો મેળાપ સત્વર કરાવી દઉં.

વસંતક—ચાલો હશે તો તમારી લીધેલી હક પૂરી કરારો તો જ થશે. એ તો મને તમે આરબાએલા પુત્રેષ્ટિની પૂર્ણહિતિ જોવા મોકલ્યો હતો ત્યા પુરોડાંશને ઠાકર વાગી અને તેથી તે અપવિત્ર થયો તેને જન્મ તેમ કરી પવિત્ર કરી લીધો, એવામા શ્યાને આવી

પૂરેપૂરી પૂર્ણાદિતિ કરી દીધી । આગ્ર તે શા ખુશીના સમાચાર
હતા કે તમને પૂછતાવાત જ દેવી છેલ્લે ? (સ્વગત) બે બંધાય છે
તો “ ફેરવી બાધી ” છે તો ખરી.

સંવરણ—(સખેદ) વયસ્ય ! દેવીને આ વીત મદદા દુઃખ
દેનારી થઇ પડશે. બે અવળ કર —

ગીત.

ધારું ધરણીધરનુ યાચે, માનો મનોર્થ પુરણુદા,
તે કપ ચાતા દુ ખર, ઉપજે માનસ મદા રહે મુદા.

વસંતક—મહારાજ ! મારે તો “ સોજામી ધડી જાય છે, ” માટે
ધર બહુ વગચાની વાત બને તો તો જાણે જીવતદાન તમે જ દીધું
ગણાય.

સંવરણ—(સાનધ ચવાનો અભિનય કરી) હા, હા, વયસ્ય ચાસો
ચાસો (વસંતકને ખભે હાથ મુકી ધીમે ધીમે બને જાય જાય છે.)

ટીકા.

૧. કસ દેવકીને સાસરે વળાવતો હતો ત્યારે આદ્યશ્યામી યદ્ કં 'દેવકીયી આહમો ગર્ભ' તને માગે ' તે સાબળી તે દેવકીને મારી નાખવા જતો હતો તે વખતે વિના અપરાધે ટોસઆરતથી બરેલીને નહિ મારવા બાંધને તે દીન વાણીથી ફરગરે છે.

દેવકી-કસના કાકા દેવકની પુત્રી, વસુદેવની સ્ત્રી ને શ્રી કૃષ્ણની માતા. વસુદેવની-દગવળી માન માગવું-કાલાવાલા કરના. પાપનો પોટસો-પાપની માસડી ઉત્રમેન-મયુગ નગરીના ચદુવંશી ગજ અને કસના પિતા. પડે.....મુદ્દી-હાથની આગળીમાંથી વીંટી નીકળી પડે છે. વેણી-ચોટસો સેસ-દરકન્યાના લગ્ન વખતે વરના અથવા કન્યાના હાથમાં નાગિયેગ, પાન, સોપારી અને રૂપિયો મુકવાં તે. તબોગ-પાન (લગ્નક્રિયામાં વરકન્યા એક બીજા ઉપર પાનની પીચ-કારી મારે છે તે.) સાવલિયુ-પાનેતર, ઝીણું કપડું. નથી.....સાવ-લીએ-લગ્નમાં ચએલી ક્રિયા એટલી બધી તાણ છે કે તબોગ છાટવા-નો રંગ કપડા પગથી હણ મુકાયો નથી. દુનિયાનો હાલો મેં લીધો નથી. હઉં.....મરી-હોસઆરતવાળી પાવલીએ-પગે. વોળાવી-સાસરે જવા વદામગીરી આપી. મને ધણું આપ્યું, હું ધરાઇ ગઇ. કટાક્ષમાં બોલે છે. ગજગામિની-હાથીની ચાલ જેની ચાલ ચાલવાવાળી. બાહુવા-બિચારા; ગગિયડા. વસુદેવપતિ-શ્રી કૃષ્ણના પિતા દેવતા-કસ્યપના અદિતિથી ચએલા પુત્રો. તેમની સખ્યા તેત્રીશ કરોડની કહેવાય છે.

૨. આ, કાવ્યમાં શ્રીકૃષ્ણ જન્મતા પહેલા દેવકીને દર્શન દે છે તેનું, ને દેવકીને સ્વપ્ન આવ્યા વગેરેનું વર્ણન છે

શુક્ર-વ્યાસના પુત્ર. એ પહેલે જન્મ પોપટ હતા. યોગનિદ્રા-માયાથી ઉઘ; સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ વચ્ચેનો સમય. એ સમયમાં બ્રહ્માની જે નિદ્રા તે હવી વ્યાપ્તમાન-ફેલાઈ. અયુત-દશ હજાર. બક બકી-કૃષ્ણે મારેલા રાક્ષસો. ગોવર્ધન-છત્રની પૂજા નહિ કરતા શ્રીકૃષ્ણે જે પર્વ-તની પૂજા કરાવી હતી તે છત્ર કોપ્યા ત્યારે તેમણે ટંચલી આગળાવતી જેને ઉચો કર્યો હતો તે પર્વત. બોલંગ-નાગ. ઉખળ-ખાડિયુ. પાર્થ-અર્જુન. બક્તવત્સલ-સેવક ઉપર વહાલ રાખનાર. લીલાએ..... ધારી-અવતાર લીધો, શરીરધારણ કરી અદ્ભુત કામ કર્યાં. નિષ્કર્મ.....બક્તનું-ધર્મરમકિત શિવાય ખીણ કરાની જેને ઇચ્છા નથી એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને માત્ર પોતાના બક્તનું જ કામ કરવાનું હોય છે. ગા-ગદા-ઠહેવા માત્ર-નામનું, ખરેખર નહિ. અધીમુખ-ઉઘે માથે / નહ જ મે છે તે પહેલાં માના ઉદરમાની અધમસ્થિતિ, હરિ પો / જગતનું નામ હોઈ કેમ લે / ઉમયાનાથ-શંકર, શિવ. નિગમ-વેદ. મેલિબી-સત્તાવીસ નક્ષત્રોમાનું એક નક્ષત્ર. આનંદપર્વ મહાયુ-સુખની શરૂઆત થઈ. ગજે-શામે. વૈજયંતી-ભગવાનની ડોકમા પહેરવાની પગ સુધી પહોંચતી માળા મકનકૃત-મગરના આકારનું. નખશીખ-પગથી માથા સુધી. સાસે પડિયા-વિચારમા, સદેહમાં પડ્યો.

૩ બાળક જન્મ્યા પછી માતાનો ભાવ, તથા બાળકના ચિહ્નો કવિએ ગીતર્યા છે.

સકલ-પ્રતિગા, નિયમ હાથા-કંકુવાળા હાથના છાપા. અંજલિ-ખોખો. પરને-પારકાને.

૪. શ્રીકૃષ્ણ ન દને ઘેર પધાર્યા તેથી દેવકીના હૃદયમા વિભ્રમની જે બળતરા યાય છે તે બનાવે છે, તથા જસોદાની, સાથે પોતાની સરખામણી કરી વિલાપ કરે છે.

જન્મનો, એ સૂર્યની 'દીકરી' છે એમ માનવામાં 'છે.' સેન્ને-પથારીમાં. નિષક્રાંત...અંધ રે-દીરો અગ્નિનો અંગ હોવાથી વસ્ત્રેવ તેને સાક્ષિ તરીકે રાખે છે. શ્રી વત્સ.....ઐધાણુ રે-કૃષ્ણના શરીરનાં ચિહ્નોની નિશાની રાખી. કારાગૃહ-સખત કેદખાનું.

૭. આમાં દેવકીને પ્રસવ થવાની ખબર સાંભળી આક્રમો મર્મ જે કંસનો કાળ હતો તેને કંસ મારવા આવ્યો, તે વખતે દેવકી બાંધને બિનવે છે કે એ પુત્ર નથી પણ પુત્રી છે, એટલે 'ભયનું' નિવારણ થયું છે. એટલું જ નહિ, પણ અગ્નિના હોઠ સંમળને શી રીતે મારશે તેનો વિચાર કરવા તથા 'એટલું' 'સંતાન' જન્મું રહેવા દેવા અરજ કરે છે. પણ તે નહિ સાંભળતા જેવી પુત્રીને તે પછાડવા જાય છે તેથી હાથમાંથી સરકી જઈ આકાશમાં વીજળીમાં મળી જાય છે, તે તેને ચેતવતી જાય છે કે તારો કાળ બીજે ઠેકાણે ઉઠે છે, તે તને મારશે.

પુત્રી.....જન્મ-દેવકીના આક્રમ સંતાનથી કંસને ભય હતું, પણ હવે પુત્રને સ્થાને પુત્રીનો જન્મ થવાથી તે આધિ, બ્યાધિ, ને ઉપાધિ મટી ગયાં છે. અવસ્થાએવ-ગરૂર. આક્રમો.....સર્વથી-કંસ કહે છે કે પુત્ર કે પુત્રી કું સમગ્રતા નથી. માત્ર એટલું જ જાણું છું કે આક્રમું સંતાન મારો દુશ્મન છે. છે .....સંતાન-આ પદ્માસ્થામાં છેલ્લું છોકરું છે. બાતિ-વડેમ; ભ્રમ. મથક-પાણી બરવાની આમશાની કાથળી. કેમ ..મહારૂદ્ર-માયુસ અને મહાદેવ વચ્ચેની લડાઈમાં પરમેશ્વર કેમ હારે? આગિયો-છવડું. એના શરીરમાં પ્રકાશ હોય છે તેથી તેની સૂર્યની સાથે સરખામણી કરી છે. બાણ-મૂર્તિ. શાદ્દલ-ત્રાપ. મેર-કિ-માલમ પર્વત. દશે દિગ્પાત્ર-ચાર દીવા, ચાર ખુણા, આકાશ અને પાતાળ એમ દશે દિશામાંના રક્ષક કરનારા તમારે તાબે છે કાળ-જનો નિર્દય-નિવકુલ દયા રિનાનો. કાળજ-કાળજું. જેમ..... બીડીમાળ-વાલેલા ખેતરમાં દારૂં ચણવા આવતાં પડીએને. કિરાડનારો

માણસ ટોચો જેવી રીતે ગોફણ માથા ઉપર ફેરવી મથ્થોલ મારે છે તેમ. છ'કે-પઝાડે. ઝળક-વીજળી. અગ્રવટા-વાદળાની ધટા. વધુટી... મહી-સખત પકડી નહિ એટલે હાથમાયી સરી પડી વાઈ-ઠીક, સાઈ. માતુલ-મામા. સાતા-મુખએન, શાંતિ. સાધન-ઈશ્વરપ્રાપ્તિ માટે જપ, તપ, દાન વગેરે ઉપાય

૮. પુત્રજન્મ થતા માતૃપિતાને, સગાંવડાલાને જે આનંદ થાય છે તેનું તથા તેને અગે જન્મવામા આવતા હસવતું તથા બાટ મારણો વગેરેને ભેટ સોગાદ આપવ ના રિવાજનું કવિ અત્રે ચિત્ર આપે છે.

અંતરિક્ષ-અદર. પંદજ-કાદરમા ઉત્પન્ન થએલું એટલે કમળ. પનોતી-નશીબદાર; બચવાન. ઉધાકી-ચોક્કીને, અમકીને. દેવ..... નથી રે-આ કાંઈ દેવસ્વરૂપના જેવો દીકરો મળ દરતો નથી તેમ મૂતરતો પણ નથી. અપ્પાણાં-હરેક શુભ દાર્ધ વખતે ધડ નાગિયેર કંક, સોપારી, પૈમ્પો, વગેરે અને ગોળધાણા મગધુને આપવામા આવે છે તે. બંદીજન-માટ, ચગ્ગ, આદિ રાજન તથા શ્રીમતોના વખાણ કરનારા. કુંદમ-ટાંદવ અશોક-આસોપાલવ. (આસોપાલવ તથા આંખાના પાતરનું માર્ગિક પ્રસંગે તોગણ બાધવાનો રિવાજ છે.) સોવણ-મોંડવણ; અસ્તર. લાખેણી લોનરી-ધણું જ કમતી એલણું. મુકતાફળ-મોતી દનકપુષ્પ-મોનાના ફુલ. નિમુંખ-નિગમ. (ખોગક, પેમા વગેરે માગેલુ લીધા વિના પાંડું જવુ તે) મુનિ-મય. દ્વિ... વજા રે-ફધનો વગસાદ વરો; લીના લહેર થઈ. બધિગ-બહેરો. ગો કુળથી...મરણ-ગે કુળમા કોઈ મનું ન હતું. ધર્મગય-મરેયાં પ્રાણીનાં કરેલા પાપપુણ્ય દ્વિગ તેનો ન્યાય કરી સર્ગે કે નર્ક મોકલનાર દેવ. ગાધર્વ-સ્વર્ગના ગરેષા.

૯. મા કેવા કેવા ગીતો ગાઈ બાળકને ઉઘાડે છે ? તે વખતે

તેના હૃદયનો આતર્ભાવ કેવો અનોકિક હોય છે ? તેમ કવિ પણ ભગવાનને આવાગમન ડિહોળે સુધાવે છે.

વારણે જય-ઓવારણાં લે; વારી જય.આરણા ઉધાડાં હોવાં-
વંશરુદ્ધિ ધરી. ગયાં .....દીવો-પૂર જન્મનાં કુટ કૂતોને લીધે જે
અધકારરૂપી દુઃખ બ્યાપી રહ્યું હતું તે હવે કૃષ્ણના જન્મવાથી સુખ
થયું. ઉત્તરવય-ધડપણ. જામગૂ-ઓવારણાં, દુખગી સંસાર.....
જીવડા રે-કવિ સંસારને હોંચકાતું રૂપ આપી કહે છે કે જગતમાનાં
કરોડો પ્રાણીઓ પોતે કરેલા કર્મો પ્રમાણે હોંચકા ઉપર ખુબે છે, એટલે
સુખદુઃખ ભોગવે છે આવાગમન.....મત્યા રે-પ્રાણીઓ એક પછી
એક જન્મ લે છે, ને મય.મા લપટાએના રહે છે તે તેઓ સમજતાં
નથી. મુકારો.....સંસારથી રે-તે સંસારરૂપી મંડળથી મુક્ત થશે;
તે મુક્તિ પામશે.

૧૦. નાનાં બાળકો નકામી હડ લઇ માને કરી રીતે પજવે
છે તેનો, તથા માતપિતાના ખોળામાં ગમતા કેના આર્જી, રમતા, બાળ-
એષ્ટા કરે છે તેનો ચિતાર કવિ આપે છે

મુકીત-સૂરા કામ આદ લોકનો નાથ-શ્રી કૃષ્ણ. હાકિ-ખીહા-
મણી માણસ. ટપ-એકદમ. દીનાનાથ-મરીમનો બેલી શ્રી કૃષ્ણ. પદ
પ્રહાર-લાલ. ઉચ્છંગ-ખોળો. દદાડી-રોજ. મોડે મોડે-ચાર લગાડી,
લાડતાં લાડતા, ધીમે ધીમે. દડમડ-ઉતાવળો. લંબી-પીણાળ. મોડી-
ઉગણી.

૧૧. બાળચરિત્રમા કૃષ્ણ ગોપીઓને ત્યા જઈ દહીંમાખલુનો
હાટ વાળતા તથા અનેક એનકા કરતા તે બાળત.ગોપીઓની દરિયાદ
હતાં માના ધ્યાનમાં તે વસતું નથી. માનો પુત્રભાવ કવિએ બતાવ્યો છે.

રાવ-દરિયાદ. ચાક ચઢાવ્યું-ઉચ્ચ પાથલ સીધું. અંબા-

જસોદા. ઓશીયાળા-ઓશીમગ; સરમીદી. જનન-નુકશાન. આખ
ચઢાવી-ઢોધ, ગુસ્સો કરી. શહોરાશહોર-શોર બકોર. હાયે ચડયો-
કબજામા આવ્યો.

૧૨. કૃષ્ણ દહીં ચોરતા પકડાયાથી ગોપીઓ જસોદાને તેડવા
જતી હતી તેને કૃષ્ણ કાલાચલા કરી કહે છે, કે હવે ચોરી. કદી નહિ
કરું. મને છોડો. મારી મા મને મારશે. એ બાળસ્વભાવનું ચિત્ર છે.

ઘનશ્યામ-શ્રી કૃષ્ણ. વચન.....બાપનું-બડાવામા બડાલા બાપના
સમ ખાઈ કોણ આપું. અધર ડસી-ડોડ પીસી દાટ વાંગવો-નુકશાન કરવું.
ગુમેળું-ગજામાથી અથવા નાકમાંથી બોલવું તે; મોઢામાં કંઈ બરેલું
હોય ને બોલવું હોય તો મોઢું બંધ હોવાને લીધે નાકનાંથી બોલવું તે.
કર-હાય. સમા કરી-ઠીક ઠીક કરી. પેર-સ્થિતિ; રીત. વાટ-સ્તો. મારે
પડ્યાં-મુશીબત પડી.

૧૩. હાથ-વલોડવાની ગોળા કૃષ્ણથી બાળચરિત્ર કરતા ફરી
તેથી જસોદા ગુસ્સે થયાં અને તેને દોરડા વની બાંધવા તેની.
પછવાડે તે દોડ્યાં. કૃષ્ણે જસોદાને આપું ગમ દોડાવ્યાં, પણ તે
પકડાયા નહિ. આખરે હાય આવ્યાંથી આખી ગાસાળનાં દોરડાં લઈ
તેને બાંધવા માડ્યાં, પણ દોરડા ખૂટ્યા. કવિએ સ્ત્રીસ્વભાવની સાથે
હાસ્યરસ, તથા વાત્સલ્યભાવ વગેરેનું વર્ણન કર્યું છે.

બાળ-ખાંડણિયું. ઉજડ વાળનું-ડાટ વાળ્યો, નુકશાન કર્યું. ઉહ-
કળ-ઉજાળ્યો, ઉદત. સૂરવધૂ-દેવતાઓની સ્ત્રી. દાઝે-મનમાં બળે.
રીસે તરડીયું-ગુસ્સાને લીધે કપાળમાં કરચલી પડેલી. ખીટણાવાળા-
વોકડિયા. સિંહનો નખ-છોકરાને નગર ન લાગે તે માટે સિંહ,
વાધના નખ સોને મઢી સંગામા લટકાવવાનો રિવાજ ધણે ઠેકાણે છે.
પાંખોટું-અગત્યથી ખભાથી કાપી સુધનો હાય. ત્રિગુણ-સત્, રજ

અને તેમ જીવ્યું. અજ-અજા. ત્રિપુરારિ-ત્રિપુર રાક્ષસને મારનાર;
શિવ. સદસ્રરીપા-હજારો મથાંવાળો; શ્રી કૃષ્ણ. ભગવાન. બહુક
રૂપ-ખાળકેતુ રૂપ (બહીને મરવા ધારણ કરું હવું). સકળ...
બંધન-પ્રાણીમાત્ર સંસારમાં કર્મ, માયા અને આશા રૂપી જાળમાં
બંધીનાએસો રહેસો છે. દામણ-દોરડું. અપ્યુતાનંદ-વિષ્ણુ ભગવાન.
અવ્યક્ત-પરમેશ્વર. ભારતી-વાણી; સરસ્વતી. ગુણાતીત-નિર્ગુણ;
ત્રિગુણી રૂઢિત. પરાતપર-પ્રેષ્ટ, પરમેશ્વર. શૈવશાઈ-વિષ્ણુ, નારાયણ.
અંશુરાંકત-રાક્ષસોનો નાશ કરનાર. અધનાથ-પાપનો નાશ કરનાર.
અવિગત-તેજોમય. સિદ્ધરૂપ-ચાનરૂપ હોય તેવું. અક્ષય-નાશ ન પામે
તેવું. ચંકપાણી-જેના હાથમાં ચંક છે તે વિષ્ણુ. સર્વેન્દ્ર-સર્વે ઇન્દ્રિય
વાળો (પરમેશ્વર). ચંદ્રસ્વેતલ-ચંદ્રના પ્રકાશ જેવું. સંપુટ-
જોડેલા. જનન-તુક્યાન. નથી ગોરસ.....ધણે-દીકરા કરતા દહીં મા-
ખણ વધારે નથી. ન વળી...પણ-માથે ધોગા વાળ આવ્યા એટલે
ધરણ થયાં તો પણ અંકુશ આવી નહિ. મીરાંત-દોહત. કર-કરી
એના અર્થમાં. સોડય-પક્ષ. પ્રકૃતિ-સ્વભાવ. સાંપડિ-થઈ. રંક.....
દૂબણી-ભરવાડની જાતી ધણી મરીબ હોય છે; ને એ જ એમનું ધન
હોય છે, પોતાને ત્યાં દૂધ દેતી દસ ગાય હોય એ જ એમનો વૈભવ.
વ્રજસાથ-વ્રજનાં લોકોનું ટોળું. પંકજચંદ્ર-કાલ્પમાથી ઉત્પન્ન થએલો
એવા કમળ જેવી જેની આંખ છે તે ભગવાન. પ્રણિપત-જાલાવાલા,
આજીવ.

૧૪. ગોકુળમાં કૃષ્ણને માથે ત્રિહ ઉપર ત્રિહ આવ્યાથી ત્યાંથી
તે બધાં ટંદાવન જઈ રહ્યા તે વખતે મરવખરો વમામ લઈ ગય
છે તે ખાતતનું વર્ણન આ કાવ્યમાં છે.

પૂતના-રાવણની બહેન, માશીને સગપણે કૃષ્ણને ધવરાવના આવી
હતી તેને કણે મારી નાખી હતી. રાહટ-ચકટાસર. જુથાવત-ઝાડની.

વેશે આવેશે રાક્ષસ. અરિષ્ટ-સંકટ, ઉપદ્રવ. વૃક્ષજુગ્મ-જોડાનેડ
 ઉગેલ જાડ. ચૂલે.....કાંગડું-એવા ઉકળતા પાણીમાં બદાયા વિનાનો
 સખ્ત મગનો દાણો રહે છે તે પ્રમાણે ભગવાન પણ કાંગડું માફક
 સંકટમાંથી બચી ગયા છે. ચક્રો-ધ ટી, લોટ પીસવાની ધંટીમાંથી જેવી
 રીતે દાણો આપો બહાર નીકળી પડે છે તેમ થી ભગવાનનું શરીર
 પણ અણીશુદ્ધ રહ્યું છે. કચ્છો-કચ્છાના ભરો. (કચ્છા-ધરવખરો).
 વાધે દૂધ-વધરે દૂધ દેતી યશે. વિમૂતિ-પંચો, દોષત. હાજ-હાપડ,
 હાવાનું ધાસ. હીસારવ-આનંદનો અવાજ; ગાયનો અવાજ. ઉધ્વસ-
 ઉજડ. મચક-ખાટો. સમ્માર્જની-સાવરણી. ટીચ-પડાડની ટોચ. ચંદ્ર-
 માનું.....કિતર્યા-શુકન જોડેને રચા. બદૂત-માય. રમારમણ-શ્રી કૃષ્ણ.

૧૫. કવિની વર્ણુશક્તિનો આ નમૂનો છે. વનમાંનાં ફળ,
 ફુલ, જાડ, લાકડાં, પશુક્ષો, કંદમુગ વગેરેનાં નામ એમાં આવે છે.

પોગડ-માળક, છોકરવાંદી. નેતિ.....પોકારે-એ નહિ, એ
 નહિ એમ વેદ દહે છે; જેનું વર્ણન વેદ પણ કરી શકતા નથી તે.
 પરિક્ષિત-અભિમન્યુનો પુત્ર. શૈાનિક-ઋષિનું નામ છે; (એણે ઋગ્વેદનાં તથા ખીજ વેદનાં પુસ્તકો રચ્યાં છે.) સૂન-વ્યાસના શિષ્ય.
 ખંટપદ-મમરો. વિદગમ-પક્ષી. સંધુ-ઝાડનું નામ. વટવટ-વડવાઈ.
 કેરણી-કેરણાં જાડ. અકાર-ફણો. ખડોકળી-ઝાડનું નામ. પાડલ-
 પડોળાં, જાડ. પંકજ-કમળ. શુંગ-ચણેડી. વૈજયંતી-કાળી તુગથી.
 કપોત-કપુતરની જાત. મરાજ-એક જાતનો હસ. જંપુક-શિયાળ.
 જીગટ-સુગંધીદાર પદાર્થ. પલ્લવટ-ગાંડ. અગ્નને-મોટો બાઈ.

૧૬. કાળીનાગને નાથવાને હરિએ ગાયોને તથા ગોપને જમુનાનું પાણી પાપું, તેનું ઝેર ઉતાર્યું અને પગી નાગને નાથવાને ગંડીદડાની રમત શરૂ કરી, પોતે કપટથી દોડા જમુનામાં નાંખ્યા, ને તે કાઠવા પોતે અંદર અંપલાવ્યું ને પાતાગમાં ગયા.

નાગદમન-નાગને દોરડેથી શ્રીકૃષ્ણે નાથ્યો હતો તે. જન-વટિ-
કાપન, સૂર્ય. થયા.....મધ્યાહ્ન-ખરા ખપોર થયા. દહ-ઝરો. પ્રાણી
માત્રે-તમામ પ્રાણીઓ. નીલી-લીલી. પરક-કાલ.

૧૭. શ્રી કૃષ્ણ જમુનામાં પડ્યા તે સાંભળીને જસોદાજી છાતી-
ફાટ રોવા લાગ્યાં, તથા સ્ત્રીઓ છોકરાની હમેશની ટેવ સંભારી
સંભારીને તથા એકાદ અવળું કામ પોતાથી યથું હોય તો તેને
લીધે એ પ્રમાણે યથું હશે એવું માની વિલાપ કરે છે તે પ્રમાણે
જસોદા પણ શોક કરવા લાગ્યા. તેનો કવિએ ચિતાર આપ્યો છે. સ્ત્રી-
સ્વભાવ મુખ્ય છે.

માણ-કું-પુત્રશ્મી રાત. ઉલ્લે આશ્રમે-પ્રકપણમાં. નીપતો-
નીપજસો. ગેનગ આગ-વિયોગશ્મી અગ્નિ. હીસીહીસી-ઝરાધ ઝરાધ.
કાટો-લા કા મરનાં. મેક્ષાતર-અહાતું. કાળજ-કાળજું.

૧૮. નાગની સાથે મુદ્દનું વર્ણન. નાગને નાથ્યાં પછી ભગવાન
ફણા ઉપર પગ મુકી નદીમાંથી બહાર આવે છે તે ચિત્ર

વાધ-વગાડી. પિંદાર-ગોનાળિયા. મનુવર-ભોરલી. કામ આબ્યા
પ્રાણ-જીવમાં જીવ આગ્યો, સાતા વળી. કુશવાની-કુંદાટો ક્યો, ફેણ
વિસ્તારી. ધુધુવાની-જેસ્થી વગાડી. ઝુઝગ્યો-હોઝારીને ખોલાવ્યા.
ઠઠકુમાર-નાગ (ઠઠ એ દેવની પુત્રી, દરેકની એક સ્ત્રી, ને નાગની
મા.) ખંડણ પામ્યો-ભાગ્યો. અંગાર-અગ્નિ. વરસે અંગાર-ઝેર રૂપી
અગ્નિ વરસતો હતો. હીંગ-મુકી પ્રકાર. અંકર-ગોયાં, લયડીઆં ખાય.
પૃષ્ઠ-પીઠ. મૂર્છના-મૂર્ગ. હેવાતન-સૌભાગ્ય રાત્રે-સ્તુતિ કરે.

૧૯. ઇદ્રનો મદ ઉતારવાને માટે કૃષ્ણે ગોવર્ધન પર્વતની પૂજા
ગોપ પાસે કરાવી હતી તે વખતના હિતચર્યું વર્ણન.

શૃંગ-શીંગડા. શૃંગાર્યા-શણુગાર્યા. ધીસલાં-ખગદ. પથોટવાને માટે વાપરવાળા આવતું સાધન. સમસ્ત-ગધા. કટિલંક-કેડ. પરિધાન. કરવું-પહેરવું. સ્વાદીક-સ્વાદવાળા. અર્જાણી-સળગાવી.

૨૦. ગોવર્ધન પર્વતની પૂજાથી ઇન્દ્રને નારદે તેનું માન તોડ્યા બાબત ચડાવ્યો, ને તેને ગુસ્સે કર્યો એટલે તેણે મૂક્તગધાર વરસાદ વરસાવ્યો, ને વીજળીના ચમકારા વગેરેથી અનેક રીતે ગોપ વગેરેને હેરાન કર્યાં તેનું વર્ણન.

મધવા-ઈંદ્ર. માનુભાવ-મહાનુભાવ, મોટા દરજ્જાવાળો. સાવ-ધાન-પાકું લક્ષ. ઉવેખ્યો-અપમાન કરીું; અનાદર કર્યો શુધ-ખખર; ખાન. ભૂગોળના અનુચર-પૃથ્વીના સેવકો. પ્રતિબોધ-શિખામણુ આહીશ.....ચાલે-મરવાડો અત્યાર સુનીની ચાલી આવેલી રહી બધ કરી અવળે રસ્તે વર્તે છે. મર્યાદા-માન; આખર. વરશોત-વર્ષાસન; કર; હક. પરજન-વરસાદ. રવિ.....આધી-સૂર્યનું અજવાળું વાદળાંમાં ઢંકાઇ ગયું. દોરણુ-ધુગઝકારા. આધી-ધુળિયો વટોળિયો. ભવન ભૂલે-ધર ભૂલી જાય; ચિત્તભ્રમ થઇ આંદલાં ફાંદલા થાય. ઓખાં-ગવું-આખલાનું, ખરાડવું તે. સોડયા-તૈયાર કર્યા.

૨૧. મેઘથી ગોપ, ગોપી, ગાય વગેરેનું રક્ષણ કરવાને હરિએ ગોવર્ધન પર્વતને ટચલી આગળીથી ઉઠ્યો કર્યો, અને તેની નીચે સર્વેને રાખ્યાં તે લીલા.

જાણે...ચમકારે રે-વાસુકી નાગની જીભની માફક વીજળીનો ચમકારો હાલતો ને દોડતો હતો. પસાય-કૃપા. નાળ-દાંડી; વેસો. આણુ-હકમ. અગ્ર-ટાચ.

૨૨. કૃષ્ણને મારવાના કંસના સઘળા ઉપાય નિષ્ફળ ગયા

ત્યારે તેણે તેને મથુરામાં તેડી લાવવા અકૂરને તેડવા જવા કહ્યું.
કૃષ્ણને મળતાં શું શું તે અનુભવશે તેના, તેના મનમાં ઘોડા દોડે છે.

મનોરથ-સંકલ્પ વિકલ્પ. ધન-ગોપી. ભારે.....વળ્યાં રે-દળને
લીધે નમી ગયાં છે. માકડી.....કુંડળી-ગાયત્રી જતો. ઘટે-ધણમાં.
દક્ષિણ પાસ-જમણી બાણુએ. બાંમ-હાથ. મુગમદ-કસ્તુરી. મુન્ન-
અણોડિતું ઝાડ. શેરડી-શેરીએ. ચાસ, સારસ, શુક, ચકોર ને મોર
એ બધા પક્ષી છે.

૨૩. કૃષ્ણ મથુરામાં આવે છે તે વખતે ચૌટામાં પેસતાં ઘોડા
દરજી, કુખ્જ, માળી વગેરેને મળે છે અને તે બધાનો અનુમત્ત કરે છે
તેનું વર્ણન.

લોખરી-ધણું કુમાસવાણું ભરવાડોને 'ઓઢવાનું' વસ્ત્ર; ધાખળી.
ચટકે-શોભામમાન લાગે. ટોડર-માંજર, મહોર કથ્થોરે-કેડ ઉપર.
કંદુક-દોડ. વિડંગણ-તારા. ઇંદુ-ચંદ્ર. પરિવટ-ધોળી. સાતરાં-તેયાર;
બનીદની. પટકૂળ-હુમણ. રજક-ધોળી. વામ-ડાબો. સોઈ-દરજી.
ઓરો-પાસે. હમાય-ગમો. પદાંબુજ-કેમળ જેવા પગ. ભવત્રમણુ
ભાગે-સ સારમાં વારંવાર અવતાર લેતો રહે; સુક્તિ મળે. સાયુજ્ય-
ધન્યમાં સમાધ જવાની સુક્તિ. સાન્નિધ્ય-એક પ્રકારની સુક્તિ. મુગ-
મદ-કસ્તુરી. સોધો-સુગંધી પદાર્થ. બધિર-બકેરા. શ્રીફળ માંજે-ના-
ળિયેર વધેરે. લોલ-ચંચળ, સુંદર.

૨૪. કંઈ પોતાના ધનુષની પૂજા લોકો પાસે કરાવતો હતો
તે ધનુષ્યનો શ્રી કૃષ્ણે બંગ ડીધો તેનું વર્ણન.

પોણુ-પ્રતિયા. દેવત-જેર. લોપ્પ-અચ્ચા, અનાદર. તથુ તાડ-
પેટ ઉપર એક તથુ તાડ ગોઠવી. આપ-ધનુષ્ય. પરવસ-પરાધીન.

ઉપહાર-પૂજાની સામગ્રી; ભેટ. અભિલાષ.....ધરે-મનમાં ઇંસ મરે એવી ઇચ્છા રાખતા હતા. તાંડવ-ચિવનું નૃત્ય; તંદુ મુનિકૃત નાય. કમળાપતિ-શ્રી કૃષ્ણ. એક.....રહો-એક રાત આડી રહી હતી. ઉથાપી-ઉલટાવી નાખી; ફેરવી નાખી. આમુરી-રાક્ષસીઓના ગર્ભ પડી ગયા. પંચ કાન્નર-પાંચ કામો. (૧) રજકનો વધ, (૨) સોહનો, (૩) માળીનો, (૪) કુખનો અનુચ્છ અને (૫) ધનુષ્યમંગ.

૨૪. ધનુષ્ય ભાંખ્યાના સમાચારથી ઇંસને બાણેજ આખ્યાનું બાન થયું. પછી કૃષ્ણે હાથીને માર્યો તેનું વર્ણન.

નિજ.....કરી-પોતાનો ખમો યાખડીને. કુંતાર-મ્હાવત. લક્ષ્મીકાંત-શ્રી કૃષ્ણ. ધુમણી-ચકરી. દક્ષિણ-જમણા. હસ્તી..... ચાક-એવી રીતે કુંભાર ચાક ઉપર પેડા મુકી ચાકર ફરવે છે તેમ ભગવાને હાથીને. ચક્ર ચક્ર ફેરવ્યો. મોતી ખરે-મદનાં ટીપાં પડે. ચોડ વાળું-ચપટ થયું, નાશ કયું. લઘુજ્ઞાધવી-ચુકિત પ્રચુકિત.

૨૬. ઇંસરાજના અતિ અધર્મપણાને લીધે તેને મારવા ભગવાને અવતાર લીધો હતો તે પ્રમાણે તેણે તેને માર્યો આમાં મામા-બાણેજનમ્ર મુહનું વર્ણન છે.

ખપુવા-એક શસ્ત્ર; ખપુવા ખંજર કહેવાય છે. આરકત-લાલ-ચોળા. પચાનન-સિંહટપ; નૃપ-રાજા. ગ્રાસ્યું હેત-માનું હેત અટકાવ્યું શી રીતે અટકી શકે? મામાજી.....સાવધાન-હે ! મામા તું હોશિયાર રહે ને, એમ કહી તેને ચેતાવે છે. ઓસાન-ભાન; જોર. કાળજ-કાળજું, ધત્તી. ઈગમગ-એક નગરે જોવું તે. ખટ-છ. કીધાં..... સહી-પાપ કે મુણ્ય કર્યાં હોય તેનું ફળ જરૂર ભોગવવું પડે છે. હળધર-જગદેવ. દેવકીને.....ધાર-દૂધની સેર ચાલી એટલો બધો આનંદ થયો. દિગ્ગા-અચિત્. ફલજ-જી. પાવક-દેવતા; અગ્નિ.

૨૭. ઉચ્ચેન રાજાને પદપ્રજ્ઞ કરી કંસ ગાદી ઉપર બેઠો હતો તેને કૃષ્ણે માર્યા પછી કૃષ્ણ બગવાન તેનો ફરીથી રાજ્યાભિષેક કરે છે તેનું તથા માખાપ તીર્થસ્થ છે, અને પુત્ર તેમના જોશિયાળા છે તે જાણતું વર્ણન.

અભિષેક-રાજગાદી . ઉપર બેસાડવાની ક્રિયા. > મેગળ-હાથી. જાગ્યાં આપ-વાન ચમું. દિવસ.....દોહલે-મુસ્કેલીમાં દહાડા ગાળ્યા. તરકર-ચોર. જનકજનુની-આપ અને મા. આજે-નકામું. દુહુવિયાં-દૂભાબ્યાં. કીટ-કીડા. વાયસ-કાગડો. સીને.....અચાન-જો પુરુષ સીને તાબે થઇ માતાપિતાને દુઃખ દે. ચકર-ફકર. કેક ન મુકે-પૂક છોડે નહિ. રોગ.....કેક-હમેશ રોગી રહે. સેવાથી.....ગયે રે-જેણે માતાપિતાની આકરી ન કીધી. વત્રોક-સિવાય; વમર. માતા-મહ-માના આપ, નાનો. યયાતિ-અંદ્રવંશી પાત્રમો રાજા; નરૂપનો પુત્ર.

૨૮. શ્રીકૃષ્ણ બગવાન અત્યાર સુધી છાના નંદને ત્યાં ઉચ્ચાં હતા. હવે તે દેવકી વસુંદેવના પુત્ર તરીકે પ્રગટ થયા, એટલે મયુરામાં રહ્યા. અહીં નંદને પદ્મ્ય કરવાને વસુંદેવ કૃષ્ણને કહે છે તે વખતના કૃષ્ણના બોલ સચોટ છે. કવિએ વાતસલ્યભાવ એવો આસેખ્યો છે કે કે કોઇ પણ વાચનારનું હૃદય પીગળ્યા વિના રહે નહિ. કવિની ચિત્ર-કારની અદ્ભુત શક્તિનો આ નમૂનો છે.

ફોક-મિથ્યા; નકામું. પ્રકારી કહેવું-જાહેર કરવું; જણાવવું. જમલોક જાય-મરી જાય. લણુશંકા-પીવાગ. ટળત્તળે દીટ્ટી-તીટી, દીટી એમ બોલતું દીટ્ટીપદ્ધી જગ્યાને માટે જેમ વલખાં મારે છે તેમ જસોદા પણ વલતલશે. વાસું-વસાવું. વાયસ-કાગડો. કાળજડુ ટાપું-દુઃખ દર્દ. આસ-કોળીઆ. નંદન-પુત્ર. અર્જન-જગ્યું. અર્જક...

માંહે રે-કાચલ માદા પોતાના ઈડા સેવતી નથી, પણ કાગડાના માળામાં જઈ મુકી આવે છે, કાગડી તે સેવે છે, ને બચ્ચું અવતરી મોટું ચાપ છે એટલે કાગડી તેમને હાટી દાટે છે, એટલે તે કાચલનાં ટાળામાં ફરે છે. એટલા માટે જ તેનું નામ કોઠિલ પરમૃત પડેલું છે. અહીં કાણુનો અને નંદનો સંબંધ એને મંગતો જ થયો છે. પોતાનો જાતિસ્વભાવ છોડતું નથી. વારી-નાખું-ઓવાઈ. અકેકનાં... સગાઈ-એક ખીજના લોહીની ધમ્મજ રાખે તેને ધિક્કાર છે. પ્રીત... પેસી રે-સ્નેહને લીધે સ્ત્રી ધણીની પાછળ સતિ ચાપ છે. કેળકંદ-કેળના ગાળા જેવો; ગમર. પથાપ-પ્રતાપ. આપણુ.....જીવીયે-આપણે. ઢોરો ચારી તે ઉપર શુભચિન્તન કરીએ, (એટલે) ગરીબ માણસ કહેવા-ધએ, તો પછી મોટા શ્રોમંતની સાથે શી વાત કરવી ધટે ? હું રંક... બીખ-મારા જેવા ગરીબ માણસને તે પાપમાલ કીધો. વેખ-વેપ; રૂપ. ઓખધ-હવા, ઓસડ. જાખડી ગાય-ખડી જેવું ધણું દૂધ આપે એવી ગાય. લેહેણું લેવા-પૂર્વજ-મનું માગણું હશે તે આ જન્મે લેવા. પર પુત્રનું.....ખમ્માં-પારકા છોકરાએ હેરાન કીધા તે સર્વ સદન કર્યું. જેવડજો-લેખજો; ગણજો. નાસરડે-કાઠના ત્રાસથી પોતાનું પતન છોડી ખીજી સ્થળે નહાસી જતું પડે તે. દુમ-ઝાડ.

રંક. શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનની વિદ્યાર્થીઅવસ્થાનું વર્ણન. તે સમયમાં ગુરૂને ત્યાં રહી કેવા કેવા કર્યા હતા તેનો ચિતાર આમાં છે.

વિદ્યાર્નાધ-વિદ્યાનો બંધાર. પાતાંજલ-યોગશાસ્ત્ર, પાતાંજલિએ રચેલું પુસ્તક. મિમાંસાશાસ્ત્ર-જો છે, ઉત્તર અને પૂર્વ; ઉત્તરમિમાંસા અથવા બ્રહ્મમિમાંસામાં બ્રાહ્મણે બ્રહ્મ વિષે જ્ઞાનની ચર્ચા કરેલી છે, એટલે તે વેદાંત કહેવાય છે. પૂર્વમિમાંસાને કર્મમિમાંસા કહે છે; એમાં

વેદમાંની ધર્મક્રિયાનું સ્ફોટન છે એટલે એ છ દર્શનમાંનું એક છે. એ જૈમિનિનું સ્વેદુ છે. નોળાકર્મ-નાકે પાણી પીવાની ક્રિયા તે. મર્મ-મેદ. ધોષ-અવાજ. પ્રશુ.....ગયા-છવરને માન આપવા યોડે સુધી તેડવા ગયા. બાપ-પિતા નહિ, પણ લાડમાં મોટા માણસને બોલવાની રીત છે. સેવ-ચાકરી. સરખણુ-લાકડાં શીધ-જલદી. ઇધણુ-લાકડા. અળચક-ન માગવાનો. કળ-મુખ, ચેન. પાકસ્થિતિ-રમોઇ. દોહેલે-મુસ્કેલીથી. પલવટ-કચ્છો. ખોડ-લાકડું. (તે લક્ષ્મીનર એટલે શ્રીકૃષ્ણને ખીચારાં પુરાણ અને શાસ્ત્રો, ધર્મ પુસ્તકો જોળખી કે જોળખાવી શકતા નથી તે.) મુસળધાર-પુષ્કળ. બળી... આવી. વેળા-આપદા. હુતોસન-દેવતા; અગ્નિ. સુરભિસ્તન-ગાયનાં આંચળ. મીણાપ-વકરે. અવળે...ખારણે-તું મારે ત્યાં આવ્યો છે તે કંઈ ઉધે રસ્તે ચઢી જુવો પડ્યો હોય એમ જણાય છે. કાશી જઇ કરવત મુકાવની-કાશી જઇ મોક્ષ મેળવવો જનની જઠર..... ફરી-અવતારમયી મુક્ત કરો, મોક્ષ આપો. પરમનિધાન-પરમેશ્વર. મશે-બદાને

૩૦. જસોદા ઉદ્ધવજી આમણુ ગર્ભમાંની જળતરા કાઢે છે ને તેને ન્યાય કરનાં કહે છે. દેવકી ઉપરની તેની કાઝથી સ્ત્રી સ્વભાવ પ્રત્યક્ષ કવિએ કયો છે.

પમપાન-દુધપાયુ. કંલ્યાણુ-પુશી આનંદમા. પ્રસૂતા-મા. બાળ-વૃક્ષ-કુમળા જાડ. સાલ-દુ.ખ. ધાલ-પંગત, જોળ. પાળેપાળે-ઉધારે પગે. સહવારો-બહેલો. જધકું-લડુ. સદ-તકરાર, લડાઈ. હસાવ્યાં-રાજી કર્યાં. રોમાવળા-રૂચ. આવડે-ચુચામ.

૩૧. ગોપીઓને ઉદ્ધવજી ચોમ શીખવ્યાં મયા ત્યારે તે તરફથી એવો પ્રાયુત્તર મળ્યો કે ઉદ્ધવજી રેતબ્ધ થઇ મયા. ત્રેમભક્તિ

સર્વથી ચઢીઆતી છે. નવ પ્રકારની ભક્તિ છે અને દશમી પ્રેમભક્તિ અદૌકિક ભક્તિ છે, એવું કવિ બતાવવા માંગે છે.

વદન...ઝખી-મ્હોડાતું તેજ કડી ગયું. મરતા.....ભાઈ એક તો અમે દુઃખી છીએ, ને તેમાં વધારે દુઃખ શા માટે આપો છો ? દાઝ-લાગણી. અકૂર.....ચોળાવી-અકૂરે આવી શ્રી કૃષ્ણને તેડી જઈ અમારું મન, તન, ધન, ચોરી લીધું અને અમને બાવા બનાવ્યા. તાપું-તપશ્વર્યા કરું. લેહ-લગની; રનેહ અદેરી-વધારે. (ગયાથી તો અમારો રનેહ વધ્યો છે.) તેજ...ખાંધી-માયામાં તેજ નાખતાં નથી. એટલે વાજ પોતાની મેળે જ જટા જેવા થયા છે. કંથા-લંગોટી. અમધુત-નાગોબાવો. જંગોટા, કછોટા, ગોદડી અને કંથા એ બાવાનાં વસ્ત્ર છે. તુંખીપાત્ર-તુંબડું. કુખ્ખ-કંસની દાસી. શ્રીકૃષ્ણ તું પુજન કર્યું હતું તેથી અંગે વાંકી હતી તેને સારી કરી હતી તે. શીંગી પુકો-શંખ વગાડો. સાધે જોગારદ-યોગ મહત્ત્વ કરે. અમે.....મુઠ-અમે મુખે ભરવાડ લોકો વૈરાગ્યમાં સમજીએ નહિ. અમૃત ધટ.....ભર્યો-ધડામા કાંઠા સુધી પાણી ભર્યું હોય ને પછી જેમ પાણીતું ટીપું પણ માતું નથી તેમ આ દેહ રૂપી ધડાના કાંઠા સુધી શ્રી કૃષ્ણ ભર્યા છે તો પછી જોગને ક્યાં સમાવીએ. ગોટી-વાતચીત.. મધુકર-મમરો. મકરંદ-પુલની અંદરનો રસ. ઉરપર-છાતીપર.

૩૨. હારિકા વસાંવી કૃષ્ણ ભગવાન ત્યાં રહેવા આવ્યા તે નગરીની રચના વગેરેનું વર્ણન.

જંજળ-ઉપાધિ. કીજે-પેર-કોઈ ઠેકાણે નહાસી જવાની પેરવી. ગોઠવણ દરવી જોઈએ. વિધકર્મા-દેવોનો શિષ્યશાસ્ત્રી. જોગમાયા-શક્તિ-દેવી. નિધિ-મહાસાગર, સમુદ્ર. ફૂર્જ-કોટ; કિલ્લો; કાસીસાં-કોટ ઉપર નાનાં નાનાં કાંગરાં ચલુગ્રામા આવે છે તે. રક્ષાટિક-

ધોળો દુધ જેવો પથ્થર. કળશ.....ઘટી-કળશના ઘડાથી ચંદ્ર
આશ્વય પાખી તેનું તેજ ઝાળું ધાગે છે. પુંજ-દમલો; ભંડાર. ગજવાડ
-હાથીખાનું. શયનસદન-મુવાની ઝોરડા. આસ્તરણુ-શેતરંછ; પાથ-
રણુ. ઘોરનિંદ્રા-ભરૂ ઉંઘ. બાડપાન-વાસણકુંસણ સાંત્યા-સંતાડ્યા.

૩૩. રૂક્મણીને શિશુપાળ સાથે પરણાવવાનો બાધ વગેરેનો
વિચાર હતો. રૂક્મણીને કૃષ્ણ સાથે પરણવું હતું. તે વિચાર નહિ પાર
પડે એમ જણાયાથી તેણે કૃષ્ણને વહારે ધાવાને કામળ મોકલ્યો તે કામળ.

શેલસુતા સુત-(શેલ-પર્વત; સુતા-દીકરી) પાર્વતીનો પુત્ર-
ગણપતી. મુક્તાપુરી-દારિકા ચક્ર-મુદર્ગન ચક્ર. કિંદિમય-પાપ; અપ-
રાધ. નરકનિવારણુ-નર્કમા પડતા બચાવનાર. ગરૂડગામી-ગરૂડ ઉપર
રાના બેસે. સપ્તસમુદ્ર-દારોદ, ઇલુરસોદ, સુરોદ, ધૃતોદ, દધિમડોદ,
શુદ્ધોદ, અને કારેદ. દક્ષ-બ્રહ્માનો સત અને દિવસ મળીને એક
દહાડો. ઉપદાસ-મસ્કરી. કંઠપાશ-કાસો. બાધીય.....પ્રાણી-તમે
નહિ આવો તો ગળે ઘેરકુ બાધી જીવ કાઢીશ. ગંધો હાડે-પોતાનું
રૂપ પ્રકાશ્યું. યસન કરવા-પકડવા. બહારે ચડતો-મદ્દે આવતો.
અનંગ-કામદેવરૂપી અગ્નિ. અનંગ.....વરસાદ-કામદેવરૂપી અગ્નિ
મારા શરીરમા ધીકે છે તે તમે વરસાદરૂપે વરસી ઝોલવી નાખી મને
બળતામાથી બચાવો. તાણ-ખેંચ. ઉધાન-પૂનમ તથા અમાસ પછી
જે મોટી ભરતી આવે ને તે ભરતી. દવાનગ-અગ્નિ. ચેરી-ચી,
બેરી. અધરામૃતપાન-સુખન. વિરહ રોગ-વિયોગનું દુઃખ. વાંધું-ધમ્બું.

૩૪. સુદામોત્કપિ દ્રવિડ દેશના વિદર્ભ નગરનો આજણ હતો.
એ કૃષ્ણ બગવાનનો સહાધ્યાયી નહતો. બગવાનનો પરમ ભક્ત
હતો, તે ગરીબ હતો. એ ગરીબાઇનું વર્ણન કવિ આપે છે.

માયાસુખ, રતી...સંસારના કોઇ પણ જાતના સુખની તેને જરા

પણુ ઇચ્છા ન હતી. લેઈ...જળ-પાણીભરે જ રહેતાં. સાનુકુળ-કૃપાવંત.
અતિથિ-મેહેમાન. ગવાનીક-રસોષમાથી ગાયનો કાઢેલો ભાગ. પર્વણી-
દાન કરવાના દિવસો. જોવો...આયમે-આખો દિવસ નકામો મુન કર્યા
વિનાનો જાય. સંવત્સરી-સમયરી, દર વર્ષની મરણ તિથિ. નિર્મુખ-
ખાધા વિના. વાગવા-ધાંધાં. દહે છે.....અંગાર-મને લાગણી થાય છે.
હેવાતન.....ચુડી-સૌભાગ્યમાં અકેકી ચુડી માંત્ર છે. કલ્પદક્ષ-
ઇચ્છિત પદાર્થ આપે એવું સ્વર્ગનું જાડ. માયાવરણ-માયાનું ઢંકણ.

૩૫. આ પદમાં સુદામા ઋષિ સ્ત્રીના આમ્રદયી શ્રી કૃષ્ણ
ભગવાન પાસે જવાનું કષ્ટ કરી જાય છે. તે વખતે એના વેશ
તથા ચાલવાની રીત વગેરેનું વર્ણન છે.

ઓખરયા-છડયા, સાફ કીધા. છોવાય-અમડાય. રસનાયે-જીભે.
કુખ-દર્ભ નામનું ધાસ. મુખ...વાધ્યુ-માયાના તથા દાદીના વાળ
દામના ધાસ જેવા દેખાતા હતા. ઉપાન-જોડા. ઉપાન.....જાયો-
જોડાની ધૂણથી વાદળ ઢંકાઈ ગયું. ધસમસે-જોરથી ચાલે. તેલાબ્ધ-ગ-
શરીર ઉપર તેલ મર્દન કરવું તે. કોપીન-વગાડી. વનકુળ-જાડની
છાલ તથા પાતરાંના ખનાવેલાં વસ્ત્ર. ભાગ્ય...યયો-ચંદ્રીની શરૂઆત થઈ.

૩૬. સુદામો ભગવાનને મળી ઘેર પાછા આવ્યા, ત્યારે સુદામા-
પુરી દારીકા નગરી જેવી થયેલી જોઈ તે વિચારમાં પડે છે, ને પોતાનાં
સ્ત્રી, છોકરાં, વસ્તુઓ માટે શોક કરે છે. ભગવાનને મળ્યાથી તેના
ભવની ભાવક ઝાંઝી છે તે પોતે જાણતો નથી.

અવલોકન-ધ્યાનપૂર્વક જોવું તે. સાંસામાં-વિચારમાં. વામ-
ઉત્તર દીશા. તાંડવ-નાચ, તંડુ નામે ઋષિએ યોજેલો નાચ શિવનું
નાચવું તે. પણ તાંડવ કહેવાય છે. રૂદ્રાક્ષ-એક જાતના જાડનાં ખીયાં;

તે ખીયાતી માળા બને છે ને તે પવિત્ર ગણાય છે. ગોપીચંદન-એક
 જાતની મરોડી જે પવિત્ર ગણાય છે. સન્માર્ગની-સાવરણી; દેરાસરમાં
 વાળવા માટે પૂજ્ય લોકો રાખે છે તેની. પદ્મ...આધીન-પૂર્વ
 જન્મમાં કરેલાં કર્મોત્તુ કળ બોમ્બે છે. કુટુંબ...વેદના-લોકગણનું દુઃખ
 મારે માથે નાખીને મને શિક્ષા કરી. આવાગમન...ચડયા-કિચ-
 કાની માફક આમ તેમ આવજા કરવા લાગ્યા. હસિની.....રેડવા-
 દંતકથા છે કે રાજકુંવરી પરણાવવાની હોય ત્યારે આમંત્રણ કરેલા
 રાજાએ આવ્યા પછી હાથણીની સુંદમાં કળજ આપી તે જોતા
 ઉપર કળસ ઢોળે તે રાજા કુંવરીને પરણુતો, એ વિચારે કવિ ઋષિ-
 પત્નિને હાથણી કહી સુખમાં ઉપર કળસ ઢોળવા મોકલે છે. અણુવટ-
 અંશુડીયાં; (પમને અંશુડે પહેરવાનું ધરણ). વીંછીયા-છવીડીઆ.
 સાવિત્રી-સત્યવાનની સ્ત્રી; તે સાધવી સતી હતી; દરેક સ્ત્રી આજે
 પણ વાસાવિત્રીનું વ્રત કરે છે. ફૂંને કાં આણું છે વાલ્ય-મને હોરાન
 શામાટે કરો છે.

૩૭. માધાતા યુવનાથ રાજાને પુત્ર હતો. યુવનાથને સંતાન
 નહિ હોવાથી તેણે બાધા, આખડી-વગેરે ધણું ધણું દ્યુ હતું.
 આખરે તે જંગમમાં ગયો અને એને પુત્ર થાય તે માટે પુત્રેષ્ટિ
 યજ્ઞ ઋષિએ કરતા હતા તે આશ્રમે આવી પહોંચ્યો. રાત્રે તરસ
 લાગવાથી તે યજ્ઞનું મન્ત્રેણું પાછી તે પી ગયો એટલે તેને પોતાને
 ગર્ભ રહ્યો. ગર્ભ કુખની ગ્રાણુએથી જન્મ્યો. ઇંદ્રે પોતાનો અંશુડો
 મોંમાં આપી ધવડાવ્યો, ને તેણે માસ, ઘાતા એટલે મને ધાવનાર
 એવું નામ કહ્યું. તે ઉપરથી એ પુત્ર માધાતા કહેવાયો. કવિએ એ
 આખ્યાનમાં અદ્ભુત રસની જમાવટ કેરી છે.

આખડી મળી-ડંધી ગયો. તૃણા તથા પ્રકારની-તથા પ્રકારની
 પ્રકારની છંદા; છપણા-જીવિતેણા, સુખેણા અને પરમેશ્વરેણા.

ખાળી દીધું-છોડી દીધું. આશાસન-દિલાસો. ભૂગુહ-ભુગુગમાં
 મોટા હોય તે. મળે કોને કોય-મળે તે મળે તો પણ. તંત-અંત;
 આશ્રય. ચંત-ચિત્તમાં; મનમાં. તરપે-તૂપત કરે; પાર પાડે. તુષ્ટે
 હતાસન-ધાસની અંદર અગ્નિ મુક્યો હોય તો આગ વધો જાય તેવી
 રીતે. સ્વરૂપ-કાયા; શરીર. બાત્રી કાચકી-પાણી નહિ મળવાને લીધે
 ગળું એટલું સૂકાઈ જાય કે બોલી શકાય પણ નહિ. કીરબાલવત-
 પોપટના બચ્ચાં જેવો. હોદાર દે-ઉત્તર આપે. અરૂપ-આમતેમ.
 મરાગાર-મર કરવાની શાળા. મનમાણી-મનમાં ઘણો આનંદ માનતો.
 અષ્ટમાસિદ્ધિ-આઠ પ્રકારની સિદ્ધિ; દોલત. જન વિપ્રને-પરવેદીનું
 મંત્રેનું પાણી રાજાએ પીધું તેથી તેનું હવે શું થશે તે બાબત
 કવિના મનમાં ઉઘાટ થાય છે.

૩૮. યુવનાથ રાજા ખેર પાછા ફરતાં તેને ગર્ભ રહ્યાની ખબર
 આખા ગામમાં તેમ જ નરજીવાસમાં પડ્યાથી તેને જોવા આપું ગામ
 આવે છે તે વખતે કવિ ગમ્મત કરે છે. રાણીને એ વાતની ખબર
 પડતાં રાજાને પૂછી તે પોતાના મનની ખાતરી કરે છે. કવિએ હાસ્ય-
 રસ સારો જમાવ્યો છે.

કાગળું પીંછ કરવું-કામનો વાધ કરવો; નહિ જેવી વાત મોટા
 રૂપમાં ફેલાય ત્યારે એ કહેવત વપરાય છે. કિંકરો-જોલીઓ; દાસીઓ.
 કાચું-પાયા વિનાનું. પૂર્ણ થયે-પૂરેપૂરી ખાતરી થાય. અવનવું-નવાઈ
 જેવું. નવીન. ગાય-વાત.

૩૯. સ્ત્રીઓને ગર્ભ રહ્યા પછી અકાયાંની રાખ, ઠીકરાં,
 મોટાડી વગેરે ખાય છે તે પ્રમાણે રાજાને ખાવાનું મન થાય છે, માટે
 તે ખાધાથી નુકસાન થશે કે કેમ તે વિષે રાણીને પૂછે છે તથા ગર્ભ
 પેટમાં હરે છે ફરે છે તે તેને ગોળો ઉઘો તીવ્રો ચડી જતો હોય

તેવું જણાય છે. એટલે પુરુષને એ સંબંધી અનુભવ નહિ હોવાથી રાજ પોતાની રાણીને પૂછી શાંત થાય છે. કવિએ ગમ્મત સારી કરી છે.

કારણ—અસલ. મનમારું—છમ્મલ દગ્ગાવી રાણુ. મન બરાણુ—
રડણુ આપવા જેવું. યવું; છાતી બરાણી. મન બરાણ—છમ્મલ યવું;
દીકા એટલે. કાચે—સરીરે. હેવાનું હીર હરાણુ—લોહી હેડી જવું. વરાણ—
જીતામ. એજે—અર્થ; નકામું. ચોવિધિ—આર પ્રકારે.

૪૦. મુવનામ્મ રાજ પોતાના મનની ગમરાણણુ પટરાણી
આગળ કહી સંભળાવે છે. તથા કોયલા, માટી વગેરે ખાધાથી
તુકસાન ને કે કાયદો તે વિષે તેનો વિચાર પૂછે છે એટલે રાણી તેના
મનનું સમાધાન કરે છે.

ભૃગુકેળમાણુ—જે નાપિનું મત્રેણું. પાણી રાજાએ પીયું હતું તે
નષ્ટિ. ગાથા—વાત; કથા. ત્રામા જેવો—રૂષ્ટપ્રપ્ત; મજબૂત. અરિમુખ
—દુરુમનોનાં મ્હેડાં.

૪૧. ઝોખા જે વર વરે તે ખાણામુરને મારે એવો શાપ
હોવાથી ખાણે પુત્રીને માળીયામા પૂરી હતી. ઝોખાનો માળિયો એ
હકિત હહેવતરૂપ યજ છે. ઝોખા મોટી યજ એટલે તેને ધણીઆદિનું
સ્વપ્ન આવ્યું. તે જાગૃત યજ ત્યારે સખી ચિત્રમેહાને સ્વામી આણી
આપવાને કહ્યું તેથી તે ઉડીને અનિરૂદ્ધને કેવી રીતે લાવી તે દંડનું
કતનું વર્ણન.

હેવા—ટવ, તેણું—તેની સાથે. હાયેચ્છો—હસ્તમેળાપ; (પરચુવાની
એ રૂઢી છે. એક વરવદ્દના હાયનો મેળાપ કરીને, ખીજ ખાડે.) મંગળ
વર્તે—મંગળ ફેરા ફરે, પસણ; (મંગળ ફેરાથી લગ્ન વિધિ પૂર્ણ થએલી
ગણાય છે.) દમનું—હાથ દેવું. સંપત્તિભોગના—સાત માળનાં. રત્નામર—

સમુદ્ર. જાતકાર-ઝળઝળાં. વ્યાપ્તમાન-પ્રસરી રહી. ખેચરીગતે-પક્ષીની ગતિ પ્રમાણે (એટલે ઉડતી).

૪૨. ઝોખા માગિયામાં ધણી સાથે રહે છે એવા ખખર મળ્યાથી બાણે પોતાના પ્રધાન કૌભાંડને સૈન્ય સાથે મોકલ્યો. તે સાથે અનિરૂદ્ધ લડ્યો. તે લડાઈનું વીરરસથી ભરેલું વર્ણન.

હાલામાલા-હથિયાર વિનાના. સાંગ-એકજાતનું આયુધ. ઝોસાન-બાન. બાણે.....ચાકે-બાણે પૃથ્વીને ઉચ્છવાયલ કરી નાખી છે. દાંત ફરડી-ક્રોધથી. મૂઝ મરડી-શુભાતન બતાવી. પાવક-અગ્નિ. મહુઅર.....તોડે-જેવી રીતે મોરલી વગાડયાથી નાગ ડોડે તો તેને નાગ હશેવો, નહિ તો સાપ જાણવો (લહે તો સૂગે જાણવો, નહિ તો નખુંસક જાણવો). બ્યંઢળ-નપુસક. હીજડો. કાન માંડે-સામે ચાપ. શાઈલ-સિંહ. વડોણો-વિનામો. આહ-મગર. પડતાભ્યા-માર્યા. ઝીટી-વળખા. મહગ-મગદળ. પરિધ-એક જાતનું હથિયાર. ભિંડીમાલ-ગોશુલ. (પરીધ, પટ્ટી ને ફરસી એ હથિયારનાં નામ છે.) દેખી... ધાટ-અનિરૂદ્ધની આવી મુસ્કેલ સ્થિતિ આવેલી જોઈ. ધાટ-સ્થિતિ સમય. અધસરતા-અધમુખા. શોણિતસ્પર્શ.....ડીંગે-લોહી શરીરે ચોટયું છે. હલુ-ચલુ. દદામૂ-ઢોલ, પડો. દદામૂ દીધુ-ઢોલ વગડાવ્યું, પડો વગડાવ્યો. જાજનલ્ય-જાજરમાન, આકરા મીનમનો. વાગી હાક-ત્રાસ વરતો.

૪૩. બાણનું લશ્કર હાર્યું, એટલે બાણ પોતે સૈન્ય લઈ આવી અનિરૂદ્ધને હરાવ્યો ને તેને નગપાશથી બાંધ્યો, ત્યાર પછી ઝોખાની અનિરૂદ્ધની મદદે આવવાની કૃષ્ણને પ્રાર્થનાનું વર્ણન.

બાકરી બાંધી-વેર કર્યું, સામા ચપા. નાગપાશ-અવળા સવળા બંધન. (નામની ચૂક જેવા); ચુંદમાં લડતી વખતનો મંત્ર છે.

વકાર્યો-ખીજ્યો. રણ્યો નવ ઓસર્યો-લગાઈયો પાછો હાંચો નહિ. મુકાયું-નિસ્તેજ થયું. લાગ્યો નિર્વાણ-જરૂર દુઃખ-ચવા લાગ્યું. પરબવે બધું પેર-ધણી રીતે હેરાન કરે, દુઃખ દે. ફત્કાર હળાહળ-એહેરી કુદાટા. નીચું નાક.....એથી-એને પરસ્યાથી કુકુંબની લાજ જવાની નથી. બદ્-દેસ્યાણુ. વીણાધર-નારદ.

૪૪. પાર્વતીએ ઓખાને સાસરે વળાવતી વખતે, ધુત્રીએ સાસરે કેવી રીતે સહેલું વચા તેણે સાસરામાં કેવી રીતે વર્તવું વગેરે બાબત ઉપદેશ આપ્યો હતો તે દરેક સ્ત્રીએ મનન કરવા યોગ્ય છે.

ઉમ-મુરકેલ; કઠોર. જોખમ...હાથને-બાહુના હાથને તુલ્યાન થયું છે. હળવર-બળરાય; કૃષ્ણના બાધ. પ્રભુમન-કૃષ્ણના પુત્ર; રૂઝિમણી, જાંજીરતી, ભદ્રા, સત્યભામા સત્યા, લક્ષ્મણ, કાસિંદો અને વૃદા એટલે રાધા એ આઠ પટરાણી હતી. વાત એહેરવી-વાત કરવી. અરુંપરું-આહું અવશું. પાત્ર-વાસેણુ. ઋગ્વિજીત-ખાધેણું. તુંકારીએ-તુંકારો કરીએ: અપમાનથી બોલાવીએ.

૪૫. નરરે નજસળ આગળ દમયંતિનાં વખાણુ કર્યા પછી નળ કામાગ્નિથી પીડાવા લાગ્યો, તેથી તેને સમાવચાને તે વનમાં ગયો. ત્યાં સ્થિતું સંદર્શ જોઈ તે વધારે પીડિત થયો. એવમમાં હસતું ટાણું જોઈ તે આશ્ચર્ય ચામ્યો, ને તેમાંના એકને તે પુકિતથી પકડે છે. કવિ આ દૃશ્યમાં જાડનાં નામ પુષ્કળ આપે છે.

અનંગ-અનલ્પહિ અને અગ્નિ-ચરીર-કામ. ચિત્તે કામનું ચરીર બાળી નાખ્યું હતું તે ઉપરથી તેનું એ નામ પડ્યું છે. અનગ-અગ્નિ. અનંગ અનળ-કામાગ્નિ. વહ્નિ-અગ્નિ; કામાગ્નિ. નીલાં-લીલાં. વાધો-ગરદનથી તે છેક ધ્રુવજીની તીએ અર્ધા પગ દઢાય એવોડા અબ્જો.

અમ્ય-એન. વારૂ-સારૂં. અનંક-અંક એટલે સંખ્યા વિનાનાં; અમખ્ય. મગી-મધમધી રહી છે; લવિંગસના-લવિંગનો છોડ હોય છે પણ તેનો વેલો હોતો નથી, પરંતુ પ્રેમાનંદે સરજૂન કવિના કહેવા પ્રમાણે પોતે પણ એવો શબ્દ વાપર્યો છે. કુમુદની-ચંદ્રના પ્રકાશથી ખીલતું કમળ. વાયુ.....નમંતી-પવનના સખટાથી નમી પડતાં દંતાં. શીતળ..... સરખો-પવન ઠરો વતો હતો છતાં નળને તે અગ્નિ સમાન લાગતો હતો. મેગળ-હાથી. દીસ-દિશા. આબ્યો.....અનુક્રમી-આ દિશાએ હું ચાલી આબ્યો, તો જે મેં કદિ જોયું ન હતું તે આજે જોયું. હાથ પડે-પકડાય; કમળમાં આવે. ગેદ-યુક્તિ; કપટ. બડ-તરત; એકાએક. લઘુલાઘવી-યુક્તિ, તદ્દશીર.

૪૬. નગરાજએ હંસને પકડ્યા પછી તેની પાસે તેને દમયંતી પરજુવારી આપવાનું વચન લેઈ જોડ્યો હતો. હંસ દમયંતીને ત્યાં નળનો દૂત ચાલ્યો હતો, અને દમયંતી આગળ નળનાં વખાણું કરી તેને વિદુવળ* કરી તેની પાસે નળને પરજુવાની કમુદાત લેઈ તે પાછો આબ્યો હતો. તે વખતે નળ પાસે તે દમયંતીનું વર્ણન કરે છે તે ખરેખર અતિ રસિક છે, ને પ્રેમાનંદની કલમને શોભાવે એવું છે. એમાં એક પછી એક અલંકાર દર્શાવે ખાક્યા છે. * તેમાં વિલપ્તતા અલંકાર આવી છે, તો પણ આખું કડવું ધણું જ રસિક છે.

મર્મધેલકી-જુવાનીના મદવાળી. કનકની વેલકી-સોનાની વેલ. દમયંતીની માધવી અને કેશવી નામની બે સખીઓને કેળના ચાંબલા તરીકે, તથા દમયંતી બે વચ્ચે ઉભી હતી તેને તે ચાંબલા ઉપર વિંટળાએલા સોનાના વેલા જેવી કવિ કહે છે. અવેશ-સરીરનાં બધાં અવયવો, પૂરેપૂરી જુવાની અવેશી હોવાને લીધે; વિકસ પામ્યાં હતાં. બોમ-આકાશ. સોમ-ચંદ્રમા. ઉદુમાં બિંદુ-ચંદ્રમાં કલંક; મગાક. ઉગમ-તારાનો સમૂહ. બોમ-પૃથ્વીનો અથવા મંગળનો મહ. આકાશમાં

ચંદ્ર, અને પૃથ્વી ઉપર દમયંતીનો મુખરૂપી ચંદ્ર સામસામા શોભતા હતા. ચંદ્રની અંદર જે પ્રભાએ કલંક છે તેમ દમયંતીના કપાળ ઉપર આંધ્રો હતો તેથી વારાનો સમૂહ પૃથ્વી ઉપર આવીને રહ્યો હોય એમ મને લાગ્યું; અથવા આંધ્રો લાલ હોવાથી ભોમ કહેતાં મંમળનો મહ હશે એવું મને જણાયું. એથી ચંદ્રે આકોશ-એ પ્રકાશના થાંભલાના આધારથી આકાશ ટેકવાઈ રહ્યું છે. નહિ તો તે નીચે આવત. કળા...લક્ષ-ધણી જ તેજસ્વી દેખાતી હતી. ધરાધર-શેવનાગા' ચંદન વૃક્ષ-દમયંતીનું શરીર. દમયંતીનો ચોટથો વાંસા ઉપર પડેલો હતો તેને શેવનાગ કહ્યો કેવિ કહે છે કે એના શરીરમાંથી મુગંધ પ્રસરતી હતી તે જાણે નાગદેવના તેના શરીર ઉપર મુગંધ લેવા ચડ્યો ન હોય તેવું લાગ્યું. કુરંગ-હરણ. મીન-માછલું. ખજન-પક્ષી. જળે પડીયા-ગળામ સપડયાં, સોય નીમડીયાં-સોયનું કામ બળવ્યું. ડોઘળાં-ડોઢાવાળાં. અખર-કમળ. શુવ-બચાં; બમર, શર-કામરું-દમયંતીની દષ્ટિ તીરના જેવી હતી ને જે તીર-બચારૂપી કમાનમાંથી છૂટી જેના પર પડતું હતું તે મોહિત થતું હતું. હાવ ભાવ-મનના ચાળા, ખમા ઉંચા નીચા થવાથી જ અથવા હાથના ચાળાથી જ જણાતા હતા; અથવા તીર તાખનાર ખેં હાથ તે હાવ ભાવ હતા; એટલે કે એની દષ્ટિથી તથા તેના હાવભાવથી મનુષ્ય મોહ પામતું હતું. મળ સ્થળ-માલ. અકાટી-એક જાતનું ધરેલું. તેના માલ નારંગી જેવા લાલ હતા અથવા એના માલ ઉપર નારંગાં પડેલાં હતા, અને તેનું કાનનું ધરેલું સૂર્યની અને ચંદ્રની પેઠે પ્રકાશનું હતું. તેના હોઠ (અધર) પરવાળાં (પ્રવાળાં) જેવા લાલ હતા, તથા તેના દાંત ઉપર સોનાની જડ હતી. તેના ઉપર શુભ (શુદ્ધ) વારંવાર ધરતી હતી તે સોનું કેટલા કસનું હતું તેની કસોટી કરતી ન હોય તેમ લાગતું હતું. આનન-મોહનું. કીર આનન-પોષ્ટ જેવું નાક. શ્રીખંડ-મોર. તેના પોષ્ટ જેવા નાક ઉપર મોરના આકારની વીંટણી હતી તેથી મોર શોભી રહ્યો, કાપલ

દમયંતી બોલતી હતી તે જાગે આડમા છૂપી કાચવ બોલતી હોય તેમ
 લાગતું હતું. વનવતા—એ પ્રભાણે વનવતા દમયંતી રૂપી વેલા ઉપર
 મોર બેઠેલો જોઈ મારી ધીંગલ રહી નહિ અને અને પશુ તેના ઉપર
 બેસવાનું મન થયું. અધરસ વગેરે—તેના બીના હોઠ (અધરસ)
 ઉપર વાળીનું ધોળું મોતી (સ્વેનખિંડ) આવી. રથુ હતું તે જોઈ
 અમારો સ્વભાવ મોતી ચણાનો હોઈ મને ખાવાનું મન થયું. (કશું
 આસ); અને તેનું પેટ (ઉદર) સરોવર જેવું હતું તથા તેના
 ધરેણા (આમરણ) કમળ રૂપ હતા તેડી મને પશુ તે સ્થાને જઈ
 રહેવાની ઇચ્છા થઈ. નાભી વગેરે—નાભી=કુડી. નીકટ=રાસે મેખયા=
 કદોરો—દમયંતીની કેડ એ પેટ રૂપી સંગમનો કાઠો હતો, અને તે
 કાઠા ઉપર એટલે કેડ ઉપર ધેળા કદોરો પહેરેલો હતો. હસેના
 સ્વભાવ કિનારા ઉપર સાથે સાથે ટોળામા બેમવાનો હોવાથી કદોરોનો
 પ્રત્યેક મથકો હસ જેવો લાગતો હતો. રોમાવળો વગેરે—શરીર ઉપરના
 વાળ એ સરોવરના કાંઠે હતા, તથા સરોવરમા ઉતરવાને કાઠા ઉપર
 જેવા ટોડા અથવા ઉભા ચાબલા હોય છે તેમ દમયંતીના પેટ રૂપી
 સરોવરની કાંઠે એના સ્નન ટોડા હતા તથા એ સ્નનની વચ્ચેનો
 છાતીનો ખાડો (ઉર મંડપ) ઓવારો હતો ચમ વગેરે—એના શરીરનો
 રંગ એરો છે તથા તેની જુવાનીના ચાળા એવા છે, કે તે જોતા
 આપણે ધરાઈએ નહિ, અને તે વખતે આપણને જૂખ કે તરસ કાંઈ
 લાગે નહિ. કચબૂણ—ચોટવાનું ધરેણું; ઓડણ—તેના ચોટણાને
 ઓડણો, તેના કેળના પાદડા જેવા વાસા ઉપર, તે ચાવતી ત્યારે, અથ-
 ડાવાથી વાગતો હતો. (ચપ્પ હો) તે અવાજ કેડ રૂપી સિંહનો
 હતો. (પંચાનન), (સિંહની કુંડની સાથે સ્ત્રીની કેડ સરખાવવામા
 આવે છે) ને તે દમયંતી હાથી (મેમળ) જેવી ચાલ ચાલતી
 હોવાથી જાણે હાથીની પાછળ બટાકા પાડતો સિંહ પડ્યો ન હોય
 તેમ લાગતું હતું. અથવા ઓડણો જ સિંહના આકારનો હોય અને તે

સિંહ એટલે મોટો હમયતી ચાલતી તે વખતે કેડ હાલતી હોવાથી વાસા ઉપર ઉઘે. નીચે ચતા વાગતો હતો. તે હાથીની પાછળ ખૂબ પાડતો પડ્યો ન હોય એમ લાગતું હતું. કેળસાખાએ-કેળની સાખ રૂમી. હમયતીના શરીર ઉપરના સ્તન રૂપી કમળ (જલજ) નોંધને હાથી દિલગીર ચયો હતો, કારણ તેના કુંભસ્થળ કરતા તે વધારે સુંદર હતા, અને એનો બે આખો કમળ જેવો હતો, એટલે ત્યાં ચાર (બેઠ ચાર છે માટે) પાપણરૂપી ભગરાઓ (ગધુકર) એડેલા હતા. રક્ષ વગેરે પગની સાથળ કેળના જેવી હતી, અને જ (ખટ) કમળ (તોયજ) પાણી (તોય) વિના તેના શરીર ઉપર હતા. બ્યોમચર-પખી. હાટકર-સોના જેવું ગગીર. મોહવારૂણી-મોહરૂપી દાર પીને હું મૂર્છા પડ્યો હતો. જુજ અથુજ-કમળ જેવી હાથેલી પ્રાચુનજ-પ્રાચુવાયુનો નજ. રહે તુજ-જેવી તારા શરીરની કાતિ કમળ જેવી છે તેવી જ. કાતિ તારા નળની છે ! પરઅમ-પીછાંની અણી. વશિક આંકડો-વીધુનો આકડો. પીછાની અણી. વીધુના આકડા જેવી તીણી હતી, તેનાથી તેની હાથેલી (જુજ/તજ) મોડી. ડોણો-ખાલી; અધૂરો. જે વખતે દેવતાઓ ધડામાથી અમૃત પીએ ત્યારે તે અધૂરો પાય તે વખતે હમયતીની વાણી રૂપી અમૃતથી તે ધડો પાછો ભરાય છે. વિનતાવદન-હમયતીનું મ્હોડું. સાર-સાત. શરી-ચંદ્ર. નક્ષત્રનાથ-ચંદ્રમા. લાગટ કીધું-હમેશનું કલંક આવ્યું. હમયતીનું સુખ ધડવાને બાલજી ચંદ્રમાનું તેજ લઈ લીધું તેથી ચંદ્રમાની અંદર હમેશનું કલંક આવી પડ્યું છે. ગ્રહેશ-સૂર્ય (સૂર્યની આસપાસ ગ્રહો ફરે તે માટે). શર્વરીપતિ-રાત્રિનો રાજ્ય મંદ્ર. મોખ-છપા; સંતાતા. વકત્ર-મ્હોડું. અમર આરતી કરે-સૂર લોકો હમયતીના મ્હોડા આગળ આરતી ઉતારે છે. એટલે હમયતી તેમના કરતા જુચ પદ્મિએ એટલે દેવની સ્થિતિએ છે. કચસમૂદ-એટલે. ગવ-ફિયાદ. જળાધર-ચંદ્ર. કચસમૂદ વગેરે-હમયતીનો ચોટ્યો કાળો હોઠ તે સંકુ જેવો ચંદ્રને

લાગ્યો એટલે તે જલ્દા પાસે ફરિયાદ કરવા ગયો, પણ જલ્દાએ દાથની ઠેસ મારી ચંદ્રને અદ્દર આકાશમાં હાથેલી મુક્યો તેથી તે આજ દિન સુધી આકાશમાં અંતરિક્ષ રહ્યો છે.

૪૭. નળગજના શરીરમાં કસિએ વાસ કર્યા પછી તે દમ-યંતીને મુકી ચાલ્યો ગયો, ત્યાર પછી દમયંતી જાગી એટલે તે તેની પાછળ નળને જુમ પાડતી જાય છે તથા વાધ વડે રસ્તામાં જે મળે છે તેને નળગજના સમાચાર પૂછતી જાય છે ને રડે છે એ વિશાપ કવિએ ગાયો છે.

નૈપથનાથ-નિપથ દેશનો રાજા, વીરસેનનો પુત્ર, નળ રાજા. ભીમકરાજકુમાર-વિદર્ભ દેશના રાજાની કુંવરી; દમયંતી. વેદના-પીડા; બ્યથા. ચીતરો-ચિત્તો, વાધ. કટ-કટિ; કેડ, ચાર્દાસ-વાધ. સાવજ-સિંહ. દમ-ઝાડ. પર.....જાંચ રે-ઝાડ હમેશાં પારકા ઉપર ઉપકાર કરનારાં હોય છે, કારણુ તે ઉંચાં હોઈ તથા તેમનાં પાંખડાં વિસ્તાર પામેલાં હોઈ તેનાથી છાયો બની રહે છે, ને તે છાયામાં તાપની વખતે ધણા માણસો વિશ્રામ લઈ શકે છે. તર-ઝાડ. પુણ્યસ્થોક-નળ રાજા; જેના નામના સ્મરણથી પુણ્ય લાગે એવો પુરુષ. વિકાસી મુખભાગ રે-ડાચું કાડીને; પહોણું કરીને. જાતું-ધુટણુ; ઢીંચણુ. રીર-જુમ. ઉંચાં...ચક્ષુ-ડોળા ઉંચા ચડી ગયા. કંકે...કાચકી-ગળું મળી ગયું; બોલાવું બંધ થયું. રસના-જીભ. વાસવ-ઈંદ્ર. કરતળ-હાથેલી. વાસ સુધા તણો-અમૃત રહેલું હોવાથી.

૪૮. નળનાં વખાણુ કરવા આવેલા હસને ઝાલવાને અથાક પ્રયત્ન કર્યા પછી કમળ ઉપરુ ભમગે બેસે છે તેનો વિચાર કરી પોતાની કમળ જેવી હથેલી ઉપર જાણુ મુકી હસને છેતરી પકડવાનો વિચાર કર્યો ને હસને પકડ્યો, ને નળ વિશે પૂછપરછ કરીને જોને પરણવાનું વચન આપ્યું.

પાણપંક્ત-કમલ જેવી હયેલી. ચેહેનવા-તળાવ, જળાશય. પલાશ-ઝાડનું નામ, ખાખરો. પીમળ-સુગંધ. આમા.....બલુતી-દમયંતી બમરાની માફક ગલુગલુતી હતી. અયુજ-કમળ. ગાડુઓ-ચતૂર, હોશિયાર. ગાડો-છેતરાવો. બીઆ-માછ. ત્રખડોજ-એક જાતનું ઝાડ છે. અથકતિ-પહેલેથી છેડે સુધી. ચપોલી-જાની ચાનકી (ચપેલી). કોટાન કોટ-કરોડો. તેજવંત-સૂર્ય.

૪૯. દમયંતી પોતાને જ પરચુરી કે કેમ તેની ખબર કરવાને નળ જુદે વેષે છે, વાયુ, અગ્નિ અને જમના દૂત થઈને આવ્યો. ને પોતાની ઉપેક્ષા કરી. દમયંતી દંડ જણાઈ.

ન્યૂન-ઓછું. મોદવર્ધન-આનંદ વધે એવી. અંતરપટ-પકડો. પ્રસ્નેદ મુક્તા-પરસેવાનાં દીપાને મોતીની ઉપમા. ઝબકારે-તેજથી. માતંગી-હાથથી, સ્ત્રી. ઉડંગી-અડેલીને. ગજસ્થળે-સમયે. દુઃખમોચની દુઃખ દાળનારી. વાર-ઠીક. મદગજ.....પગાણે-હાથી સુકી પાક ઉપર કાણુ સ્વારી કરે? અજન-અકરી. સાળ-સાગર. ચોખા. કુસકા-છાકાં. નેગીથો-રેનેહી. જીનેખે-વખોડે નિંદા કરે. વાંસવ-છેદ. વહ્નિ-અગ્નિ. ઇક્ષુ-શીરડી. સુર-દેવ. મનુષ્ય.....હાડ-માણસને માથે એકસો ને આઠ વ્યાધિ રહેલા છે, અને તેને વારંવાર મરવાનું છે ને પાછો અવતાર લેવાનો છે. આયુષ.....હરિ-શુદ્ધી જનકી પૂરી થાય, તથા મરણ પાસે આવે છે. સન્નિપાત-એવાન સ્થિતિમાં, સમ્પત પ્રીમારીમાં, સંબંધ વિવાના હાથ, મ્હો વચેરના ચાળા. ધરસૂત્ર-પુત્ર-પરિવાર. કીર-પેપટ. ઓસરે-પાછા હડે. ટંદ-ટોણું. સુધા-અમૃત. વારણી-દારૂ, મદિય. તક-વખત. પારિજાતક-એ નામનું સ્વર્ગનું ઝાડ ને ફૂલ. રઠ લાગી-લહે લાગી. લવ-લવરી. નિર્વ્રજ્યો-અવગણના કરી, વાકું ખોડ્યો.

૫૦. દમયંતીને પરણ્યા પછી પોતાના બાઈ પુત્રજ સાથે હુલ રમતાં નજ હાર્યો ને રાજપાટ ખોઈ વનમાં ગયો, ત્યાં દમયંતીને

બોલે છે તે. કળા પાડી-તદ્ધીર કરી. અટલ કુરતાં-રખડતાં. અલભ્ય-
 મળે નહિ તેવું. ધર્મધોરિધર-ધર્મરાજ (ધુરિધર-અગ્રેસર).
 ભત.....નેટ રે-નકડી પોત પ્રકાસ્યું, ભત જણાઈ. વોહોરતીઓ-ધરાક
 ખરીદ કરનાર (અર્દા આગળ નળ). કીર્તિ.....ઝાંખી રે-આખરને
 ડાખ લગાડ્યો; બેઆખર થયો. મર્માળી-ગર્ભિત, ભેદવાળા. ગેહેલીયો-
 થેસો, ગાંડો. બાહુક-નળ. કદમ-(કદ-કાદવ) કળા. ખરેરો-ધોડાને
 સાફ કરવાનું ઓળર. ખારે-ખારથી, દ્રેષભાવથી. તીખો-ઉઝ, કડક.
 તરેરો-ગુરસે, ક્રોધાવમાન. કારમો સરખો-ડરામણો, બીક લાગે
 એવો. વોહોયું.....નીવડયું રે-(દમવંતી) રત્ન હતું એમ સમજીને
 ખરીયું (પરણ્યો), પણ પાછળથી તે કાચ જુજાવાથી છોડી દીધું.
 તત્તરહિત-સાર વિનાનું. ગૂઢ-મર્મવાળાં. સાસામા પડ્યો-સદેહમાં પડ્યો.
 હારદ-મનની મતલબ. અનાદુત-અજુબોલાવેલું. જહરમરણ-પેટ
 બરનાર. નૈવેદ્ય-દેવભાગ.

૫૩. આમાં પતિને મળવાનો જે આનંદ સંસારમાં બાપી રહે
 તે તેથી મનમાં તાલાવેલી ચામ તેવું વર્ણન છે.

અવધ-વપ્રત, મુદત. આજ.....આખડી-ઝીની ડાખી અને
 પુરૂપની જમણી આંખ ફરકવી એ શુભ શુકન મનાય છે; કેહ/ તરેહનો
 લાગ ચામ એમ લોકોનું માનવું છે. વધ.....વિભોગનો-વિયોગ રૂપી
 દુઃખન નાશ પામશે. મરજતો-અવાજ કરતો. ટચકાર-ગાડીવાનો
 હાકતાં મ્હોંએથી જે અવાજ કરે છે તે. હાકણહાર-હાંકનાર; ગાડી.
 ખેડણ-હાંકનાર.

કળીના પ્રભાવે છોડી. તેને અનેક દુઃખો પડ્યાં,
માસીને ત્યાં આવીને ચાકરડી તરીકે રહી હતી.
વધી તેની મસીઆઇ બેનનો હાર ચોર્યાનું
તે સંબંધીનું કાવ્ય છે.

અકળાવો—હેરાન કરો, મુઝાવો. પા. :
ભરી-નોકર, ખોરાકના બદલામાં કામ કરવા
અભિલાખી-બૂખી, હોંસીલી. જરા...
દાર હોય તો.

પૃ. હાર ચોર્યાનું માથે આજ
દમયંતી પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના કરે છે અને
બધાના જોવામાં આવે છે. તેથી પોતાનું સતી.
હવે પ્રગટ થઇ.

નરણ—નીચું, હલકું. ગ્રાહ્ય—પકડેલો.
ધાઓ. નિપૂણ-સમજી. પુષ્પ-મુદ્ધિ. તોડલો
તુક્યા-પ્રસન્ન થયા. મુખકું.....વાળી-ઇદમતી
ને ફરી મ્હેં ન ખતાવી સકી.

પૃ. દમયંતીએ માસીને ત્યાંથી પોતાને પી
નળની શોધ કરવાનો યત્ન ભરી રાખ્યો ને એક
ગર્ભિત અર્ધવાળી ટેહેલ શીખવી મોકલ્યો; તે
ઝડપે રાગને લાં નળરાગ બાહુકને વેધે ગાડીવાન
તેણે આપ્યો તે પ્રસંગ છે.

ટાળી-વિના, વગર. ટેહેલ-જોડતું મળે તો જ
યતું એવા અગ્રહથી ગાગલુ સહેરમા ફરી ફરીને એકના

ખેલે છે તે. કળા પાડી-તણ્વીર કરી. અટલુ ફરતાં-રખડતાં. અલખ્ય-
મળે નહિ તેવું. ધર્મધોરિધર-ધર્મરાજ (ધુરિધર-અગ્રેસર).
જાત.....નેટ રે-નકડી પોત પ્રકારતું, જાત જણાઈ. વોહોરતીઓ-ધરાક
ખરીદ કરનાર (અડ્ડા આગળ નળ). કીર્તિ.....જાંખી રે-આખરને
ડાઘ લગાડયો; બેઆખર ચયો. મર્મણી-અર્જિત, બેંદવાળી. ગેહેલીયો-
ધેસો, ગાંડો. બાહુક-નળ. કદમ્બ-(કદ-કાદવ) કાળી. ખરેરો-ધોડાને
સાફ કરવાનું ઝોળર. ખારે-ખારથી, દેખાવથી. તીખો-કમ, કડક.
તરેરો-ચુસ્ત, કોધાપમાન. કારમો સરખો-ડરામણો, ખીક લાગે
એવો. વોહોરું.....નીવડયુ રે-(દમયંતી) રત્ન હવું એમ સમજીને
ખરીદું (પરણ્યો), પણ પાછળથી તે કાચ જણાયાથી છોડી દીધું.
તત્ત્વરહિત-સાર વિનાનું. ગૂઢ-મર્મવાળાં. સાસામા પડ્યો-સંદેહમાં પડ્યો.
હારદ-મનની મતલબ અનાકુલ-અણુખેલાવેલું. જઠરખરણુ-પેટ
ખરનાર. નૈવેદ્ય-દેવભાગ.

૫૩. આમા પતિને મળવાનો જે આનંદ શરીરમાં વ્યાપી રહે
તે તેથી મનમા તાલાવેલી યાચ તેવું વર્ણન છે.

અવધ-વખત, મુદત. અજ.....અખડી-સ્ત્રીની ડાખી અને
પુરુષની જમણી આખ ફરકવી એ શુભ શુકન મનાય છે; કેમ તરેહનો
લાભ યાચ એમ લોકોનું માનવું છે. વધ.....વિચ્છેગનો-વિયોગ રૂપી
દુઃખન નાશ પામશે. મરજતો-અવાજ કરતો. દયકાર-આડીવાનો
હાકતાં મ્હોંએથી જે અવાજ કરે છે તે. હાકણુહાર-હાકનાર; ગાડી-
વાન. બેડણુ-હાકનાર.

૫૪. બાહુક નળ રાજ છે એવી બાન્તિ પડવાથી તેની પરીક્ષા
કરવા દમયંતી તેને તેડાવે છે. બાળક છોકરાંને જોઈ હેમ્મ ભરાઈ
આવે છે; બહાલ આવે છે. ત તેનને બેટવાનું મન કરે છે. છોકરું
હાકિને જોઈ છળે જ તે સ્વભાવ. નળના ચેનકા પોરે બાજતવું વર્ણન.

કળીના પ્રભાવે છોડી. તેને અનેક દુઃખો પડ્યા, આખરે તે પોતાની માસીને ત્યાં આવીને ચાકરડી તરીકે રહી હતી. અહીં કળીના પ્રભાવથી તેની ખૂબીઆઈ બેનનો દાર ચોર્ગયાનું આજ તેના ઉપર આવ્યું તે સંબંધીનું કાવ્ય છે.

અકળાવો—હેરાન કરો, મુઝાવો. પાખે-વિનાં, વગર. ધરની પેટ ભરી-નોકર, ખોરાકના બદલામાં કામ કરવા રહેલી તે. ફાંસુ-ફાકટ. અભિલાખી-ખૂખી, હોસીલી. જરા.....બહાસો-તમને આખરની દર-દાર હોય તો

૫૧. દાર ચોર્ગાનું માથે આજ આવ્યાથી તેમથી મુક્ત થવા દમયંતી પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના કરે છે અને ટોડસો ફાટી દાર લટકતો બધાના જોવામાં આવે છે. તેથી પોતાનું સતીત્વ જળવાયું ને દમયંતી હવે પ્રગટ થઈ.

નરણું-નીચું, હલકું. ગાહથી-પકડેલો. બણી ગુઓ-બહારે ધાઓ. નિપૂણ-સમજી. બુધ-બુદ્ધિ. ટોડસો-લાકડાની મોટી ખીટી. તુકા-પ્રસન્ન થયા મુખનું.....ધાળી-છંદુમતી ખિસિયાણી પડી ગઈ ને ફરી મહે ન બતાવી શકી.

૫૨. દમયંતીએ માસીને ત્યાંથી પોતાને પીથેર આવ્યા પછી નળની શોધ કરવાનો ચત્ત જારી રાખ્યો ને એક સુદેવ નામના ગોરનો ગર્ભિત અર્ધવાળા ટેહેલ શીખરી મોકલ્યો; તે ટેહેલનો પ્રતિઉત્તર, ઝડપથી રાજાને ત્યાં નળરાજા બાહુકને વેષે ગાડીવાન તરીકે રહ્યો હતો તેણે આપ્યો તે પ્રસંગ છે.

ટાળી-વિના, વગર. ટેહેલ-જોડનું મગે તો જ જોસતાં બંધ થયું એના આગળથી માગણ શહેરમાં ફરી ફરીને એકના એક બોલ

બોલે છે તે. કળા પાડી-તદ્ગીર કરી. અટલુ ફરતાં-રખડતાં. અલબ્ય-
મજે નહિ તેવું. ધર્મધોરિધર-ધર્મરાજ (ધુરિધર-અગ્રેસર).
જાત.....નેટ રે-નકી પોત પ્રેકસ્યું, જાત જણાઈ. વોહોરતીઓ-ધરાક
ખરીદ કરનાર (અર્ધા આગળ નળ). કીર્તિ.....જાંખી રે-આખરને
કાધ લગાડયો; બેઆખર થયો. મર્મણી-મર્મિત, ભેદવાળી. ગેહલીયો-
ધેમો, ગાડો. બાહુક-નળ. કદગ-(કદ-કાદવ) કળા. ખરેસે-થોડાને
સાફ કરવાનું ઓળર. ખારે-ખારથી, દ્રેષભાવથી. તીખો-ઉઝ, કડક.
તરેસો-પુસ્તે, કોધાયમાન. કારમો સરખો-ડરામણો, ખીક લાગે
એવો. વોહોરું.....નીવડયું રે-(દમયંતી) રત્ન હતું એમ સમજીને
ખરીવું (પરણ્યો), પણ પાછળથી તે કાચ જણાયાથી છોડી દીધું.
તત્વરદિત-સાર વિનાનું. ગૂદ-મર્મવાળાં. સાંસામા પડયો-સદેહમાં પડ્યો.
હારદ-મનની મતલમ. અનાહુત-અણુબોલાવેલું. જરૂરખરણુ-પેટ
ખરનાર. નૈવેદ્ય-દેવભાગ.

પ૩. આમાં પ્રતિને મળવાનો જે આનંદ શરીરમાં બાપી રહે
તે તેથી મનમા તાલાવેલી યાય તેવું વર્ણન છે.

અવધ-અખત, સુદત. આજ....આખડી-સીની કાખી અને
પુરપની જમણી આખ ફરકવી એ શુભ શુકન મનાય છે; કાફ તરેહનો
લાભ થાય એમ લોકોનું માનવું છે. વધ.....વિજેમનો-વિયોગ રૂપી
દુસ્ખન નાશ પામરો. મરજતો-અવાજ કરતો. ટચકાર-ગાડીવાનો
હાકતાં મહોંએથી જે અવાજ કરે છે તે. હાંકણહાર-હાંકનાર; ગાડી-
વાન. ખેડણુ-હાંકનાર.

પ૪. બાહુક નળ રાજ છે એવી જાનિત પડવાથી તેની પરીક્ષા
કરવા દમયંતી તેને તેણે છે. બાળક છોકરાંને જોઈ હેલું ભરાઈ
આવે છે; વહાલ આવે છે. તે તેને ભેટવાનું મન કરે છે. છોકરું
હાઉને જોઈ છેલે જ તે સ્વભાવ. નળના એનકા વગેરે જાતનું વર્ણન.

વિવરણ અત કર્ણ-હૃદય ભરાઈ આવ્યું દામણ-ગરીનડા. અત-રિયાળ-એકલું. અધવય-આશ્રય વિનાનું. સન્નેગ...સમાન-મેળાપ રૂપી દરિયાનું પાણી ઉછળ્યું એટલે હૃદયનો જિભિ યઈ આવી ને ગ્રાવણ માસમા વરસાદની ધારા માફક આખમાથી આમુ ચાલ્યા. ધીર-રાગ. છળ્યા-ચોક્યા. સ્પર્ષ-આલિંગન ગળગળો-રડવા જેવો સોમવદની-ચંદ્રના પ્રકાશ જેવા વદનવાળો, ચંદ્રમુખી સારગનયનિ-હરણની આખો જેવી આખવાળો સદ્ય-જરૂર બાહેધર-જમીન નીચી નાડે-નીચું જોઈને વિખરે બરી-શુદ્ધ મન વિનાની કપાટ-આરણ્ય. દાસીયે .....આખડી-ઠોધ કર્યો, ધમકાવે.

પપ. ઋદુધ્વજ નામના રાજાએ પાતાળકેતુ અને તાલકેતુ નામના દેત્યોને સ્વર્ગના ઘોડાની મદદથી હરાવ્યા હતા. યુદ્ધમા તાલકેતુ માર્યો ગયો એટલે પાતાળકેતુ નાસી જઈ હિમાલય પર ગયો, ત્યાં મદાલસા નામે ગાધર્વ કુમારીને ઉપાડી પોતાને ઘેર લઈ ગયો રસ્તામા પાર્વતિ મળ્યા. તેમણે તેને આશ્રવાસન આપ્યું કે 'તને જે છોડવશે તે તને પરણશે' યોડા સમયમા ઋદુધ્વજ પાતાળકેતુની પાછળ પડતા તેને ઘેર આવી પહોંચ્યો તો મદાલસાને દોડી. જન્મે એક ખીજ ઉપર મોહિત થયા. નારદજી એટલામા આવી પહોંચ્યા ને તેમણે તેમનો ગાધર્વ વિવાહ કર્યો મદાલસાને ઋદુધ્વજ ઘેર લાવ્યા પછી તેને મદાલસાએ એવું કહીને મણિ આપ્યો કે 'એ મણિ જશે તો માફ મૃત્યુ થશે' પાતાળકેતુએ બ્રાહ્મણનો વેદ લેઈ એ મણિ ઋદુધ્વજ પાસે યોડા સમય માટે માગી લીધો, ને પછી તે મદાલસા પાસે ગયો મદાલસાએ મણિ જોતા જ દેહત્યાગ કર્યો, એટલે તેને સ્મશાને અગ્નિદાહ કરી આવ્યા ત્યારબાદ ઋદુધ્વજ આવી પહોંચે છે, ને મદાલસાની 'શોધ કરે છે' એ બે વચ્ચે દિવ્ય પ્રેમ હતો તો ઋદુધ્વજ આખરે મરી ગયેલી મદાલસાને મેળવી શકે છે

અચેતન-એકેચન, જેવાને વાંધુ સ્થિત-ચરિત ટાડું ટાડું થઈ

ગયું. કાષ્ટવત્-લાકડા જેવી. બ્રહ્માણ્ડ...ચિત-જીવ તાજવે 'ચડી
ગયો. ચિતશ્રમ-ગાંડા જેવો; મગજ ખસી 'મએકું હોય ને તે જેવી
રીતે વર્તે તેવા વર્તનવાળો. *ભીતર.....લાગી-શરીરની અંદર છેક
આંતરસૃષ્ટિમાં દાહ લાગી ઉઠ્યો. પહોણાં-વિનાં. હેજ-પ્રેમ. કેટલીક
પ્રતમા 'હેજ'ને બદલે 'એજ' શબ્દ છે. એ પ્રમાણે ક્ષીધાથી એનો અર્થ,
'તમે ખોસો એટલું'જ અથવા એ જ તમારી પાસે હું માગું છું' એવો
યરો. ખુણાખંચાળા-ખૂણા ખાચરા. ઉદવસ્ત-ઉગડ. સ્મશાને વસાસ્થું-
સ્મશાનવાસી થયાં; મરી ગયાં. હું મુખો છઉં-તું મરી ગયું છે એટલે
તું મને મુલેસો જ નાજુગે. છોકરવાદી-બાળએષ્ટા. હું થયો ન-તું મરી
તે પહેલા હું મરી ગયો હોત તો સાડ'. બારેવાટ-હાંફો કાંફો;
રખે...મારે-મદાલસાને મારી નાખીને બાળા મુકી, તેમ કોઈ એની
રાખોડીને પણ મારી નાખે તો યું કરવું એવી ચિંતા કરતો તથા
ગોવાં ગાડાં કાઢતો તે હાંફો કાંફો રખડવા લાગ્યો. પ્રાણી-જીવ;
આત્મા

પદ. મદાલસાના મરી ગયા પછી ઝડપુધ્વજ તેની પાછળ ગાડાં
કાઢતો હતો, ને તેની રાખતું પોટલું બાંધી માથે મુકીને બટકતો તેને
સમજાવવા તેના માબાપે અનેક પ્રયત્નો કર્યા, પરંતુ તેમાં તે
નિષ્ફળ ગયાં તે વિષેનું વર્ણન અદ્ભુત છે.

આખડીએ...પાણી-રડતાં રડતા. પીલાય છે...પાણી-જેવી રીતે
પાણીની અંદર તેજ પીલવામાં આવે છે તેવી રીતે આ સ્ત્રીના વિયો-
ગની દુઃખરૂપી પાણીમાં બહુ પીલાય છે. એટલે અધિક દુઃખ વધ
છે. મારી શી...સંભારી-એવું કયું સગપણ વાદ, લાવીને તમે મને
સમજાવતા આવ્યા છો? ગાંધર્વકુમારો-મદાલસા. ઉપાધારી-શિવ.
વારી રાખો-અટકાવો. ત્રિપુરારિ-ત્રિપુર નામના રાક્ષસને, શિવે માર્યો
હતો તે ઉપરથી તે ત્રિપુરારિ કહેવાય છે. પરબેડ-એડંબેડ; લાગ કયો.

જોગટ-જોગટોડ સાધુ; યોગી. ખપ-માગણી. બાયેગમદ-ક્રમ ક્રીસમત;
અભાગિયો. રાખોડી ચોળી-વેરાગ લીધો. સેકે છે-દુઃખ દે. છે. ચક્ષ-
લોચન; ચક્ષુ. ભક્ષ પામે-ખાવાતું મળે. ન્તરણિ-સી. તન સંતપિયું-
દેહને કષ્ટ આપ્યું. સાસો-સંશય; વહેમ.

૫૭. ઋતુધ્વજ માળાપે સંમળ-યો સમજ્યો નહિ, ન તેમણે
ધણો આગ્રહ કરવા માંડ્યો એટલે તે ત્યાંથી નાસી જઈ ગંગા નદી
તટે આવ્યો અને ત્યાં સુની રાખોડી પાથરી તે ઉપર તેનું ધ્યાન
ધરવા લાગ્યો. એના મિત્રો નાગ હતા તેમની પાસે તે ન ગયો એટલે
તેમને ચિંતા થઈ અને ઋતુધ્વજનું દદ મન તથા તેનો મદાલસા
પ્રત્યે અચળ પ્રેમ જોઈ તેમણે શિવની આરાધના કરીને વર મેળવ્યો,
અને ઋતુધ્વજને પાતાલમાં લેઈ ગયા. એ વરને પ્રતાપે ઋતુધ્વજને
મરી ગયેલી મદાલસા પાછી મળી તે વખતે એક ખીજનું નામ જ
જપતાં હતાં.

જ્ઞાનમાંય-જ્ઞાનનો માર્ગ. ગણે પાછો-ખોલતો બંધ પડી જાય;
જીભ ઉપર આવેલો ખોલ પાછો ગળામાં દિતારી લે. વાયેક-શબ્દ;
વાક્ય. લોચન જરામાં-આંસુ આંખમાં. સામસામાં...ખૂન્યો-ઋતુધ્વજ
અને મદાલસા બન્ને જણાં એક ખીજ તરફ આગળ ચાલ્યાં.

૫૮. નરસિંહ મહેતા પોતાની દીકરીના સીમંત ઉપર જવાની
તૈયારી કરે છે. પોતાને પરમેશ્વર ઉપર પૂર્ણ જોરાસો હોવાથી ધધરને
આરાધી માત્ર ભક્તના શણગાર સાથે વાહન જોડી કુંવરબાને સાસરે
જાય છે. તેનું વર્ણન કવિએ કર્યું છે.

ત્રીકમજ-ત્રીકૃષ્ણ વેરાટ રૂપ ધરી બલિ પાસે ત્રણ ડગલાં
જમીન માંગી હતી તે ઉપરથી નામ પડ્યું છે. સીમંત-અધરણી.
ધુસરી-ગાડી. એ બળદ જોડવાને આડું લાકડું સખવામાં આવે છે

તે. સાંગી-રચની ધરી ને સાટી એ બેની વચ્ચેનો દરેરાવાળો ભાગ. સાદી-ધેરીઆ ઉપરનો માથુસને બેસવાનો ભાગ. તળાવા-ધરી ઉંચી નીચી ન થાય તે માટે એક ઉંચો અને એક ત્રાસો એવા બે કટક માથડા સાથે ટકાવેલા હોય છે તે. પિંજણિયો-પૈડું તથા તળાવા બહાર નીકળી ન જુમ તે માટે કંઠાને મુકવામાં આવે છે તે. ગળિયો-સીધો ચાલે નહિ ને જરામાં બેસી જાય તેવો. જૂઝવા-જૂઝાં જૂઠાં. રોક-રોકડું. વસાત-ચકિત.

પટ. નરસિંહ મહેતા મોસાળું કરવા ગયા તેથી બધા મસ્કરી કરે છે, ને પછી બાપદીકરીનો મેળાપ થતાં ઠાણામાણા મસ્કરી કરાવવા આભા જાણી દીકરી પોતાના મનનો ઉભરો કાઢે છે ને તેને નરસિંહ મહેતા આશ્વાસન દે છે કે 'શીકુંચુ બગવાન તારા મનના મનોરથ પાર પાડશે.'

છાજ-છાપરા ઉપરનું વળણ. દોદસ-દસો દોસાએ. જુઆ-એક જાતનું જીવડું છે (જ્યાં દોર બંધાય ત્યાં ધણાં માલમ' પડે છે). હસણી-મસ્કરીખોડ. ખોઢએ પાપ-પાવન ચક્રએ. તૂડડો-પ્રસન્ન, તુષ્ટમાન. મરડે મુખ-મહોંડું બગાડતી હતી; મસ્કરી કરતી હતી. બગાધ-એક જાતનું જીવડું (દોરના ચરીર ઉપર બળાય છે). ચંગ-ચાંચું, તાલ વગાડવાની પીતળની ચકત્રીઓ. રંગ-આમર, શોભા. ઉધારો-ખામી, વાંધો. ચંપ ફૂંદરો-ચંપ વગાડશે; દેવાળું કાઢશે. સચવાશે-પાર ઉતારી શકશે. મોડ-લગ્ન અથવા શુભ ક્રિયા વખતે સ્ત્રીઓ માથા ઉપર બાંધે છે તે. નાચછી-લાલ રંગનો સુતરનો કાચો દોરો જે શુભ પ્રસંગમાં વપરાય છે તે. ઘાટ-ઘાટપોતનું કપડું. બારેવાટ-તૈવારી વિના. હેજ-હેત. વઝાઈ-મુટી પડી. દંગ-આમરણ, રીત.

પોતાના દરેક ભક્તને સંકટ સમયે મદદ કરી દત્તી એ વાત મુખસિદ્ધ છે. તે પ્રમાણે નરસિંહ મહેતાની મદદની પ્રાર્થનાથી તે ઉડે છે, ને રાણીને તથા ખીજને મોસાળાની સર્વ સામગ્રી લેઈ તંપાર થવા હુકમ આપે છે. દુરિ જરાજર દોષી વાણીઆનો વેશ લે છે. એ ચિત્ર ચીતરવાની કવિની શક્તિ અદ્ભુત છે. આ દાખ્ય એની શક્તિનું માપ છે. એના વર્ણનથી ચિત્રકારને છાંયી ચિતરવા આપી હોય તો તે આબેહુબ ચીતરી શકે.

સરે-ચાલે. રિદ્ધિસિદ્ધિ-દોલત. હેમસાંકળાં-સોનાનાં સાંકળાં (ધરેણું). કોઈ દિવસ પાશુ દોઢાં નહિ હોય, અને જેનાં નામ પશુ જડે નહિ એવાં લૂગડાં લો. ધોરી-જગદ. વાડ-લોકોનું ટોળું; જમાવ. વોડ મુકાવો-ટોળાને ખસેડ્યું. ખટદર્શન...સાધે રે-મથર સંખધી ઘાન આપનારાં છ દર્શનનો છે તે બધાંથી બોળવા મથીએ તો પશુ પાર પામીએ નહિ. ઉમિયાવર-શિવ. જાગે-મર્યાગથી. અણુવાંણે-ઉધાડે, અડવે. બુજુજ-કાપડિયો. પટકો-પાંચેક હાથનો લૂગડાનો કકડો; ફેટો. મોળાં-જોડા. બુહા-વિદ્યાળ, શામિળું. રાખડી-રક્ષાબંધન. ખંજન-એ નામનાં, પૂંછડી વારંવાર હલાવ્યા કરતાં બૂગ રંગનાં ચઢીની ગતિનાં પક્ષી. અંખવર્ણી-પીળા રંગની. કોડ પૂરી-મૂનની ધૂણ પૂરી કરો. મીઠી-વહાલી. મીઠી-તખાર.

૬૧. અદિલોચનના પિતાને શ્રીકૃષ્ણે માર્યો હતો તે વાત તેની માથી જાણવા પછી અદિલોચને પિતાનું વેર વાળવાનો નિશ્ચય કર્યો. કૃષ્ણ નહિ મરે એ બાળત માએ ધણે સમજાવ્યો, પણ તેણે માન્ય નહિ. તે તપશ્ચર્યા કરવા ગયો, ને તેણે લેખાંડની પેટી મેળવી. બાળક બુદ્ધિ પેટી લેઈને કૃષ્ણને મારવા જતો હતો ત્યાં રસ્તામાં કૃષ્ણ ભગવાન જદ્દ ધાડાણને વેશે તેને મળ્યા, ને એણે તેને ઠણું કે, ' તારા જેવડા જ કૃષ્ણ છે. હું જો એ પેટીમાં સમાશે તો તે સમાશે માટે

પહેલાં તું પેટીમાં સમાધ આવી કરી લે ને પછી તેને મારવા જ. આ પ્રમાણે અહિંસોચનને મારવાનું જે કપટ કૃષ્ણ સ્વર્ણ હતું તે વિષે હકીકત.

બહાણી.....વારો છો-મારું બહુ ધમ્મીને શું દુસ્મનાઇના બહાણો લો છો ? ભૂયુ-શુક. શુકાચાર્ય-એક આખે ખોડવાળા શુરુ. રીતુ બાપુ-શરીર ટાકું થયું, મરવાની અણી ઉપર જેવું ટાકું થઇ જાય તેવું. શોષ પડયો-ગળે કાચકી બાજી, મળું સુકાઇ ગયું. મનના .....રણા-મારા દિલની ધમ્મી પાર પડી નહિ. અંધુજ-કમળ. અંધુજ.....આરા-જેવી રીતે કમળ ઉપર ભરો વિશ્વાસથી મકરંદ લેવા ખેસે છે, પણ સૂર્યાસ્ત પછી કમળ ખીસાઇ જાય છે તેથી તે સપડાઇ મરી જાય છે, પણ કમળ ખીસે તેવો તેને અવિશ્વાસ હોતો નથી, તે પ્રમાણે હું તમારા વચન ઉપર વિશ્વાસ આણી પેટીમાં પેટા છું. ખેલે....શીય-આથમે આખા પછી, પોતાનો કરી મારી નાખવો ન જોઇએ.

ફર. કૃષ્ણ પોતાનું કપટ અહિંસોચનને કહી સંભળાવે છે એટલે પેટીમાંથી મરતાં મરતા કૃષ્ણને, શાપ દે છે, તથા અનેક અનેક સુકતો સંભળાવી તેનાં આ નીચ કૃત્યો માટે ધિક્કાર આપે છે.

વારી-અટકાવી. સાંજુસે.....સાપ-(સાંજુસો-સાપ પકડવાનું લોકડાનું હથિયાર.) કબજામાં આવેલાં વેરીને છોડીએ. હું....., બોળો-વિષય, બહાણ અને સિવ એ ત્રણે એક જ છે, ભૂલ નથી. ટેડે.....હુતાસન-ગુરુઓ ચક્રો. અભ્યંતર-કોઇ વસ્તુની અંદરની જગ્યા. અભ્યંતર.....અધ્યાત્મ-તે મંત્ર પેટીની અંદરની જગ્યામાં માર્યો, પ્રકાશ નહિ. જરાસંધ-મગધ દેશનો રાજા અને કસનો સસરા. પારિજાતક-હારસિંગાનું કુવ. પ્રજ્ઞાદ-હિરણ્યકશિપુનો પુત્ર અને કૃષ્ણનો મક્ત. એને ભગવાને વસિંહ અવતારમાં ચાંબલામથથી પ્રગટી

પોતાના દરેક બક્તને સંકટ સમયે મદદ કરી દત્તી એ વાત સુપ્રસિદ્ધ છે તે પ્રમાણે નરસિંહ મહેતાની મદદની પ્રાર્થનાથી તે ઉડે છે, ને રાણીને તથા બીજાને મોસાજાની સ્વર્ગ સામગ્રી લેષ તંપાર થવા હુકમ આપે છે. હરિ જરાજર દોશી વાણીઆનો વેશ લે છે. એ ચિત્ર ચીતરવાની કવિની શક્તિ અદ્ભુત છે. આ કાવ્ય એની શક્તિનું માપ છે. એના વર્ણનથી ચિત્રકારને છબી ચિતરવા આપી હોય તો તે આખેહુમ ચીતરી શકે

મરે-આલે રિદ્ધિસિદ્ધિ-દોલત. હેમસાહજાં-સોનાના સાહજા (ધરેણું). કોઇ દિવસ મણુ દીક્ષા નહિ હોય, અને જેના નામ પર જડે નહિ એવા લૂગડા લો ધોગે-મગદ. વાડ લોકોનું ટોણું; જમાવ વાડ સુકાવો-ટોળાને ખમેડ્યું. ખટદર્શન...વાધે રે-મુશ્વર સંબંધી ચાં આપનારા છ દર્શનનો કે તે બધાથી જોળવા મથીએ તો પણ પા પામીએ નહિ. ઉમિયાવર-શિવ. જાગે-યશયાગથી. અણુવાણે-ઉધાડે, અડવે બુજાજ-હાપડિયો. પટકો-પાચેક હાથનો લૂગડાનો કકડો; ફેટો. મોળા જોડા. બહુ-વિશાળ, શોભિતું. રાખડી-રક્ષાબધન. ખંજન-એ નામન પૂંડી વારંવાર હસાવ્યા કરતા ભૂગ રગના ચક્લીની ગતિના પ્રક્ષ. ચપ્કવર્ણી-પીળા રંગની. કોડ પૂરી-મૂનની છબી પૂરી કરો. મીઠી વહાલી. કોઠી-વખાર.

૬૧. અહિલોચનના પિતાને શ્રીકૃષ્ણે માર્યો હતો તે વાત તે માથી જાણના પછી અહિલોચને પિતાનું વેર વાળવાનો નિશ્ચય કયે કૃષ્ણ નહિ મરે એ જાણત માએ ઘણો સમજાવ્યો, પણ તેણે મા નહિ તે તપશ્ચર્યા કરવા ગયો, ને તેણે લે.ખંડની પેટી મેળવે જાણક બુદ્ધિ પેટી લેઈને કૃષ્ણને મારવા જતો હતો ત્યાં રસ્તામા કૃષ્ણે મગવાન ૪૬ બ્રાહ્મણને વેળે તેને મળ્યા. ને એણે તેને કહ્યું કે. 'તા'

આપી હતી તે તમામ વસ્તુ અનેક જાહાને પાછી માગી લીધી એ સ્ત્રીચરિત્ર કવિ આલેખે છે.

નહિ પિતાની જાત-જે * જાપની હોય તે જાહાર જાહને પેટી સખધી વાત કરે એના અગ્રરા સમ આધ્યા. વિહીકાર-તાણું. મૃતક-મહું; મહું. તીના-સીણા હસ-જન, પ્રાણુ. ધટમાય-શરીરમા. મર-કવડે-મહાકાસ્યથી, મરકરી કરી, મહેકું મરકયું. અરનિસેક-પૃથ્વી ઉપરના લોક. સગકડા તાણવા-નમકોરા મોથાવવા. હુકાળા-મરકરી, ઠીકી કરવા લાગી સાસ્તા રહી-ધીમેથી; કાવકાકથી મિયા-આહ. માતી મોતી-મોગી માની ભાવ પે'તી-હેન મળા સુકયુ. સાસ્તા સોતી-એક સાડવા સાથે બચવા સાંકલા બેર તસો-ટચકો; છણકો ક્યો

૬૫ અહિસોચન પેટીમા મળ્યા પછી કૃષ્ણ પેટી ઘેર લઇ ગયા તે તે સુમદ્રા પહેનને ત્યાં સુધી કૃષ્ણ કેંઈ નવાઈ લાવ્યા તે તે પહેનને આપી એવી શક્તિ રાણીઓ લાગીને નષ્ટને ત્યાં જોવા મહં સુમદ્રાને અનેક ધેરે સખજાવી પેટી ઉત્તરવી. અહિસોચન મરણ પામ્યો હતો, પણ જીવ જાહાર નીકળી શક્યો નહિ હોવાથી જેવી પેટી સુમદ્રાએ ઉધાડી તેવો જ જીવ સુમદ્રાના પેટમાં ભરાયો પુત્ર પ્રસવ્યો તે અભિ-મન્યુ ગર્ભને પ્રસવ ન થવાથી કૃષ્ણે તેને છ કોલા શીખવ્યા તે પ્રસવ થયા પછી સાતમે શીખવવાતુ વચન આપ્યું. આવી કથા છે. જન્મ્યા પછી મામા સાથે દુકમનાનટ છે એવું તેણે ઘણી વખતે જતામ્યું હતું તેથી તેને માતી નખાવાનો પ્રયાસ કૃષ્ણેનો હતો તેથી પાડવ કૌરવના સુદમા ચક્રાવાના વ્યુહમા તેને જનાતું આવ્યું. તેથી પિતાની સ્ત્રી ઉત્તરા પાસે રજા લેવા આવ્યો.

આમૃત્ય-આધાર. અવતાર.....એણે-જન્મભરો મારો વ્યથે ગયો અભયતર-દિલના, અંતરના નહીં.....રેણ-કર્મની દોરી એટલે

હિરણ્યકશિપુને મારી ગાદીએ બેસાડયો હતો. વરાહ-હુકર, સુવર.
ભુજુ-પરશુરામ. પાદાભુજુ.....પાર-સામાવતારમા સેતુબંધ બાંધી લસક-
રને ઉતાર્યું.

૬૩. અહિલોચન મરી ગયા પછી શ્રી ભગવાન તે પેટી લઇ
સુમદ્રાને ત્યાં આબ્યાં ને તેને તે સોંપી. એટલે શ્રી ભગવાન શું લાબ્યા
અને બેનતે શું આપ્યું તે જાણવા એની બાબીઓ એની પાસે જઇ
પૂછાઇ કરે છે, ને લૂગડાં, ધરેણાં વગેરે આપી તેવું મન મનાવે છે.
શ્રીચરિત્ર દ્વિએ આબેદૂળ વર્ણવ્યું છે.

સોળસહસ્ર-પ્રાગ જ્યોતિષપુરના રાક્ષસ નરકઃસુરે પરણવા માટે
સોળહજાર દન્યા એકઠી કરી હતી. પણ ઈંદ્રની વિનતિથી શ્રી કૃષ્ણે તેને
માર્થો અને તે સોળહજાર દન્યા પોતે પરણ્યા તે ગણીઓ. આવાસ-મહેલ.
સાસરવાસો-છાકરીને સાસરે વળાવતી વખતે તેને ખીપેરથી આપવામાં
આવતાં લૂગડાં, ધરેણાં વગેરે. વામા-શ્રી. બીપાં ઉવર-એનાથી
વધારે. એ તો દૂધ.....દહિરે-સર્વસ્વ; જે ગણો તે એ છે. ગર્થ-
પેસો. તાળુ-નવુંનકોર. એકલું છે હીર-નર્પા રેરામનું લૂગડું; સૂતરના
બેગ વિનાનું. મન બહોળું કરવું-ઉદાર થવું. વેસર-ચીઠ્ઠી. અશુભ-
પગને અગ્રુકે પહેરવાનું ધુધરીવાળું ધરેણું. પ્રાહ્ણ-પરોણા; મહેમાન.
બિયા-માઈ. જીમ-દંત-અરે એવું બનેજ કેમ અથવા એવું બોલાય-
જ કેમ એવા મનના ઉદ્દગાર બતાવવા હોય સારે વપરાય છે. અગ્નિ-
નો ભડકો-ધણા કોધી. ઘો-ગરોળીની જાતનું ઉરગ પ્રાણી; દાખલા
તરીકે ચંદન ઘો અને પાટલા ઘો. ઝાકળ ઉતારવી-પાણી પાણી કરી
નાખવું; નરમ કરવું. હાથે લેશું-સપાટમાં લઇશું.

૬૪. સુમદ્રાની બાબીઓએ એને ફાસલાની પેટી ઉઘડાવી, ને
તેમાં તેમણે મુકું જોશું એટલે ધીમે ધીમે જે વસ્તુ તેમણે નથુંદને

આપી હતી તે તમામ વસ્તુ અનેક બહાને પાછી માગી લીધી એ સ્ત્રીચરિત્ર કવિ આલેખે છે.

નહિ પિતાની જાત-એ * જાપની હોય તે બહાર જંધને પેટી સંજાધી વાત કરે એના અધરા સમ આપ્યા. તિહીકાર-તાણું. મૂતક-મડું; મડું. તીના-ઝીણા. હંસ-જન; પ્રાણ. ઘટમાંય-શરીરમાં. મર-કલડે-મંદહાસ્યથી, મસ્કરી કરી; મ્હોડું મરણ. અવનિલોક-પૃથ્વી ઉપરના લોક. સગકડા તાણવા-નસકોરાં બોલાવવાં. હુડાળા-મસ્કરી; ઠીકી કરવા લાગી. સાંસ્તાં રહી-ધીમેથી; ઠાવઝાઝથી. બિયાં-આઇ. માની મોતી-મોટી માની. બાવ પો'તી-હેત મળી ચુક્યું. સાલલા સોતી-એક સાલલા સાથે અથવા સાંડલા બેર. ત્રસો-ટચકો; છણકો કર્યો.

૬૫. અહિલોચન પેટીમાં મર્પા પછી કૃષ્ણ પેટી ઘેર લઇ ગયા ને તે સુભદ્રા જહેનને ત્યાં મુકી. કૃષ્ણ કંઈ નવાઇ લાગ્યા ને તે જહેનને આપી એવી શંકા રાણીએ લાવીને નર્ણદને ત્યાં જોવા ગઇ. સુભદ્રાને અનેક પેરે સમજાવી પેટી ઉત્રાવી. અહિલોચન મરણ પામ્યો હતો, પણ જીવ બહાર નીકળી શકેલો નહિ હોવાથી જેવી પેટી સુભદ્રાએ ઉઘાડી તેવો જ જીવ સુભદ્રાના પેટમાં બરાબો. પુત્ર પ્રસવ્યો તે અભિ-મન્યુ. ગર્ભનો પ્રસવ ન થવાથી કૃષ્ણે તેને છ કોઠા શીખવ્યા ને પ્રસવ થયા પછી સાતમો શીખવવાનું વચન આપ્યું. આવી કથા છે. જન્મ્યા પછી મામા સાથે દુશ્મનાવટ છે એવું તેણે ઘણી વખતે ખતાવ્યું હતું, તેથી તેને મારી નખાવાનો પ્રયાસ કૃષ્ણે કર્યો હતો. તેથી પાંડવ કૌરવના મુદ્દમાં ચક્રાવાના વ્યુહમાં તેને જવાનું આવ્યું. તેથી પોતાની સ્ત્રી ઉત્તરા પાસે રજા લેવા આવ્યો.

આમૃત્ય-આધાર. અવતાર.....એણે-જન્મ-મારો મારો વ્યર્થ ગયો. અખ્યતર-દિલનાં, અંતરનાં નહીં.....રેણા-કર્મની દોરી એટલે

કર્મમાં લખાયું છે તે મિથ્યા થનાર નથી. રણ.....શર-શરવીર હોય તે લડવાની ના ન કહે. આસરવું-હડવું. પાલવ-લગડાનો છેડો. તમે .....ચૂકો-સાણા થઇને કેમ તમારામાં બૂલ પડે છે ? વકરો-આડા કાઢો. મકાવો-ચક્રવ્યૂહ. જ્યદ્રથ-સિંધુરાજનો પુત્ર. એ દુર્યોધનની બહેન દુઃશીલા સાથે પરણેો હતો. એણે દ્રાપદીનું હરણ કર્યું હતું, પણ બીમે તેને પકડી ધર્મરાય પાસે આણ્યો. એણે પાંડવોને જીતવા માટે તપશ્વર્યા કરી પણ અર્જુનની ગેરહાજરીમાં પાંડવ હારશે એવો વર તેને મળ્યો, અભિમન્યુને તેણે માર્યો, તેથી અર્જુનને તેનું શિર છેલ્લું. તે શિર એનો પિતા અંજલિ આપતો હતો તે વખતે ખોળામાં પડ્યું ને જાપ ને દીકરો બન્ને મર્યા. ભૂસ્થિતિ-કૌરવ સૈન્યનો ચોક્કો. કૃતવર્મા-એ માદવ હતો. દુર્યોધને કૃષ્ણ પાસે મદદ માગી ત્યારે તેણે તેને પાંડવની સામે યુદ્ધ કરવા સૈન્ય સાથે મોકલ્યો હતો. કૃતાંત-યમ. બ્યાળ-પાધ. અશ્વત્થામા-દ્રોણાચાર્યનો પુત્ર. એ ચિરંજીવી છે. કહે છે કે નર્મદા નદીને કિનારે બીધ લોકો તેને ફરતાં જુએ છે. એના મ-લિતું છેદન અર્જુનને કર્યું હતું. અશ્વત્થામા મરે નહિ તે દ્રોણ જાણતા હતા પણ તેનાં હથિયાર મૂકાવવાને યુધિષ્ઠિર પાસે હાથી માર્યો ત્યારે કહેવડાવ્યું કે 'નરો વા કુંજરો વા.' આ પછી દ્રોણે હથિયાર છોડ્યાં હતાં. શલ્ય-પાંડવકૌરવના યુદ્ધમાં કહ્યુંના સારથી. નકુળ સહ-દેવનો મામેદ. ઉદ્ધાપાત-ખરતા તારા. આયુદ્ધધારા-ઉપરાયાપરી હથિ-યારોનો મારો. આજ-યુક્તિ. નિમેષ.....આંખડીયેરે-આખતો પલકારો પણ નહિ થાય. માતા.....ફરજે-માને નથીએ તમે લડાઇ જતી પાછા ઘેર આવજો. પોતાના બાગ્ય કરતાં માનું બાગ્ય વિશેષ લેજે છે. ઉપરાજ-લઇ; પેદા કરી. વરાંસો-મરોસો. શિગિર-તથ્ય.

. ૬૬. નરસિંહ મહેતા પરમ વિષ્ણુમક્ત હતા. એટલે શૈવ તેની મસ્કરી કરતા. એક વખત એવું બન્યું કે કેટલાક જનાજીઓ જુના-ગઢ આવ્યા તેમને હારકાની હુંડી ભેંજતી હતી. તે લાગ સાધી એના

જ્ઞાનેશ્વરીઓએ તેમને મહેતાનું ઘર બતાવ્યું. મારાણુઓ મહેતાને ત્યાં આવ્યા, પણ અહીં તાલ મૂકેલ વાગતા જોઈ વિરમવ પામ્યા. પણ મહેતે તેમની પાસેથી રૂપીયા છાઈ શામળાના નામની ટુંડી કરી આપી. કૃષ્ણ ભગવાને નરસિંહને ઘણી વખત મદદ કરી હતી તેમ આ વખતે નાણાવટીને વેશે આવી બેસે ચિકાકી. ટુંડી વાણીયો બીનેવાન-કાગા રંગેના વાણીયો. વેતાંસ-રાક્ષસ. હીરા.....કચતારે-દાતહીરા જેવાં મહેદ દેખાતા હતા. ધનરેખા-હથેલીમાની જે રેખાથી પૈસા વિશે બિચ્ચ બાપી શકાય છે તે. તાઇ-અંગરખા દોત-ખડીયો. નીચેખામણે -ખેડાપાટનો, ખેડાદનો. જાંબ બામણે-ઓવારણા લે. વહી-ઓપડો. પારસી.....ટોટળારે-(પાગસી-વેપારી લેકા માડોમાહે શમસ્થાની જે બાપા બોલે છે તે) શમસ્થા બોખડી બોલતા હતા કાર-બ્યવહાર. વેચે ત્યા વેચાઇએ-આધીન છીએ. મુને.....જે વારે-નરસિંહ મહેતા જેવા બકનો નને ઓગખે છે મહેતાની... ..મહીરે-મહેતાને નામે વેપાર ચલાવીએ છીએ

૬૭ સુધન્વા-અંખાવતીના રાજ હસેષ્વરનો પુત્ર. એ મોટો વિષ્ણુમકત હતો પાડવોએ અશ્વમેધ યજ્ઞ કર્યો ત્યારે ઘોડો રાજાએ આંધ્યો ને ગામમા સાદ પડાવ્યો કે સુંદ કરવા જે નહિ આવે તેને ઉકળતા તેલની કદામ નાખવામા આવશે. એવું બન્યું કે સુધન્વાને આવતા વાર યજ્ઞ એટલે બ્રાહ્મણોએ તેનું વચન મિથ્યા ગણ્યું કહી જવા માડ્યું. આથી ગુજા મમત પર આવ્યો ને પુત્રને ઉકળતા તેલની કદામ નાખ્યો, પણ ભગવાને તે તેલ કંડુગાર કપડું ને ભક્તતે બચાવ્યો. પછી તેવ ટાહું હોવાનું બધાએ કહ્યું એટલે કદામ નાખિયે નાખ્યું. નાખિયેર તેવમા પડતા જ ફાટ્યું ને છડી ગોળા કપાળમા ચોટ્યું, ને તે દાઝ્યો. એરી કયા છે.

સદ્પાત્ર-બ્રાહ્મણો; તપિસુનિ. સત્યના સાથી-જ્યા સત્ય હોય ત્યા જ ક્રિયા રહેવારા, વિચરનારા. મિતાક્ષરા-ચાચનું પુસ્તક, માનવ-

હકયતી સ્મૃતિ ઉપર ટીકાનું પુસ્તક; એમાં ન્યાયને માટે કાયદા આપેલા છે. મેં.....તતખેવ-મારે હમણાં જ ઉક્તજના તેલની કદામરૂપી યશમાં સુધન્વારૂપી નાગિખેરની આહુતિ જરૂર આપતી. પુરોહિત-પરોધ; ગોર. નીપાય-ખનાવે, આપણે ભોગવવાનું જે નિર્માય થયું છે તે ભોગવવા વખતને અનુસરી 'આલવું' પડે છે, એમાં પોતાનો દોષ નહિ હોતાં નથીખનો દોષ છે એવું કવિ કહે છે. લિલિતમપિ લલાટે પ્રોઞ્ઞિતું કઃ સમર્થઃ એ સંસ્કૃત વાક્યનું અવતરણ છે. કપાળમાં લખેલું ભૂત-વાને દોષ શક્તિમાન છે.

૬૮. કુંભકર્ણુ રાવણનો બાપ. એ અગોરી હતો, અતિ બળવાન હતો. રામ લંકા જીતવા આવ્યા ત્યારે તેની સામે લડવા તેને નિદ્રામાંથી ઉઠાડવાની શી વિધિ થઈ હતી તેનું કવિ વર્ણન કરે છે.

બીડ પડી છે-સંકટમાં આવ્યા છીએ. સોહાય-સારી લાગે. હઠોમે-શરીર હલાવે. કુકે મનમેર-વાદિત્ર વગાડે. મેંધરવરે-વરસાદની મજાના જેવો. અર્જ.....જય-બકરા શું જગાં ખાતા ઉડીને બહાર પડે. વદાવ્યા.....માતંગ-હાથી અને પાડાની કુસ્તી કરારી. નાના-જાતના જાતના. વાજ આવ્યો-પ્રાક્યો. મુકુર્તમાત્ર-એક ધડીમાં.

૬૯. આમાં કુંભકર્ણુ રાવણનું મન જુએ છે; સીતા પાછી આપી દેવાનું કહે છે. વગેરે બાબત આવે છે.

ધુણી ધુણારી; માથું હલાવી. ઘર ધાણું-સત્યાનાથ વાળ્યું; પાયમાલી કીધી. ત્રંબક.....લંકાનાથ-સીતાના સ્વયંવરમાં ત્રંબક ધનુષ્ય કપાડતાં રાવણનો હાથ ત્ર્યમદામ ગયો હતો તે રામે ઉડી કાઢ્યો તે ઉપકાર શું છ' જૂવી ગયો ? જે-તાબે; કળજે. શીરા મેલ-સારણે જ; પગે લાગ, લાગે.....વિષે-મ્હોએ કાઢ લાગે; આખર જય. મેઘાડંબર-વરસાદનો ઘેરાવો; સ્યામ.....થયા રે-ધડપણ આવ્યું; કાળા વાળ ધોળા થયા. જામની-ચત્રી, પાવક જવાળા-દેવતાની કાળ.

ગદ્ય.

૧. સૂત્રધાર-રંભભૂમિ ઉપર આવીને દરેક નટે કેમ વર્તવું તે બતાવનાર પુરુષ. માર્પિ-નટ, નટનું સંબોધન. મુકુન્દજન-હિતચિંતક પુરુષો. મહાજન-મોઢા માણુમો, સંભાવિત મુદર્યો. હિગોર-એક જાતનું ફળ. શું.....કર્યો-એ કહેવત છે, શું બીજી બધી વસ્તુ નારા પામીને નિર્માલ્ય વસ્તુ માલવાળી યધ! કાલિદાસ-સંસ્કૃતમાં એણે રધુ, રાંકુલલા, મેધદ્વત, વિક્રમોવર્ણ વગેરે નાટ્યો તથા કાવ્યો લખ્યાં છે. બાણુ-કાદંબરીનો કર્તા. સૌમિદત્ત-એક કવિનું નામ છે. જ્યેષ્ઠ એણે ગીતગોવિંદ વગેરે દરનિદાઓ લખ્યાં છે. દેવગિરા-સંસ્કૃત, અધિત-શુથેલી, બનાવેલી. દોષદર્શી-દોષ જોનારા. નાટક નવું છે એટલે તેમાં દોષ તો હશે જ, પણ તે તરફ નહિ જોતાં માત્ર તેમાંના શુભ લેશે. ન્યાત બેઠાર મૂકવું-તજ દેવું. બાલભાષા-મુરસેની, માગધી વગેરે બાલભાષા કહેવાય છે; અપ્રખ્ય બધા. ૧.

૨. શ્રીદામો-કૃષ્ણનો મિત્ર. બાલ્યાવસ્થા.....કરાવી-બાળ-પણામાં માંખણ ચોરીને ખાતો હતો તેથી ચોર કહેવાતો તે આજે મણિને લીધે ચોર કહેવાયો, તેથી જાણે મારી બાળક અવસ્થા પાછી આવી. કાંચનપુરી-હારિકા. તિલ્લિપ્રદ-ફળ આપનારો. જમન..... ઝવેરી છે-ફુનિયાનો પરીક્ષક છે, એટલે કે તમે ચોર છો તે જાણે છે. હારિકા-ચોરી; જેમ માંખણની ચોરી ગોપીઓને રાજ કરવાથી મટતી હતી તેમ કોઈ કયાયથી આ પણ મટે. પ્રતીતિ-ખાત્રી. પિપ્પી-લિકા-કીડી. માંખણની ચોરી કરતાં પકડાતા ત્યારે કીડી ચડી છે તે ઉતારવાનું બદાનું કાઢના હતા તેમ. કૃપાકટાક્ષ-મહેરબાની, પ્રેમની આંખને લીધે. આચરકતા-જરૂર. જાતિ.....સ્વભાવ-જે સ્વભાવ પડ્યો હોય તે મરતાં સુધી જતો ગયો. દીર્ઘસૂત્રતા-મુવતરી રાખવાનો સ્વભાવ. દીર્ઘસૂત્રતા.....ધું-આ પ્રમાણે કહેનાં વાર લખાડવામાં કડ

મતલબ પાર પાડવાની તું રાહ જુવે છે. બાબા...ત્યાં-એનું એ જ
 કહેવાનું હશે. એ કહેવત છે. જનક-ગાય આવા.....ધટે-નીચને
 નીચ જુદિજ હોય, તેથી તે તેવો જ રસો બતાવે. સ્વામાની છતાસા-
 સ્ત્રીની મરજી. જાત.....જાત-જેની જાત હોય તે પ્રમાણે જ તે પર
 સંસ્કાર થાય. હંસગજ.....દાગદા-ગિરિશિખરગંગાવિ કાકપંક્તિ
 નંદિ તુલનામુપૈતિ રાજહંસઃ દાગડો પર્વતના શિખર ઉપર હોય
 તો પણ હંસની બરાબરી કરી શકતો નથી. ટાઢા.....ખરાબની-
 નવરા બેઠા ગપાટા ભારી આનંદ લેવો અને લેવરાવવો. વાલેશરી-વહાલો.

૩ આડે અગે-પૂરેપૂરી. દેખીતું.....ધુમાડો-છેદવાધણાનાં ફળ
 ખૂમસૂત હોય છે, પણ કડવાં ઝેર જેવાં હોય છે તેથી કહેવત પડી
 છે; વાતમાં માલજ નહિ. સ્ત્રીની.....પાનીએ-સ્ત્રીને લાંબી અક્ષ જ
 ન હોય. રાતાં પીળાં-ગુરમે, ક્રોધ કરો છો. કરારે-નિરાતે. કહે.....
 નવાબ-ધણી જે કહે તે અમારે દખૂલ

૪. કારાગૃહમાં-કેદખાનામાં. વૃદ્ધિગત યવું-મોટા યવું. નિર્મિત
 -બનાવેલી. કાચનપુરિ-ગોનાનું શહેર; હારિકા. અલસદન-સત્યસોકમાં.
 પુરંદશલયે-ધનના સ્થાનમાં. અટન-અમણ. વિશ્વમ-માતિ. આર્વસ્તિ
 (આશ્+આસ્તિ) ઠીક છે. છેદ અંતઃપુર પાલક-છેદના ગણરાસનો
 રખેવાળ; કંચુકી. વિધિજ-અહાના પુત્ર; નારદ. દેવથી-શ્રીકૃષ્ણ. આગમ
 -આવવું તે. નામાભિધાન-નામ, અરિગણ-શત્રુઓ. અંતરાય-અટ-
 કાવ; અડચણ. અનુવર્તન કર્યું છે-ગાથો છું. કાટો વગેરે-આપણી
 વચ્ચે નારદ રૂપી સાલ આણું તેને વહેલા વિદાય કરી દેજો.
 અંતર્ગત-મનમાંની વાત જાણી લેવાની શક્તિવાળા અવિગત-સર્વેમાં
 અન્વય રૂપી વ્યાખી રહેલા અજર-જેને જગ નથી એવા. કાર્પવશાત્
 -કાળસર. અવગત-જાણીતું. યાત્રધાને-રાક્ષસોએ. હે કૃષ્ણદેવ !
 સૂરને, રાક્ષસોએ કષ્ટમાં અતિશય મરકાવ કર્યા છે. જાતુલે-લાક્ષાગૃહમાં.

લાખના ધરમા અગ્નિ જેવો નરકાસુર નામનો રાક્ષસ સૃષ્ટિના કંઈમા ફરનારો છે. કાતું-છરી; ઘાંતી. એ અસુર ક્યાં તો છરી છે અથવા કઠારી છે તેમાં જરા પણ ફરક નથી, તેનું પ્રુષ્ઠ નાશ પામ્યું છે તેનો વિચાર કરી દેવતાની મદદે તું ધા અને અસુરનો ક્ષય કર, કેમકે ઇંદ્રે (સુરારિએ) દુઃખ ખજારે જોયું છે તેથી તેનું હૃદય કપે છે (ધરક છે). પદ્મયોનિજ-નારદ. માયાનિર્મેષ-માયામા નહિ લેવાયલા; કૃષ્ણ. કષ્ટજન્યા-દુઃખ ભોગવવાને જન્મેલી. ધટિકાધન્યા-ધન્ય ઘડી દહાડો ક્યાંથી હોય ? સહઆક્ષિ-ઇંદ્ર. સુંદરસ્થામ-કૃષ્ણ શક સૂચના-ઇંદ્રનો સંદેશો. ભોળે ભાવે વગેરે-આપણે તો કપટ વિનાના ભોળા એટલે મનમા આવ્યું કે જોલી નાખનાર, પછી તે બોલ્યાથી પરિણામ શું આવશે તેનો વિચાર કરનારા નહિ એવા. તમે વગેરે-તમે જાણો અને તમારો ભેદ (કર્મ). જણે. માધવ (મા-લક્ષ્મી, ધવ-ધણી) લક્ષ્મીનો ધણી; ભગવાન તારે તેજ ગયું-તારે પાણી ગયું. તમે માગેલું આપી ન શક્યા એટલે મારી માગ્યું (મારો ખેલ) ૨૬ થઇ

૫. પરિણુય-સખ. જોધી.....વરેમાર્ગ-જોધી, વાણીઓ, અને મુસાફર; એ જાય જાય કંઈ લેખામાં નથી હોતાં, મહત્તીયાં ગણાય છે. બિયાબાર-અણગનાવ; એ અને બારનો મેળ. પુનઃનાસ્તિકા..... કરી-ફરીથી નાકે પકડી એટલે શ્વાસ જોઇ ભવિષ્ય કહેતો હોય તેમ કરી. દેવગ-જોશી. સુનાને-દીકરીને. ચોથાજીવને-જન્મકુંડળામા ચોથા ધરમાં. એ ધર સતતિતું છે. પ્રાસાદ-મહેલ. અપિય-વળા. સાતમું સ્થાન-સ્ત્રીજીવન કહેવાય છે. બાગમ.....ભળ્યું-નશીય ઉધડ્યું. ભાવિયો-મનગમતો. મેરૂ ચળે-હિમાલય ચલાયમાન, યાય. નભ-આકાશ. ચળે નહિ-મિથ્યા ભય નહિ. નિતારવો-દૂર કરવો. ફર્તિ-વર્તન. ગંધુકે-જોશી. વક-વાકો. જન્મ રાશીથી, ચોથી રાશીએ સૂર્ય વાકો થઇને રહ્યો છે. નવનરતા-નવે અંહ નહાતા. લાટસવેલી-લાડવાઇ. સાડાસાંતી-સાડાસાંત

વર્ષની. પરિહાર-તથા દેવાનો ઉપાય. દિગ્ગ-પ્રાસિદ્ધ. કુન્ન.....પાંખડી-
કહેવત છે. પૂરેપૂરું તો નહિ પણ તેનો અમુક ભાગ. શુભમવતુ-મહું
ચાઓ. ધોળી.....ધાટનો-કહેવત છે. કાંઈ સ્થિતિમાં મેળ ન હોય
ત્યારે વપરાય છે. ફટ કહેજે-તિસ્તકાર કરજે.

૬. સંકર્ષણસદા-ગજરામનું ધર. પ્રવૃત્તિ થયો-તૈયાર થયો.
અનન્ય-અપશુકન. અધુના-હમણાં. વાંચના-ધર્મજા; મરજી. માનસ-
મન. અંજસા-ઉતાવળો. અન્યા-માયા. અકુઠધિષ્ણ-સ્વર્ગો. નવું
વગેરે-નવી વસ્તુ પ્રાપ્ત થઈ હોય તેના ઉપર પ્રીતિ નવ દહાડા
ઐટલે થોડો કાળ રહે છે. જેમ જેમ તે જૂની થાય છે તેમ તેમ
તેના પરથી મોઢ ઉતરતો જાય છે. ઉભય અક્ષુ-જે આંખે એક સમાન
જોનાર ઐટલે કે બન્નેને એક સરખી ગણનાર. સદાઈ ઠરો છો-
બડાઈ મારો છે. શસ્ત્રાત્મ-હથિયાળ. હોઠ સાગ વગેરે-ખડપડી અથવા
વાચાળ હોય તેને ઉત્તરે ગોઠવવા ક્યાં અપરં છે ? પડી મુકી-રહેવા
દઈ. ઉતાવળે આંખા વગેરે-હનાવળ ક્યાંથી ક્યાં સિદ્ધિ થતી નથી.
અનુકંપા-દયા. કલા સતેન્દ્રલા છતાં.

૭. કાંટા વેરે-કૃષ્ણ બધે લાડતા ફરે અને તેનું સમાધાન
મારે કરવું. વક્રાએલી વાધણ-ખીજવાએલી સત્વમામા. દૈવ જાણે-
તે મારા ઉપર પણ શુસ્તે થાય છે કે પછી તેને હું મનાવી શકું છું
તે તો પ્રભુ જાણે. સાંધ-કસ્થાણ; આંધિગન. તંદેશા ને સાંધ-ખુશી
ખખર; વ્હાલ. ઉજળું ઐટલું-કપટ વિનાતુ; સારું સારું. અલાવડાં-
ખુશામત. મીઠાં-આવારણાં. અલાવડાં ને મીઠાં-ખુશામતની વાતો.
દંગે રહેવું-આજરમાં રહેવું; વંધારે ઓછું જોડ્યા વિના મર્યાદામાં
રહેવું. શોકવને ખારે-રૂઝિમણી ઉપરની દાઝે. નાંખ્યો વગેરે-જે કામ
હાથમાં લીધું તે પાર ઉતારનાર. મરતા વગેરે-જે વિધિથી નિર્માણ
થયું હોય તે ગમે તે ઉપાય ક્યાંથી પણ થવા વિના રહે ? મહ

પાંકા થયા-અવળો દહાડો આવ્યો, શા ઉપર-ક્યાં ફરણીથી. હૈયામાં
 વગેરે-પણ જ નિર્દય. ઉધાડાં હાંક્યાં- છનાં છપનાં; ચોરીથી. ભાગી-
 રાતે-અર્ધાં રાત્રિએ એવું તેજાન. જ્યાં ન્યાં વગેરે-અધુ જ ખોટું
 હોય ત્યાં સાચું શી રીતે હોય ? મોનાં મીઠાં ઉપર ઉપરનું પણ
 હૃદયનું નહિ એવું મીઠું. મીઠું શા માટે બોલો છે ? પીયુષ-અમૃત.
 બોલ્યે બધ-બોલવું જ ઠેકાણું નહિ; જૂઠું. પાનાં પડ્યાં-નશીબ
 જડાયાં; સંબધ થયો. દમ્પ થયા વગેરે-દાઝના ઉપર મીઠું નાખ્યાથી
 બળતરા વધારે થાય તેમ એક તો અંતર બળતું હોય તેના
 ઉપર તારા શબ્દ રૂપી મીઠું નાખી વધારે દુઃખી કરવામાં તું
 કુશળ છે. ભુંડલતા-પરણવા માટે ઘોડે બેસવું તે. મનસ્વી
 વગેરે-મનમાં આવે તે પ્રમાણે બોલવાનું તમે નક્કી કર્યું છે.
 ખાંજરે-ખૂણામાં. ખાંજરે નાંખવું-લેખામાં ન મળવું. પરિજ-
 નાદિક-નોકર ચાકર વગેરે. અગોઅંગ.....રણા છે-મારા શરી-
 રમાં લાહ બળે છે. કાળા તલ ચોર્યાં-પાપ કીધાં હતાં. નવીન
 જાગૃત થવું-એમાંથી નવું નીકળ્યું. દીકરીએ દીવો રહેવો-દીકરીના
 વંશ નિર્વંશ જવો. કૂવામાં ઉતારી-ફસાવી. મર્યાં લાગવાં-તાનો
 ચઢવો; શુરસે થવું. એકલી બાવળીયા જેતી-સાવ નિરાધાર; એકલી.
 કુસુમ-કુલ. કૂકો-ખાંડો. કથિર-હલકી ધાતુ. હેરે આવવું-સેરમાં
 આવવું, શુત જેમ સેરમાં આવે છે તેમ. બત્રીમે કૂડે દીવા થયા-
 નીરાંત વળતી. વિદુષ્ઠ...વાંશે-મગવાન સત્વભામાને હેનરશે. લેખામાં-
 હીસાબમાં, ગણતરીમાં. નારદવેશ-લડાવી મારવાનો ધધો. પ્રત્યયાય-
 અટકાયત, બાધ. બીજમકનંદિની-રૂકિમણી. નંદિની-પુત્રી. બદ્ર.....બદ્ર
 -કલ્યાણ ધાઓ, કલ્યાણ થાઓ. ઘઠાકુમાર-નારદ. અમી દષ્ટિ-મહેર-
 બાની. આસક્ત-મયેલી. કૃત્યકૃત્ય-કૃતાઈ, સંતુષ્ટ. રતિવતી-પ્રીતિવાળી.
 કુડી-ખરાબ, માડી. ક્રીડા-રમત, ખેલ, યુક્તિ. મતિવરે-ઉત્તમ બુદ્ધિવાળી.
 અહિત-અકલ્યાણ, ખરાબ. તેજંથી બ્રહ્મ-તેજ સહિત, નિસ્તેજ.

ચકોરી.....શિયિતે-પતિની ગતિ શિયિલ (મોળી) પડી જાય છે તો ચકોરી.....(પક્ષીની જાન) દુઃખી થાય છે. ધવ-ધણી. ધણી દુઃખી થાય છે, ને તું નિરાતે હથે છે, ને માથે પુષ્પ રાખ્યું છે એ શુ ! વયસ્વા-એની રીસતું જાણું-ધણી. રીસાળ, ક્રોધથી ભરેલી. કુલ્લક-નિર્માલ્ય. અંધકરુમન-અંધાતું જુલુ જુલુ વર...જાન-જેમ થવું હશે તેમ, વાત જ પડતી મૂકો. તમારું કુલ મને શા ઉપયોગતું, બહાણું. ભેદવચન-મર્મવાળા શબ્દો સાયર-દરિયો. મરજદા મુકે-હદ છોડે. દરિયા જેવા ગંભીર કહેવડાવી 'આમન્યા તોડે તો તે ગંભીર શેના. વગર નોતરીયા-તેડા વિના, ગોદગા. પ્રલય.....મૂકે-વિનોદ કાળે દરિયો પણ પોતાની હદ છોડી દે છે. હેરિયા હેરવા-છાતુંભાતું જેનાર. લંટકતી મૂકવી-મણુકારવી નહી. સજા.....છે-સત્યભામા જળ અને કૃષ્ણ વાદળું એ એને છૂટા પાડવાને પવનરૂપી શક્તિમણીએ વાવું એટલે મત્ત કરવો તેમ કૃષ્ણની શોભા ઓછી થાય છે. ચપળા-રીજળી જે દેખાવું ન દેખાવું એમા જ ધનની શોભા રહે છે. પૂર્વોત્તર ચર્પણાનો અમકરો-શક્તિમણી અને સત્યભામા એ બે વીજળીઓની લડાઇ. અંતર વૃત્તિ-મનની ઇચ્છા. પર્યંક-ખાટશો. પાસે પડી-સંબંધ જોડાયો. ચૌદમું રત્ન-લાકડીનો માર ઓપી રહ્યું હોત-સપાટાથી સોળ પડયા હોત. હાડગાળવાં-સોસવાઇ જવું, દુખાણ પડવું. વેરવી-દુશ્મન. વેણુમાણુ-તીર જેવા બોલ દૈતવાદી-એ સ્ત્રી વાળો. અદૈતગયુ-અજાપાણું ગયું, એક પત્નિપણું ગયું. ઠાયા ન વહા-છેતર નહિ. અદૈત.....નકા એક પત્નિવ્રતમા નંદા (સ્નાન કર, મઝા થા). વચલે-ન પાળે તો બે સ્ત્રીની અસ્થિરતા પણ ચાલશે. કામે.....સહા-કામથી ઠાસું સુખ તું ન લે. સાર્યાજ-વીધ્યા કરો છો, મેણા મારો છો. હુંસલા-મેણા, ટપલા. સમીર-પવન મરાળા-હંસ. ચરાળા-મોતી ચરનારા; હંસ. કરાળા-વિકાળ સ્ત્રી. તોખરો ચડ્યો-મોહું ચડ્યું, ચુસ્સો આબો. મંદામા એવું-સંમને શોભે એવું, વાજખી.

૮. જ્યોરે,.....રેવા-વખતને અનુસરી ચાલવું, ધન્યરેખા બલીયસી-ધન્યરની ધન્ય બળવાન છે. મૌન સર્વાર્થ સાધનમ્-મુગા રહેવું એ બધી મતલબ પાર પાડનાર છે. આહ્વાદનનક-આનંદ ઉપભવે એવું. સુમન-કુલ. મધુકલ્પ-મકરંદ; રસ. સ્રવે-રેલાય, આ... શકે-આ તે સુંદર કુલનો રસ રેલાય છે. કિંશુક ખાખરો વાસવતું-પીમળ વિનાતું. અનુદિન-હમેશની. મતમુંગ-રસ પીને મસ્ત થયેલો બમરો. શુંજે-અવાજ કરે. અકલ-ન કળી શકાય એવી. પરભૂત-કોપલ. ઉપવન.....પ્રેમ તણી-વસંત ઋતુમા બામમા કુલ આવેલાં જોઇને મસ્ત બમરો શુંજારવ કરે છે તેમ બાપા રૂપી વાડીની, અંદર કોઇ પ્રેમીની શુન્નરાતી બાપા કોયવની મધુર બાપા જેવી છે. સુરભી-વસંત ઋતુ. સદાકાર-આખા, સુરભિ,.....કર્મા-વસંતમા, અર્પણ, શલ્યા છે. દિનગિ-પ્રેમાનંદ પ્રાણજનની બાપા મુડામણી-શોભાયમાન. ધન્ય, ધન્યારને ગેઝા. વાન ધને-વાયણાતું ધન. સુપડામાં કંકુની દાખડી, કાંસડી, ને ફળ મૂકી સ્ત્રીઓ દાન આપે છે તો, શું-છેતરે. લલના, લેવા-દ્રાપદીનું હરણ કરવા. શકે જુમિ બેટે-જમીન ઉપર આગોટે છે. માધુર્ય-મીઠાશ. નેપથ્યાભિમુખ-પકલ સામે કૃષ્ણ-દ્રાપદી. શકપરથ-દ્વિપરથ, પાચાલી-પાંચાલ દેશના રાજની પુત્રી. આગમ-શાસ્ત્ર સ્વયં.....સાપે-પોતાના મુખ ધિકારે.

૯. વનકુળ-ઝાંઝી જાલ તથા પાદડાતું વચ્ચે. અવકૃપા-મત, રાજ્ય બદ્-કલ્યાણ. જૂમર-પ્રાણજો. માંત્રિક-મંત્રવિદ્યા જાણનારો. વ.....પાડવ નિવારી-પાડવોના અચરજો જોવાજ કરતો હતો. અનતશત્રુ-મુધિષ્ઠિર. નેત્રપલ્લવી વડે-આખના અણુસારાથી તપતપ-ગમરાધને બોલતા એકનો એક શબ્દ જે વાર બોલાય છે. ગોત્રાદિ-માર કંપુ ગોત્ર છે તેનો. શંકાસ્પદસ્થાન-શંકાનું સ્થાન જેને વિશે સ્થાન કરી રહ્યું છે એવા. ઉડા,.....પેસવાનો-અભિપ્રાયને અડી

રાખી જોખમમાં પડવાનો. નકિંકરી-દાસી. વાડવ-બ્રાહ્મણ. શંકાથીલ-
શંકાવાળું. મનમળ-ઝાઝવાંના પાણી. પાવક-અગ્નિ. કલંક અને
શંકાવાળું જીવવા કરતાં અમિમાં નિવાસ કરવો એ સારા માણસે
વધારે ઠીક ગણ્યું છે. વામવોચન-વાંકી દષ્ટિવાળી સ્ત્રી; દ્રોપદી. ધડો
લાડવો ન થવો-મરી ન જાયો. માંગસેની-દ્રોપદી. આટી જવું-કદિ
કાઢવો; કમાવું. તરખાણની તોલે-માર વક્કર વિનાનો.

૧૦. સ્વાનુભવ-પોતાનો અનુભવ. વચવર્તી-તાબે. ચરમ-ચર્મ-
સુખ. સમી-જેવી. પૃષ્ઠ-પીઠ. યજ્ઞેન નૈવેદ્ય-યજ્ઞમાં ધન્યવાનું નૈવેદ્ય.
મોભાગ્યમતિ-જાડી બુદ્ધિનો; અકલ્પ વિનાનો. સુષ્ણુ.....ચહુના
ડાહ્યા માણસને વિશેષ કહેવાનું શું કારણ છે ? મખમુદત-યજ્ઞનો
નીમેશે વખત. સ્વસ્તિના રુદ્રાં-આશીર્વાદનો મંત્ર. જુ'બડાં સજીવન
થયા-બ્રાહ્મણો આવી ચડયા. ઇશ્વળ-ઈશ્વરાણી કીડીઓ, જોળ અને
ખાંડ મળે ત્યાં અથગી ચોખાસામાં ઉભરાય. આઘાહયામિ-ઓલાવું છું.
પ્રાઘૂર્ણ-ખેરોણો; મેડેમાન. મક્તીઓ-મકેનત કર્યા વિનાનો. યજ્ઞપુરોડાચ-
યજ્ઞનું બલિદાન. મખયજ્ઞ. અભ્ય-ધી. માખરી મારી મધ બિલાડી
ખાઈ ગઈ. વિધિનિયેશ-બાધ. શ્રમસાધ્ય-મુશ્કેલીથી મેળવાય એવું.
શાખ-આધાર. સમુક્તિક-દષ્ટાંત વગેરે યુક્તિથી પ્રમાણ થયેલું. ચોપટ
ગોઠવી-યુક્તિ રચી; બાજી માડી. પાસા.....પડે-પોઆર પડે; ધારેલું
નીવડે. દાનવીમાયા-ગણસીમાયા. ગુપ્ત.....રહે-જો રીતે અગ્નિ
રાખના ટંકાયેલો રહેલો હોય છે તેમ. સુપ્ત-મુનેલા. કરિઅરિ-સિંહ
લક્ષમાં-હેલામાં; ધડીમાં. રામ રમતાં-મરણ પામતાં.

૧૧. અમિનય-હાવુભાવ. પરિમળ-સુગંધ. સોમધિક-એ ના-
મનું કુખેર બંડાસીનું વન. કિન્નરો-દેવોની એક જાતિ. નમમાં-આકા-
શમાં. કોકનદ-રાતાં કમળ. તારે મન વગેરે-શું અમે સ્વમથા બકબ-

કાટ કરીએ છીએ? વીર્ય-બળ. અગાધ-ધણે, પ્રમળ. વંધસ્થા-સર્પો.
કાટને-લાકડાને. ઉતળા-છીછરાં-છીછટા; ધણા. ઉંડાં નહિ. જે ગતિ
વગેરે-જે પ્રમાણે સર્વ માણસની સાથે વર્તવામા આવે તે પ્રમ
વહની સાથે એટલે દ્રોપદીની સાથે ભીમ વને તેની બીકથી વાત ક
તાણે તુડી નય-બહુ ખેંચપકડ કંચાથી બધામાં રહી જવાય
વાતનો મેં વિચાર કર્યો છે. સમયોચિત સાત્ર-જેવો વખત તે પ્રમ
વર્તવું એવું સાત્ર. ઉલ્લંઘન-નાકમુલ. મોરખું-સામાને સાદું લઃ
ડવાને બોલવું તે. કુસુમશ્યા-કુવની પથારી. વાત મારો જરૂ
બાજી બગડી જશે. સુમન-કુલ. દુર્મિલ-ન મળી શકે એવું. આશ
ગાડી વગેરે-કાષ્ટએ કહ્યું હોય તેનો ખરા બોરાપણાનો વિચાર ક
વગર તે સ્વીકારી લેવું અને વાત ઉગ્રવી દેવી એવી સ્થિતિમાં
કહેવતનો ઉપયોગ કરવામા આવે છે. હાથ પગ વગરની-પાવા વિનાન
ચઢી જવું-ચુરસે ચવું. અભિરૂચી-પ્રગ્જા; મરજી. મૃદંગ-નરધા; સાજ
ખડખડતા ધુધરા-ઘણતા ધુધરા. મેંકું-મે કહ્યું એ-ગુણવતું સંક્ષિ
પ, તે એવો અર્થ ' મારા મનમા એમ હતું કે ' એવો છે. સ્વેચ્છ
પારિતોષ-પોતાની મરજી પ્રમાણેનું ઇનામ સરોજ-તજાવમાં ઉત્પન્ન થએલ
કમળ, અસભ્ય-ન મળી શકે એવું. અરવિંદ-કમળ. જીવને જોખમે-પ્રાપ્ત
બોવા-જેવી મુશીબત વેડી. મખ-મલ. મધ-હાર. સ્નાન સુતક-લે
દેવા. ધરના ભૂવા વગેરે-બોલનાર અને સાબળનાર એ બેમાં કાષ્ટ પા
રકું નથી એટલે બોલેલો બોલ પાછો ખેંચી લેવામાં આવે જવાન
નથી. મખમલ-મલને માટે હરજી. મરડીઓ-ચુડગર. હુડી ચુડો વગેરે-
અસુક, કાર્ય મહા તજનીને આરંભ કરવામાં આવે તેમાં વિષ આં
ત્યારે એ કહેવત વપરાય છે. ભાવતું તું વગેરે-એક, તો મરજી ન હત
તે; તે તેમાં વળી કંઈ ખાતું મળી આવે એટલે એ કહેવત વપરાય છે.
બદકાણી-આહાણીની છોકરો. પદકાણી-ચણાઈ વાળી વાત; લગરો.

૧૨. ૧ મેઠમયી-મેઠરૂપી ગાંઠ. નસુ-એ નામના આકે દેવો.

શાપ થયાથી ગંગાને પેટ શંતનુથી જનમ્યા હતા. પુરંદર-ઉદ્ર. સર્મદા-
 સુખદાયક. તપ્યા-સંતુષ્ટ કર્યા. બાપ.....નંવાયો-જે દીકરો
 પોતાના પ્રતાપથી બાંપથી વધારે પરક્રમી થઈને બાપને હઠાવે નહિ
 તો શાંતિ મેળવવામાં તે બાપથી છેતરાયો જાણવું. બીજા-બીડામણો.
 ઉન્માર્ગ-અવળે રસ્તે. વાનરવર્ષ-વાનરમાં મેલ; હનુમાન. નાકપથ-
 સ્વર્ગનો રસ્તો. વિષત-આકાશ. વિદારવું-હાડવું. હર્ષઉદધિ-હર્ષરૂપી
 સમુદ્ર. અનુજ-ભાઈ. આમળ-નિર્મળ. કમાઈ-મેળાપનો લાભ.
 અતરાયભૂત થવું-આડા આવવું. સ્વજંઘા-પોતાની જાંઘ. આસ્ફોટન
 કરવું-થાળડવું. પંચાનન-સિંહ. શાખામૃગો-વાનરા. કદલીવન-જંગલી
 કેળો. પિંડપોષક-પોતાનુંજ પેટ ભરનારો; જાતરખુ. શૃંગાલ-શિયાળ.
 રવ પૂરે-પડધો પડે છે; અવાજ કરે છે. લાખેચો.....લેવો-મોટો લાભ
 મેળવવો. મહાકાય-મોટા શરીરવાળો. ઘેડાં.....વાળે-અનુભવી વિના
 રસ્તો ન બતાવે. હરિ-વાનર. વીજપાતસમાન-વીજળીના પડતાં તેના
 કડાકા જેવી. ઝોફી-રાખી મુઠી. રક્તવક્ર-રાતા મુખવાળો. ધરા-
 પૃથ્વી. મતિના વના-હે મતિરહિત. શિષ્ટ-સભ્ય. વધ.....સાર્યા-કહે
 તે કંઈ મતલબ પાર પાડી છે? વીરહાક-વીરને હાજો એવી ખૂમ
 વાડ-સારી. વાડ-અટકાવી શકું! વરિષ્ઠ-ઐશ્વર્ય. પ્રસંગવશાત્-વખત
 આવ્યે. કથૈશયુક્ત જ-દુઃખી. લૂડવું-ગળડવું. ઉદધિ.....સમો-હનુમાને
 દરિયાને ગાયના પમણા જેવો ગણ્યો હતો. અબ્ધિ-સમુદ્ર કરપી-કૃપણ,
 દીન. ચલે-ખીચે. લાંગુલ-પૃછડી. પરમેષ્ઠિ-બ્રહ્મદેવ. ઉપહાસ-મરકરી.
 માનમર્દન કરે-હરાવે; અપમાન કરે. રાજિવશોચન-કમળ જેવા નેત્ર-
 વાળા; રામ. દશકંધર-દશ માથાવાળે; રાવણ. ગુણાનુવાદ-કીર્તન.

૧૩. ધનદન્કુમેર. ૫૩.....સદાવડી-દુઃખ ૫૩નું હોય તો
 પૂરેપૂરું ૫૩. અશક્તિમાન મનેવ સાધુ: જગહીન માણસ એમ જ
 સતોષ વાળે કે હું સાધુ છું; સહન કરી બેસી રહે. જીવ પર.....બેડી-
 પ્રાણ કાઢવા તૈયાર થઈ. ક્યાં.....કવચ-ચરતી અને ઉતરતી પંક્તિની

સરખામણી કરતી વખતે એ દહેજત વપરાય છે. કવચ-એ જાડ છે. નિમિષમાત્રમાં-આંખના પલકારામાં, જોતાં જોતાંમાં. ભૂટયા.....મય-આપણું બગડ્યું.

૧૪. પદ્મિનિયદ્વાધ્યક્ષ-તદાવડીનો ઉપરી રૂક્ષક, સરત-માન. તુલુતુલ્ય-પ્રાસના જેવા; હિસાબમાં નહિ. બદરીવન-હિમાલય પર્વત ઉપરની જગા. ગિરિપ્રસૂત-કમળ. નગરરણુ-પર્વતમાના ઝરણુ. ભૂત-ઉત્પન્ન થએલો પદાર્થ.

૧૫. ક્ષમાધર-ક્ષમાગુણવાળા. લીલા-ગમ્મત. ધરણીતલ-પૃથ્વી ઉપર. યનિ-વાહન, વિમાન. અપરિમિત-અસંત. બાંડીઆ..... મરો-નોઠરો. પ્રિયસુરદર્શન-(પ્રિય-અશુન સુ-દેવ) અશુનનાં અને કુબેરનાં દર્શન થયા. અતુકપા-દયા. પારમાર્થિક-પરલોક સંબંધી. આર્થિક-આ લોકના બ્યાવકારિક અર્થ સંબંધી. ભારતવાક્ય-નાટ્ય શાસ્ત્રના મુખ્ય આચાર્ય ભરત મુનિનું કરેલું વાક્ય. આર્યોવર્ત-ભરત-ખંડ. અખિલ-આખા. મૃતપ્રાય-મૃત્યુ પામ્યા જેવી.

૧૬. ક્ષામ્ભેષ-વખત શુભાવશે તે. હૃદં તૃતીયં-આ ત્રીજું; નવી ભાંજગડ. દુવાય-ઉરાણય. ખડખડતું આપો-રમ આપો, વિદાય કરો. નરાતાળ-તલન, સાવ. ભૂમિ.....ભારી, છે-પૃથ્વી પર જોભ છે. પ્રાગુ-પડિત. ઇંદ્ર ગોપ-પુરમેશ્વરની ગાય, હરિયાળી જમીનમાં પીળા રંગની ભાત. વિયત.....વડાંત-અસંખ્ય પક્ષીઓ આકાશમાં ઉડે છે. અસુધર-ખળવાન. પરલામાં-સ્પર્શમાં, અલિંગનમાં. શુચિ-પવિત્ર.

૧૭. રોધ-અટકાવ. વિહીન-વિના, વગર. આર્તનાદ-હારમી ચીસ. સગીવ-પ્રધાન. સાહુલી.....ધારે-વાધુનું મૂળ જ કાઢી નાખું. ઉપસ્કર-સાહિત્ય. અતિથિપણું-પસંદગી ચાકરી. શરત્સંધાણુ-આણું તાકણું તે. યાતુધાનો-ચક્ષુસો. હર્જડયા-હડયા. વયધર-પ્રાણી માત્ર.

અન્નપુત્રી-દેવાદાર નહિ. દુર્ધર-ન ધારણ કરી ચક્રાય એવો ઉપમર્દ-
અવગણના. દમ-દુઃખ. અસુ-પ્રાણ. સ્વેચ્છા.....કચ્છા પ્રમાણે
ચાલવા. વપુ-શરીર. પોર્તે જમ્યા એટલે આખી દુનિયા જમી. વકરા-
ચેલો-ખીજવાયલો. સ્વાધાયન-પોતાનું અધ્યયન, પાઠ. સમ્યક-રૂઠે
પ્રકારે. અસુધારી અવેચા-પ્રાણ ધારણ કરનારા કોઈ પણ અવયવ.
ત્રાતા-રક્ષણ કરનારા. ત્રાણ-રક્ષા. વડવાગ્નિ-અગ્નિ, એક જાતનું
પ્રાણી. શાપાગ્નિ-શાપરૂપી અગ્નિ. જ્યા-પણ. (ધનુષ્યની) કર્ત્તિ-
મપણું, દગો. ચનિ-કુતરી. અદ્દલો-ધાણ, ભેંચો. કાળ કાઢવા-
જીવવું.

૧૮. મૂપક-ઉદર. ડોલાવી.....પડશે-લાકડીના મારથી ઉચો
નીચો થશે. બુદ્ધબુદ્ધ-પરપોટો. ઉપજે.....મુદા-મનનું ધાર્યું જો પાર
પડે તો આનંદ થાય છે. મુદા-હર્ષ, આનંદ. અભિનય-ચાળા. ના-
હાવું.....પડે-તેને શી આપદ છે ? ફેરવી બાધવું-વાત પસટાવવી છે.

અભિપ્રાય.

૧ “પ્રેમાનંદની પ્રસાદી” ના ફરમા મળ્યા છે. વખતનો આવેલો સદુપયોગ થાય છે તે જાણી બહુ રાજી થયો છું. પુસ્તકનું નામ બહુ સારું પસંદ થયું છે. દીક્રા તથા પ્રસ્તાવના વાંચવાનો મને પ્રસંગ મળ્યો નથી. આપણી જૂના સુગંદાતી કવિઓને આવી Handે Books મારફતે જેમ અને તેમ લોકોમાં વિશેષ જાણીતા કરવાની ધણી જરૂર છે, અને તેમા પ્રેમાનંદ એ તો સૌનો શિરોમણિ છે એટલે એને માટે એ ધાટી પર જેટલું થાય તેટલું થોડું ગણાય. એવા સુખ કામને માટે તમે જે આ પગલું બધું છે તે માટે તમને ધન્યવાદ આપું છું, અને આશા રાખું છું કે તમને દરેક જગ્યાએથી સારું ઉત્તેજન મળશે.

મુષ્ણુલાલ મોહનલાલ ઝવેરી.

એમ, એ; એલએલ, બી.

૨ “પ્રેમાનંદની પ્રસાદી” નાં ફોર્મ તમે મોકલ્યાં તે પહોંચ્યાં છે. પ્રેમાનંદનાં રસિક તથા સુપ્રસિદ્ધ પુસ્તકોમાંથી શાળોપયોગી ફકરાઓનો સંગ્રહ વિવેચન અને ટિપ્પણ સાથે પ્રસિદ્ધ કરવાની તમારી યોજના સારી છે. જુના કવિઓના લખાણમાંથી સારા સારા ભાગ પસંદ કરી એ પ્રમાણે પ્રસિદ્ધ કરવાથી વિદ્યાર્થીઓને જુના સાહિત્યમાં પ્રવેશ કરવાની સુગમતા યશે. પુસ્તકને અતી દીકામાં દરેક ફકરો કયા પુસ્તક માંથી લીધો છે, તથા તેમાં શો પ્રસંગ છે, તથા કયા અંશમાં વિશેષતા છે એ દર્શાવવું એવી મારી સૂચના છે.

રમણુલાલ મહીપતરામ નીલકંઠ.

બી. એ; એલએલ, બી.

૩ શાળાખાતમએ દરેક ધોરણમા ગુજરાતી જાખલ ક્યું એટલે દરેક શિક્ષક જોવા લાગ્યો કે મોતાના ધોરણ માટે કય ચોપડી નીમવી; એ માટે જોઈએ એવી ચોપડીઓની કેટલી જાણી અજાત છે. તે ત્યારે માણુમ પડ્યું. આ અજાત સમજતા પ્રયત્ન રા. રા. કિમતલાલ અંગ-રિયાનું " કાવ્યમાધુર્ય " પ્રકટ થયું, ને એ પછી ખીજા સંપ્રદે પ્રકટ થયા છે. પણ એવા દુઃદાદુઃકા કદરાઓના સંપ્રદ કરતા એક મોટા કર્તાને લગતો એક સંપ્રદ એવા પુસ્તકો હોય તો તે એ કર્તાનો વિદ્યાર્થીઓને સારો પરિચય કરાવી શકે એ દેખીતું છે. આ દૃષ્ટિથી તમારા " પ્રેમનંદની પ્રસાદી " ના સંપ્રદને આવકાર દેતા આનંદ થાય છે.

બલવંતરાય કલ્યાણુરાય ઠાકોર ખી. એ.

¶ Premanand stands in Gujarati Literature at the top of all poets, and a selection from his writings, with explanatory notes, in a cheap and popular form, cannot fail to be useful. Mr. Bhanusukhram's attempt to thus extend the wide popularity of a poet who has already become popular, deserves praise and encouragement. The introduction to the book is written in a very simple and lucid style, and betrays the clear grasp which the writer has acquired over his subject. The notes, too, are very helpful, and altogether he has turned out a work which is greatly creditable to him.

Modern Review.

૫ “.....તમે કરેલો સંગ્રહ બહુ સારો છે. તમે નાટકોના કર્તાત્વનો સવાલ નોખો રાખ્યો છે તે ઠીક કયું છે. એનો નિર્ણય કરવાનું એક શાળાપયોગી સંગ્રહ ગ્રંથમાં જતો સંકે નહિ. ઉપોદ્ધાતમાં કેટલીક હકીકત ટૂંકમાં આપી છે તે વાંચનારને ઉપયોગી થશે એમ માઈ છું.”

કેશવલાલ હર્ષદરાય દુવ ખી. એ.

૬ “.....તમારું પુસ્તક જોતાં જણાય છે કે “ મિડલ સ્કુલ ” ને “ હાઇસ્કુલ ” ના ૪ થા કે ૫ મા ધોરણ સુધી ધણું ઉપયોગી થઈ પડશે. એ પુસ્તક જોઈ હું રાજી થયો છું ને એવાં પુસ્તકોની હાલ જરૂર છે.”

કમળાશંકર.બ્રાહ્મશંકર ત્રિવેદી ખી. એ.

૭ “.....વિદ્યાર્થીઓને માટે કરેલો આ સંગ્રહ ઘણાં મોટી ઉમરનાં નરનારને પણ પ્રેમાનંદ બણી વાળશે. લગભગ અપ્રસિદ્ધ જેવા દશમમાંથી પુષ્કળ અવતરણો લઈ લે બણી સહુનું લક્ષ્ય જેઞ્યું છે તે સાઈ કયું છે. ઉપોદ્ધાત અને ટીકા વિદ્યાર્થીઓને માટે તુલ્ય લખ્યાં છે છતાં અન્ય વાંચનારને યે તે સરળતા કરી આપશે. ગુજરાતના સર્વોત્તમ કાવ્ય બંડાર બણી ગુર્જર કવિતાના અભ્યાસીઓનું ધ્યાન દોર્યું છે એ જ તમારા આ સંગ્રહની મ્હોટામાં મ્હોટી સાહિત્યસેવા ને જનસેવા છે.”

નહાનાલાલ દલપતરામ કવિ એમ. એ.

૮ " ....આવા આવા પુસ્તકોની ઘણી ખોટ છે. તમે જે મહેનત કીધી છે ને આનું સરવુ પુસ્તક બદલ પાડ્યું છે તે શ્રેષ્ઠ સ્તુત્ય છે. હું આશ્ચર્ય છે એનો ઉપયોગ પણ થશે જ. "

છગનલાલ ઠાકોરદાસ મોદી બી. એ.

૯ ".....તેના અમૃતપ્રવાહમાંથી તમે ધીરજથી ડહાપણ વાપરીને જે પદાર્થો ગુર્જર પ્રજા આગળ મૂક્યા છે તેને હું મૂલ્યવાન મોતી અને રમણીય રત્નોની ઉપમા આપું છું. અને આશા છે કે આપના પુસ્તકને મુઆઈનું તથા વડોદરાનું કેળવણી ખાતું વિદ્યાર્થી વર્ગમાં ફેલાવેા પામે એવું ઉત્તેજન આપશે અને અને વિશ્વાસ છે કે આપણા સૌક સમુદાયમાં તે પ્રિય થઈ પડશે. "

• ગણપતરામ અનુભરામ ત્રવાડી.